

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**GELENEK-MODERNLİK ARASINDA
GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE
BAŞÖRTÜLÜ KADININ KAMUDA ÇALIŞMA
SORUNU
(ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeliha AĞDEMİR

ŞANLIURFA - 2015

Zeliha AĞDEMİR 115227015	GELENEK-MODERNLİK ARASINDA GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE BAŞÖRTÜLÜ KADININ KAMUDA ÇALIŞMA SORUNU (ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ) (YÜKSEK LİSANS TEZİ)	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI	ŞANLIURFA A 2015
---	---	---	-----------------------------

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**GELENEK-MODERNLİK ARASINDA
GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE
BAŞÖRTÜLÜ KADININ KAMUDA ÇALIŞMA SORUNU
(ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeliha AĞDEMİR

Danışman:

Doç. Dr. Celil ABUZAR

ŞANLIURFA-2015

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında, 115227015 numaralı Zeliha AĞDEMI'nın hazırladığı "Gelenek-Modernlik Arasında Günümüz Türkiye'sinde Başörtülü Kadının Kamuda Çalışma Sorunu (Şanlıurfa Örneği)" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 10.11.2014 tarihinde, saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir. 11.02/ 2015

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başka
Doç. Dr. Celil ABUZER

Üye
Doç. Dr. Namık Kemal KARABİBER

Üye
Yrd.Doç. Dr. Salih AYDEMİR

Bu Tezin Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

27
.../02/2015

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı 115227015 no'lu Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "Gelenek-Modernlik Arasında Günümüz Türkiye'sinde Başörtülü Kadının Kamuda Çalışma Sorunu (Şanlıurfa Örneği)" konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(...../02/2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Zeliha AĞDEMİR
İmzası

İLETİŞİM ADRESİ _____:
Veyselkarani Mahallesi Darçın Sokak
Ağdemir Apt. Kat:2 No:4
Haliliye/ŞANLIURFA

Tlf. Kod. (0.507) 6898520

ÖNSÖZ

Bu araştırma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren yöneticiler tarafından hızlı bir modernleşme ve toplumsal değişme politikasının hedeflenmesi sonucu, cumhuriyet tarihi boyunca kamu kurum ve kuruluşlarında uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle tesettürlü kadınların yaşamış olduğu sıkıntıların tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır.

Başörtüsü yasağı ve uygulanması konusunda daha önce birçok çalışma yapılmış ve bu konu üzerinde çok konuşulmuştur. Ancak bu araştırmayla sorunun ortaya çıkış sebepleri, tarihsel gelişimi, yaşanmış olan sıkıntıların boyutu ve kişiler üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler, yapılan görüşmelerle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma esnasında birçok sıkıntıyla karşılaşmıştır. Gönüllülük esasına göre seçilip görüşülen katılımcıların kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağı ve bu yasak nedeniyle karşılaştıkları sıkıntılarını ifade etmekte rahat davranmadıkları ve hala yaşanmış olan sürecin etkilerini atamadıkları tespit edilmiştir. Bu durum görüşme yapmak istediğimiz kişi sayısına ve daha çok bilgiye ulaşmamızı engellemiştir.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması, verilerin analizi, varsayımlar, sınırlılıklar ve araştırmayla ilgili tanımlara; birinci bölümde, konu ile ilgili kavramlara, ikinci bölümde tesettür, Türkiye'de başörtüsü sorunu, başörtüsü yasağının tarihsel gelişimi ve hukuki dayanakları konusuna, üçüncü bölümde araştırmamız sonucunda elde edilen bulgu ve yorumlara; ve bulgu ve yorumlara dayanarak ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın konu seçiminde, hazırlanmasında ve sonuca bağlanmasında bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Celil ABUZAR'a ve her zaman desteklerini gördüğüm hocam Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR'e teşekkür ederim.

Eylül 2014

Zeliha AĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VIII
TABLO LİSTESİ.....	IX
ÖZET.....	XI
ABSTRACT.....	XII
GİRİŞ	1
Problem.....	1
Araştırmanın Amacı.....	2
Araştırmanın Önemi.....	3
Varsayımlar.....	3
Sınırlılıklar.....	4
Araştırmanın Modeli.....	5
Evren ve Örneklem.....	6
Veri Toplama Araçları.....	6
Verilerin Toplanması.....	8
Verilerin Analizi.....	8
Tanımlar.....	9

1.BÖLÜM: KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	12
1.1. Modernleşme.....	12
1.1.1. Modernleşme Tanımı.....	12
1.1.2. Osmanlıda Modernleşme Çabaları.....	13
1.1.3. Türkiye’de Modernleşme Çabaları.....	17
1.2. Muhafazakârlık.....	21
1.2.1. Muhafazakârlık Tanımları.....	21
1.2.2. Türkiye’de Muhafazakârlık.....	22
1.2.3. Dönemler ve Türk Siyasi Tarihi.....	24
1.2.4. İslamcı Hareketlerin Gelişmesi.....	31
1.2.5. Modernleşme Sürecinde Kadın Eğitimi ve Tesettür Konusu.....	34
1.2.6. Modernleşme Sürecinde Tesettür Algısındaki Değişimler.....	39
2.BÖLÜM: BAŞÖRTÜSÜ.....	45
2.1. Başörtüsü (Türban).....	45
2.1.1. İslam ve Tesettür.....	45
2.1.2. Türkiye’de Başörtüsü (Türban) Sorunu.....	47
2.1.3. Türkiye’de Başörtüsü Yasağının Tarihsel Gelişimi.....	54
2.2. 28 Şubat Süreci.....	58
2.2.1. Tarihsel Arka Plan.....	58
2.2.2. 28 Şubat Ortamı.....	59
2.2.3. 28 Şubat Kararları.....	60

2.2.4. 28 Şubat Sonrası Gelişmeler.....	60
2.3. 2008 Anayasa Değişikliği Girişimi.....	61
2.4. Kamuda Başörtüsü Yasağının Kaldırılmasına Yönelik Düzenlemeler.....	61
2.5. Kamuda Başörtüsü Yasağının Hukuki Dayanakları.....	62
2.6. Başörtüsü Yasağı Anayasaya Aykırı.....	68
2.7. Avrupa Ülkelerinde Başörtüsü Yasağı.....	68
2.8. Kamusal Alan Nedir?.....	74
3.BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR.....	79
3.1. Katılımcıların Kurumsal Dağılımı.....	79
3.2. Katılımcıların İşe Başlama Tarihi.....	80
3.3. Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	81
3.4. Katılımcıların Eğitim Durumları.....	81
3.5. Katılımcıların Memleket Durumu.....	82
3.6. Katılımcıların Medeni Durumu.....	82
3.7. Katılımcıların Sahip Olduğu Çocuk Sayısı.....	83
3.8. Katılımcıların Maddi Durumu.....	84
3.9. Kurumda Çalışan Bayan Personel Sayısı.....	84
Soru 1) Ne Zaman Örtündünüz? Örtünme kararınızı başörtüsü yasağı erteledi mi?.....	85
Soru 2) İşe İlk Başladığınızda Başörtülü müydünüz?.....	86
Soru 3) İşe ilk başladığınızda başörtüsü yasağıyla karşılaştınız mı?.....	89
Soru 4) Başörtüsü yasağıyla karşılaşmanızın sebebi nedir?.....	92

Soru 5) Başörtüsü yasağıyla karşılaştığınızda neye karar verdiniz?.....	95
Soru 6) Başörtüsü yasağı nedeniyle iş hayatınızla ilgili maddi ve manevi ne gibi sorunlar yaşadınız?.....	98
Soru 7) Başörtüsü sizin için neyi ifade etmektedir?.....	102
Soru 8) Örtünmenizde sizi teşvik eden sebepler nelerdir?.....	104
Soru 9) Sizde kişinin örtünmesinde ailenin, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin etkisi var mıdır?.....	106
Soru 10) Sizin örtünmenizde etkili olan kişi ve sebepleri belirtir misiniz?.....	108
Soru 11) İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kaldınız mı?.....	111
Soru 12) Size göre örtünmenin siyasi boyutu var mıdır?.....	117
Soru 13) Günümüz tesettür anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?.....	121
Soru 14) Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirir mi?.....	126
Soru 15) Başörtüsünü yasaklama gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?..	130
Soru 16) Başörtüsü yasağı bireylerin eğitim ve çalışma hakkını engelleyebilir mi?	134
Soru 17) Örtünmenin dini açıdan gereklerini tam olarak yerine getirebiliyor musunuz?.....	139
Soru 18) Kamu kurumlarındaki başörtüsü sorunu nedeniyle ailelerin maddi sıkıntı çektiğine şahit oldunuz mu?.....	144
Soru 19) Başörtüsü yasağının uygulanması nedeniyle yaşadığınız ve çok üzüldüğünüz bir anınızı anlatır mısınız?.....	150
Soru 20) Başörtüsü modernleşme önünde bir engel midir?.....	156
Soru 21) Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemlerde sıkıntıları yaşayan biri olarak neler söylemek istersiniz?	161
Soru 22) Başörtüsü yasağını din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirmek istediğinizde neler söylemek istersiniz?.....	166

Soru 23) Başörtüsü yasağını hukuksal açıdan nasıl değerlendirirsiniz?.....	173
Soru 24) Sizce başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumlarda ne gibi olumlu ya da olumsuz gelişmeler olur?.....	178
Soru 25) Geline süreçte bu konudaki düzenlemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?	185
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	196
KAYNAKÇA.....	205
EK-1 GÖRÜŞME FORMU.....	209

KISALTMALAR

AYMAH: Anayasa Mahkemesi

YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

RP : Refah Partisi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MGK : Milli Güvenlik Konseyi

AIHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AIHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İHIÖ : İnsan Hakları İzleme Örgütü

BM : Birleşmiş Milletler

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

DP : Demokrat Parti

DSP : Demokratik Sol Parti

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1. Katılımcıların Kurumsal Dağılımı.....	79
Tablo 3.2. Katılımcıların İşe Başlama Tarihi.....	80
Tablo 3.3. Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	81
Tablo 3.4. Katılımcıların Eğitim Durumları.....	81
Tablo 3.5 Katılımcıların Memleket Durumu.....	82
Tablo 3.6. Katılımcıların Medeni Durumu.....	82
Tablo 3.7. Katılımcıların Sahip Olduğu Çocuk Sayısı Durumu.....	83
Tablo 3.8. Katılımcıların Maddi Durumu.....	84
Tablo 3.9. Kurumda Çalışan Bayan Personel Sayısı.....	84
Tablo 3.10. Ne Zaman Örtündünüz? Kararınızı başörtüsü yasağı erteledi mi?.....	85
Tablo 3.11. İşe İlk Başladığınızda Başörtülü müydünüz?.....	86
Tablo 3.12. İşe ilk başladığınızda başörtüsü yasağıyla karşılaştınız mı?.....	89
Tablo 3.13. Başörtüsü yasağıyla karşılaşmanızın sebebi nedir?.....	92
Tablo 3.14. Başörtüsü yasağıyla karşılaştığınızda neye karar verdiniz?.....	95
Tablo 3.15. Başörtüsü yasağı nedeniyle maddi ve manevi ne gibi sorunlar yaşadınız?.....	98
Tablo 3.16. Başörtüsü sizin için neyi ifade etmektedir?.....	102
Tablo 3.17. Örtünmenizde sizi teşvik eden sebepler nelerdir?.....	104
Tablo 3.18. Kişinin örtünmesinde ailenin, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin etkisi var mıdır?.....	106
Tablo 3.19. Sizin örtünmenizde etkili olan kişi ve sebepleri belirtir misiniz?.....	108
Tablo 3.20. İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kaldınız mı?.....	111
Tablo 3.21. Size göre örtünmenin siyasi boyutu var mıdır?.....	117
Tablo 3.22. Günümüz tesettür anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?.....	121
Tablo 3.23. Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirir mi?.....	126
Tablo 3.24. Başörtüsünü yasaklama gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?.....	130
Tablo 3.25. Başörtüsü yasağı bireylerin eğitim/çalışma hakkını engelleyebilir mi?	134
Tablo 3.26. Örtünmenin gereklerini tam olarak yerine getirebiliyor musunuz?.....	139

Tablo 3.27. Başörtüsü yasağı nedeniyle ailelerin maddi sıkıntı çektiğine şahit oldunuz mu? Ya da kendiniz böyle bir sıkıntıya uğradınız mı? Neye karar verdiniz?.....	144
Tablo 3.28. Başörtüsü modernleşme önünde bir engel midir?.....	156
Tablo 3.29. Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemlerde sıkıntıları yaşayan biri olarak neler söylemek istersiniz?	161
Tablo 3.30. Başörtüsü yasağını din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirmek istediğinizde neler söylemek istersiniz?.....	166
Tablo 3.31. Başörtüsü yasağını hukuksal açıdan nasıl değerlendirirsiniz? Sizce hukuki dayanakları var mıdır?.....	173
Tablo 3.32. Sizce başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumlarda ne gibi olumlu ya da olumsuz gelişmeler olur?.....	178
Tablo 3.33. Geline süreçte bu konudaki düzenlemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? İhtiyaçlarınızı karşıladı mı? Bu düzenleme yaşanmış süreci ve olumsuzlukları hafifletebilir mi? Kazanımları var mıdır?.....	185

ÖZET

Gelenek-modernlik arasında günümüz Türkiye'sinde başörtülü kadının kamuda çalışma sorunu (Şanlıurfa ili örneği)

Bu araştırma, modernleşme sürecinde günümüz Türkiye'sinde başörtülü kadının kamuda çalışma sorununu Şanlıurfa ili örneği bağlamında ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, başörtüsü yasağının tarihsel gelişimi, hukuki dayanakları, kaldırılma süreci ve bireyler üzerindeki etkisini tespit etmektir. Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde kişilerin yaşamış olduğu sıkıntılarla ilgili bilgilere, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, başörtüsü yasağının güçlü hukuki dayanaklarının bulunmadığı, bu yasak nedeniyle mağdurların ciddi maddi ve manevi sıkıntılara maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Yasağın kaldırılmasının rahatlamaya neden olduğu ve çalışan kapalı bayanlar tarafından hoş karşılandığı belirlenmiştir. Yeniden benzer sıkıntılarla karşılaşılmasında için başörtüsü serbestisinin yasal zeminin sağlamlaştırılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, muhafazakârlık, başörtüsü yasağı, kamusal alan, hukuksal düzenlemeler.

ABSTRACT

The problem of work of the veiled women in the public sector in modern-traditional contemporary Turkey (A case of Sanliurfa Province)

This study examines the problem of public employment of the women who wear headscarf, in modern Turkey, in the light of Sanliurfa province. It aims to find out the historical development of headscarf ban, its legal basis, the process of lifting the ban and its effects on individuals. The information regarding the difficulties experienced by the individuals was obtained via semi-structured interview forms.

The research has indicated that the legal grounds of the public employment ban of the veiled women are weak. In addition, it has revealed that the ban caused many material and spiritual difficulties to the victims. It has further showed that lifting the ban produced a positive outcome and it is welcomed by the veiled working women. The study suggests that the legal basis of the public employment of the veiled women needs to be strengthened.

Key Words: Modernization, conservatism, headscarf ban, public place, legal regulations.

GİRİŞ

Problem

Günümüz toplumlarında her şey hızla değişmektedir. Bu değişim farklı etkenlerin karşılıklı etkileşimleriyle hayatın her alanında meydana gelmektedir. Dolayısıyla sosyal değişim sürekli ve kaçınılmazdır. Değişim, toplumsal yapıda, eğitimde, ekonomik alanda, sanatta, kültürde vb. hayatın tüm alanlarında hissedilen bir süreci ifade eder. Bu değişimler olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Bir yönüyle olumlu sanılan bir değişim başka bir yönüyle de olumsuz sonuçlar meydana getirebilir. Modernleşme sürecinin toplumumuz açısından ele alınması durumunda görüleceği gibi birçok olumlu katkısı olmakla beraber bazı olumsuz sonuçları da içerdiği tespit edilmiştir. Sanayileşme, demokratikleşme, kentleşme, bilimsel gelişmeler ve eğitim alanındaki ilerlemeler modernleşme sürecinin olumlu etkileri olarak görülebilir. Ancak modernleşme sürecini tam anlamıyla toplumsal yapımızı dikkate alarak uyarlamaya çalışmazsak; kültürel yozlaşma, toplumun farklı düşünceye sahip kesimlerinin birbirlerine karşı tahammülsüzlüğü, toplumsal değerlerin değişmesiyle beraber yaşanan toplumsal çözülme, din ve vicdan özgürlüğüne vurgu yapıldığı halde uygulamada bireylerin dini inanç ve pratiklerine müdahale edilmesi gibi olumsuz gelişmeler de yaşanabilmektedir.

Osmanlının son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönemlerden itibaren günümüze kadar gelinen süreçte, geri kalmışlığın sebepleri arasında batı dünyasında olduğu gibi, hep din ve dine ait hayat tarzları suçlanmış ve dine ait uygulama ve sembollerin etkisinin azaltılması için birçok girişimlerde bulunulmuştur. Toplumun idaresini elinde tutan elit kesim, modernleşme adına atılan her adımda; toplumdaki din ve dine ait kurum, kuruluş, giyim kuşam, görüş ve sembolleri yasaklayarak muvaffak olacaklarını düşünmüşlerdir. Bu müdahaleler demokrasinin ihlali ya da insan hak ve özgürlüklerini kısıtlama pahasına bile olsa yapılmıştır. Bütün bu kısıtlamaların Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan hak ve özgürlüklerini koruyan, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı modern ve müreffeh bir ülke olması uğruna yapıldığı ifade edilmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında çok büyük bir dizi savaşı henüz geçirmiş ve yoksul düşmüş geniş halk kitleleri, toplumun sosyal yapısında meydana getirilmeye çalışılan bütün değişimleri fark etmekle birlikte, içinde bulunulan ekonomik şartlar, halkın eğitim durumu, bilinçlenme düzeyi, yönetimin baskısı vb. nedenlerle toplum bünyesine ters değişikliklere tepki verecek durumda değillerdi. Ancak zamanla toplumumuzda meydana gelen sanayileşme, ekonomik gelişme, kentleşme, gibi olguların yaşanması ve eğitilmiş aydın insan sayısının artmasıyla beraber toplum bilinçlenmiştir. Bunun sonucunda halk, yönetime katılma, yönetimi etkileme ve sorgulayabilme şansını elde etmiştir. Piyasa ekonomisi, eğitimde fırsat eşitliği, bireye ve kişisel gelişmeye öncelik veren liberalizmin benimsenmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, demokratikleşme vb. gelişmeler neticesinde toplumumuzda bir orta sınıf oluştu. Bu gelişmelerle birlikte yeni hayat tarzları ve değişik alternatif yaşam biçimleri ortaya çıktı. Tarımda makineleşme ile beraber kırsal kesimden şehirlere doğru yer değiştiren muhafazakâr kesim de bu değişimden nasibini aldı. Doğal olarak şehirlere göç eden ve eğitim alarak yeni yaşam tarzına adapte olmaya çalışan dindar kadınlar, geleneksel örtünme biçiminden daha modern olduğunu düşündükleri farklı bir örtünme stili geliştirmiş oldular. Ancak muhafazakâr kadınların bu örtünme şekli(türban), bazı kesimlerde bir rahatsızlık yarattı ve bu nedenle muhafazakâr kesimin giyim ve örtünme şekline -cumhuriyetin ilkelerine, laikliğe, Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı olduğu gerekçesiyle- birtakım idari düzenlemelerle müdahale edildi.

Bu çalışmayla, toplumumuzdaki muhafazakâr kadınının başörtüsü yasağı bağlamında yaşadığı bu sıkıntılı süreç, gelenek modernlik arasında kamu kurumlarında çalışan kadınların başörtüsü sorunu, Şanlıurfa İli Örneği ile incelenmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, kaçınılmaz olarak yaşanan toplumsal değişimin, bireyin ve toplumun inanç ve değer yargıları üzerinde meydana getirdiği değişmelerin neticesinde ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceği hususunu, türban algısı ve türban yasağı örneğinden yola çıkarak sosyolojik bir bakış açısı ile sunmaya çalışmaktır. Elbette ki bu konu bütün boyutlarıyla bir yüksek lisans tezi çalışmasının dar kapsamına sığdırılmaz. Ancak, biz konuyu "Gelenek ve Modernlik arasında kamuda

çalışan kadınların başörtüsü sorunu” Şanlıurfa İli Örneği ile ele almaya çalışacağız. Böyle bir çalışmanın, çok kısa bir süre öncesine kadar Türkiye’de muhafazakâr kadının en önemli sorunları arasında yer alan “Başörtüsü” sorununa farklı bir bakış açısı kazandıracağını düşünmekteyim.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın amacı, toplumumuzda son iki yüz yıldır yönetici elit kesim tarafından ilerlemenin yolu olarak benimsenen modernleşme politikalarını araştırmak, bu amaçla yapılan reformlara değinmek ve bu sürecin göstergelerinden biri olarak algılanan, toplumun kılık-kıyafetine ve özellikle başörtüsüne yapılan müdahalelerin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini tespit etmektir. Modernleşme sürecinde kadınların kamusal alanda görünürlük kazanmaları için, birçok yeni hak tanınırken, dini vecibelerimizden biri olan başörtüsünün hukuksal olmayan, yersiz kaygılarla yasaklanması nedeniyle, toplumumuzun önemli bir kesimini oluşturan eğitilmiş ve meslek sahibi tesettürlü kadınların gerek eğitimleri esnasında gerek çalışma ortamında zor bir süreç geçirdikleri bilinen bir gerçektir.

Başörtüsü yasağının kaldırılmasıyla, mevcut durumda büyük rahatlama olmuştur. Ancak, geçmişte yaşanan bu süreçte, kadınların eğitimleri esnasında veya iş ortamında yaşamış olduğu sıkıntılar ve uğradığı haksızlıklar kolay unutulacak gibi değildir. Vatandaşlarımızın manevi açıdan uğradığı sıkıntıların telafisi mümkün olmamakla beraber, eğitim kurumlarından uzaklaştırılmaları, almış olduğu disiplin cezaları veya işten ayrılmak zorunda bırakılmaları gibi olumsuzlukların tespit edilerek, haklarının iade edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve sıkıntılarının kısmen de olsa hafifletilmesi gerektiğine inanıyorum. Yine kadınların bu konudaki dini vecibelerinden biri olarak örttükleri başörtülerinin yanlış algılanmaması için mağdurların bizzat kendilerine yönelteceğimiz sorularla çekmiş oldukları sıkıntıları tespit etmeye çalıştığımız bu araştırmamızla, toplum olarak birbirimizi anlamakta zorlandığımızı, önemli gördüğümüz bazı kaygılar uğruna birbirimizin hakkını nasıl gasp ettiğimizi anlamamızı kolaylaştıracağını umuyorum.

Varsayımlar

a) Ülkemizde kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle gerek eğitimleri esnasında gerekse kamu kurumlarında çalıştıkları süreçte

dini inancı gereği başörtüsü takan devlet memurlarının mağduriyetlerinin tespiti amacıyla yöneltilen sorulara verilecek cevaplar objektif olarak kayıt altına alınacaktır.

b) Başörtüsü yasağı mağdurları ile yapacağımız görüşmeye katılımcıların samimi cevaplar vereceği düşünülmektedir.

c) Araştırma evrenimiz Şanlıurfa İli merkezindeki kamu kurumlarında çalışan devlet memurlarıyla sınırlandırılmasına rağmen görüşmeye katılan kişilerin daha önce farklı illerde okumuş ya da çalışmış olabilecekleri düşünüldüğünden sonuçlarımızın Türkiye'nin geneli için de geçerli olacağı düşünülmektedir.

d) Görüşmeyi hedeflediğimiz memurların yaşadıkları sıkıntıları bizimle paylaşarak, başörtüsü yasağı nedeniyle yaşanan toplumsal huzursuzluğa ışık tutacakları düşünülmektedir.

Sınırlılıklar

Yüksek lisans tezi olan bu araştırmada, hem bilgi ve tecrübe hem de imkânların yetersiz olmasından dolayı, tüm mağdurlara ulaşılamayacağı kabul edilmiştir. Bu nedenle araştırmanın evreni “Gelenek Modernlik Arasında Kamu Kurumlarında Çalışan Kadınların Başörtüsü Sorunu” ve yaşadıkları mağduriyetler Şanlıurfa İli merkezinde bulunan çeşitli kamu kurumlarında çalışan 70 başörtülü devlet memuruyla yapılacak görüşme sonuçlarıyla ele alınacaktır.

Yapılması hedeflenen bu görüşmeler sırasında çeşitli sıkıntılarla karşılaşılabilen bu sıkıntıları şöyle sıralayabiliriz:

a) Görüşme yapmak istediğimiz memurların iş ortamında çalışıyor olmaları nedeniyle bizim için kimisinin hiç, kimisinin de yeterince zaman ayıramayacağı düşünülmektedir.

b) İş ortamında sessizlik sağlanamayacağı için yöneltilen soruların yeterince anlaşılamayacağı ya da rahat cevaplandırılmayacağı düşünülmektedir.

c) Memurların başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde yaşamış oldukları psikolojik baskı ve yanlış anlaşılmalardan dolayı bu psikolojiden henüz tam kurtulamadıkları varsayılmaktadır.

d) Yapılan araştırmanın zamanlama açısından biraz geç kalmış olması ve memurların başörtüsü serbestliği ile rahatlamış olmaları nedeniyle geçmişte yaşadıkları mağduriyetleri ifade etmekte çekingen davranacakları varsayılmaktadır.

e) Başörtüsü yasağının kaldırılması kararının yasal bir güvenceye bağlanmaması nedeniyle memurların bu sürece güvenemeyip mağduriyetlerini ifade etmekte isteksiz davranabilecekleri düşünülmektedir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmamıza temel oluşturacak bilgi ve belgelere ulaşmada, kaynak taraması, yarı yapılandırılmış anket ve görüşme tekniklerinden yararlandık. Araştırmamızın teorik bölümünü oluşturan konu ile ilgili kavram ve ifadelerin tarihsel bir perspektifle incelenip sunulması; mevcut kaynakların okunup, özetlenmesiyle sağlanmıştır. Uyguladığımız yarı yapılandırılmış anket bölümü, katılımcıların sosyo-kültürel ve ekonomik durumları hakkında istatistiksel bilgi toplamak, görüşme yöntemi ise kişilerin yaşamış olduğu maddi ve manevi sıkıntıların tespiti amacıyla uygulanmıştır.

Bu çalışmada “nitel araştırma yöntemi” esas alınmıştır. Nitel araştırma “gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır. Çalışma için tarama türünde nitel bir araştırma deseni yapılarak görüşme yoluyla veri toplanmıştır. “Görüşme tekniği, nitel araştırmaların yanında nicel araştırmalarda da kullanılmaktadır. Ancak nitel araştırmalarda görüşme kişilerin bakış açısını ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu nedenle görüşülen kimselerin anlam dünyasını, duygu ve düşüncelerini anlamak, nicel görüşmelerdeki gibi yüzeysel değil daha derin bilgi edinmek asıl amaçtır. Bu nedenle nitel görüşmeler; eğitimciler, siyaset bilimcileri ile sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler için temel araştırma alanları olarak dikkat çekmektedir. (Karacelil, 2011: 60)

Görüşme, toplumbilim araştırmalarında en sık başvurulan bir gözlem tekniğidir. Bizde anketin yanında sıklıkla bu teknikten yararlanmaya çalıştık.

Oluşturulan güven ortamında karşılıklı samimi diyalog içerisinde gelişen görüşmede konuyla ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkün olabilir. (Abuzar, 2010: 30)

Evren ve Örneklem

Araştırmamızın çalışma evrenini, Şanlıurfa İli merkezindeki çeşitli kamu kurumlarında çalışan başörtülü kadın devlet memurlarından 70 kişi oluşturmaktadır. Genel evrenimizin geniş olması ve kamu kurumlarında çalışan başörtülü kadınların tamamına ulaşmanın imkânsızlığı nedeniyle örneklem alma yoluna gidilmiştir. “Pratikte, araştırmalar, çalışma evreni üzerinde yapılmakta olup sonuçların da, yalnızca bu sınırlı evrene genellemesi kaçınılmazdır.”(Karasar, 1999: 110)

Araştırmamızın örneklem grubu; 70 başörtülü kadın devlet memurundan oluşmaktadır. “Örneklem grubu oluşturulurken basit tesadüfî ve kotalar örnekleme sisteminden yararlanılmıştır.” (Abuzar, 2010: 30) Ancak bütün kamu kurumlarından başörtülü kadın memurların örnekleme girmesine özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada üç çeşit veri toplama aracından faydalanılmıştır. Konu ile ilgili bilgi ve belgelere, ulaşmak için temel kaynaklar taranıp, dokümantasyon tekniği ile araştırmanın teorik çerçevesi çizildikten sonra, örneklem usulü ile seçilen katılımcıların sosyo-kültürel ve ekonomik durumları hakkında istatistiksel bilgiler yarı yapılandırılmış anket yöntemi ile elde edilmiştir. Ayrıca katılımcıların kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle yaşamış olduğu mağduriyetlerin tespit edilmesi amacıyla kişilerle bire bir görüşme yapmak için araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır.

Katılımcıların Sosyal Durumlarını Tespit Anketi

Örneklem grubumuzun sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarını tespit etmek amacıyla uygulanan yarı yapılandırılmış anket bölümünde, katılımcıların hangi kurumda çalıştıkları, ne zaman işe başladıkları, kaç yaşında oldukları, eğitim durumlarının ne olduğu, memleketlerinin neresi olduğu, evli mi bekâr mı oldukları, çocuk sahibi olup olmadıkları, çocuk sahibiyse kaç çocuğunun olduğu, maddi durumunun nasıl olduğu, ailede başka çalışan yakınlarının olup olmadığı,

kurumlarında kaç bayan personel olduğu ve bu bayan personelden kaçının başörtülü olduğuna ilişkin sorular yer almaktadır.

Anket geliştirilirken bu araştırmaya benzer araştırmaların anketleri incelenmiş, kuramsal açıklamaların yer aldığı literatürden yararlanmış ve on üç maddelik sosyal durumu tespit etmek amacıyla kişisel bilgi formu anketi oluşturulmuştur. Anket formuna Harran Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Din Sosyolojisi Bilim Dalında Öğretim Üyesi Doç. Dr. Celil Abuzar'ın yapmış olduğu araştırmalar ve görüşleri doğrultusunda, gerekli düzeltmeler yapılarak son şekli verilmiştir. Anket formunun bir örneği görüşme formunun ilk bölümünde EK-1'de sunulmuştur.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmamızın konusu olan “Gelenek-Modernlik Arasında Başörtülü Kadının Kamuda Çalışma Sorunu” (şanlıurfa İli Örneği) ile ele alınmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili yaşanmış olan sıkıntuların tespiti için hazırlamış olduğumuz yarı yapılandırılmış görüşme formumuz 25 değişik soru içermektedir. Formun geliştirilmesi sürecinde kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla literatürden ve Harran Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Din Sosyolojisi Bilim Dalında Öğretim Üyesi Doç. Dr. Celil Abuzar'ın yapmış olduğu öneriler dikkate alınarak, görüş ve eleştirilerinden yararlanılmıştır. Her soru belli bir konu hakkında katılımcıdan bilgi edinmek amacıyla sorulmaktadır. Görüşme formunda yer alan sorular, başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde eğitim alan ya da kamu kurumlarında çalışan başörtülü kişilerden yaşamış olduğu sıkıntılarını anlatmayı kabul eden katılımcılara, iş ortamında ve yüz yüze yapılan görüşme esnasında sözel olarak yöneltilmış ve her bir katılımcının yanıtları ses kayıt cihazı ile kaydedilmıştir. Görüşme formunda yer alan sorular görüşmeci tarafından görüşülen kişiye sözlü olarak yöneltilmış ve verilecek cevaplar hususunda herhangi bir sınırlama öngörülmemiştir. Yapılan her görüşme kişilerin yaşamış olduğu sıkıntuların farklılığı ve ifade etmesine göre değişen sürelerde sonuçlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun bir örneği EK-1'in 2. bölümünde sunulmuştur.

Verilerin Toplanması

Yarı yapılandırılmış olarak gerçekleştirdiğimiz görüşmeler için alan yazına bağlı olarak görüşme konularına dair temel sorular ve konuyu açıcı sorular önceden hazırlanmıştır. Araştırmamızın nitel verileri yarı yapılandırılmış görüşme formumuzun uygulandığı Şanlıurfa İli merkezindeki çeşitli kamu kurumlarında çalışan başörtülü 70 bayan memurun katılımıyla elde edilmiştir. Şanlıurfa'daki çeşitli kamu kurumlarına farklı gün ve zamanlarda gidilerek çalışan başörtülü bayan personel arasından rastgele seçilen ve geçmişte uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimleri esnasında ve/veya çalışma hayatına atıldıktan sonra yaşamış olduğu sıkıntıları anlatmayı kabul eden 70 kişi ile görüşme yapılmış ve görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmamızın konusuyla ilgili bilgi, kavram ve ifadelerle belgesel tarama yöntemi ile ulaşılmaya çalışılıp mevcut kitaplardan konu ile ilgili olanlar bulunup, okunup notlar alınmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmamızın teorik çerçevesi böyle çizildikten sonra yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde ettiğimiz nitel veriler, betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkisi irdelenir, birtakım sonuçlara ulaşılır(Katıtaş, 2012: 50).

Araştırmamızda görüşmelerin sonrasında betimsel analiz yöntemiyle, görüşmeler üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan dökümleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler düzenli bir biçimde okunmuş ve anlamlı bir şekilde kategorilere ayrılarak alıntılar yapılmıştır. Ve bu alıntılar konumuzun bütünlüğü içinde yorumlanarak çeşitli yorum ve sonuçlara varılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu ile başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde çeşitli sıkıntılar yaşamış olan başörtülü kamu personelinde elde edilen ses kayıtları, öncelikle çözümlemesi yapılarak Microsoft Office Word programında yazı diline aktarılmıştır. Daha sonra görüşme formlarından elde edilen veriler çeşitli kategoriler altında gruplandırılarak değerlendirilmiş ve araştırmanın

temel problemleri için elde edilen bulgularla birlikte yorumlanmıştır. Görüşmelerden aktarılan orijinal ifadelerin yanında parantez içinde verilen harfler görüşülen (G1, G2,...) kişilerin yani geçmişte uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle çeşitli sıkıntılar yaşamış olan başörtülü bayan memurlarla yaptığımız görüşmeleri ifade etmektedir.

Tanımlar

Gelenek: Bir toplumun kendinden önceki nesillerden devralıp zaman içinde bazı yenilikler ekleyerek kendinden sonraki nesillere devrettiği, her çeşit inanç, kültürel değer, alışkanlık, töre, görgü, bilgi ve ananedir. Gelenek, toplum üyeleri arasında manevi bağları güçlendiren değerlerin tümünü ifade etmektedir(Abuzar, 2010: 40).

Modernlik: Modernlik, sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, rasyonel düşünme ve bürokratik örgütlenme gibi değişkenlerle sosyal dünyanın farklılaşmasını, yani toplumsal değişimi, siyasi, idari ve iktisadi rasyonalizasyonu ve toplumun yeniden yapılanmasını ifade etmektedir. Aydınlanma'da olduğu gibi, birikimli beşeri tecrübe olarak geleneğin, basitçe, geçmişin otoritesinin reddiyle kurucu aklın kılavuzluğunda bir gelecek inşası tasarısını ifade eder(Gencer, 2012: 117).

Muhafazakârlık: Muhafazakârlık özü itibarıyla, Fransız devrimini yaratan, onun düşünsel arka planını oluşturan aydınlanma ve moderniteye karşı bir tepkidir. Toplumu radikal bir biçimde değiştirmenin, geri dönüşü imkânsız etkiler yaratacağını ve yıkımlara yol açacağını ileri sürerek kendini kuran bir akımdır. Kavramsal isimlendirmeden de anlaşılacağı üzere muhafazakârlık; “muhafaza etmek” yani “korumak” kökünden gelir. Bütünüyle eski düzen savunusu değildir. Radikal dönüşüme karşıdır. Eski düzenin kurumlarının yeni düzende de var olması gerektiğini ve bu kurumların zaman içinde kendiliğinden dönüşüme uğrayacağı görüşünü savunur. Son çözümlemede bir burjuva akım olan muhafazakârlık, tarihin akışına, toplumlara ve siyasal düzene devrimci müdahalelere karşı çıkar. Onun yerine evrimci bir değişimden yanadır(Yanardağ, 2012: 12.00).

Başörtüsü: Başörtüsü, geçmişten günümüze, doğu ve batı toplumlarında çeşitli nedenlerle ve çeşitli biçimleriyle kadınlar tarafından kullanılan giysilerden ve kadının örtünme biçimlerinden biridir. Başörtüsünün dini olan ve olmayan kullanım sebepleri mevcuttur ve günümüzde özellikle dini ve geleneksel boyutuyla Müslüman toplumların sosyolojik bir gerçekliğidir. İslam coğrafyasının her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de Müslüman kadınların bir bölümü başörtüsü kullanmaktadır. Başörtüsünün biçimi ve örtü kullanan kadın oranı, yöresel, kültürel, mezhepsel ve inanca ilişkin çeşitli belirleyicilerin etkisiyle farklılık arz etmektedir. Kadınların başörtüsü kullanımında kentleşme düzeyinden eğitime, ideoloji ve estetikten moda kadar pek çok başka belirleyicinin de varlığından söz edilebilir(Akder, 2008: 15).

Başörtüsü Sorunu: Türkiye’de başörtüsü ve türban sorunu, başta üniversite öğrencilerine yönelik olmak üzere bütün kamu ve bazı özel kurumlarda kadın çalışanlara uygulanan [türban](#) yasağı ile bu yasağın sosyal ve siyasal etkileri etrafında yaşanan sorunu ifade eder. [Siyasal İslam](#)’ın simgesi olduğu iddia edilen türbanı kamusal alanda yasaklayan mahkeme kararları ve bu kararların türban dışında da başörtüsü tiplerine uygulanması, bu sorunun temelini oluşturmaktadır. Kısa bir süre öncesine kadar türban yasağı, ([kamu](#) veya özel) ilk ve orta öğretim okullarında ve (kamu veya özel) üniversitelerde herkes için geçerli idi. Mahkemeler, devlet daireleri ve diğer resmi kurumlarda öğrenciler, işçiler ve kamu görevlileri için geçerliydi(Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

Kamusal Alan: Kamusal alan, sivil toplumun devletin güç yapısı ile bağlantılı olduğu yani gayri resmi olarak mobilize olmuş ve devlete eşit güçte karşılık verebilen özerk, müzakereye dayalı görüş oluşturma alanıdır(Uluç, 2013: 321).

Her bir vatandaşın özgür ve eşit biçimde kamusal müzakereye katılmasını mümkün kılan, iletişime dayalı ve özerk bir forum olarak anlaşılacak kamusal alan için Habermas, onun geleneksel toplumun modern topluma dönüşmesi sürecinde cemaatlerin etrafındaki duvarların kaldırılmasıyla ortaya çıkan ortak bir yaşam alanı olduğunu ifade eder(Uluç, 2013: 49-50).

Kamu Personeli: Devletin, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği aslî ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu

görevlileri eliyle görülür. Anayasanın 128. maddesindeki tanım göz önüne alınacak olursa memurlar, askeri personel, akademik personel, hâkim ve savcılardan oluşan (işçiler ve sözleşmeli personel hariç), devletin, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği aslî ve sürekli görevleri yerine getiren kişilerdir (T.C. Anayasası 128. Md).

Toplumsal Değişme: Toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen kurumların değişmesidir. Toplumsal ilişkiler ağını belirleyen kurumların genelde, aile, eğitim, siyaset ve din kurumları olarak sınıflandırıldığını göz önünde tutarsak değişiminde bunlara yönelik olacağını söyleyebiliriz(Abuzar, 2010: 48).

Toplumsal değişim, sosyal, siyasal, ekonomik, dini, kültürel, hukukî, ahlakî vb. sistemlerin zamanla nasıl ve niçin değiştiği hususunu kapsamına alan bir konudur. Toplumda meydana gelen olayları, farklılaşma ve başkalaşmaları, farklı siyasal sistemlerin başarı ve başarısızlığını, küreselleşmeyi, demokratikleşmeyi, sekülerleşmeyi, sosyal, siyasal, kültürel vb. olayları, ekonomik olay ve olguları tam olarak anlamak için toplumsal değişimi incelemek son derece önemlidir(Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 271).

1.BÖLÜM: KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.Modernleşme

1.1.1.Modernleşme Tanımı

Modernleşme, genel bir ifadeyle ortaçağ Avrupa'sında dine dayalı kurulan, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yaşam tarzına karşı çıkılarak, akla dayalı, rasyonel, bilimsel, bireyin mutluluğunu ve gelişimini temel hedef alan, iktisadi, sosyal ve siyasal değişim süreci olarak tanımlanabilir.

Modernleşme, modern kabul edilen toplumlar yönünde gerçekleşen sosyal değişim sürecini ifade eden bir kavramdır. Daha geniş bir tanımla modernleşme, ileri oldukları kabul edilen batılı ülkelerin kurumlarının, değerlerinin ve tüketim modellerinin benimsenmesi sürecidir. İlerleme kavramı gibi daima başkasına uyumu ifade eder ve gelişmiş ülkelerin belirlediği şemaların taklit edilmesi esasına dayanır (Arslantürk ve Amman, 2012: 409).

Sanayileşme sonrası batı uygarlığında görülen sosyal ve siyasal değişimlere dayalı hayat tarzı modernleşme olarak ifade edilmiştir. Modernleşme sürecini gerçekleştiren materyalleri; kentleşme, iş alanında ki hareketlilik ve uzmanlık, sanat alanındaki gelişmeler, eğitimin yaygınlaşması, özgürlük, eşitlik, insan hakları, demokrasi ve liberalizm fikirlerinin kabul görmesi gibi özetleyebiliriz.

Modernleşme, gelenekten modern olana doğru toplumsal değişim süreçlerinin toplamından ibarettir. Bu süreçler birbirini teşvik ederken, üst anlamda genel olarak modernleşme sürecinin tamamlanmasına eşlik eder. Toplumsal alan, kır toplumundan kent toplumuna doğru geçişin olduğu, üretimin el yapımı ürünler yerine, makine ile imal edilen ürünlerden oluştuğu, sanayi sektöründe çalışanların tarım sektöründe çalışanlardan daha fazla olduğu, birincil ilişkilerin zayıfladığı, ikincil ilişkilerin egemen olmaya başladığı, göçlerin arttığı, geleneksel aile yapısının çözülmesi nedeniyle ailelerin küçülmeye başladığı, eğitim ve öğretimin toplumun her katmanına yaygınlaşmaya başladığı, toplumdaki statü sisteminin edinilmişten kazanılmışa doğru evrildiği, bireysel ve toplumsal eşitsizliklerin görece azaldığı, cinsiyet farklarının azaldığı, medya ve iletişim ağının genişlediği, gelir dağılımının görece tabana yaygınlaştırıldığı bir toplumsal hali içerir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 187).

“Modernizm, geçmişin otoritesinin reddiyle kurucu aklın kılavuzluğunda bir gelecek inşası tasarısını ifade eder. Bu yüzden modernizm, dünya görüşünde köklü bir değişimi anlatır. Dünya görüşünün değişimi ise bileşenleri arasındaki ilişki tarzının değişmesinden kaynaklanır” (Gencer, 2012: 117).

Modernlik olgusu özü itibariyle fizik dünyayı yani somut-görünen olgu ve olaylar dünyasını baz alan bir bakış açısına sahip olduğu için, doğal olarak ilk karşısına aldığı alanlar dini ve metafizik varlık, bilgi ve inançlar olmuştur. Tarihi anlamda fizik dünyayı da içine alan etki ve uzanımlara sahip olan din veya soyut ve görülmeyen bir varlık alanını imleyen metafizik öğretiler, insani-toplumsal dünya ve varlık algısının dışına itilerek, insanlık tarihinin son birkaç yüzyılı çetin tartışma ve çatışmalara sahne olmuştur. Akıl ve bilimin rehberliğini esas alan, insani-toplumsal ihtiyaçları fizik dünya ekseninde tanımlayan, hatta insani eylemlerin amacını ve meşruiyetini somut insani deneyimlere indirgeyen modernlik, geleneksel fizik ve metafizik varlık algısını fizik temelli tekil bir varlık formuna dönüştürmüştür (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 182).

Gelenek, beşeri hayatın makro ve mikro tüm yönlerini ve kurumlarını kapsayan bir bütüncül ölçü ve buna bağlı olarak modern insanın özlemle aradığı bir yekpare kimlik sunar. Böylece dünü bu güne, bu günü yarına bağlayan gelenek, doğal olarak bir kemal (mükemmellik) anlayışını içerir. İslami açıdan sünnet ve cemaat, bireysel kusurları telef ederek kemale götüren bir mekanizma gibi görülebilir (Gencer, 2012: 115-116).

Yeniliği, diğer bir ifade ile çağdaşlığı temsil eden modernliğin somut ve üçüncü dünyada kulağa en hoş gelen kavramı, sanayileşme ve kalkınmadır. En popüler kullanımıyla sanayi toplumu, geleneksel topluma karşı modern endüstriyel toplumun oluşum ve gelişimine paralel olarak yeryüzü genelinde inşa edilmiş ve yaygınlık kazanmıştır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 183).

1.1.2. Osmanlıda Modernleşme Çabaları

Devletler de tıpkı insanlar gibi doğar, büyür(gelişir), her alanda zirveye ulaşır ve kendini bu şekilde koruyacak çabalar sarf etmezse bir süre sonra çağının gerisine düşerek son bulur. Tarihteki diğer devletler gibi Osmanlı devleti de kuruluş aşamasında büyük başarılar elde etmiş, çağının en üst kültürel yapısına kavuşmuş, zirveye ulaşmış ancak ne yazık ki batı toplumları, içinde buldukları kötü durumdan kurtulma çabaları içindeyken, Osmanlı bir rahatlık dönemine girmiş ve zamanla çağının gerisinde kalmıştır. Bunun birçok nedeni vardır. Ama en çok üzerinde durulan, farklı dinleri temsil eden batı toplumlarında yaşanan gelişmelere karşı kayıtsız kalmaları gösterilmektedir. Modernleşme taraftarlarının dine tepkisi de bu noktadan başlamaktadır.

Geleneksel dünyada kimlikler, “Müslüman/kâfir” gibi katı bir inanç ayırımına dayanıyor, Doğu da, Batı da İslam ve Hıristiyanlık gibi evrensel dinlerini karşı tarafa dayatmaya çalışıyordu. İslam dünyası da uzun süre Batı’yı bu inanç ayırımı açısından, kâfir Frenkler olarak görerek Hıristiyanlığın rengini taşıyan her şeyi reddetti. İslam

dünyası, Batı'da sekülerleşme sürecinin kritik aşamalarını teşkil eden XV. Asırda Rönesans, XVI. Asırda Reformasyon, XVII. Asırda Bilim, XVIII. Asırda Aydınlanma hareketlerine temelde Hıristiyanlığa karşı önyargıdan dolayı kayıtsız kalmıştı. Ancak bu dönüşümün zirveye çıktığı XIX. Asır İdeoloji çağında durum değişti. Batı, artık tamamıyla dönüştürerek seküler-evrensel kılığa soktuğu dinini Doğu'ya dayatabilecek güce erişmişti (Gencer, 2012: 318).

Osmanlı yöneticileri ve aydınları Batılı ülkelere göre geri kaldığı tespitini yaptıktan sonra, aradaki mesafeyi kapatmak için çareler aramaya başlamışlardır. Yenilik hareketleri öncelikle askeri amaçlı olarak bu alanda başlamış, ilerleyen zamanda hukuktan eğitime kadar geniş bir sahaya yayılmıştı. Bu çerçevede Batılı müesseseler ve yenilikler gerek teknik ve hukuk alanlarında gerekse de siyaset alanında Osmanlı yurduna taşınmaya başlanmıştır (Yıldırım, 2011: 124).

XIX. asırda Müslüman aydınlar, yükselen Batılı bilimin tehdidini iki kültürel temas yoluyla hissetti. Birincisi, Batı'ya seyahat, orada eğitim ve oradan tercüme gibi yollarla oldu. Özellikle kilise içinde deprem etkisi yaratan Darwin'in evrim teorisi, tercümelemlerle İslâm-Arap dünyasını da etkilemekte, leh ve aleyhte bir mücadeleye yol açmakta gecikmedi. İkinci etki yolu, en somut Renan'da görüldüğü gibi İslâm'ı ithamdı. Renan'ın "İslâm ve Bilim" konulu konferansında verdiği mesaj açıktı. Bilim, artık insanlığın yeni, evrensel diniydi; ona karşı duranlar, çağın gerisinde kalmaya mahkûm yobazlardı. O, Müslümanların er-geç yüzleşmek zorunda olduğu gerçekleri çıplak bir şekilde ifade ettiğinden dolayı şok etkisi yaratmıştı (Gencer, 2012: 578-579).

Osmanlı-İslam birikimi, Batı'nın topyekûn meydan okuması ile karşılaştığı zaman iki büyük 'evrensellik' üretmişti. Birincisi, 'imparatorluk' yapısı, ikincisi ise, imparatorluk yapısına 'meşruiyet' kazandıran 'İslamiyet' idi. Modernleşme süreci mevcut iki yapının modern/batılı yapılar karşısında giderek işlevsizleşmesini ve zamanla bu yapıların 'anlam'larının tartışılır duruma gelmesini beraberinde getirmiştir. Bunun nedeni ise, Türk toplumu için modernleşmenin kaçınılmazlığıdır. Türk toplumunun batılılaşma çabası parçalanmak üzere olan bir ülkenin kurtuluş çarpınmaları halinde başlamış ve süregelmiştir. Tanzimat'tan, Meşrutiyet'e, oradan Cumhuriyet'e uzanan reformlar en somut yansımasını Cumhuriyet dönemi değişim sürecinde gösterir. Amaç Batılı modern yapılara göre toplumsal yapımızı ve meşruiyet kaynağını değiştirmek ve dönüştürmektir. Yapılması gereken şey, yıkılmakta olan 'imparatorluk' yapısının yerine, modern formda bir 'ulus-devlet' yapısı ikame etmek, meşruiyet kaynağını ise dini temelden laik/seküler bir temele dayandırmaktır (Akyüz, ve Çapcıoğlu, 2012: 190-191).

Modernleşme sürecinde ulus devlet ve halkın iradesine dayanan yönetim şekli toplumların vazgeçilmez temel değerlerini oluşturmaktadır. Bu sürece sonradan dâhil olan toplumlar süreçten en çok bu yönüyle etkilenmektedir. Osmanlı aydınlarına göre

Batı medeniyeti, âdil yönetim ve meşruiyete dayalı bir sosyal düzenleme başarısını simgeliyordu. Meşruiyetin ürünü nizam (düzen, order), Osmanlı'yı da içeren geleneksel dünya görüşünün dayandığı anahtar kavramdı; nihai hedef, göksel, kozmik düzenin yerel beşeri düzene, kozmosun nomosa yansıtılması, meşrulaştırma ile beşeri eylemlerin anlam bulacağı bir düzen-kuruluşuydu. Osmanlı aydınlarına göre âdil yönetim, meşruiyet başarısı olarak Batı medeniyeti, Protestanlık ile başlayan zihniyet dönüşümünün eseri idi. Onlara göre Batı medeniyetinin bilimsel-teknolojik ve endüstriyel gelişmenin ürünü maddî gücü, bu âdil sosyal organizasyonun türeviydi(Gencer, 2012: 323-324).

Osmanlıda, modernleşme politikaları ve çabalarını belirgin olarak Tanzimat(1839) ve Islahat (1856) Fermanıyla atılan ilk adımlarda görmekteyiz. Ancak Osmanlı'da modernleşme çabalarının Tanzimat dönemi ve sonrasında yoğunlaştığı bilinmekle beraber Tanzimat öncesinde de çeşitli alanlarda reformların yapıldığı bilinmektedir. Tanzimat öncesi ya da Tanzimat'a kadarki yeniliklerin ağırlık noktasını askerlik ve ordunun yeniden teşkilatlandırılması hususu oluşturmaktadır. Modernleşme alanında atılan bu adımları Tanzimat Fermanı'yla herkesin can ve mal güvenliğinin teminat altına alınması, vergilerin adil olması, düzenli ordu ve askerliğin sağlanması, suçların önlenmesi için modern bir ceza hukukunun uygulanması, eğitim kurumlarının yeniden düzenlenmesi, idari teşkilat ve yapıların modernleştirilmesi gibi Avrupa ülkelerine uyum programları takip etmiştir. Tanzimat fermanıyla gerçekleştirilen tüm yenilik hareketleri yazılı metne bağlanmıştır.

Reformizm, temelde pragmatik yönelişi olduğu için Tanzimat'a kadar ulemâ, cemaatin varlık alanını oluşturan ülke ve devletin kurtarılması için araç olarak görülen reformlara onay vererek sorgulamamıştı. Amaç, "Hasta Adam"a başka bir kimlik ve ruh vererek yeniden inşa etmek değil, sadece onu tedavi ederek eski sağlığına kavuşturmak (Gencer, 2012: 380).

Osmanlı devleti bir İslam devleti idi. Bütün nizamını İslâm esasları dairesinde tanzim etmişti. Bütün Müslümanların topluluk, cins, ırk vb. bağlılıklarına bakılmaksızın eşitliği esastı. Yani, devletin aslî unsuru Müslümanlardı. İslâmî otoriteyi Halife-Padişah temsil ederdi. Fetihle ele geçirilmiş olan İslâm ülkesinde, başka dinlerden olanlar, yani zimmîler, Devlet'in himayesinde, iş, inanç ve yaşayışlarında serbesttirler. Tanzimat fermanı, Müslümanlarla Müslüman olmayan teb'ayı eşit ilân etmekle, Müslümanları devletin aslî unsuru olmaktan çıkartıyor, Osmanlı Devleti'nin İslâmî

vasfını aşındırmış oluyordu. Böylece devletin sahibi ve hâkimi Müslümanlar olmaktan çıkıyor, bulanık ve karışık bir Osmanlı milleti kavramı ortaya atılıyordu. Bu sebeplerden Tanzimat, kendi medeniyetimize karşı idi. Bu yüzden, Müslümanlar Tanzimat'ın karşısında oldular. Buna mukabil Batılılar kendi medeniyet ve inanışlarına uyduğu ve menfaatlerine yaradığı için sempati ile karşıladılar (Doğan, 1986: 33-34).

Siyasî, iktisadî, sosyal, askeri ve dinî anlayışlar sürekli değişirken ve yenilenirken, dinler veya ideolojiler kendisini yenileyemez veya mensuplarının yüz yüze geldikleri sorunlara mantıkî, yeterli ve köklü çözümler bulamazsa, bu defa gerekli çözümler başka dünya görüşlerinden aranmaya başlanır. 17. asırdan itibaren saydığımız sahalarda gerilemesi dolayısıyla, tarihin en bunalımlı dönemini yaşayan Müslümanlar, bazen Batı medeniyetini değerler sistemi olarak benimsemekle, bazen İslam'ın ana kaynaklarına dönerek yeni bir İslam medeniyeti kurmakla bu bunalımın aşılacağına inanmaya başlamıştır (Sönmez, 2011: 15-16).

Türklerin mekanik sekülerleşmesi de ancak ulus-devletleri dönemindeki bekâ kaygısıyla açıklanabilirdi. Avrupa'da Westphalia Anlaşması ile din ve politikanın kurumsal ayrılması anlamında sekülerlik, daha sonra bizzat dinin dönüştürüldüğü normatif bir sekülerleşme ile XIX. Asırda sekülerizm denen bir dünya görüşüne dönüşmüştü. Türkiye gibi Batı-dışı, Müslüman dünyada ise bu tür organik bir sekülerleşme değil, yerli, İslâmi kanun ve düzen yerine seküler Batılı kânun ve düzenin ithali şeklinde mekanik bir sekülerleşme gerçekleşmişti. Türk inkılâbı örneğinde sekülerlik, basitçe anayasal “din ve devlet işlerinin ayrılması” ilkesi laiklik ile ifade edilebilirdi (Gencer, 2012: 785).

Toplumda laiklik hususunda iki farklı görüş hâkimdi: İslamcılar Batı'nın “ahlaki buhranına” karşı toplumun korunması görüşünde birleşmekte ve Batı âdetlerinin taklit edilmesini sert bir biçimde eleştirmektedirler. Batı medeniyetinin taklit edilmesi demek, İslamcıların gözünde gereği olmayan bir medeniyet değişikliğiydi ve bu da toplumun dini gelenekler üzerine kurulu olan temelini sarsacaktı (Göle, 2008: 65).

Osmanlı toplumunda, Tanzimat'ın başlarında, kariyerlerin birbiriyle çakıştığı, kurumlara yönelik sistematik bir düşüncenin var olmadığı ve toplumun bütününe egemen olan ataerkil yapıyla uyum halinde olan bir dizi insanî ilişkinin hüküm sürdüğü görülüyordu. Bu içiçelik, batılı gözlemcilerle bir kaos gibi görünmekteydi; oysa, aynı aşikâr düzensizlik, özellikleri koruyucu bir hoşgörüyü de barındırıyordu (Mardin, 2013:196).

Osmanlı İmparatorluğunun son 200 yıllık modernleşme ve batı toplumları karşısında toparlanma çabaları, Cumhuriyet Türkiye'sine devreden düşünce mirasının kökleri, siyasal ve toplumsal akımların temeli oluyordu. Birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı düşünce hayatı da dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Bu sorunlara yanıt verme çabasında olan İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık, Muhafazakârlık gibi çok değişik bakış açısı ve düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde, batı toplumları karşısında duyulan ezikliğin, geri kalmışlığın telafi edilmesi çabalarının bir kısmı İslami öze dönüş bir kısmı da batıdaki gelişim ve değişimlerin aynen toplumumuza uyarlanarak modernleşme sürecine girilmesini öngörmekteydi. Son dönemde ortaya çıkan fikirlerin çok farklı olması, her kafadan bir ses çıkması ve tamamen bünyeye ters düşen yenilik hareketleri Osmanlı'nın çöküşünü daha da hızlandırmıştır. Çünkü değişim ve dönüşler hiçbir zaman anlık olmamakta öncesinde yavaş işleyen hazırlayıcı bir sürecin yaşanması gerektiği bilinmektedir.

İç ve dış çekişmelerden dolayı yıkılmak üzere olan Osmanlı toplumunda "1908-1919 arasındaki II. Meşrutiyet dönemi, imparatorluğun çözümlüşüne rağmen bir düşünce bolluğunun yaşandığı dönemdir ve Kemalist reformların temelinde, bu dönemde doğan ve billurlaşan düşünce akımları yatmaktadır"(Göle, 2008: 57).

Batılı sömürgecilerin yüzyıllardır sistemli bir şekilde, iktisadî istismar sahası haline getirme çabaları sonucu Osmanlı Devleti, gücünü yitirmiş, Avrupa'ya karşı ağır borçların altına girmişti. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, üst üste gelen savaşlarda ülke yanmış, yıkılmış, iktisadi kaynakları işletecek insan gücü gazi-şehit olarak üretim dışı kalmıştı. Cumhuriyet, böyle bir tarihî oluşumun fakir, harap Anadolu'su üzerinde kurulur. Değil büyük sanayici sermayesi, tüccar sermayesi bile küçük birikimler halindedir. Az çok güçlü tüccar- sanayici sermayedarlar azınlıklara mensuptur. Türkler, küçük kasaba ve şehirlerde, ticaret ve zanaata dayalı, kapalı pazarlar için üretim yapan bir iktisadî yapı çerçevesindeyken azınlıklar ithalat ve ihracatı da ellerinde tutmaktadırlar. Beynelmilel kapitalizmin Türkiye temsilcileri, azınlık tüccarları, saltanatlarını Cumhuriyet yıllarında da sürdürmüşlerdir (Doğan, 1986: 92).

1.1.3. Türkiye'de Modernleşme Çabaları

Modernlik, insanlık tarihinin alışılmış, yaşanmış bütün deneyimlerini alaşağı eden ve geçmiş bütün birikimine meydan okuyan yeni bir insanlık deneyiminin genel adıdır. Kendi zamanına kadar ulaşmış felsefi, dini, tarihi ve kültürel insanlık tarihinin geleneksel bütün birikiminin saded dışı bırakılarak, adına ister büyük devrim, ister

büyük dönüşüm denilsin, tarihin yatağı ve yürüyüşü değişmiş ve insanlığın kaderi adeta yeniden yazılmıştır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 181).

19. ve 20. yüzyılla başlayan toplumlara hızlı ve yoğun bir değişim yaşatan modernite akımı, başta din olmak üzere gündelik yaşamın büyük oranda geleneksel örf ve adetlerle belirlendiği Türk toplumunu da etkilemiş ve yer yer kültürel çatışmalara yol açtığı görülmüştür. Bir anlamda din, gelenek ve modernite, toplumun gündelik yaşamında yer edinme yarışına girmiştir. Geline süreçte bu durumun hala devam ettiği gözlenmektedir (Abuzar, 2010: 149).

Müslüman ülkelerin modernleşme girişimleri temelde Batı tecrübesine ve kültürüne göre tanımlandığında bir “medeniyet” sorunu haline gelir. Batı tarihi Rönesans’tan başlamak üzere Aydınlanma’dan geçerek Sanayi Çağı’na varan bir dizi doruğa ulaşmıştır. Bilgi Çağı’nda da egemenliğini sürdürmektedir. Bu sayede kendi yenilik alanını yaratmış ve modernleşme için bir başvuru noktası haline gelmiştir (Göle, 2000b: 117).

Türk modernleşmesi, Avrupa’daki gibi uzun mücadeleler sonucunda ortaya çıkmamış, Avrupa’daki modernleşme sürecinin sonucunun Türkiye’ye aynen ve doğrudan monte edilmeye çalışılması ile ortaya çıkmıştır. Bu doğrudan monte edilme devlet elitleri vasıtasıyla gerçekleşmiş, modernleşme sürecinin yansımalarını bizzat günlük yaşantısında tecrübe eden geniş halk kitleleri ise modernleşme sürecinin pasif ve edilgen tarafı olarak kalmıştır (Başkan, 2008:1).

Avrupa’da modernleşme aşamalı olarak gerçekleşirken, bizim gibi modernleşme ve laikliğin bir sosyal program olarak devlet ve bürokrasi eliyle tepeden inmece şekilde uygulandığı ülkelerde ise, modernleşme ilerledikçe, toplumsal farklılaşma ve çoğullaşma arttığında bu otoriter üsluba karşı tepkiler görülmekte, tepkilerde devlet seçkinleri katında şüphe ve korku uyandırmaktadır. Özellikle 1930’lar ve 1950’lere kadarki tek partili otoriter dönemde yetişen kuşaklar bu gelişmeyi anlamakta zorluk çekmektedir (Yılmaz, 2003: 148).

İslâm’la bağlarını koparmış, İslâm topluluklarıyla ilişkilerini kesmiş bir Türk devleti batılılar için yönetilmesi, kontrol edilmesi kolay bir siyasî organizasyon olarak görünmüş olmalıdır. Batılı emperyalist mihraklar, 1. Dünya Harbi sonunda, böyle bir Türk devletini sınırlamış ve kurulmasına müsaade etmişlerdir. Bu devlet, kuruluşundan itibaren bütün imkânları ile Batı bağı, sonuna kadar onun menfaatlerinin aracı bir siyasî otorite olarak teşkilatlandırıldı. Eğitim ve kültür

kurumları, sömürgeciliğin gölgesinde bir batıcılığı ideoloji haline getirmeye çalıştılar. Bu ideoloji, Avrupalı bir devleti öngörüyor ve toplum fertlerini bu yöne sevk etmek istiyordu. Bu yüzden, cumhuriyet hükümetleri Batı devletleriyle münasebetlerde fazlasıyla hassas –bağlı derecesinde hassas- bir tutum içinde bulunmuşlardır. Cumhuriyet Panavrupaizm’i iç siyasette de bir baskı unsuru olarak kullandılar. Avrupa ile münasebetlerimize zarar verecek herhangi bir kıpırdanışı hemen yok etmek, gerici, çağdışı ilan etmekte yarıştılar. Bu durumla Panavrupaizm klasik Cumhuriyet aydınlarının fikriyatı olarak adı konulmamış bir beynelmilel ideoloji görünümündeydi (Doğan, 1986: 194-195).

Cumhuriyet Türkiye’inde modernleşme sürecine girilmesi tamamen devlet kontrolünde, tepeden inme ve batı toplumsal modeline yönelişle özdeşleştirilmiştir. Muhafazakâr görüş, “inancı, ahlakı, ruhu kendisinin olmak şartıyla” Batı’nın tekniğinin alınabileceğini ileri sürmekteydi. Batılılaşmayı bir ölçüde kabul eden muhafazakârlar, manevi bakımdan Batı’dan hiçbir şey alınmaması görüşünde birleşmekteydi. Batı uygarlığının iyisiyle kötüsüyle bir bütün olduğunu savunan Batıcılar ise, modernleşmenin kültürel özgünlükler üzerine değil, evrensel değerler üzerine oturtulabileceğini savunmaktadır. Bu görüş, uygarlığı bütünselliği içinde ele alır, kültür ve bilimsel bilgi arasında yapılan ayırımın doğru olmadığını ileri sürer (Göle, 2008: 52).

İktidardaki Kemalist seçkin için, Batı türü bir “ilerleme” sayesinde toplumda sağlanacak birlik nihai hedeftir. Bu bakımdan Cumhuriyet tarihi boyunca etnik, ideolojik, dinsel ya da ekonomik nitelikli her türlü farklılaşma çoğulcu bir demokrasinin doğal bileşenleri olarak değil, birlik ve ilerlemeyi tehdit eden, istikrarsızlığa yol açan unsurlar olarak görülmüşlerdir. Böyle bir bakış açısına sahip olunca, modernist Türk seçkinleri temelde anti-liberal olan platformlarını yasallaştırıp meşrulaştırılabilmektedirler (Göle, 2000b: 116).

Türkiye, hiç şüphesiz, İslam dünyasında laikliğin en tavizsiz biçimde uygulanmaya çalışıldığı ülkedir. Türk modernleşmecilerinin iki savaş arasındaki dönemde yürüttüğü politikaların ideolojik karşılığı olan Kemalizm, akademik literatürde ödünsüz laik reformlara işaret etmek için kullanıldı. 1923’te çağdaş Türk Cumhuriyetinin kurulmasına liderlik eden ve ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa, milliyetçiliğin dine karşı konumlandırıldığı modernist ideolojinin sembolü haline geldi. Bir tür sivil din olarak anlaşılan milliyetçilik, yeni toplumu bir arada tutan çimento görevi üstlenecekti (Özdalga, 2006: 53).

Türkiye’nin toplumsal yapısına bakıldığı zaman yukarıdan topluma enjekte edilen ideoloji, yani yine bir araya getirme gayreti diyelim ki bunun adı “Cumhuriyet İdeolojisi” olsun, dinin birleştirici bir unsur olarak değil, moderniteye, gelişmeye, bir arada yaşamaya engel bir unsur olarak görüyor. Türkiye’de bence en önemli sorunlardan biri, dini layık olduğu yere koyabilmesi, onun birleştirici unsurlarını

kavrayabilmesi ve adeta önümüze konulan cumhuriyet-din ikileminin ortadan kaldırılmasıdır. Bir birlik ve beraberliktir Cumhuriyetin amacı. Bunun en güzel referans kaynaklarından biri, yazılı olmayan anayasalardır. Bunun da başını din çekiyor (Ülsever, 2000: 216).

Laikliğe direnen yeni İslami kimlik bilincini ortaya koymada beden siyaseti çok önemlidir. İslamcı kadınlara göre, örtünmenin erkeklere ya da başka türden bir insan gücüne boyun eğmekle bir ilgisi yoktur. Bu tutum daha çok Allah'ın insanlar üzerindeki egemenliğini tanımayı ve egemenliğe teslim olmayı ifade eder. Kadınlar açısından İslami örtünmenin, özellikle de başörtüsünün yeniden benimsenmesi, güçlü bir kendini kabul ettirme isteğini yansıtır ve neredeyse İslamiyet'in yeniden kabulüdür. İslamcı kadınlar kendi dindarlıklarını “doğal”, “her zaman var olan” ve sırf yeniden keşfedilmeyi bekleyen bir şey sayarlar. Örtünme bireysel bir eylemle İslam'ın somutlaşmasını simgelemekte ama bireyselliği içermemektedir. Manevi referanslardan kurtulmuş ve böylece laikleşmiş modern birey karşısında, İslamcı kadınların eleştirel iddialarını ifade etmektedir (Göle, 2000b: 122).

Müslüman bir toplumda kadının yeri toplumsal örgütlenmeleri belirler, iç ve dış alan arasındaki sınırları çizer, mahrem ve namahrem arasındaki yasakları koyar. Müslüman kadın, örtünerek kadın ve erkek arasındaki ahlaki yasakları ve mahrem alanın dokunulmazlığını hatırlatır. Müslüman bir toplumda harem (ve hatta hamam), kadın cemaatinin devamını ve cinsiyetler arası ayrışımı sağlar. Buna karşın Cumhuriyet kadınları, peçeyi ve mahrem alanı terk ederek yeni bir uygarlık çemberine girildiğini ifade ederler. Atatürk'ün reformculuğu için hedefin, harem gerçekte ve simgesel olarak yok edilmesi ve “erkek toplumu” üzerine kurulu bir yaşam tarzından, “iki cinsiyetli” yaşam tarzına geçiş olduğu söylenebilir. Siyasal irade yoluyla yaşam tarzları değiştirilmek istenmektedir (Göle, 2000b: 128-129).

Cumhuriyet dönemi modernleşme çabalarına rağmen son dönemde toplumda modernitenin yıkıcı sonuçlarına bir tepki olarak dini yönden bir canlanma, örf ve adetlere duyulan bir özlem var olmakla beraber, laik kesimin sandığı gibi dini değer ve uygulamalara dönüşün o kadar da kolay olmadığını yaşadığımız toplumdaki farklı dini algılayışlarda ve buna bağlı olarak farklı hayat tarzlarında görmekteyiz. Bu konuyu Göle İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler adlı eserinde şöyle ifade etmektedir:

İslami kimlik ile Batı modernliği arasındaki ilişki hayati bir noktadır. Söylem düzeyinde modernlik sürekli eleştirilmekte, ama bireysel davranışlar, siyasal çekişme ve toplumsal pratik düzeyinde ikisi arasındaki etkileşim her geçen gün daha da derinleşmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Bu olgunun çok iyi farkında olan İslami aydınlar hayal kırıklıklarını dile getirmekte, eleştiri oklarını bizzat İslamcılarının benimsediği modernlik biçimlerine yöneltmektedir. İslami pop müziği ve moda

gösterileri modernliğin İslami cemaate ne ölçüde sızdığının yalnızca birkaç göstergesidir (Göle, 2000b: 125).

Modernleşme sürecine bağlı olarak değişen hayat şartlarına uyum sağlayan, sosyal hayatta aktif olarak görünmeye başlayan muhafazakâr kadının, doğal olarak giyim şekli de değişmiştir. Ancak bu durum eskiden beri devletin tüm imkânlarından faydalanan elit kesimi rahatsız ettiğinden, muhafazakâr kadının başörtüsüne bilinçli olarak siyasi anlamlar yüklenmeye çalışılmaktadır. Akyol'un da Modernleşme Sürecinde Türban adlı eserinde ifade ettiği gibi:

Dış görünüşler, bir de zihinlere çakılı "iç düşman" şablonuna uyuyorsa, rejim elden gidiyor diye telaşlanmak kolaydır! Mc. Carthy de solcuları gördüğünde Sovyetler'in Amerika'da her yere sızdığı paranoyasına kapılmamış mıydı?! "Ninelerimize benzemeyen türbanlı kızlar" ın kamusal alanda "görünürlüğe" çıkmasını sağlayan toplumsal dinamikleri sosyal bilim metotlarıyla incelemeyen, irtica damgası vurursanız, her yerde irtica keşfedersiniz! Biz büyük harfle yazılı "Çağdaşlaşma"yı eski köylü toplumunda Avrupalı "görünümler" yaratmak olarak anladığımız için, bugün de "görünümlere" bakıyoruz sadece... Hâlbuki tarihimizde ilk defa şehirleşme, eğitim ve ticarileşme gibi süreçler toplumumuza yön veriyor. Asıl modernleşme budur. Eğitim düzeyi yükseldikçe kültürel farklılığının ve haklarının bilincine varan, renklerini görüntüleyen, özgürlük talep eden bir topluma dönüşüyoruz. Ona göre de her şey değişiyor, eski şablonlar anlamını kaybediyor. "Modernleşme, kenardakilerin kendi simgeleriyle merkeze gelmeleri ve karşılıklı etkileşimleri biçiminden bir süreç yaratır. Birden bire İslam içinde değişik ve gittikçe liberalleşen yeni arayış ve yorumların ortaya çıkması, türbanlı bayan aydınların kadın eşitliğini savunması da aynı sosyolojik dinamiklerin dışı vuruşudur. Binyıllık "halkı köylü, devleti bürokrat" geçmişin oluşturduğu otoriter din anlayışı da, otoriter devlet anlayışı da, otoriter resmi ideoloji de şimdi sorgulanıyor! Ne irticası! İslam, modernleşmenin sosyolojik dinamiklerine bağlı bir "tecdit"(yenileşme) sürecini yaşıyor. Torunlarınız yaşındaki kızlarla uğraşmayın artık, bırakın modern bilimleri okusunlar, toplumsal hayata katılsınlar"(Akyol, 2008: 47-48).

1.2. Muhafazakârlık

1.2.1. Muhafazakârlık Tanımları

Epistemolojik kökeni İngilizcede muhafaza etmek anlamındaki 'conserve' kelimesi olan muhafazakârlık, (conservatism) mevcut yapıya hayat veren geleneksel değer ve normları koruma taraftarlığı olarak tanımlanabilir. Ancak muhafazakârlık günlük yaşamda, mütevazı veya ihtiyatlı davranış, değişim korkusu veya değişimin reddi gibi anlamlarda kullanılabilir. Doktrinsel ve fikinsel anlamda muhafazakârlık 18.yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında, Fransız İhtilalı'nın getirdiği sosyo-ekonomik ve siyasal değişimlere bir tepki olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında, muhafazakârlık 'ancien regime'e (eski düzen) geri dönüş isteği olarak yorumlanabilmektedir. İdeolojik anlamdaki politik muhafazakârlık ile insan doğasında bir tutum olarak bulunan muhafazakârlık arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulacak olan politik anlamdaki muhafazakârlıktır (Karaman, 03.05.2013).

Muhafazakâr düşünce devrimci düşüncelerin Avrupa'yı kasıp kavurduğu bir dönemde ortaya çıkan siyasal ideolojidir. Muhafazakârlık; tutuculuk, dindarlık ya da gericilik gibi popüler anlamlarının dışında batılı bir siyasal ideolojidir. Toplumun devrimci bir yolla dönüştürülmesine, dolayısıyla devrimci ideolojilere karşı tepki olarak doğmuştur. Muhafazakârlık geçmişle olan bağın koparılmasına karşıdır. O nedenle toplumsal yapının tarihsel birikimin bir sonucu olarak oluşan gelenek, din, kültür, geçmiş gibi değerlere dayanmasında ısrarcıdır. Özellikle Fransız devrimi esnasında İngiltere'de Edmund Burke tarafından ilk teorik kökleri oluşturulan muhafazakârlık Fransız devrimine sert bir dille karşı çıkmıştır. Hatta Burke, Fransa'da devrimcilerin kendi ülkelerine fethedilmiş bir toprak muamelesi yaptığını söyleyerek devrimin son derece tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini söylemiştir (Aktaşlı, 2011: 148).

Dünyada muhafazakârlık özü itibarıyla, Fransız devrimini yaratan, onun düşünsel arka planını oluşturan aydınlanma ve moderniteye karşı bir tepkidir. Toplumu radikal bir biçimde değiştirmenin, geri dönüşü imkânsız etkiler yaratacağını ve yıkımlara yol açacağını ileri sürerek kendini kuran bir akımdır. Kavramsal isimlendirmeden de anlaşılacağı üzere muhafazakârlık; "muhafaza etmek" yani "korumak" kökünden gelir. Bütünüyle eski düzen savunusu değildir. Radikal dönüşüme karşıdır. Eski düzenin kurumlarının yeni düzende de var olması gerektiğini ve bu kurumların zaman içinde kendiliğinden dönüşüme uğrayacağı görüşünü savunur. Son çözümlemede bir burjuva akım olan muhafazakârlık, tarihin akışına, toplumlara ve siyasal düzene devrimci müdahalelere karşı çıkar. Onun yerine evrimci bir değişimden yanadır (Yanardağ, 2012:12:00).

Muhafazakârlık, sekülerleşmeci bir ideolojidir. Modern paradigmanın en temel özelliği olan sekülerizm muhafazakâr düşünceyi rahatsız etmeyen, aksine onu memnun eden bir olgudur. Çünkü muhafazakârlık devrimci ideolojilerin toplumu radikal bir yolla dönüştürmeye çalışması gibi dinin de gerektiğinde geleneği tasfiye ederek toplumun kendi ilkeleri doğrultusunda dönüştürmesine karşıdır. Din muhafazakâr düşünce için önemlidir (Yılmaz, 2003: 94).

1.2.2. Türkiye'de Muhafazakârlık

Türkiye'deki muhafazakârlık algısına bakıldığında dindarlığa indirgenmiş bir muhafazakârlıkla karşılaşırız. Bunun nedeni, Türkiye'de muhafazakârlık-tutuculuk arasındaki ilişkinin yeterince anlaşılmamış olmasıdır. Şüphesiz muhafazakârlık Türkiye'deki algılamanın çok daha ötesindedir. Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı; tutucu olması, değişime kapalılığı, şehirleşmeye ve sanayileşmeye kapalı olması gibi özelliklerinden ötürü bugün geçerliliğini yitirmiştir. Günümüz Türkiye'sindeki muhafazakârlık Anglo-Sakson muhafazakârlığın devamı niteliğindedir. Esasen Türkiye'deki muhafazakârlığın kırılması noktası 28 Şubat sürecidir. Bu dönemde

yaşanılan gelişmeler, dini hassasiyet sahibi insanları devlete küstürmüş ve devlete karşı bir şüphe oluşturmuştur. Bu süreç sonrasında, bu çevrelerde liberal demokrasiye doğru bir yaklaşım gözlenmiştir. Bu süreci okurken şüphesiz CHP'nin muhafazakârlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. CHP kuruluş yıllarında devrimci bir hüviyet taşımıştır. Cumhuriyet devrimleri CHP eliyle gerçekleştirilmiştir. Ancak günümüz CHP'sine bakıldığında devrim bekçisi bir siyasi parti ile karşılaşılır. Avrupa'da 'ulusal muhafazakârlık' diye anılan bu tarz tutumlar Türkiye özelinde 'Kemalist muhafazakârlık' olarak adlandırılabilir. Başta da belirtildiği gibi muhafazakârlık kavramsal olarak muhafaza etmektir. Günümüz konjonktüründe küreselleşme ve liberal demokrasi; dünyaya entegre olma sürecinde kaçınılmaz değerlerdir. Ancak CHP, uzun yıllardır muhalefette olmasının da etkisiyle, tüm bu değerler karşısında yıkıcı bir tutum sergilemektedir. Bugün laiklik ve Kemalist değerleri tartışmamamızın nedeni belki de CHP'nin bu muhafazakârlığıdır. Bugün modernleşmeye referans olan demokratik değerler, bu jakoben anlayışta bulunmamaktadır. CHP muhafazakârlığının referansı cumhuriyet ve laikliktir (Karaman, 2013:1).

Osmanlı döneminde gerçekleştirilen reformlarda ifadesini bulan "ıslahat" fikrinin Cumhuriyet döneminde "inkılâp" fikrine dönüşmesiyle, toplumun gelenekçi hayat tarzını, fikirlerini ve müesseselerini baştan sona değiştirme amacını güden bir devlet teorisinden doğan inkılâplar, önceki dönemde kültürel ve siyasi nitelikte olan bu değişimi, zorunlu olarak iktisadi ve sosyal alanlara da yaymıştır. Önceki dönemin reform ve ıslahat çabalarının, Cumhuriyet döneminde "devrim"e ve devlet eliyle toplumun dönüştürülmesini öngören bir politikaya dönüşmesi, başta din olmak üzere, "geri kalmamıza neden olan" kurumların hedef alınarak onların bireysel, sosyal ve siyasi alanlardaki etkisinin ortadan kaldırılmaya çalışılması ise, siyasi ve sosyal anlamda bir kopuşu ifade ediyordu. Ve bu süreçte yapılanlar herhangi bir İngiliz veya Amerikan muhafazakârının dehşete düşeceği bir nitelik taşıyordu. Ancak geleneksel toplumsal yapının hedef alınarak yukarıdan aşağıya bir dönüşüme tabi tutulduğu onlarca yılın ardından ortaya çıkan sonuç, büyük ölçüde "inkılâpçı" kadronun öngördüğünün dışında gelişmişti. Eskiye ait olan birçok toplumsal yapı ögesi tasfiye edilmişti; ancak yerine konulanlar, büyük ölçüde konulmak istenenler olmamıştı (Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, 2006: 80).

Türkiye'de Yeni Sağ olgusunun ortaya çıkışı ise 1980 askeri darbesi sonrası kurulan Özal (ANAP) hükümeti dönemine tekabül etmektedir. Sol hareketlerin güçlü ve yoğun olduğu 1960–1980 döneminde anti-komünist söylemlerle zayıf bir görüntü çizen sağ, Yeni Sağ'ın 1980'lerdeki yükselişi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dönemin koşulları doğrultusunda bir değişim sürecine girmiştir. Bu dönemde Yeni Sağ'ın entelektüel anlamda sesi konumunda olan Türkiye Günlüğü dergisinin gelenekçi liberalizm anlayışını benimsemiş olması ve millet, din, gelenek, piyasa ekonomisi, hukuk devleti gibi kavramları ön plana çıkarması Türkiye'deki Yeni Sağ'ın anlaşılmasında önemlidir. 2000'li yılların başında kendini muhafazakâr olarak niteleyen Milli Görüş hareketi içersinden çıkarak tek başına iktidar olan Ak Parti bu

akımın devamı olarak görülmektedir. 2007 yılı seçimlerinde kullanılan Adnan Menderes, Turgut Özal ve Tayip Erdoğan'a atıfta bulunan Demokrasinin Yıldızları söylemi bunu destekler niteliktedir. Ayrıca Özal döneminin devamı niteliğindeki özelleştirmeler (Tüpraş ve Türk Telekom gibi) ve büyük tartışmalara neden olan sosyal yardımlar (kömür ve gıda gibi) da AK Parti hükümetinin Yeni Sağ politikalar uyguladığını gösterir niteliktedir (Karaman, 2013:1).

Cumhuriyet döneminde büyük toplumsal maliyetler ödenerek gerçekleştirilen reformlarla ulaşılan durumun -veya savunuların diliyle “kazanımların”- bir başarı olduğuna muhafazakârları ikna etmek güçtür ve dahası bu konuda ikna edilemeyenler sadece muhafazakârlardan oluşmamaktadır. Sonuç olarak, radikal değişim projelerinin felsefi ve siyasî bakımdan gözden düştüğü bir dünyada ve yakın tarihinde radikal bir kopuşu içeren bir projenin nesnesi olarak kazandıkları ve kaybettikleri konusunda iyimser olmayan bir ülkede, yani Türkiye’de muhafazakârlığın bir siyasî akım ve hareket olarak gelişmesi için şartlar daha elverişli görünmektedir (Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, 2006: 83).

Sonuç olarak; muhafazakârlık gerek gelişim süreci gerekse de günümüzdeki algılamaları yönüyle Türkiye ve Avrupa’da farklılıklar gösterir. Bunda hem siyasi konjonktürün hem de iç dinamiklerin etkisi vardır. Ayrıca Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin oluşturduğu askeri vesayetinin de etkilerini göz önünde bulundurmamak Türkiye’de muhafazakârlığın analizinde bize yardımcı olacaktır (Karaman, 2013:1).

1.2.3. Dönemler ve Türk Siyasi Tarihi

Türk siyasi tarihi Cumhuriyet’in kuruluşundan beri iki farklı görüşün zıtlaşım çekişmesi üzerine şekillenmiştir diyebiliriz. Türkiye’deki algılanma şekliyle “dini hassasiyeti olan” muhafazakârlar ve laik modernistler arasındaki siyasal mücadele ve bu mücadele etrafında şekillenen siyasî, ekonomik ve sosyal düzen.

Bugünden geriye dönerek baktığımızda, Türkiye’deki modernleşme tarihini, bu tarihi çok basitleştirme pahasına, bu iki kültürel model ya da iki akım arasındaki mücadelenin tarihi olarak yorumlayabiliriz: Batıcı akım ve İslamcı akım. Zaman içinde değişen sorunlar karşısında bu düşünce akımlarının da muhtevası değişmiştir. Ancak şimdilik çok genel bir tanımla yetinirsek, Batıcı hareketlerin “ilerleme” ve reform için Batı kültürel modelini evrensel referans noktası olarak aldıklarını, İslamcı hareketlerin ise, “kurtuluşu”, İslam’ın bir bütün olarak “yeniden” hayata hâkim kılınmasında aradıklarını söyleyebiliriz (Göle, 2008: 49).

Batı, modernliği var olan toplumsal ilişkiler kümesinin üstüne inşa etmiştir. Bizde ise var olan toplumsal doku gericilikle özdeşleştirildiği içindir ki, bunların aşılması meselesi ortaya çıkmıştır. Acaba yerlerine yeni toplumsal ilişkiler dokunmuş mudur? Sanırız 80 öncesi toplumsal ve siyasal yaşamımız bunun

sancılarını işaret ediyor. Nitekim İslamcı hareketler modernleşmeyle gelen bu boşluğa, bu kopukluğa parmak basmaktadır (Göle, 2000b: 44).

Bizim modernleşmemiz Batı'ya benzeme, batılı zihniyete ve yapılarla yakınlaşmaktan çok Doğu'dan kurtulma, Doğulu kimliğimizle savaşıma üzerine oturur. Bu Doğu'ya, Doğulu olana karşı tavır alış, aslında bizi kendimizle çatışma noktasına götürüyor ve bu, giderek kendinden nefrete dönüşüyor. Zaten bizim resmi modernleşmemizin bir dayanağı da, Doğu üzerinden kendimizden nefret etmemizdir (Bulaç, 2011: 238).

Türk modernizasyonu ve siyasal tarihi, laiklik ve demokrasi arasındaki gerilimi açık şekilde ortaya koymaktadır. 1923 yılında ulusal devletin kurulmasından bu yana Türkiye'deki siyasal seçkinler Müslüman ülkeler arasında görülen en radikal laikleşmeyi gönüllü olarak gerçekleştirmişlerdir. Demokrasi ilkesi devletin laikliğinin yanında ikincil kalmıştır, hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin altı kuruluş ilkesinin arasında yer almamıştır. Bu sıralama iktidar sahibi laik seçkinlerin, halk egemenliğinin İslamcı değerlerin egemenliğiyle sonuçlanacağı endişesinin bir sonucudur. Türkiye 1946 yılına kadar tek parti yönetimi altında kalmış, 1950 yılında siyasal çoğulculuk ve demokrasiye geçilmesiyle, İslami değerleri serbestçe dile getiren ve temsil eden Demokrat Parti seçimi kazanmıştır. Bu temsili demokrasi deneyimi 1960 askeri darbesiyle kesintiye uğramış, böylece ilerlemeci Batılılaşmış seçkinler ve ordu arasındaki koalisyon bir kez daha pekiştirilmiştir (Göle, 2000b:64).

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun din ve dine ait fikir ve sembollerden arındırılması ve milliyetçilik duygularının canlandırılmasıyla modernleşme sürecine girileceği ve modernleşme reformlarının başarıyla gerçekleştirilebileceği inancına dayanarak toplumun yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir.

Cumhuriyet döneminde mevcut modernleşme ve sekülerleşme politikaları daha da geliştirilerek ulus devletine geçilmiştir. Bizim Türk popüler dindarlığına etki eden ikinci süreç olarak gördüğümüz ulus devlete geçiş, Atatürkçülüğün belli başlı öğelerinden de birisidir. Buna göre padişahlık rejimine son verilerek Cumhuriyete geçilmiş, Anadolu toprakları üzerinde ulusal bir yapı oluşturulmuştur. Ulus devlet ile ümmet yapısından çıkılmış ve vatandaşlık temelinde yeni bir siyasal ve sosyo-kültürel yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, ulus devlet ile "vatandaş" kavramı geliştirilmiş ve "münevver"- "avam" ayrılığı kaldırılıp, halkın eğitilmesi, yaşam seviyesinin yükseltilmesi ve vatandaşlar arasında farklılık olmadan eşit hak ve fırsatlar yaratılmasına çalışılmıştır. Dini alanda da halkçı bir takım uygulamalar olmuş, tarikatlar yerine, "Türk Ocakları" ve "halk evleri" gibi, Tarikatları ikame edecek ve

kitleler arasında dini değil ulusal olan yeni bir ideoloji ve kimlik inşa etmeyi amaçlayan kurumlar kurulmuştur. Ancak (eğitimli kesimlerdeki gelişmeler dışında), tarikatların ve popüler dini inanışların halk katındaki etkisi yine de giderilememiştir (Arslan, 2004: 151-152).

Modern Türk milliyetçiliğinin, sadece ortak bir tarih ve ortak etnik kimliğe inanç gibi laik değerler üzerine inşa edileceği varsayıyordu. Bu yeni toplumun oluşumu, hiçbir şekilde kolay ya da pürüzsüz bir süreç olmadı. Kalıntılarından yeni cumhuriyetin kurulduğu Osmanlı imparatorluğu, farklı kültürlerin toplamıydı. Hatta modern Türkiye'nin ana topraklarını oluşturan eski imparatorluğun Anadolu yarımadası bile kültürel açıdan homojen değildi. Kültürel homojenlik yaratılmıyordu. Ancak bu tutum siyasi pratiğe döküldüğünde, güçlü bir direnişle karşılaştı. Bu direnişin bir örneği, Nakşibendî tarikatından bir Kürt şeyhin 1925'te Türkiye'nin güneydoğu bölgelerinde başlattığı ayaklanmaydı. Ama böyle bir isyanın sonucu, hükümetin toplumu hizaya sokmak için koyduğu tedbirlerin git gide sertleşmesi oldu. Bu tarihten itibaren, modernleşme reformlarına en büyük engeli teşkil ettiği kanısıyla, geleneksel dinsel muhafazakârlığa karşı savaşıldı (Özdalga, 2006: 54).

2 Eylül 1925'te teokrasiye karşı çıkarılan yeni bir kararnameler grubu, resmen kabul edilmiş dini makamlarda bulunmayan kişilerin dinî kıyafet veya alâmet taşımamasını yasakladı ve bütün memurlara “dünyanın uygar uluslarının ortak” kıyafetini, yani Batılı kıyafet ve şapka giymek zorunluluğunu koydu. Önce alelâde vatandaşlar istedikleri gibi giyinmekte serbest idi; fakat 25 Kasım 1925'te yeni bir kanun bütün erkekler için şapka giymek zorunluluğunu koydu ve fes giyilmesini cezayı gerektiren bir suç haline getirdi. Diğer ve daha nazik, bir konu da kadın kıyafetiydi. 30 ağustos 1925 günü Kastamonu'daki konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk fes kadar çarşafa da değinmişti. Ancak, Takriri Sükûn Kanununun desteğine dayanan büyük reformcu Mustafa Kemal Atatürk bile, çarşafa karşı kanun çıkarmamıştır. Büyük şehirlerde eğitimli sınıflar arasında zaten benimsenmiş bulunan çarşafsız gezme âdeti, diğer yerlerde ancak yavaş bir gelişme gösterdi. Ancak 1935'te Halk Partisinin bir kurultayında çarşafın yasaklanması için bir teklif yapıldı ve o zaman bile hiçbir harekete geçilmedi (Kıratlı, 1988: 268-269).

Kadının örtünmesi, mahrem alanı ve gizliliği dile getirdiğinden, İslam toplumları ile Batı arasındaki yaşam alanlarının örgütlenme biçimine ilişkin farklılığı simgelemektedir. Bu nedenle, Batı'ya yönelişin mihenk taşı kadının görünürlük kazanması, mahrem alanı terk etmesi olmuştur. Kadın bir yandan medeniyete katılımın ölçüsü, öte yandan cemaatin koruyucusudur. Kadının örtünmesine, Batıcıların gözünde “asrîleşmenin” önünde bir engel, İslamcıların gözünde ise “yozlaşmanın” önünde bir set olarak önem atfedilmektedir (Göle, 2008: 76).

İslami bir imparatorluktan laik bir ulus-devlete geçişi gerçekleştiren Kemalizm, devletin yapısını değiştirmenin ötesinde, Tanzimat'tan beri süregelen, gündelik aile yaşamına nüfuz etmekte olan medeniyet değiştirmenin en bilinçli ifadesidir. Dolayısıyla, Kemalist medeniyet projesi devletin yapısını değiştirmekten öte, yaşam şekline, davranış biçimlerine, gündelik alışkanlıklara nüfuz etmek istemektedir (Göle, 2008: 82-83).

Türkiye'de de laiklik, demokrasiden ziyade Batılılaşmanın öncelikli bir gerekliliği olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de modernist bir ideoloji olarak laiklik, kamu hayatının devlet kontrolü altına girmesiyle neticelenmiştir (Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle 1923-1946 arasında katı, fakat 1950'lerden 1980'lere uzanan dönemde gittikçe yumuşayacak bir biçimde). Türk laikliği dinsel vecibelerin yasaklanması, kamu çalışanları için kıyafet yükümlülükleri ve devlet radyo ve televizyonlarında belirli tipte programların empoze edilmesi anlamını kazanmıştır (Göle, 2000b: 100).

Kemalist reformlar kadını dinin etkisinden kurtarmayı hedefleyerek, toplumsal görünürlük kadar fiziksel görünürlüğü de teşvik etmekteydi. Medeniyetçilik, yerleşik "milli" ya da "dini" örf ve âdetlere rağmen değişimin motoru olmaktadır. Milli mücadele yılları geride kaldıkça, halk ile bütünleşme söylemi de yerini halkı medenileştirme yolunda eğitime iradesine bırakacaktır (Göle, 2008: 99).

Türkiye'de Cumhuriyetçi Kemalist seçkinler tarafından başlatılan modernleşme projesinde kadının özgürleşmesi –ki bu Türk kadınının İslami konumundan ve görüntüsünden sıyrılması olarak konulmuştur- temel unsurlardan biri olarak görülmüştür. Çünkü modern dünya cinsler arası eşitliğe dayalı bir yapıdadır ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı hedefleyen Türk toplumu nüfusunun yarısını görmezden gelmemelidir. Bunun için de Kemalist seçkinler, kadının mahrem alana ve ikincil konuma itilişinin zemini olarak gördükleri geleneksel İslami Osmanlı toplumuyla bağları koparmayı hedefleyen bir dizi reformu yürürlüğe koymuştur. Hedef, cinsler arası eşitliğe dayalı laik ve homojen bir kamusal alan yaratmaktır. Cumhuriyet tarihi boyunca örtüsüz, eğitilmiş ve meslek sahibi kadın profilleri çeşitli vesilelerle görünür kılınarak bu alanın sekülerleşmesi ve homojenleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Çayır, 2000a: 43).

Modern Türk siyasi sisteminin önemli bir zaafı, köklü ideolojik farklılıklar ve açıkça ifade edilen farklı inançlara karşı yaygın olarak hissedilen korkudur. Ordu bu konuyu, askeri müdahaleler yoluyla, kendi dilinden ifade eder. Müdahaleler, demokratik kurumlara karşı güvensizlik ve koyulan ideolojik sınırların fazla zorlanmasıyla oluşacak total çöküş korkusuna dayandırılır. Başka bir deyişle, liberal demokrasinin temel ilkelerinden biri olan çoğulculuk, oldukça sınırlı bir şekilde tanımlanmıştır. İdeolojik çekişmeler ve ayrılmış çıkarlar, devletin temel birliğine bir

tehdit olarak anlaşılmıştır. Yaygın görüş, anarşinin açıkça ifade edilen karşıt düşünceler arkasında gizlendiğidir. Bu demokrasinin güçsüzlüğünün önemli nedenlerinden biridir. Son yıllarda, siyasi İslam ve laiklik arasındaki çatışmada hoşgörüsüzlük özellikle göze çarpmaktadır. Farklı düşüncelere sahip insanlar ve gruplara karşı tahammülsüzlük, her iki tarafta eşit şekilde dikkate değerdir. Bu hoşgörüsüzlük, Türkiye'ye mahsus bir şey değildir. Ortadoğu'nun demokratik olmayan rejimleri bir kenara bırakılıp Avrupa kıtasına bakıldığında dünyanın bu tarafında bile liberal demokrasi kurmakta karşılaşılan zorluklar çarpıcıdır. Son yüzyıldır otoriter hareketler, demokratik süreci defalarca tehdit etmiş ve kesintiye uğratmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile karşılaştırıldığında Avrupa'nın farklı kesimlerindeki siyasi gelişmelerin yakından incelenmesinden çıkarılacak önemli dersler vardır (Özdalga, 2006: 45-46).

Türkiye'nin hiçbir zaman kayda değer liberal bir partisi olmadı, ancak sosyal reform ve siyasi karar alma konularında rasyonel yaklaşımın destekçileri oldu. İki savaş arası dönemde Cumhuriyet Halk Partisi, Fransız devriminin birçok idealini seçkin bir üslupla ortaya koymuştur; eşitlik, kendi kaderini belirleme hakkı, laiklik, ilerçilik ve belirli çekincelerle olsa da, bireycilik ve özgürlük. Modernistlerin kendileri için bu değerler doğal olarak kabul edilmişti ve Kemalist seçkinler, yönetimi ellerinde tuttukları sürece, savunulan değerlerin içeriği hakkında büyük yanlış anlaşılmalara ortaya çıkmazdı. Başka bir deyişle, neyin gerici sayılarak reddedileceği ve neyin ilerici olarak kabullenilebileceğinin belirlendiği, verili ideolojik referans çerçevesini kimse sorgulamazdı (Özdalga, 2006: 49).

Laiklik siyaseti dine göre özgürleştirir, özerk bir alan olarak ortaya çıkartır ve fikrî çoğulculuğun temelini teşkil eder. Siyasal ideolojilerin ve hareketlerin ortaya çıkabilmesi için yönetim anlayışının hiçbir aşkın (ilahi) iradeye dayanarak meşruiyet aramaması, insan iradesiyle sınırlanması gerekmektedir. Bu nedenle laiklik ve demokrasi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ancak Müslüman ülkelerde neredeyse ters bir ilişki siyasette mündemiçtir. Laiklik modernist ancak otoriter rejimlerin uygulaması olmuştur. Halkın egemenliği ilkesinden İslami egemenlikten korkularak taviz verilmiştir. Türkiye Cumhuriyet tarihinde tek parti dönemi buna bir örnektir. Ancak demokratikleşme dönemleri ister istemez egemen kültürel öğeleri ve İslami kimliği siyasete taşımıştır. Demokratikleşmeyle İslamlaşmanın bir arada gitmesi ise, İslamcılar tarafından demokrasinin "kaçırılması" ve rehin alınması korkusunu beraberinde getirmiş ve laiklik adına askeri darbelere zemin hazırlamıştır (Göle, 2000b: 92).

Devlet tabii tutumuyla laiktir. Resmi ideoloji olarak değil. Toplumunu bir başka şekilde dönüştürmenin aracı olarak laik değil. Bittabi devlet laiktir. İnançlar, dinler, mezhepler, felsefi kanaatler; bunlar ister dinî kökenli olsun, ister olmasın, eşit mesafeden bakar. İnançları korur. İnançların yatay manada birbiri üzerinde hâkimiyet ve baskı kurmasının önüne geçer ve gruplar, inançlar, mezhepler kendilerini nasıl beyan ediyorsa onları kendi beyanlarıyla kabul eder ve bu insanların kendi inançlarını, bireysel hayatlarında, sivil hayatlarında yaşamalarının teminatı olur. İfade hürriyeti aynı zamanda kamusal görünürlüktür ve bir inanç veyahut bir kimlik hiçbir zaman kamusal hakların kullanılmasında veya kullanılmamasında belirleyici faktör olamaz. Asıl olan liyakattir, aksi halde başka ayrımcılıklar ortaya çıkar (Bulaç, 2000: 121-122).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında nüfusunun büyük bir kısmı kırdan yaşayan bir ülke olan Türkiye, uzun yıllar boyunca yaşanan kırdan kente göç neticesinde bugün nüfusunun büyük kısmı büyük kentlerde yaşayan bir ülke haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm beraberinde kente sonradan yerleşen kesimlerin, eskiden beri kentli olan elitlerle bir araya gelmesi sonucunu da ortaya çıkarmıştır. Özellikle 80 sonrasında Özal hükümetleri döneminde uygulamaya konan ekonomide liberalizasyon politikaları, o zamana kadar korumacı politikalardan ve devlet teşviklerinden beslenen devletçi İstanbul sermayesini son derece rahatsız etmiş, özellikle bu dönemde varlığını hissettiren Anadolu sermayesinin yükselişi, İstanbul sermayesinin Anadolu sermayesi ile arasındaki ekonomik çatışmayı iyice gün yüzüne çıkarmıştır (Başkan, 2008: 3-4).

İslami yaşam biçimiyle ilişkili ahlaki ve kültürel meseleler hemen hemen bütün Müslüman ülkelerde siyasal alanın içine girmektedir. Böylece kız öğrencilerin üniversiteye örtünerek gitmesi, örtülü kadınların parlamentoya girmek istemesi, radyo kanallarındaki kadın sesi, kamu taşımacılığında kadın ve erkeğe ayrı araçlar tahsis edilmesi, kamusal yerlerde alkol tüketilmesi, cinsel ilişkiye, eşcinselliğe ve serbest ilişkilere getirilen yasaklar son derece hararetli konular halini alır. Bunlar yeni ahlaki pratikleri ve İslami yaşam biçiminin simgeleriyle olan ilişkisini tanımlar. Kadınlar bu sürecin merkezi aktörleridir, çünkü bu kültürel meseleleri hem şekilsel hem de dilsel ve görsel olarak somutlaştırmakta, bedenselleştirmektedirler. Beden politikaları, özel ve kamusal, içerisi ve dışarı, haram ve helal arasındaki sınırların değişimine maruz kaldığı farklı bir benlik ve modernlik duygusu ifade eder. İslamcılık, feminizmle birlikte, özel ve kamusal alan arasındaki sınırları belirsizleştiren ve yeniden şekillendiren en önemli sosyal hareket olarak düşünülebilir (Göle, 2000b: 32-33).

Toplumumuz, modernleşme sürecini sıkıştırılmış bir biçimde yaşarken, bir yanıla değişse de öteki yanıla aynı kalmakta veya biçimsel değişmelerden daha derine inme imkânı bulamamaktadır. Geçmişine göre epeyce farklı bir çehre kazanmaya çalışan Türkiye’de modernleşme aşısı bir açıdan oldukça tutmuş görünürken, bir başka açıdan pul pul dökülmektedir. Eski ile yeni, geleneksel ile modern arasında uzunca bir süredir gidip gelen bu “geçiş” toplumundan, bu iki farklı sosyo-kültürel bileşimden, geleneğin moderni, modernin de geleneği tümüyle dönüştüremediği karmaşık ve çelişkili yapılar çıkmaktadır (Abuzer, 2010: 19).

Şimdiye kadar modernleşme sürecine dair yaklaşımların çoğu, bu sürecin kültürelenden çok sosyal, siyasi ve ekonomik yönlerine yoğunlaştı. Ama son yıllarda, kültürün bağımsız olarak açıklayıcı konuma ulaştığı zengin bir yazın mevcuttur (Özdalga, 2006: 57).

Modern toplum, kültürel hususlarda göreceli homojenlikle tanımlanır. Bu, devlet denetiminde, merkezi bir genel eğitim sistemiyle yürütülen evrensel okur-yazarlıkla sağlanır. İnsanlık tarihinde şimdiye kadar görülmeyen kültürel aynılaştırmaya, modernleşme süreci boyunca tanık olunur (Özdalga,2006: 59).

İslamcı politikaların kendisini modernist liberal projeden farklı kılma arzusu ve kamusal alanı kontrol altına alma çabalarının merkezinde, cemaat ahlakı, kadınların iffeti ve kadınlarla erkeklerin sosyal ortamlarda bir arada bulunmalarının sınırları gibi konular yatmaktadır (Göle, 2000a: 21).

İslamcı kadının türbanla görünür hale gelişi kadını muhafazakâr bir anlayışla özel alana referansla tanımlayan geleneksel İslami anlayışın da sorgulanmasına yol açmıştır. Kentlerde ortaya çıkan türban, İslamcı kadının kamusal hayata katılım talebinin simgesi olmuştur. Kadın konusundaki muhafazakâr söylemine rağmen İslamcı hareketlerin kadınlara kamusal hayatta görünür olmak ve ev dışında sosyal ilişkiler ağı kurabilmek için kanal açmıştır. Diğer bir ifadeyle, laik eğitim kurumlarından mezun olup meslek sahibi olan İslamcı kadınlar hem Kemalizm hem de İslamcılık tarafından yaratılan fırsat alanını başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Bu kanallarla görünür hale gelen İslamcı kadın kimliği 80’li yıllarda hâkim olan radikal/ideolojik İslami söylemin etkisi altında şekillenmiştir (Çayır, 2000a: 43).

Türkiye’de kamusal alanda kadının nasıl bir görünüm sergilediği konusu, İslamcı-laik kutuplaşmasının ana gündemini oluştururken, kadınlar idealize edilmiş-modern/laik ya da İslami- yaşam tarzlarının simgeleri olarak algılanıyorlar. Kadınları salt simge düzeyinde algılayan bir anlayışın ötesine geçerek, içinde buldukları toplumu dönüştüren aktörler olarak kabul eden bir bakış açısından yola çıkan ve kadınların deneyimlerini, içinde yaşadıkları çatışma ve gerilimleri anlamayı amaçlayan küçük ölçekli araştırmalar bu noktada önem kazanıyor (Uzak, 2000a: 93).

Tesettür, mahremiyet, fitrat ve modernite bugün hâlâ tartışılan konular olsa da, tartışmanın hem aktörleri çeşitlendi hem de çerçevesi genişledi. Geleneksel/dindar kesimlerin kadın politikalarında, daha çok dışarıdan gelen dayatmalarla başlayan ama giderek gönüllü olarak sahiplenilen önemli değişiklikler oldu. Kadınların kendi

anlayışlarında ve hayat pratiklerinde önemli dönüşümler yaşandı. Tesettürlü dindar kadınlarla diğer kadın grupları arasındaki duvarlar büyük ölçüde yıkıldı; birbirleri karşısında “öteki” olarak konumlanan/konumlandırılan kadınlar, bu belirlenmişliği aşarak, hem siyasal alanda parti faaliyetlerinde, hem de sivil toplum alanında ortak çalışmalar gerçekleştirdiler (Tuksal, 2011: 222).

1.2.4. İslamcı Hareketlerin Gelişmesi

Modern hayatın hızla değişen çehresine bağlı olarak, insanın değişmez, hakikat algısı ve en sıradan eylemini bile bir anlam kümesine atfederek gerçekleştirmesi, sekülerleşme sürecini farklılaştırmıştır. Sekülerleşme, din-dışı (irreligious) bir tavır olarak başlamakla birlikte, zamanla modernliğin ve modernleşme süreçlerinin farklı aşamalarında dinden yoksunlaşmaya götürmüş, hatta din karşıtlığı (unreligious) şekline bürünmüştür. Bu süreç içinde sekülerleşme dinde arınmayı (purification) da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla sekülerliğin izlediği yol, sadece insanın anlam ve tahayyül dünyasını parçalayıcı bir süreç değil, aynı zamanda ‘rafine edici’ bir süreci de başlatır. Dinde rafine edici süreç, modernlikle etkileşim içinde bir yönüyle bizatihi dinin kendini savunma refleksini ifade ederken, diğer yandan uzun zaman sonra yeniden dine dönüşü başlatan ihtiyaca işaret eder. Dinde reform, tecdid gibi girişimler ve yeni dini hareketler bu duruma örnek olarak zikredilebilir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 197).

Osmanlının başlattığı bütün reformlar Cumhuriyet’le devam etmiştir, bunların hepsi sosyolojik anlamıyla dine karşı reformlardır. Adalet böyle, eğitim böyle, devlet idaresi böyle, harf devrimi böyle, siyaset vs. nedir buradaki sebep? Çünkü din, Osmanlının en büyük ve en korunan kurumu olarak yıkılışının baş sorumlusu kabul edilmiştir. Türkiye’yi ve Türkleri yaşatmak isteyenler dine karşı mücadele etmişlerdir. Bunu kabul etmemiz lazım; yenildik, dinimizle birlikte sanki bıraktık hepsini, başka bir uygarlığa geçtik. Cumhuriyet’in bugününe geldiğimizde geriye dönüş var. Yalnız bizde değil, dünyanın her tarafında dine dönüş var. Belki bizim sandığımızdan daha büyük bir hadise. Belki bu aydınlanma çağında daha önce laiklik adına terk edilmiş olan dinin geriye dönüp devletle yeniden barışma süreci. Belki çok büyük bir devrimin içindeyiz; din geriye geldi. Halkın büyük bir kesimi bu değerlerle geriye döndü. İşte bu, Türkiye’nin öteki kesimlerinde Türk varlığının yeniden tehdit altında kalacağı korkusunu yarattı. Buna paranoya diyebilirsiniz şu diyebilirsiniz bu

diyebilirsiniz. Türkiye'nin içerisinde bugün olansa bir siyasî çatışma, bir çoğulculuk çatışması değil, bir uygarlık çatışmasıdır (Aktan, 2000: 154-155).

Kemalist modernleşmecilerin, dinin (İslam) çağdaş rasyonellik ve aydınlanma düşüncesinin etkisi altında yitip gideceği yönünde beslediği inanç, gerçekleşmedi. Fakat, "aydınlanmış despotizm"ın Türk siyasi yaşamında gösterdiği kararlılıktan ötürü, büyük ölçüde "dini faktör" tarafından belirlenen bir ideolojik çatışma ortaya çıktı. Yenilikçilerin ve aydın grupların görüşüne katılmayanlar genellikle, basitçe "gerici" olarak tanımlandı. Bu çatışma günümüze kadar Türkiye'de ideolojik görüşleri şekillendirmeyi sürdürdü. Ama İslam'ın son dönemdeki yükselişinin ışığında, sosyal ve kültürel gerçekliklerin bu aşırı basitleştirmesi ya da çarpıtılması, gittikçe daha rahatsız edici ve kabul edilmesi daha zor hale geliyor. Şeriata dayalı bir sosyal ve siyasi sistemi savunan, bu yüzden liberal demokrasinin ilkelerine karşı çıkan bir kişi, "gerici" diye adlandırılabilir. Bu terimin belirli bir sınırlı bağlam içinde anlamı vardır. Bununla birlikte, Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde son yıllarda gelişen dini uyanış, kesinlikle böylesi son derece bariz otoriter yaklaşımlarla açıklanamaz. Yalnızca aydınlanmacı düşüncenin özel, din karşıtı yorumu açısından bakıldığında dini hareketler tümüyle "gerici" görünür. Türkiye hızlı modernleşme süreci geçiren bir ülkedir. Dünyada diğer birçok ülkede olduğu gibi modernleşme Türkiye'de de, kentleşme, sanayileşme, Batı'ya ve dünyanın geri kalanına açılım, Pazar ekonomisi, merkezi ve bürokratik devlet yapısını beraberinde getirdi (Özdalga, 2006: 56-57).

Modern toplumlar, yeni düzen anlayışları çerçevesinde düzenlenmiş olan ve demokrasi ilkesi doğrultusunda şekillenen devletlerin ürünüdür. Kamusal alan kavramlarında da önemli bir yere sahip olan bu yeni düzen anlayışı, aynı zamanda yeni bir 'siyaset' kavramsallaştırması anlamına gelir. Ancak gelinen noktada söz konusu yapılanmanın pek çok problemin kaynağı olduğu görülmektedir. 20. yüzyılda insanlar ve toplumlar üzerindeki etkisini kaybederek siyasal yaşam için de marjinal hale geleceği öngörülerine rağmen son elli yılda özellikle yeni dini hareketlerdeki canlanmayla kendini yeniden gösteren din, kamusal alanda önemli bir güç olarak yeniden merkeze oturmuştur. Yani beklendiği gibi, toplumsal ve teknolojik ilerleme ve gelişmeler, insanların 'inancın saçma bir hurafe'den vazgeçmesini sağlamamış, dolayısıyla aslında sekülerleşme tezinin yeniden düşünülmesi bir gereklilik halini almıştı (Uluç, 2013: 476).

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulması ve savaşın sona ermesinden sonra halkı medenileştirme yolundaki çabalar devlet eliyle aşamalı bir şekilde ve belli bir plan dâhilinde devam etmiştir. 1930'lardan sonra özellikle çok partili döneme geçilen 1950'li yıllarda -tüm İslam ülkelerinde olduğu gibi- muhafazakâr kesim yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Toplumunu ani bir şekilde dönüştürme girişimi fertler üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur ve bu duruma karşı çeşitli tepkiler gösterilmiştir. Bu konuda Bütün Eserleri 4'te Mardin konuyu şöyle ifade eder.

Laik cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Türkiye’de fertlerin kişilik ve kimlik krizlerini haletmekte zorluk çekmiş oldukları açıktır. Türkiye’nin bu konudaki değer boşluğu gözleri kamaştırarak kadar belirlidir. Alt sınıflarda bu değer boşluğu İslami olarak bildikleri itikatlara sıkı sıkıya sarılmak suretiyle halledilmek istenmiştir. Aydınlarca “batıl itikatların artışı” olarak değerlendirilen bu niteliklerin toplumsal ve siyasal davranış boyutlarına dönüşeceği şüphe kabul etmez (Mardin, 1999: 38).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarındaki laikleştirme çabaları ve bu dönemdeki “laiklik anlayışı, sadece devlet aygıtlarından dinin etkisini temizlemek için değil aynı zamanda bir inanç sistemi olarak dinin etkisini sınırlandırmak için de uğraş verdi. Örneğin, günlük alışkanlıklarla yakından bağlantılı dini semboller yasaklandı. Modern Türkler, Batı’daki denklere gibi şapka takmalıydı. Ezanın Arapça okunuşundan Türkçe okunuşuna geçildi, türbede dua okumak yasaklandı ve tarikatlar kapatıldı. Dini eğitim ağır biçimde ihmal edildi. Henüz 1924 yılında kurulan İlahiyat Fakültesi 1933’te kapatıldı; hoca ya da imamlara ve ilahiyatçılara yüksek eğitim olanağı verilmedi. Bu baskılara karşı tepkiler, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çok partili sisteme geçilmesiyle bağlantılı olarak özellikle güçlendi. Modern Türkiye tarihinde 1950’de yapılan ilk serbest seçimlerde, Atatürk’ün partisi (Cumhuriyet Halk Partisi), o dönemde dini ve siyasal özgürlüğün olduğu kadar, ekonomik liberalizmin de temsilcisi olan Demokrat Parti tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı” (Özdalga, 2006: 55).

Dış referanslara dayalı ve yerel adet ve geleneklere yabancı bu ilk modernleşme projesi, laik seçkinler ve halk arasındaki ilişkiye ters bir anlam kazandırmıştır. İslamcılık kenardaki Müslümanlara siyasal dışa vurumun yeni yolları ve gündelik hayatın idamesi hususunda yeni bir kılavuz sağlamaktadır. Oldukça paradoksal bir şekilde, bu kenar grupların şehir hayatına, liberal bir eğitime ve siyasal arenada kendilerini ifade etmenin modern yollarına ulaşımı ne kadar artarsa, yaşam alanlarını yeniden düzenlemede İslami kaynaklara yönelmeleri de o ölçüde artıyor görünmektedir (Göle, 2000b: 104-105).

Türkiye ellili altmışlı yıllarda, şehirleşme ve sanayileşme atılımı sonucunda taşradaki kitlelerin şehre akın etmesi olgusu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu arada demokratikleşme ve çok partili hayatın gerekleri halkın bir takım popüler taleplerinin gerçekleşmesini de mümkün kılmıştır. Bu sebeple 1950 sonrası resmi tutumda görece bir yumuşamayı görebiliriz. 1950 sonrası Türkiye sadece siyasal değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir değişim süreci ile de karşı karşıya kaldı. Sanayileşme, tarımda makineleşme, iletişimin yaygınlaşması sonucu kentleşme oranı yükseldi. Bu kentleşme süreci ile taşra şehre göç etmeye başladı. Bu kesim gelirken kendi kültürünü de şehre getiriyordu. Büyük şehirlere göçün ani ve yoğun oluşu şehrin, yeni misafirlerini kendi potası içerisinde eritmesine de mani oluyordu. Bu durum şüphesiz Türkiye’nin cemaat tipi toplumdan cemiyet tipi topluma geçiş sürecini ve bunun sonucu olarak bir takım zorlukların mevcudiyetini göstermektedir. Bu sebeple şehre göç eden insanlar, kendi popüler dini inanışlarına paralel mesajlar veren bir takım dini cemaatlere, tarikatlara ve geleneksel dini formlara meyledecekler ve popüler dini pratiklerini yaşayacak ve uygulayacak ortam ve mekânları oluşturma ve bulma arayışına gireceklerdir (Arslan, 2004: 152-153).

İslam’ın siyasileşmesi Müslüman ahlakın, estetiğin ve aktörlerin tarih sahnesine dönmesini sağlamakta ve onları bu konuda güçlendirmektedir. Bu anlamda

İslami hareketler Aydınlanmacı modernliğe getirilen eleştiri açısından Batı'daki çağdaş toplumsal hareketlerle aynı hassasiyeti paylaşırlar. Bastırılmış olanın gücünü göstermeleri bakımından feminist, çevreci ve etnik hareketlerle benzerlik arz ederek, modernitenin evrenselci ve tekçi kavramsallaştırmalarına karşı çıkarlar. Feminizmin evrenselci ve eşitlikçi insan kategorisini sorgulayarak kadın kategorisinin farklılığını öne çıkarması gibi İslamcılık da, İslami farklılıkları dışlayan “Batı medeniyetinin” evrenselci iddialarını eleştirir (Göle, 2000a: 29-30).

Türkiye'deki güncel İslamcı hareketler 1950'lerde ortaya çıkmış ve 1980 sonrası dönemde de büyümeye başlamışlardır. Gene aynı dönemde, kenar gruplar şehir merkezlerine doğru kaymışlar ve laik eğitime ve yukarı doğru sosyal hareketliliğe ulaşma konusunda fırsatlar kazandırmışlardır. İslamcı hareketler bu yeni grupların arayışlarına cevap vermeye ve genelde modernleşme, özelde de laik seçkinlerle uzlaşmalarına yardımcı olmaya çabalamışlardır. İslamcılık, İslam-Türk kimliği ve laik bir batı modernleşmesi arasındaki çekişmeli bir bağın siyasal ifadesi haline gelmiştir. Kadınların örtünmesi Türkiye'de hayatın İslamlaşmasının en görünür simgesi olarak ortaya çıkmıştır. İslamcı siyaset bireyin cemaat içerisindeki rolünü açıkça tanımlamaktadır ve temel konu, kadının cinsiyetinin ve cinsiyetlerin toplumsal ayrımının kontrolü üzerinedir. İslamcılar ve laikler arasındaki çatışma değişik normatif değerler, cinsiyet ilişkileri ve hayat tarzları tarafından biçimlenmektedir (Göle, 2000b: 105-106).

Türkiye'de çağdaş İslamcılığın ortaya çıkışı, İslamcı mühendislerin Anavatan Partisi'nde güç kazanarak yükseldikleri, büyük şehirlerdeki üniversite kampüslerinde kız öğrencilerin başörtüsüyle görünmeye başladıkları ve İslamcı gazete, dergi ve kitapların Türkiye'deki entelektüel tartışmaları solcu entelektüellerin hâkimiyetinden İslamcılarinkine döndürmeyi başardıkları 1980'li yıllara kadar gitmektedir. Değişimin bu yeni amilleri, İslamcılığın sistemin kenarından merkezine kayışını temsil etmişlerdir. Öte yandan kendileri bu merkezin, onun eğitim kurumlarının ve şehir hayatının bir parçası olmuşlardır. Onlar da cumhuriyetçi seçkinler gibi aynı kültürel sermayeye ulaşmaya, aynı üniversite sınıflarını paylaşmaya, parlamento sıralarını işgal etmeye ve televizyonlardaki tartışma programlarında yer almaya başladıkça, toplumsal tanınma, meşruiyet ve prestij kazanmışlardır. Bunun karşısında cumhuriyetçi seçkinler temelde siyasal alanda karşılık vermiş ve laikliğin korunması adına İslami köktencilığe karşı savaş başlatmışlardır (Göle, 2000b: 107-108).

1.2.5. Modernleşme Sürecinde Kadın Eğitimi ve Tesettür Konusu

Türk kadınının bu günkü sosyal durumunu değerlendirmek, geçmişte ve içinde bulunduğumuz süreçte, yaşadığı ve yaşamakta olduğu sıkıntıları anlamak için, son

iki yüz yıldır gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketlerine yakından bakmamız gerekir. Gerek Osmanlı'nın son zamanlarında gerekse Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından günümüze kadar olan süreçte, kadının eğitimi, çalışma hayatına atılması ve buna bağlı olarak toplumsal alanda görünürlük kazanması çok önemli kazanımlar olmakla beraber, ne yazık ki kadının toplumsal konumu ve kılık-kıyafeti sürekli tartışma konusu olmuştur ve halen olmaya devam etmektedir. Dini bir vecibe olan örtünme olgusu, toplumdaki zıt fikirlerin çekişme alanı haline getirilmiş ve farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Tanzimat'tan günümüze kadarki dönemde kadınların eğitimi, çalışma hayatı, hukuksal alanda kazandığı hakları ve karşılaştıkları sorunların uzun zamanlı bir perspektifle ele alınması bu sebeple çok önemlidir. XVIII. Yüzyılın başından günümüze kadar Avrupa'da meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin toplumumuzdaki yansımaları, kadının toplumsal konumu, hakları ve eğitimi konusu ile ele alınacaktır.

Modern oldukları kabul edilen batı toplumlarında bile kadınlar, temel insani haklardan olan eğitim hakkına çok zor şartlarda kavuşabilmişlerdir. Bu konuyu Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü isimli kitabında Yavuz şöyle ifade etmiştir:

Batı toplumlarında kadın öğrenim hakkını, ancak çetin mücadelelerden sonra elde edebilmiştir. Fransa'da kadına toplum içinde mülk edinme ve direkt tasarrufta bulunma hakkı ancak 20. asırda verilmiştir. 1861 yılında Fransa'da genç bir kadın, üniversite diploması elde etmek için imtihana girmek istemiş, fakat bu talebi ancak III. Napolyon'un hanımının müdahalesi ile kabul edilmişti. Yine 1875 yılında Fransa'da bir kadın, doktor diploması elde etmiş, fakat bu diploma bir işe yaramamıştı. Çünkü kadınlara doktorluk yapma izni ile ilgili kanun, ancak 1892 yılında çıkmıştı. Batı tarihinde 1840'lı yıllardan sonra kapılarını kadınlara açan ilk üniversite Zürih Üniversitesi olmuştu. İskoçya'da erkek öğrenciler kız öğrencilerin üniversitelere girmesine karşı çıkması üzerine çok sayıda insanın öldüğü savaşlar çıkmıştı. Bunların en meşhuru 1870 yılında Edinburg'da meydana gelen savaştı. Bu savaş, üniversiteye girmek isteyen beş kız öğrenci ile tıp öğrencileri arasında cereyan etmişti (Yavuz, 1999: 60).

XVIII. yüzyılda Batı dünyasında kadın, çetin mücadeleler yoluyla eğitimi konusunda bazı haklar elde etmiş, yavaş yavaş sosyal hayata girmeye başlamıştı. Bilhassa bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı dünyasıyla askerî ve kültürel alanda gelişen münasebetleri, Türk aydınının "kadın hakları" meselesiyle yüz yüze gelmesini sağladı. Böylece entelektüel seviyede kadının eğitimi, hukuku gibi konularda nazari fikirler oluşmaya başladı (Kurnaz, 1991: 127).

Tanzimat döneminde Avrupa ile gelişen münasebetlerin Türk sosyal ve siyasi hayatında büyük etkileri olmuştur. Türk aydını Batı'daki düşünce ve hayat tarzı ile karşı karşıya gelmiş, bunun kendi toplumunda tatbiki konusunda düşünmeye başlamıştır. Bu hususta basının yeri ve önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülür. Batı'daki yeni kavram ve oluşumlara paralel olarak, Türk toplumunda da kadının yeri ve önemi konusunda bazı kıpırdanımlar meydana gelir. Bu hususta en belirgin gelişme eğitim alanında olur. Bunda azınlık okullarının da rolünü unutmamak gerekir. Hukukî alanda da bazı gelişmeler dikkati çeker. Asıl önemlisi, aydınlardaki yeni fikrî oluşumun bir göstergesi olarak, kadın hakları meselesi çeşitli boyutlarıyla edebî eserlerde ele alınmaya başlanır. Tanzimat öncesinde eğitim müesseseleri Sıbyan ve Enderun mektepleriyle medreselerden ibaretti. Türk kadını ise sadece Sıbyan mekteplerinden faydalanabilmekteydi. Daha fazla eğitim imkânı tanınmıyor, daha doğrusu böyle bir ihtiyaç duyulmuyordu. Sadece, idareci veya ulemâ zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile evlerinde özel ders alabiliyordu. Tanzimatla birlikte Batı'nın her alanda görülen etkileri, Türk kadını açısından da bazı yenilikler getirmiştir. Meselâ, Fransa'nın Duruy Kanunu (1867)'ndan etkilenecek hazırlanan 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okulu açılması, rüştiyelerin çoğaltılması kararlaştırılmıştır. Kısacası, Tanzimat dönemi, Türk kadınına devlet eliyle meslekî ve kültürel açıdan eğitim kapılarının açıldığı bir dönem olmuştur (Kurnaz, 1991: 4-5).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, Tanzimat dönemi kadınlara resmî eğitim verilmesinin başlangıcı olmuştur. Bu eğitim öncelikle kültürel ve mesleki alanlarda uygulamaya konulmuştur. Rüştiyelerde başlatılan kültürel eğitim, idadilerle sürdürülmek istenmişse de, bu okula olan ilgisizlik yüzünden başarılamamıştır. Rüştiyelerin devamını sağlamak için kız öğretmen okulu açılmasına ihtiyaç duyulmuş, böylece hanımlara yeni bir meslek sahası da sağlanmıştır. Tanzimat döneminde kadının eğitimi konusunda başlatılan olumlu faaliyetlerin meyveleri daha çok Meşrutiyet döneminde alınacaktır. Mesleki ve kültürel alanda yoğunlaşan eğitim neticesinde belli bir kültür seviyesine ulaşan kadınlar, milli meselelerde aktif rol aldıkları gibi, gazete ve dergiler vasıtasıyla basın hayatında; bir takım dernekler vasıtasıyla da sosyal hayatta söz sahibi olmaya çalışacaklardır (Kurnaz, 1991: 28-29).

Tanzimat devri edebî eserlerine genel olarak bakıldığında, konu olarak en çok kadının eğitimi ve çok kadınlı evliliğin sakıncalarının işlendiği görülmektedir. Bu yıllarda, eski aile sistemine karşı bir tavır almaya başlamışlardır. Bu paralellik dolayısıyla, Osmanlılardaki gelişmeleri bu gelişmelerden ayrı düşünmemek gerekir. Yazarlar, kadın haklarından bahsederken, daha çok İslâmiyet'in kadına verdiği hakları dile getirerek, bunun Avrupa'dakinden üstün olduğunu savunmuşlardır. Bu dönemin bir özelliği de, bizzat kadın meselesiyle ilgili fikirler ileri süren hanım yazarların ortaya çıkmasıdır (Kurnaz, 1991: 39).

Bu dönemdeki yayınların temel gayesi Türk kadınına eğitmek, seviyesini yükseltmek, kadın haklarını savunmaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kadın

haklarının bu günkü anlamda savunulduğu söylenemez. Gerek devrin idaresi, gerekse sosyal zemin böyle bir tartışma için henüz hazır değildir. Bu bakımdan yazılar, yönetime ters düşmeden özellikle kadının eğitimini sağlamaya yönelir (Kurnaz, 1991: 43).

Sonuç itibariyle Osmanlı cemiyetinin giderek Batı etkisi altına girmesiyle, toplum hayatında eğitim, sanat ve edebiyatta meydana gelen gelişmeler, kadının eğitim seviyesinin yükseltilmesi fikrinin doğmasına yol açmıştır. Nitekim bu dönemde Türk kadınına ilk defa resmi eğitim verilmeye başlanmıştır. Eğitimin bir sonucu olarak, sınırlı bir alanda da kalsa Türk kadını bu dönemde ilk defa devletten maaş alarak resmen çalışmıştır, öğretmenlik yapmıştır. Hukuki alanda da yeni bazı haklar kazanmıştır. Bütün bunlara rağmen, kadın meselesi dar bir çerçevede içinde, daha çok aydınların tartıştığı bir konu olmaktan ileri gidememiştir. Fakat bu tartışmaların yeni hukuki düzenlemelere zemin hazırladığı unutulmamalıdır. Birçok konuda olduğu gibi, kadın meselesinde de tabandan gelen bir hareket söz konusu değildir. Aydınlar bu konuda da toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır (Kurnaz, 1991: 44).

Türk kadınının Meşrutiyet’de ilk kez yüksek eğitim imkânına kavuşması önemli bir olaydır. Bu sayede hem kadının kültür seviyesi yükselecek, hem de yeni çalışma alanları doğacaktır. Bu yıllarda, Avrupa ve Kuzey Amerika’nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı şubelerine kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminer izleyebilenlerin de, diploma imtihanına alınmadığı düşünülürse, bunun önemi daha iyi anlaşılır (Kurnaz, 1991: 54).

Tanzimat’la beraber kadınlar resmi olarak eğitim almaya başlar. II. Abdülhamid devrinde kız öğrenciler için açılan okulların sayısı artsa da, Meşrutiyet döneminde bu okulların kalitesinin düşüklüğü çok tartışılır. İslamcı entelektüellerin büyük kısmı kadınları aile hayatını koruyacak unsur olarak gördükleri için, kadının okullarda iyi çocuk yetiştirmeye yönelik bir eğitim almalarını öngörmüşlerken, Batıcılar ve Türkçüler tarafından kadının yüksek öğrenim yoluyla çalışma hayatına alınması gerekliliği vurgulanır (Okçu ve Solak, Zaman, 23 Haziran 2013: 14).

Açıkça görebileceğimiz bir şekilde, Türk modernleşmesinin iki karşıt kutbu, iki farklı kadın imajıyla aslında iki farklı aile ve toplum öngörüsünde bulunur. Batı ile İslam medeniyetleri arasındaki en dirençli ve ayırt edici farklılığın toplumsal örgütlenme biçimi ve bunun da cinsiyetler arası ayrışmadan kaynaklandığını göz önüne alarak, kadının toplumsal hayattaki duruşu, saygınlığı ve hatta sadece görüntüsü bile bir imaj çizerek taraf belirler. Faucault’ya göre “doğu” aslında bir “giz” üzerine kuruludur ve doğu toplum yapısını koruyan dinamik mahremiyettir. Mahremiyeti temsil eden simge

olan örtünün kaldırılmasını liberallik ve batıcılık, korunmasını da muhafazakârlık ve İslamcılık şeklinde okuyabiliriz (Erbay, 2014:1).

Tanzimat aydınları arasında tartışılan bir konu kadının eğitimi iken diğer önemli mevzu örtünmedir. Tesettürün ve kadının mahremiyetinin, onu toplumsal hayattan ve eğitimden mahrum bıraktığını söyleyerek, çağdaşlaşma için gerekirse tesettürden bile vazgeçilebileceğini söyleyenlerle, İslam aile ve toplum yapısının korunması için tesettürün ve kadının iffetinin, mahremiyetinin korunmasının temel şart olduğunu ileri sürenler arasındaki tartışma bugün olduğu gibi bir sonuca varmaktan uzaktır (Erbay, 2014:2).

1908'den beri kadın meselesinde; tesettür, hukuk eğitim, modernite, gelenek gibi kavramlar hemen hemen aynı boyutlarıyla tartışılmaya devam ediyor. Bugünün kadın sorunlarına baktığımızda Meşrutiyet'ten bu yana aldığımız yol düşündürücü... Bugün kadının toplumdaki rolü, duruşu, vazifeleri birçok boyutuyla konuşuluyor. Tarih ve insanoğlunun tecrübeleriye tekerrürden ibaret görünüyor. Elbette Meşrutiyet ve Cumhuriyet'le beraber kadınlar belli haklarını kazandılar fakat sosyal hayattaki fonksiyonları, kimlik sorunsalı, eğitim meselesi gibi daha birçok hallolmayan mesele günümüzde de kadınların yakasını bırakmıyor (Zaman Gazetesi, 23.06.2013: 14).

Meşrutiyet'le beraber din de tartışılmaya başladı ve bu minvalde İslamiyet'in Hıristiyanlığa göre kadınlara verdiği haklar mütefekkirler arasında sıklıkla konuşulan konular arasına girdi. Dönem itibarıyla hem Batı'da hem Osmanlı topraklarında kadınların için erkeklerin gerisinde kaldığı ve hangi yöntemlerle bir iyileşme elde edilebileceğine dair çok fazla fikri akım oluşur. Hemen her ülkede geleneklerin ve dini inanışların kadınların ilerlemesine bir engel oluşturduğuna dair görüşler yeni yeni filizlenmeye başlamıştır fakat Osmanlı topraklarının büyük bir imparatorluk ve kadim bir tarihe sahip olması tartışmaların boyutuna çeşitlilik katar. O dönemdeki bazı aydınların iddiasına göre kadınların köle düzeyine inme süreci, İran etkisinden kaynaklanıyordu. Onlara göre İslamiyet kadına medeni hukuku vermiş fakat bu hukuk Hicret'in ilk asrından sonra devam edememiş, İran etkisiyle dejenere olmuştu. Hatta Bizans kültürünün tesirinin dahi kadını toplumda aşağı bir konuma soktuğuna dair görüşler hâkimdir aydınlar arasında. Türkçü yazarlardan Ziya Gökalp ise, İslamiyet'in kadına belli hakları vermesine rağmen, İslâm öncesinde Türk kadınının halinin asr-ı saadet olduğunu ifade eder (Zaman Gazetesi, 23.06.2013: 14).

Kur'an'ın ilk emrinin "oku" olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte kaleminden ve öğretimden bahseden ayetlerde ilk inen ayetlerdir.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku."(El-Alâk,96/1.) ayeti dünya çapında kutsal bir kitapta ilk okuma emridir. Yine bu ayet-i kerime dünyada ilk defa kadını da erkekler gibi okumak ve öğrenmekle memur kılmış, okumayı ibadetin içine sokmuş, iki cins arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Bu ayet cehalete karşı açılan en büyük savaş emridir. Bu savaşa kadınlar da katılmakla emr olunmuşlardır. İslam'ın ilk dönemlerinde yine kadınların hem okuma hem de yazma bildiklerini tarih

kitaplarından ve Sünnetten öğrenmekteyiz. Bu tablo Müslümanların iftihar tablosudur. “İnsana bilmediklerini Allah kalem ile öğretti.”(El-Alak,96/4) ayeti ilk eğitim öğretim emridir. Dikkati çeken bir başka nokta, bu ayette yüce Allah’ın doğrudan öğretim aracı olan kalemden bahsetmesidir. Bu ayetlerin birincisinde “okuma” emri, ikincisinde “insan” sözü mutlak olup erkeği de kadını da kapsamı içine almaktadır. Dolayısıyla Kur’an’a göre kadın okuma, yazma ve öğrenmede erkekler ile eşit hakka sahip olduğu gibi, öğrendiklerini öğretmede de aynı hakka sahiptir ve aynı şekilde sorumluluk altındadır (Yavuz, 1999: 87).

1.2.6. Modernleşme Sürecinde Tesettür Algısındaki Değişimler

Müslüman toplumlarda yaşanan modernlik, kadın hakları ve kadın bedeninin görünürlüğüne ilişkin siyasi çatışmalar etrafında belirlenmektedir. Bu toplumlarda İslam dininin ahlaki yaklaşımının üzerinde durduğu “kadının görünürlüğü, hareketliliği ve sesi” ne ilişkin yasaklar, kamusal alanın sınırlarını belirlemede merkezi bir öneme sahiptir. Kamusal alan, siyaset ve kadın arasındaki karmaşık bağlantılara ışık tutabilmek için, Türkiye’nin yakın geçmişinde ve bu gününde yaşanan iki tarihsel tecrübeyi anlamak önemlidir: 1920’lerdeki modernleşme projesi ve 1980’lerde ortaya çıkan İslamcı hareket. Benzer bir sınıflandırma, yani bir taraftan modernleşme projesi, diğer taraftan İslamcı hareketler ve tüm bunların ortasında kadın sorununun politik tartışmalar, toplumsal dönüşümler ve özel alan/kamusal alan tanımlarında merkezi bir rol oynuyor oluşu, diğer Müslüman toplum bağlamlarında da geçerlidir. Ancak tarihsel olarak Türk modernleşmesi, diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırıldığında, kadınları (kamusal) vatandaş olarak tanımlayabilmiş en radikal örnek olarak düşünülebilir (Göle, 2000a: 19).

Laikliğin gündelik hayata girişi en iyi biçimde kadınların sosyal ve fiziksel görünürlüğüyle anlaşılabilir. Laiklik, kadınları örtünme ve cinsel fark gözetme gibi dinsel uygulamalardan kurtarma konusunda ısrarcı olmuştur. Kadınların kamu hayatına vatandaş ve kamu hizmetlisi olarak katılımı ve erkeklerle birlikte toplumsallaşmaları modern laik hayatı tasvir etmiş, İslamiyet tarafından çerçevesi çizilmiş bir sosyal örgütlenme tarzından uzaklaşmaya işaret etmiştir (Göle, 2000b:102-103).

İronik bir biçimde, 1980 sonrası İslamcı hareketler içinde kadınlar, her ne kadar bu kez çok karşıt yönde bir role soyunmuşlarsa da, modernist projedekine benzer merkezi bir rol oynamaktadırlar. Kadınların örtünmesi İslamileşen siyasetin, kadın-erkek ilişkilerinin, kamusal kentsel alanın ve günlük yaşam pratiklerinin en

görünür amblemi olmuştur. Modernizm ile İslam arasındaki meseleler devamlılık göstermektedir: çatışma zemini mahremiyet ve kimlik, medeniyet ve modernlik gerilimi üzerinde temellenmektedir. Kadınların kamusal görünürlüğü ve siyasi aktörlüğü çağdaş İslamcı hareketlerin yeni özelliğini oluşturmakta ve kadınların örtünmesiyle ev içi mekânlara kapanmasını ve aile içi rollere hapsolmasını doğal karşılayan geleneksel İslam anlayışına meydan okumaktadır. İslamcılığın yeni kadın aktörleri üniversite eğitimine, siyasi yaşama ve kentsel kadın/erkek mekânlarına (heterososyal) doğru yol almaktadır. Hem modernist kadın imgesi hem İslamcı kadın imgesi, iki siyasi ideolojinin de toplumcu doğasına uygun olarak kadın kimliğini milli ya da cemaate özgü ahlak değerlerine tabii kılar (Göle, 2000a: 28).

Pozitivist ve Batıcı modernleştirme çabasını savunanlar ile bunun tam karşısında duran ve kadını erkeğin birkaç adım gerisinde tahayyül eden muhafazakâr İslamcı kesim arasında gizli bir mutabakat vardır adeta. Bu iki uç tarafın her ikisi de, üzerinde Allah'ın tasarruf hakkı bulunduğu inanan ama bu tasarrufun kapsamını yorumlama işini devlete, cemaate ya da erkeğe bırakmak istemeyen; çalışmak ya da kariyerinde ilerlemek isteyen yeni nesil başörtülü dindar kadına şüphe ve kaygı ile bakmakta, hoşnutsuzluğunu gizlememektedir (Karaca, 2011: 229).

Kadın ve mahremiyet konusunda hangi tavra sahip olursa olsun, geleneksel dini grup ve cemaatlerde İslam'la ilişkilendirilen kadın söylemi önemli ölçüde geleneğe yaslandığı için, “Modernleşme/Batılılaşma” meselesi bütünüyle bir tehdit olarak algılanıyordu. Bu tehdit algısı içinde Müslüman kadın ve modern kadın, birbirinin ötekisi olarak kurgulanan ve konumlandırılan iki rol modeli durumundaydı. Şaşırtıcı olan, bu “öteki” kurgusunun hemen hemen aynı şekilde seküler çevrelerde de geçerli olmasıydı (Tuksal, 2011: 221).

Çağdaş dünyada birçok Müslüman kadın için başörtüsü, günlük yaşamlarında önemli değişikliklere sebebiyet verecek kadar ciddiye alınan iman ya da tasdik bir sembolü olarak, yeniden önem kazandı. Türkiye'deki gelişmeye gelince başörtüsünün geleneksel olarak namus sembolü olduğu, kendinden emin modernleşme boyunca taşra ve/veya alt sınıf statüsünü gösterdiği, son yıllarda ise eyleme dayalı inancın bir sembolü haline geldiği söylenebilir. Bu, itaat ifadesi olarak gelenekselciliğe değil, gerçek İslami duruşun klasik, orijinal ve asıl yorumuna dönüş anlamına geldi. Bu dünyevi, ahlaki ve şahsi sorumluluk yükleyen Allah korkusuna dayalı, imandır. Bu dinî duruş, en ufak kibreye yer verilmeden muhafaza edilir (Özdalga, 2006: 162).

Modern zamanlarda örtünme hareketi eğitilmiş, kentli ve militan Müslüman kadın imajını kamusal alana taşır ve siyasi bir edimci olarak onu görünür kılar, kadının dış cazibesini azaltıp cemaat ahlakının koruyucuları olarak kadınlara yeni roller biçer ve mahrem alanını güçlendirir. Kadınlar yüksek eğitime ve İslami

siyasete katılarak meşruiyet ve görünürlük kazanırlar. Aslında İslamcılık yoluyla bu güçlenme biçimi kendi içinde gizli bir paradoks, bir gerilim taşır: kadınlar kendi geleneksel yaşam rollerini terk ederek, kişisel yaşamlarını bir seçim meselesine dönüştürür, profesyonel ve siyasi kariyerler elde eder, ama aynı zamanda İslami ahlak, İslami yaşam biçimi ve İslami cemaat kavramlarını hayata geçirme misyonunu sorgusuzca üstlenir. Bu yüzden İslamcılık bir yandan beklenmedik bir biçimde kadınların bireyselleşmesine yol açarken, eş zamanlı olarak bu süreci kısıtlamaktadır da. İslamcılık kadınlara kamusal hayata katılma imkânı tanır, ama aynı zamanda cemaatin huzuru ve cemaate hizmet ile sınırlandırılmış bir katılıma yol açar. İslami yaşam biçiminin siyasileşmesi kişisel yaşam tercihlerini azaltır. Kamusal alanın kontrolü gene kadınların kontrolü üzerinden gerçekleşmektedir (Göle, 2000a: 33).

Başörtülü kadınlar aslında sadece modern batılı kadın tipine değil, evden ancak çok gerektiği zaman çıkmayı savunan ve bu gerekliliği tayin etme işini de evin doğal reisi olarak erkeğe bırakan burkalı ve çarşafalı kadın tipine yönelik bir itirazın da sembolüdürler. Bir kere kamusal alana ilişkin taleplerindeki netlik bile bu ayrımı yeterince ortaya koyar. Ancak Batıcı muasırlaşma projesini tartışmasız kabul etmektense yana olan jakoben cumhuriyetçi algı için arzu edilen nihai sonuç “tümüyle bir batılı gibi kadın olarak görünmek ve batılı yaşam tarzına tam tekmil biat” olduğundan, bu çok önemli fark pek mühim bulunmaz. Modern kamusal alan gerekçelerle başını örten kadını da sonuç itibarıyla, ayrımcılığa boyun eğmiş kabul eder ve kendi mahrem dünyasının kadına yönelik yasaklarını hatırlatan bir figür olarak algıladığı bu kadını müstehzi bir şekilde cezalandırır:” Ey dinin cinsiyetçi söyleminin gönüllü bayraktarı... Senin zaten eğitim gibi, eşit muamele görme gibi ‘dünyevi’ beklentilerin olmamalı” der ona. Eşitlik idealinden vazgeçmiş birinin eşitlik talebi olmaması gerektiğini ileri sürer. Dindar kalmaya ve Müslüman kültüre özgü kodları korumaya çalışan ama bireysel ihtiyaçlarına da cevap arayan bu kadının tecrübeleri ve sıkıntıları İslam’ın geleneksel kadın yorumunu benimseyenler nezdinde de kıymetsizleştirilir. Çünkü bu taleplerin modernizmin istenmeyen yönlerinin, Müslüman kalmak noktasında oldukça kıymet arz eden “aile”ye sızmasını kolaylaştıracağıdır. O “yönler” aileye sızarsa, geride aile kalmayabilir, ya da artık bu bildiğimiz aile olmayabilir. Bu gelenekçi İslam yorumcuları açısından oldukça büyük bir risktir. Böyle anlarda baskıcı olsa da sahih kabul edilen geleneğin korunması, aslında hiç de gayrisahihi olmayan ve gelenek tarafından aşındırılmış olan kadın haklarına üstün tutulabilmektedir (Karaca, 2011: 227).

Başörtüsü sorununun Türkiye’nin gündemine girişi 1980’li yıllarda İslamcı kızların üniversitelerde okuma talepleriyle oldu. Bu dönemde İslamcı kızlar, İslami hareketin radikal/ideolojik söyleminin uzantısı olarak, modernizme karşı geliştirdikleri tepkisel tavırla ön plana çıktılar. Bu tavır, İslamcı kızların kendi kimliklerinden ziyade Asr-ı Saadete dayalı bir ideal İslami düzen üzerinde yoğunlaşmaları gerçeğini doğurmuştur. 1990’lara gelindiğinde ise laik eğitim kurumlarından mezun olup, modern meslekleriyle belirli bir özerklik elde eden

İslamcı kadınlar, kadının Türk toplumundaki ve İslamcı hareketlerdeki konumunu sorgulayıcı bir söylemi dillendiriyorlar. Kadının ev içi ve dışı rollerini tartışarak kimliklerini yeniden tanımlamak istiyorlar. Yerleşik normları, kuralları sorgulayarak kendilerine hem kamusal alanda hem de özel alanda yeni bir yer açmaya çalışıyorlar. Bu amaç doğrultusunda da yeni derneklerin, girişim gruplarının ve platformların çatısı altında örgütleniyorlar (Çayır, 2000a: 41).

Bütün Müslüman toplumlarda İslamcı hareketler kadının örtünmesi vasıtasıyla kamuoyunda görünürlük kazanmışlardır. Örtünme gündelik yaşam biçiminin İslamlaştırılmasını simgeleştirmekte ve cinsiyet kimliklerinin, estetiğin ve mekânsal örgütlenmenin değişik kavramlarını ifade etmektedir. Örtü, bir yandan, Müslüman kadınlığının fazilete, iffete, cinsiyet tefrikine ve kadının umumi hayata katılımı hususundaki yasaklara dayalı geleneksel tanımlamasını hatırlatmaktadır. Diğer yandan kadınların bugünkü örtüsü siyasal katılımı ve İslami kimliğin aktif ve gönüllü olarak yeniden uyarlanışını ifade etmektedir. Dolayısıyla yeni örtünün pasif, eğitimsiz, kendini aile hayatına adanmış ve uysal olarak tarif edebileceğimiz geleneksel Müslüman kadın imajıyla hiçbir ortak noktası bulunmamaktadır. Tersine, Müslüman kızların genç, şehirli ve eğitilmiş grubu siyaseten aktiftir ve kamu alanlarında görünmektedir. Tercih ettikleri İslami şartlara uygun kıyafetleri de kadınların geleneksel giyimlerinden stil, renk ve kumaş açısından çok farklıdır. Eğitilmiş İslamcı kadınlar hem görünüşleri açısından ve enerjik dış görünüşleriyle geleneksel Müslüman kadından ziyade, laik ve iddialı modern kadını hatırlatmaktadır (Göle, 2000b: 110).

İslamcı öğrencilerin, aile baskısı veya çok gerekli bir öğrenim bursu için örtünmeyi bedel olarak isteyen farklı İslamcı örgütlerden(tarikatlar) gelen talepler nedeniyle örtüldüğü, sıkça iddia edilir. Bu tartışmaları destekleyen bir gözlem, İslamcı giyimle fazlasıyla tek düze olmasıdır. Bu giyim, geniş başörtüsü ve aynı türde uzun pardösüdür. Bununla birlikte, daha yakın bir bakış, örtünmenin çok çeşitli biçimlerde yapıldığını gösterir. Dışsal baskı için bir bahane olarak görülen bir diğer gözlem, dış gözlemci için çoğunlukla fanatik görünen, dini bağlılığın yoğunluğuyla ilgilidir. Ancak mevcut Türk toplumunun çoğulculuğu düşünüldüğünde, bu derin bağlılığın, aslında iç yerine dış baskının bir sonucu olması muhtemel değil gibidir. Türkiye’de günümüzde İslamcı hareketin farklı türde tarikat ya da cemaatlerle bağlantılı olması, bağlılığın kaynağının dış baskı ya da tehdide dayalı olması gerektiğini kanıtlamaz. “Dış baskı”yı düşünmek geleneksel toplumdan gelen bir alışkanlıktır. Birçok dindarın karşı çıktığı şey tam da bu düşünce biçimidir. Onların kendilerini ifade ederken gösterdikleri özgüven sıkça yanlış anlaşılır ve içsel, kişisel hassasiyete dayalı iman değil, gözü kapalı fanatiklik sayılır. Sosyolog Norbert Elias’a göre, dış baskılara tâbi olmak yerine iç baskının sesini dinlemek, “uyarlaşma

sürecinin” parçasıdır. Günümüz toplumunda bir inanan için içsel güç deneyimi, hem yeni hem de aynı zamanda İslâm’ın kendisi kadar eski bir şeyi temsil eder (Özdalga, 2006: 164-165).

İslam ve laiklik arasındaki kavga ve çelişkiler bir kutuplaşmaya dönüşmektedir. Bu ortamda, türban meselesi de laik ve şariatçı kutuplaşmasına vesile olmuştur. Devletin bireyin yaşamına müdahale hakkı olmadığına, isteyenini istediğini giyebileceğine dair “liberal” fikirler, olayı büyütmenin fayda değil zarar vereceğine dair “hoşgörü”lü tavırlar filizlenmekle birlikte, türbanın bireysel tercihlerin basit bir ifadesi olmaktan çok şariatçı stratejinin bir parçası olduğu, türbanın arkasından peçe ve çarşafın geleceği korkusu, serbestçi diyebileceğimiz bu tavırlara sınırlar getirmektedir (Göle, 2008: 116-117).

1980’li yıllarda İslamcı hareket ve kadınlar modernizme tepkisel yaklaşan siyasal söylemin etkisi altındadır. Bu söylemi belirleyen unsurlar, devamlı geleceğe yönelik hedeflerin, daha çok dikey ilişkilerin tartışılması, İslami kesimdeki farklılıkların bastırılması, anti-modernist saf ve temiz bir projenin dillendirilmesidir. 1980’lerin ortalarına kadar İslamcı kadınlar artık evde oturmak istemediklerini, “sıradan” kadınlardan farklı olduklarını söylemekteydiler. Özel alanla tanımlanmalarına tepki olarak İslamcı kadın, ev işi yapmak, çocuk emzirmek zorunda olmadığını vurgulamaktadır. 1990’lara gelindiğinde tepkisel radikal söylemin ağırlığını yitirdiği ve İslamcı kadınların kendi üzerlerinde daha fazla düşünmeye başladıkları görülmektedir. Artık evleriyle, çocuklarıyla barışmaları gerektiğini söylemekte, kimliklerini yeniden sorgulamaya başladıklarının ipuçlarını vermektedirler (Çayır, 2000a: 51-52-53).

Dinin topluma geri dönerken eski yapıyı koruyamadığını, modernleşmeye karşı direnme süreci içinde olmasına rağmen, köklü bir zihniyet değişimi yaşamakta olduğunu da söyleyebiliriz. Modernlik bilincinin yükselmesi ve yaygınlaşmasıyla popüler/tüketim kültürünün kuşatıcılığı bütün dünyada sürekli değişen ve yenilenen bir yaşam biçimini ortaya çıkarmaktadır. Popüler tüketim kültürünün metalaştırdığı hayatın içinde din ve geleneksel değerler de dönüştürülerek, yeni tarz dindarlıklar doğurmaktadır. Din ve modernleşme arasında ilginç bileşimler ve gerilimler yaşayan Türk toplumunda da, popüler kültür/tüketim kültürünün yaygınlaşan etkisi, farklılaşan dindarlıkları gündeme getirmektedir (Abuzer, 2010: 18).

Eğitim alanında yaşanan değişimler ve okullaşma, kızların okula başlamaları ve meslek sahibi olmalarına yol açarken, kadınları hem sosyal hayata kazandırmakta,

hem de geleneksel hayat tarzından uzaklaştırmaktadır. Sosyal hayatta görünmeye başlayan kadınların yaşam biçimleri değişmeye başlamıştır. Bütün bunlarla birlikte kadınların dış görünümü ve kıyafetleri batılılaşp modernleşmekle kalmıyor aynı zamanda ev içi kıyafetlerde buna uyum sağlayarak değişmektedir (Aksoy, 2005: 16).

Çağdaşlığa giden yollar çoktur ve mutlaka milli sınırlar boyunca ilerlemezler. Birçok iç siyasi çekişmeler, tam olarak bu meseleyle ilgilidir. Türkiye gibi bir Müslüman ülkede laikler, uzun süre “İslâmî yolu” ülkenin “çağdaşlaşma projesi” nin bir parçası olarak kabullenmeyi reddetti. Karşıtlıklardan doğan çatışmalara yönelik çözüme, çağdaş toplumun temel özelliği daha iyi anlaşıldığı takdirde ulaşılabilir. Çağdaşlık, çeşitlilik anlamına gelir ve çeşitlilik hoşgörü ve açık fikirlilik gerektirir (Özdalga, 2006: 168).

2.BÖLÜM: BAŞÖRTÜSÜ

2.1.Başörtüsü (Türban)

2.1.1. İslam ve Tesettür

Tesettür, Arapça bir kelime olup setr kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı örtünmedir. Dinî ve fikhî bir terim olarak ise, daha çok kadınların örtünmesi hususunda kullanılır. Kur'an-ı Kerim, Müslüman kadının örtünme hükmünü beyan ederken bunun farz olduğunu vurgular. Dinimiz İslam, başörtüsü konusunu gayet güzel bir şekilde açıklamış, neden başörtüsü takmak gerektiğini vurgulamış ve hatta Müslüman kadınlara emredip farz kılmıştır. "Mümin kadınlara da söyle: "Gözlerini (harama çevirmekten) kaçındırsınlar ve ırzlarını korusunlar; süslerini açığa vurmasınlar, ancak kendiliğinden görüneni hariç. Başörtülerini, yakalarının üstünü kapatacak şekilde koysunlar. Süslerini, kendi kocalarından da babalarından ya da oğullarından ya da kocalarının oğullarından ya da kendi kardeşlerinden ya da kardeşlerinin oğullarından ya da kız kardeşlerinin oğullarından ya da kendi kadınlarından ya da sağ ellerinin altında bulunanlardan ya da kadına ihtiyacı olmayan (arzusuz veya iktidarsız) hizmetçilerden ya da kadınların henüz mahrem yerlerini tanımayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Hep birlikte Allah'a tövbe edin ey müminler, umulur ki felah bulursunuz." Nur Suresi 31.Ayet-i Kerime, yine Ahzap Suresi 59. Ayette ise "Ey Peygamber, hanımlarına, kızlarına ve müminlerin hanımlarına söyle! Baş ve boyunlarını örtmek için cilbablarını(dış örtü) üzerlerine alsınlar." Diye emrolunur. Bu ayeti kerimelerden de anlaşıldığı gibi; Tesettürün kuralı kaidesi;

- 1.Elbisenin vücudu gösterecek tarzda ince,
- 2.Nazar-ı dikkati çekecek kadar süslü ve renkli,
- 3.Vücudun hatlarını gösterecek şekilde dar olmaması gerekir.

Şeklinde 3 madde de sayabiliriz. Bu maddelere itina gösterildiği takdirde tesettür gerçekleşmiş olur. Tesettürü mecburiyet olarak düşünmek yerine, bir korunma, bir iffet, bir karakter olarak algılamak daha iyi anlamamızı sağlar. Günümüz medeniyet yapısı bahane edilerek, başörtüsünü zorunlu olmaktan çıkarmak isteyenler, bilmelidir ki Allah'ın ayetlerini de zorunluluktan çıkarmaktadırlar (<http://www.al-shia.org/html/tur/makale/06.htm>, 27.12.2012).

Örtünme insanlar için gerekli ve fitrî bir olaydır. İnsan ile diğer canlıları birbirinden ayıran en önemli özelliklerden biri budur. İnsan, yaratılış gereği kendini örtünmek suretiyle koruma altına alma ihtiyacını içinde duyar. Bunun için İslâm, hem erkekler hem de kadınlar için vücudun belli yerlerini örtecek elbise giyinmeyi zorunlu kılmıştır. Ancak, kadınlarda örtülmesi gereken uzuvların sınırı erkeklerle göre daha geniş tutulmuştur. Bunun sebebi kadının biyolojik farklılığı sebebiyle ortaya çıkan cazibesidir. Bu sebeple İslâm kadını yabancı erkeklerin saldırısı ve

tacizinden korumak üzere, daha geniş çerçeveli bir örtünme ölçüsü koymuştur. Bundan daha tabii bir şey düşünülemez. Kadına örtünmesinin tavsiye edilmesi onun haklarını ihlal değildir. Çünkü bedeni açmak bir hak değildir ki; onun örtünmesi bu hakkın ihlali sayılsın. Tam tersine örtünme tavsiyesi kadını tacizden, kötü nazarlardan ve saldırılardan korumayı amaçlamaktadır. Örtünme kadın için bir şeref, bir yükselme, bir üstünlük meselesi kabul edilmiştir. İslam, kadınların şeref, mertebe ve haysiyetlerini korumak için onu örtü ile süslemiş, kötü bakış ve davranışlardan korumuştur. Eğer İslam böyle bir hüküm getirmemiş bulunsaydı belki o zaman bu durum garip karşılanırdı. Fıtratın gereği ne ise İslam onu meşru kılmıştır (Yavuz, 1999: 160-161).

Müslümanların takvimine göre Medine'ye hicretten bu yana on dört asrı geride bıraktık. Bu uzun zaman dilimi içinde Müslümanlar Kur'an'ı okudular, Sünnet ve Sîret'in (Hz. Peygamberin açıklamaları ve uygulamalarının) de yardımıyla onu anladılar, hayatlarına uyguladılar; bir hidayet, bir rehber olarak gönderilen Kur'an bu vazifesini yerine getirdi. Hicretten sonra uzunca bir süre (yedi, sekiz yıl) içinde parça parça indirilen Nur sûresinde iki âyet örtünme ve iffeti koruma vazifesi ile ilgili idi. Bu süre iner inmez İslam kadınları başörtülerini, boyun ve gerdanlarını da örtecek şekilde bağladılar, on dört asır hiçbir âlim örtünme emrini farklı anlamadı; yüz, eller ve ayaklar dışında bütün vücudun, uygun giysilerle örtülmesinin farz olduğu hükmünde ittifak edildi (icmâ meydana geldi). Son birkaç asırda oryantalizm, sömürgecilik ve kültür istilası bazı Müslümanların kafalarını karıştırdı; kendi değerlerinin evrensellik veya geçerliğinden şüphe etmeye başladılar; bunları başka düşünce ve kültürlerin değerleriyle değiştirmenin zorunlu olduğuna inandılar; bunu yapabilmek için yine dine dayanmak gerektiğinden usule uygun olmayan, zorlamalara ve saptırmalara dayanan içtihatlarla(!) kalkıştılar. Bu yeni, zorlama ve uyarılama (kitabına uydurma) amacına yönelik içtihatların son yirmi, otuz yıl içinde yöneldiği hedeflerden biri de örtünme oldu. Yeni yorumcular on dört asırlık uygulamayı, Kur'an ayetlerini, hadisleri, fıkıh âlimlerinin icmâını bir yana bırakarak önce "mademki, uygar dünya örtünmüyor; güzel ve doğru olan budur, biz de böyle yapmalıyız" fikrine geldiler, sonra bu fikri zorla uygulamaya koyanların işini kolaylaştırmak için muteber olmayan okuma ve yorumlama yollarına saptılar. Türkiye altmışlı yılların sonlarına doğru başörtüsünü üniversitelerde (önce Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde) yasakladı, sonra bütün fakülteler yasak kapsamına alındı, derken sıra İlahiyat Fakültelerine ve İmam Hatip okullarına geldi. Buralarda okuyan ve dini uygulamalar bakımından daha hassas olan kızlarımız yasağa karşı direnmeye başlayınca bir yandan ceza uyguladılar, öğrenim haklarını ellerinden aldılar, "ya kırk katır, ya kırk satır" dediler, insanları en tabii iki hak ve taleplerinden birini diğeri için feda etmek (ya örtünmeyi, ya okumayı ve çalışmayı seçmek) durumunda bıraktılar, bir yandan da örtünmeyi dini bir gereklilik olmaktan çıkarmak için ilahiyatçılardan yetkisiz, bilgisiz, duyarsız, uyumlu olan bazı kimseleri devreye soktular. Şimdi onlar her gün yeni bir şey bulduklarını zannederek (veya iddia ederek) yirmi otuz yıl önce söylenmiş ve cevaplandırılmış "argümanlarını" tekrarlıyorlar (Karaman, 2003: 1).

Kur'an ve sahih sünnette kadının çarşaf giymesini mecburi kılan bir hüküm bulunmadığı gibi, yüzünü örtmesini emreden herhangi bir hüküm de

bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen rivayetlerde kadının yüzü ve elleri ile ayaklarının örtülme mecburiyetinin bulunmadığı hususunda açık hüküm bulunmaktadır. Nitekim namaz kılarken kadının yüzünü örtmesi istenmemektedir. Bunun gibi hac ibadetini ifa ederken kadınların yüzlerini açık bulundurmaları isteniyor. Eğer yüzü örtmek dinimizde mecburi olsaydı, o takdirde ibadet esnasında özellikle bu yerlerin örtünmesinin tavsiye edilmesi gerekirdi. Örtüyü çarşaflaştırarak ve peçeyi buna ilave etmek dinimizde bulunmamasına karşılık, toplumda yaygın olan anlayışın ve örflerin ürünüdür (Yavuz, 1999: 163).

Bugün toplumumuzda kadının örtünmesini istemeyenler, onun açık gezmesinden hoşlanıp belli mekânlarda kadının açıklığını sağlamak isteyenler, kadınların haklarını ihlâl etmektedirler. Tarih boyunca ezilen ve haklarından yoksun bırakılan kadın, üzülecek belirtmeliyiz ki; günümüzde de ezilmekte ve haklarından mahrum bırakılmaktadır. Bunu isteyenlerin maalesef erkekler olması da dikkat çekicidir. Kadınlar adına erkeklerin böyle bir baskı uygulaması kadının hala toplumumuzda bir eşya gibi tartışma konusu olduğunu gösteriyor. Kadın rahat bırakılmalı, yönlendirilmemeli, o inandığı gibi davranabilmelidir. Uygulanan baskıların sıkıntısını yine toplumda kadınlar çekmektedir. Bu da tarih boyunca aşağılanan kadının hakkını koruma bahanesi ile perde arkasından aşağılanması ve eşya gibi telakki edilmesinden başka bir şey değildir. Kadınların öğrenme, düşünme ve hizmet etme yetenekleri geliştirilmeli ve kendi yollarını kendilerinin belirlemelerine karşı çıkılmamalıdır (Yavuz, 1999: 164).

2.1.2. Türkiye’de Başörtüsü (Türban) Sorunu

Başörtüsü, geçmişten günümüze, doğu ve batı toplumlarında çeşitli nedenlerle ve çeşitli biçimleriyle kadınlar tarafından kullanılan giysilerden ve kadının örtünme biçimlerinden biridir. Başörtüsünün dini olan ve olmayan kullanım sebepleri mevcuttur ve günümüzde özellikle dini ve geleneksel boyutuyla Müslüman toplumların sosyolojik bir gerçekliğidir. İslam coğrafyasının her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de Müslüman kadınların bir bölümü başörtüsü kullanmaktadır. Başörtüsünün biçimi ve örtü kullanan kadın oranı, yöresel, kültürel, mezhepsel ve inanca ilişkin çeşitli belirleyicilerin etkisiyle farklılık arz etmektedir. Kadınların başörtüsü kullanımında kentleşme düzeyinden eğitime, ideoloji ve estetikten modaya kadar pek çok başka belirleyicinin de varlığından söz edilebilir (Akder, 2008: 15).

Başörtüsü tarzlarının dinsel bir simge olarak anlaşılmasının tarihi ise çok eski. Eski Ahit’te (Tevrat), Tanrı Musa’ya kutsallık ve tanrısal gücün simgesi olarak türban takmasını emretmişti. Bu emre Yahudi ve Müslümanlar uymuş, Hristiyanlar önce sadece kadında uygulamış, sonra ondan da vazgeçmişlerdir. Türkiye’nin 1920’ye doğru Rusya’dan kaçan Beyaz Ruslar kanalıyla tanıştığı türban Cumhuriyet döneminde bazı Türk kadınlarının örtülü baştan açık başa geçmelerinde bir ara dönem

modası olarak önem kazanmıştı. Seçkin çevrelerde yaşlı kadınlar arasında hâlâ o dönemin etkisiyle kullanıldığı görülen türbana çağdaşlık niteliği, olsa olsa Batı modacıları tarafından kullanıldığı için yakıştırılmaktaydı. Bugün, türbanın tarihsel kullanımından yola çıkılarak bu başörtü tarzının ve genel olarak bütün baş örtme tarzlarının tarihselliği, başörtüsünün dinî bir vecibe sayılamayacağına bir gerekçesi olarak gösteriliyor. Oysa türbanın yaygın kullanımı ve tarih boyunca bütün toplumlarda kadınların başörtü kullanma eğilimlerine rastlanması, bu eğilimin ilahî, mistik ve gizemli yönünün bir göstergesi olarak da okunabilir (Aktaş, 2006:221-222).

Anadolu'da [başörtüsünün yemeni](#), [eşarp](#), [tülbent](#), [yazma](#), [çarşaf](#) ve [türban](#) gibi çeşitleri bazı kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Bu örtüler birbirinden kullanılan kumaşın şekli, deseni, boyutu ve bağlama biçimi gibi çeşitli açılardan ayrılır. Bir kadın giysisi olarak [türban](#) ise ince kumaştan yapılmış, başı sıkıca kavrayan özel bir tür başörtüsüdür. Genellikle renkli desenli ve ipek kumaştan yapılan türban, eşarba göre biraz daha büyük boyutludur ve şeffaf değildir. Türban saçın görünmesini engelleyecek şekilde takılan pamuklu kumaştan bir bonenin üzerinden bağlanır. Geleneksel başörtüsünden farklı olarak türban, çok sayıda toplu iğne ile sabitlenir. Türbanın bağlanma şeklinin geleneksel başörtüsünden ayrılan en önemli özelliği, saçın tek bir telinin bile gözükmemesine dikkat edilmesidir (Wikipedi, 08.01.2014).

Türkiye'de başörtüsü ve türban sorunu, başta üniversite öğrencilerine yönelik olmak üzere bütün kamu ve bazı özel kurumlarda kadın çalışanlara uygulanan [türban](#) yasağı ile bu yasağın sosyal ve siyasal etkileri etrafında yaşanan sorun. [Siyasal İslam](#)'ın simgesi olduğu iddia edilen türbanı kamusal alanda yasaklayan mahkeme kararları ve bu kararların türban dışında da başörtüsü tiplerine uygulanması, bu sorunun temelini oluşturmaktadır. Türban yasağı, ([kamu](#) veya özel) ilk ve orta öğretim okullarında ve (kamu veya özel) üniversitelerde herkes için geçerlidir. Mahkemeler, devlet daireleri ve diğer resmi kurumlarda öğrenciler, işçiler ve kamu görevlileri için geçerlidir. Ancak ilk ve orta öğretim okullarında ve bazı üniversitelerde okula ziyaretçi ya da veli olarak gelenler için sorun yoktur. Kamu kurumlarında ise çalışanlara uygulanan bu yasak hizmet alanlar için geçerli değildir. Benzer şekilde mahkemelerde yasak sadece yargıçlar, avukatlar, hukukçular ve diğer işçileri kapsar. [Askeri kurumlarda](#) ise bu yasak en geniş şekliyle uygulanır ve kullanılan örtü belli standartları (başörtüsü alttan bağlanmalı ve üstten biraz saç görünmelidir) sağlamadığı müddetçe ziyaretçi ya da veli olarak gelenler için başörtüsü yasaktır. [Kimlik](#), [sürücü belgesi](#) ve [pasaport](#) gibi resmi belgeler üzerinde başörtülü ve türbanlı fotoğraf serbesttir. Ancak üniversite kayıt belgeleri ve kimliği gibi resmi belgeler ile kamu çalışanlarının kimlikleri üzerinde başörtülü ve türbanlı fotoğraf yasaktır. Bu fotoğraflarda saçlar açık olmalı ve boyun görünmelidir. Türkiye'de bu yasakların özellikle üniversite öğrencilerine yönelik de uygulanması çok yoğun ve tartışmalı olmuştur. Bu yasak lehine olanlar ve karşı çıkanlar arasındaki tartışmada [Cumhuriyet Halk Partisi](#) ve bazı siyasi partiler ile [Türk Silahlı Kuvvetleri](#) laiklik adına bu yasağı savunurken [Anavatan Partisi](#), [Refah Partisi](#), [Adalet ve Kalkınma Partisi](#) ve [Milliyetçi Hareket Partisi](#) gibi merkez sağ, muhafazakâr, milliyetçi ve İslamcı siyasi partiler ise bunu bir dini inanç adına savunmuşlardır (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

Derin dinî, tarihî ve kültürel kökleri olan başörtüsü gerçeğinin gündelik hayatın her alanında ve toplumun her kesiminde hissedilen yansımaları, Türk siyasal hayatının fırtınalı ideolojik geçmişine ve toplumsal dönüşümünde yaşadığı sancılara işaret ediyor. Başörtüsü Anadolu'da en az bin yıl, herhangi bir tartışmaya ve toplumsal gerilime yol açmadan yaygın bir biçimde kullanıldı. Ta ki Türkiye'nin geçmişiyle hesaplaşma, kültürel ve tarihî mirasını reddetme döneminin başlangıcı olan 1920'li yıllara kadar. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte başörtüsü, devrim ideolojisine karşı bir direniş simgesi. Geriye dönüş özleminin ifadesi ve erişilmek istenen çağdaş

uygarlık hedefinin önünde bir engel olarak görülmeye başlandı. Hatta devletin resmi söylemi ve bu söylemin pozitif hukuk metinlerine ve kamu yönetimine yansımaları da başörtüsünün; laikliğe aykırı, yasa dışı ve devlet otoritesi eliyle devre dışı bırakılması, hatta yasaklanması gereken bir giysi olduğu yönünde. Oysa Türk toplumunun başörtüsüne bakışı resmi tanım ve nitelendirmelerle hiçte örtüşmüyor. Günümüzde başörtüsü kullanımının yaygınlığı ve baş örtme tercihleri konusunda yapılan çeşitli alan araştırmalarının sonuçlarına göre; kadınların yarıdan fazlası gündelik hayatlarında ve toplum içinde başörtüsü takıyor ve halkın dörtte üçü kadınların başörtüsü ile kamu hizmetlerinde çalışmasında sakınca görmüyor(Saran, Zaman Gazetesi,18.07.2013: 22).

Türkiye’de geniş anlamda kılık kıyafet sorunu ve bu kapsamda devletin bireylere giysileriyle ilgili yasaklar getirmesinin tarihi buraya kadarki incelemelerimizde görüldüğü gibi Cumhuriyet’ in başlangıç dönemine ve daha gerilere, Osmanlı’nın son dönemlerine kadar götürülebilir. Ancak kılık kıyafet sorununun bir parçası olarak başörtüsü sorununun tarihi nispeten yeni sayılabilir. Kadının örtünmesi Cumhuriyetin başlarından itibaren devlet tarafından olumsuz bir durum olarak algılanmış ve çeşitli dönemlerde yoğunluğu çoğalan veya azalan baskıcı uygulamalara konu olmuşsa da başörtüsü sorunu, genellikle Türkiye’de Üniversitelerde ilk başörtülü kadınların belirlediği 1960’lı yıllara ve onlara yönelik ilk engellemelere kadar geriye götürülebilir ve bu dönemden başlatılabilir (Akder,2008:16).

Cumhuriyetin ilk döneminden itibaren, Türkiye’de başörtüsü meselesi çok tartışıldı. Bir serbest bırakıldı, bir yasaklandı... AK-DER in raporlarına göre, 1998-2002 döneminde 5 bin başörtülü kadının kılık kıyafet yönetmeliğine uymadıkları gerekçesi ile işten çıkarıldı ve 10 bine yakını istifa etmeye zorlandı. Kamuda çalışan başörtülü kadınlar, çoğunlukla, yönetmeliğe uymadıkları için disiplin maddelerine dayanılarak soruşturma geçirerek meslektan men edildi. "Latife Hanım" kitabının yazarı gazeteci İpek Çalışlar, başörtüsüyle ilgili Cumhuriyet’in ilk yıllarını şöyle özetliyor:

"Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, konu hassas olduğu için kadınlara dair kılık kıyafet düzenlemesi yapılmadı. Yerel yönetimler zaman zaman zorlayıcı kararlar aldılar. Devlet dairelerinde çarşafı kadın çalışamaz şeklinde bir talimat çıkarıldı, zaten çok az kadın memur vardı. Ancak örtünme yasağı fiilen bittiği için ve kadınlar şapka giymeye teşvik edildiği için dileyen ya da yeni duruma ayak uydurmak zorunda kalanlar örtüsünü attı. Mevhibe hanım (İsmet İnönü’nün eşi) Lozan’a giderken batılı giysilere bürünmüştü. Latife hanım ise muhafazakârları ürkütmemek için başını mutlaka örtüyordu. Reşide hanım (Celal Bayar’ın eşi) başını açmadı uzun süre" (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013: 17:43).

Modernleşme sürecinde kadının kamusal alanda görünürlük kazanmasına paralel olarak, üniversitelerde de kadın oranı yükselmiş ve zaman içinde siyasi rejimin demokratik niteliğinin belirginleşmesine paralel olarak başörtülü kadınlarda geçmişte toplumun elit kesimlerine özgü sayılan alanlara girmeye, üniversitelerde öğrenim görmeye ve toplumdaki saygın mesleklerde diğer kadınlarla birlikte yer almaya başlamışlardır. Başörtüsü, toplumda geleneksel olarak yaygın bir kadın örtünme biçimi olmakla birlikte, Türkiye’de modernleşmenin devlet eliyle uygulanan bir tür sekülerleştirmeyi öngören Kemalizm ideolojisinin doğrularına aykırı olarak bazı eğitilmiş kadınların başlarını örtmek istemeleri başlangıçta devlet tarafından hoş karşılanmamış olmakla birlikte, engelleme yönünde belli bir yasal düzenlemeye de gerek duyulmamıştır. Bu dönemlerde başörtülü kadınlardan bir bölümü zaman zaman kamu görevlilerinin çeşitli engellemeleriyle karşılaşmış olmakla birlikte, bir bölümü başörtülü olarak üniversitelerini bitirmiş ve mesleklerini icra etmeye başlamışlardır (Akder, 2008: 16).

Türkiye 1923 yılında [Mustafa Kemal Atatürk](#) tarafından kurulduğu günden bu yana [laik](#) bir devlet olmuştur. [1924 Türk Anayasasında Atatürk İnkılâpları](#) yanında devletin laik olduğu anayasada belirtildi. Her ne kadar bu yıllarda resmi olarak bir başörtüsü yasağı olmasa da bu tarihten itibaren resmi kurumlarda başörtüsü ile çalışan kişilere de izin verilmemiştir. Ancak bu yasağın sorun haline gelmesi ve tartışılmaya başlanması 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında, türban giyen üniversite öğrenci sayısının önemli ölçüde artması ile olmuştur. 1984 yılında, üniversitelerde başörtüsü yasağı yürürlüğe girmiştir, ama 1980’ler ve 1990’lar boyunca, yasağın uygulanması yaygın değildi ve mezun olan çok sayıda öğrenci olmuştur (Wikipedi, Özgür Ansiklopedi, 08.01.2014).

Cumhuriyetin kurulması ve savaşın sona ermesinden sonra halkı medenileştirme yolundaki çabalar devlet eliyle aşamalı bir şekilde ve belli bir plan dâhilinde devam etmiştir. 1930’lardan sonra özellikle 1950’li yıllarda tüm İslam ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de muhafazakâr kesim yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Bu durum bazı kesimler tarafından endişe verici bulunmuştur.

1980 sonrası İslamcı hareketlerin modernliğin kalesi laik eğitim birimlerinde, üniversitelerde ortaya çıkması kamuoyunu derinden sarsmış, on yıl boyunca meşgul etmiştir. Büyük kentlerde ve en modern üniversitelerde kız öğrencilerin oturma ve açlık grevleri yaparak üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasını talep etmeleri, Tanzimat’tan bugüne elde edilen laiklik ve batılılaşma kazanımlarına bir tecavüz olarak değerlendirilmiştir (Göle, 2008: 115-116).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllardan bu yana laik kesim muhafazakâr kesime hep kuşkucu bakmıştır. Hep eski rejim savunucusu olarak değerlendirmiştir. Böyle düşünmelerinde bir haklılık payı var mıdır? Bilinmez ama halkın iradesine dayanmış seçimle başa gelmiş bir yönetim şeklinin tüm halk tarafından arzu edilir bir durum olduğunu herkes kabul etmektedir ve halkın çoğunluğunun seçtiği idarecilere güvenmek gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu kapsamlı bir dönüşümü hedefleyen yukarıdan aşağıya bir modernleştirme hareketidir. Modernleştirme esas olarak batılı olmayı hedeflemiştir. Homojen bir kamusal alan yaratma hedefine dayanan bu süreç, bunu

bütün farklılıkları bir üst kimlik altında eritmeye çalışarak yapmıştır. Tanımlanan üst kimliğin iki belirgin özelliği vardır. Laik birey ve Türklük, Bu kimlik, Osmanlının kültürel kimliğinden kopuşu ifade etmiştir. Cumhuriyetle beraber modernleşme adına yapılan değişimler halk arasında tamamen içselleştirilememiştir. 1970'lere kadar çok belirgin olmasa da çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu süreçte modernite; kimlik, demokrasi, vatandaşlık, ahlak v.b krizlere yol açmıştır bu tartışmalardan biri de başörtüsüdür. Laik duyarlılığı olanlar açısından tartışma "türban" adıyla sürdürülmekte, türbanın "siyasal bir simge" olduğu ve bunu takanların "laik cumhuriyet rejimini" değiştirmeyi hedefledikleri ifade edilmektedir. İkinci pozisyonu temsil eden İslâmi kesimde ise tartışma unsuruna "başörtüsü" –daha genel adıyla tesettür- adı verilmekte, bunun "dinsel bir vecibe" olarak yerine getirildiği belirtilmekte ve başörtüsü kullanımının "din ve vicdan özgürlüğü ile yasal güvenceye alındığı ifade edilmektedir (Aksoy, 2005: 16).

Başörtüsü sorunu çok uzun yıllardır Türkiye'nin gündemini oluşturan ana toplumsal kamplaşma eksenlerinden birini teşkil etmiş, yanlış değerlendirilmesi nedeniyle ve hak ihlali olması sebebiyle sorunun çözümüne yönelik tartışmalar toplumda gerginlik ve çatışma alanları yaratmıştır. Hızlı toplumsal değişimle beraber muhafazakâr kesim kadının toplumdaki görünürlüğü ve başörtüsü sorunu konularını yeniden düşünme ve bir karara bağlama gereğiyle karşı karşıya getirmiştir.

Yetmişli yıllarda dindar ailelere mensup ve tesettürlü kadınların gerek eğitim-iş alanlarında ve gerekse sosyal-kültürel alanlarda faal bir görüntü vermeye başladıkları görülmektedir. Kuşkusuz bu gelişme, dindarların ülkede yeniden yapılanma aşamalarıyla birlikte gelen ve bir yandan da dünya Müslümanlarının konjonktürüyle bağlantılı bir oluşumdur. Bir yanda dindarlar somut olarak karşılıklarına çıkan "Müslüman kadının toplumdaki yeri ne olmalı?" gibi sorulara cevap vermeye çalışırken, diğer yanda da Müslüman kadınlarda bu sorunun cevabının yetişemediği hızlı bir toplumsallaşma hem bir talep hem de zorunluluk hâlinde kendini gösteriyordu (Aktaş, 2006: 221-222).

Tüm dünyada olduğu gibi toplumumuzda da insan hakları, özellikle de kadın hakları ihlali gereken tepkiyi hiçbir zaman görmemiştir. Ancak bu hak ihlali kadınlar konusunda her zaman daha belirgin ve daha tepkisiz olmaktadır. Bu durum biraz kadınların yetiştirilme tarzı gereği yumuşak başlı olmasından biraz da hakları ihlal edildiğinde hemcinslerinden ve erkeklerden gereken tepkisel desteği görememelerinden kaynaklanmaktadır.

Devletçi modernleşme projesinin hedefleri arasında her zaman önemli bir yer tutan ve simgesel bir odak noktasına dönüşen başörtüsü, Türkiye'nin yakın siyasî tarihinde üstyapı kurumları eliyle ve yasal zorlamalarla kısa dönemde toplumsal ve siyasal hayatı dönüştürmeye yönelik girişimlere karşı sosyolojik gerçekliğin tepkisini, diğer bir anlatımla geleneksel ve kültürel değerlerin diyalektik karşı duruşunu ifade eden dinamik ve etkili bir direnç unsuru haline gelmiştir. Kadınların başörtüsü yüzünden eğitim hizmetinden mahrum kaldıkları ve halen kamu kesiminde çalıştırılmadıkları

Türkiye'nin acı bir gerçeği olarak bilinmekle birlikte; geçmişten bu güne bu alanda hakları çiğnenen ve onurları zedelenen insanların sayı ve oranı hakkında yapılmış bir araştırma ve elde edilmiş herhangi bir istatistikî veri bulunmuyor. Türkiye'nin yakın siyasî geçmişinde, tepeden inme ve dayatmacı yöntemlerle hayata geçirilen baskıcı uygulamalardan çok azı, başörtüsü yasağı kadar milyonlarca kişiyi, hayatları boyunca her alanda sürekli olarak etkileyecek ve bilinçaltılarında derin izler bırakacak şekilde yaralamıştır. Türk halkı başörtüsü yasağı sonucunda yaşadığı acı ve mahrumiyetleri yıllar boyunca uygun yol ve yöntemlerle ve etkili bir biçimde siyasal mekanizmalarda dile getirememiştir. Burada sivil toplumun eksikliği, demokratik kültürün ve tepki verme refleksinin yetersizliğinin olduğu kadar; siyasî otoritenin bu konudaki talep ve beklentilere karşı peşinen yasaklayıcı ve hoşgörüsüz olmasının da önemli bir payı bulunmaktadır. Anayasa'nın 49'uncu maddesinde yer alan "Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir" hükmü çerçevesinde, kamu hizmetine girmek bir "hak" olarak düzenlenmiştir. Oysa kamu kesiminde uygulanan başörtüsü yasağı ile kadınların anayasal düzeyde korunan bu temel ve insanî hakları açıkça ihlal edilmektedir (Zaman Gazetesi, 18.07.2013: 22).

Çok kısa bir zaman öncesine kadar kadınların eğitim ve çalışma hakları gibi en temel hakları başörtüsü yasağı bahanesiyle engellenmiş ve "Kadınların Mesleklerini Bireysel olarak icra etmelerine izin verilmemiş, bazı kamusal tesis, hizmet ve imkânlardan yararlanma hakkı tanınmamış ve onlara yönelik resmi bir ayrımcılık uygulanmıştır" (Akder, 2008: 15).

Toplumumuzda modernleşme süreci ta baştan beri yanlış algılanmış ve yanlış kriterlerle ölçüle gelmiştir. Asıl modernleşme kriterleri görülmemiş ve hala görülmemeye devam etmektedir. Halkın bazı kesiminde din ve dine ait sembolere karşı var olan önyargılar devam etmektedir.

Osmanlı bürokratik elitlerinin "alafranga gardırop" tutkusunu 'çağdaşlaşma' zannetmemiz bizim modernleşme ufkumuzu daralttı. Toplumsal yapıda değişme, Pazar ekonomisi, pratik rasyonelleşme, statü farklarının aşınması, "kenar" daki ahalinin "merkez"e gelerek irade sahibi 'halk'a dönüşmesi, kaçınılmaz olarak çoğulculuğun ortaya çıkması ve özgürleşme gibi fevkalade karmaşık gerçek modernleşme dinamikleri dikkatimizden kaçtı... Onun için de, türban fobisinden kurtulamıyoruz. 'Modernleşme'yi iyi kavramalıyız. Çağımızda 'tek tip' değil, "çoklu modernlikler" (multiple modernities) geçerlidir; bu da zorunlu olarak çoğulculuğu, hoşgörüyü, mutlaka karşılıklı saygıyı gerektirir (Akyol, 2008: 71).

Tüm toplumlarda asıl modernleşmeyi sağlayan, vatandaşların onayladığı eşitlik, özgürlük, adalet, tarafsızlık vb. değerlerdir. Toplumsal huzuru ve barışı sağlayan ve halkın çıkarlarına ters görmediği bu evrensel değerler tüm toplumlarda her geçen gün artmaktadır.

Modern toplumlar kaçınılmaz olarak çoğulcudur; milli bütünlük ve sosyal barış, bazı büyük siyasi felsefelerin geliştirdiği "değerler dengesi" ne dayanır; "vatandaşlık", "tarafsız devlet", "sosyal adalet" ve "liberal özgürlükler" gibi. Bunları içine sindiremeyen bir demokrasi, çağın gerektirdiği işlevleri yerine getiremez.

"Özgürlükler" in Jakoben-Fransız anlamına çok 'aşına' olan Türkiye, "liberal özgürlükler" kavramını yeni yeni algılıyor! Bu bir süreç... Liberal demokrasilerde, "içtihat kapısı kapanmaz"; türban konusunda da "son nokta" konulmadı. Fakat politik gerilime gerek yok, Türkiye "liberal demokrasi"yi algıladıkça bu sorun zamanla çözülecek (Akyol, 2008: 79).

Biz toplum olarak hep kendimiz gibi olmayı kendi bilinçaltı fobilerimizle değerlendirme yoluna gittik oysa farklılıklara artık alışmamız gerektiğini kabul etmeliyiz. Şunu bilmeliyiz ki bugün ben seni yadırgayıp bana benzemen için özgürlüklerini kısıtlarsam bilmeliyim ki yarın da sen beni yadırgayıp kısıtlamaya çalışacaksın. Oysa karşılıklı önyargıları bir kenara bırakıp birbirimize tahammül edersek ancak o zaman toplum olarak gerçek huzuru yakalamış oluruz.

Tanzimat'tan beri kurtuluş reçetesi olarak dayatılan modernizmin bana bu çağda "çağdaş yaşam" adına sunabildiği en büyük icad: ikna odası... korku, şiddet, kötümserlik... hasılı ceza... 1997 sonrası çağdaş yaşamcılar tarafından ihdas edilen ikna odası, üniversite öğrencilerine başörtüleriyle okullarına giremeyeceğini söylerken niçin giremeyeceğini anlatamıyordu. İkna odacıların nazarında başörtülü olmak 'suç'tu. Yani kızların herhangi bir eylem ya da eylemsizlikleri değildi suç olan, onlar "öyle oldukları" için suçluydular (Eraslan, 2011: 207).

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kendi toplumumuza, kendi kültürümüze yabancı düştüğümüz, birtakım önyargılarla birbirimizi ötekileştirdiğimiz ve bu uğurda vatandaşlarımıza en büyük acıları yaşattığımızı daha yeni yeni fark etmeye başladık. Umarım aynı hatalara toplum olarak tekrar dönmeyiz. Ayrıca kadınların kıyafeti toplumun farklı kesimleri arasında bir çekişme alanı haline getirilmez.

Türban irtica simgesidir. Bunlar Türkiye'yi Orta Çağ karanlığına götürmek istiyorlar. "Referanslarının din olduğu" kıyafetlerinden belli, laikliğe de bilime de aykırı... Üniversiteye giremezler, üniversiteler laikliğin kalesi. Çeşitli yargı kararlarında bunlar uzun uzadıya anlatılıyor. Ama bazı muhafazakârlar da bu kızların "analarımız, bacılarımız" gibi olmamasını yadırgıyor ve diyorlar ki: "Omuzlara sarkıtılan başörtüleri önceleri pardösülerin, sonraları ceketlerin altına alındı. Arkasından pardösüler çıkarıldı. Vücut hatları ortaya çıktı. Üstü kaval altı şişhane diyeceğimiz görüntülerle karşı karşıya kaldık. Türbanlı genç kızlarımız erkek arkadaşlarıyla el ele, kol kola, hadi biraz daha ileri gidelim, gönül gönüle yollarda yürümekten geri durmadılar. O anlarda yer yarılrsa da yerin dibine girsem dediğim zamanlar oldu..." Türbanlıların hepsi böyle değil ama analarımız, ninelerimiz hiç böyle değildi! (Akyol, 2008: 80).

Başörtülü kadınlar hakkında bütün bu yorum ve düşünceler gerçek hayatta konuşuldu, tartışıldı ve çok uzun bir süre bu önyargı ve gerekçelere dayanılarak başörtüsü yasağı uygulandı ve çok büyük mağduriyetler yaşandı. Başörtüsü yasağının kaldırılmasıyla yaşanan bütün sıkıntılar belki çok uzun bir zaman unutulmaz ancak zamanla çekilen acıların hafifleyip unutulacağını umut ediyoruz ve umarım bir daha aynı hatalara düşmeyiz.

Şu an içinde bulunduğumuz olumlu gelişmeleri ve kazanımları ile geçmişte yaşadığımız acı gerçekler ve olumsuzlukları hatırladıkça önceki sıkıntılı durumları görüp-yaşamayanların, içinde bulunduğumuz imkânların, kazanımların ne anlama geldiğini, kadir kıymetini gereği gibi anlamakta zorlanabileceklerini, hatta zorlandıklarını görüyoruz. Haksızda değiller sanki yaşanan olaylar, yaşayan kişiler, hadiseler ait olmadığımız bir dünyada olmuştur. Oysa on yıl öncesinde nice ciğerleri dağılayan vukuatlar oldu. Bunlara büyüklerimiz, annelerimiz, babalarımız, kardeşlerimiz, eşlerimiz ve bizler şahitlik ettik. Şimdi tarih oldu demek istiyorum, inşallah tarih olur da bir daha yaşanmaz. Tarihe not düşelim de unutulmasın ve bir daha tekrar etmesin. Geçmişte yaşadıklarımızı, başımızdan geçen acı tatlı hatıraları ne kadar iyi anlar ve kavrayabilirsek, bu günü yorumlamamız ve geleceği planlamamız o kadar doğru olacaktır (Yağcı, 2012: 14).

2.1.3. Türkiye’de Başörtüsü Yasağının Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de başörtüsü tartışmaları 1950’lere kadar uzanıyor.

- Bu konudaki ilk tartışma 1950’lerde doktorluk yapan Hümeysra Ökten ‘in başörtüsüyle hastaneye gitmesiyle başlıyor. Ökten aldığı tepkiler üzerine, Kızılay’dan da aldığı teklifle 1953’te Medine’ye gidiyor ve bir daha dönmüyor (BİA Haber Merkezi 08.10.2013:17.43).
- 1951’de sadece erkek öğrencilerin eğitim görmesi için açılan [İmam-Hatip okullarının](#) bünyesinde kız öğrencilerinin de dini eğitim alması için kurslar düzenlenmeye başlandı. Bu aynı zamanda kızların başörtüsü ile eğitim alıp alamayacağı tartışmalarını da başlattı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

Türkiye’deki başörtüsü sorunu, bu sorun nedeniyle yaşanan toplumsal huzursuzlukların gün yüzüne çıkması ve kadın kıyafetlerinin farklı görüşlerin sembolü haline gelerek üniversite gençliği arasında gruplaşmalara neden olması 1960’ların sonuna denk gelmektedir.

Türkiye’deki üniversitelerde örtünme hakkı meselesi etrafında ilk öğrenci gösterileri tam olarak 1960’ların sonlarına doğru meydana geldi. Özgür kadınların kışkırtıcı giyimleri ve üniversite öğrencileri arasında İslamcı örtünme aynı zamana denk geldi. Her iki giyim tarzı farklı şekillerde, yeni ya da “modern” yaşam biçimlerinin simgesel ifadesi oldu (Özdalga, 2006: 150).

Başörtüsünü yasaklama gerekçelerinin temelinde başörtüsünün gericilik, yobazlık ve cehalet belirtisi olarak algılanması yatmaktadır. Fakat ne çelişkidir ki başörtüsü yasağının ilk uygulanma sahası gerekçeleriyle çok zıt bir şekilde ortaya çıkmıştır.

- Başörtüsü yasağı ise ilk kez 1964’te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden dönem birinciliğiyle mezun olan Gülsen Ataseven’in mezuniyet konuşmasını başörtüsüyle yapmasına izin verilmemesiyle görünür oluyor (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013).
- 1966 [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi](#)’nde derslere başörtüsüyle girmek isteyen ilk öğrenci Nesibe Bulaycı yapılan baskılar sonucu okula başörtüsüz devam etmiştir.

- Ardından 1967’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ndeki derslere başörtüsüyle katılan Hatice Babacan okul yönetimince engellenince arkadaşları okulu işgal etti (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013).
- 1967 - Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde derslere türbanla girmek isteyen Hatice Babacan yapılan baskılara başını açmamış ve kısa sürede okuldaki başörtülü sayısı 6’ya ulaşmıştır. İslam tarihi hocasının 'ya başını açarsın ya da sınıftan çıkarsın' demesi üzerine 'başını inancı gereği örttüğünü' iddia eden Babacan dersten ayrılmış daha sonrada okuldan atılmıştır (Wikipedi, özgür ansiklopedi- 08.01.2014).
- 1967 - Hatice Babacan olayından sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde protestolar yaşanmış bu protestolara bazı milletvekilleri de destek vermiştir. Bazı öğrencilerin boykotu sonucu önce dekan istifa etmiş daha sonra ise Fakülte bir aylığına kapatılmıştır. Bu olaylar üniversitelerde yaşanan ilk türban protestolarıdır (Wikipedi, özgür ansiklopedi- 08.01.2014).
- 1968 - AÜ İlahiyat Fakültesi’nden atılan Hatice Babacan AÜ Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’ne başladı. Babacan buradan hiç sorun yaşamadan mezun olacaktır.
- 1972- 27 Kasım tarihli [Tebliğler Dergisinde](#) ilk defa bayan öğretmenlerin kıyafeti gündeme getirilmiş ve 'bayan öğretmenler sade ve ağırbaşlı olacak şekilde süsten ve gösteriştten sakınacak, derslerde ve görevde başı açık bulunacak' ifadelerine yer verilmiştir (Wikipedi, özgür ansiklopedi- 08.01.2014).
- 1970-80’li yıllarda başörtülü öğrencilere yönelik şiddet de içerebilen (başörtü ve mantoların zorla çıkartılması) zorlama ve yaptırımlar başladı. Bu çeşitli illerde (Ankara, Konya, Malatya) gerginliklere sebep oldu (Wikipedi, özgür ansiklopedi- 08.01.2014).
- 1973- Ankara [Barosuna](#) 1972’de başı açık olarak kaydolan Avukat Emine Aykenar bir süre sonra başını örtmüştür. Bunun üzerine dönemin Ankara Barosu Başkanı [Yekta Güngör Özden](#) imzası ile Aykenar 19 Mart 1973’de 'modern ortamda teokratik giysi olmaz' iddiası ile mesleğin gelenek, onur ve kurallarına aykırı davranış maddesine dayanarak barodan ihraç edilmiştir. Bu yıllarda bazı devlet memurları ve öğretmenlerde benzer şekilde memuriyetten atılmış ya da başlarını açmışlardır (Wikipedi, özgür ansiklopedi- 08.01.2014).
- 1977-78 eğitim döneminde açılan Sakarya Kız İmam-Hatip Okulu yönetimi okula başörtülü devam etmek isteyen 215 öğrenciyi disipline vermiştir (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1978- [CHP](#) Hükümetinin [Çalışma Bakanlığı](#) ilk defa resmi olarak kadın memurların başörtü örtmelerini yasaklamıştır (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1978- 8 Aralık 1978 tarih ve 52 nolu genelge ile CHP Hükümeti ilk defa kamu hizmetinde çalışan bütün kadın memurların başörtü örtmelerini yasaklamıştır. Bu genelge ile ayrıca erkeklerin sakal, uzun saç ve kravatsız işe gelmeleri de yasaklanmıştır (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1979 - İlk defa başörtülü ve sakallı fotoğraflarla adayların üniversite seçme sınavına kayıt yaptıramayacakları duyuruldu (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

- 1979 - İlk defa [Karadeniz Teknik Üniversitesinde](#) daha sonrada Hacettepe Üniversitesinde türbanlı öğrencilerin kampüs içinde de dolaşmaları yasaklandı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1979 - [Atatürk Üniversitesi](#) türbanlı veya sakallı fotoğraf ile mezun olmak isteyen öğrencilere diploma verilmeyeceğini duyurdu (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1980 - [TBMM](#)'de izleyici locasında bazı türbanlı ziyaretçilerin gelmesi üzerine bazı milletvekilleri Meclis başkanına bu kadınların locadan atılmaları talebinde bulunmuştur (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

Türkiye’de Başörtüsü ile ilgili ilk hukuki düzenleme 1981’de çıktı ve öğrencilere yönelikti:

“Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik’e göre Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı yüksekokul öğrencilerinin uymaları gereken giyim kuralları:

- a) Kız öğrenciler: Elbiseler temiz, düzgün, ütülü, sade, ayakkabılar ve çizmeler sade ve normal topuklu, baş açık, saçlar düzgün taranmış ve toplanmış olacak, kurum içinde baş örtülmeyecek
- b) Erkek öğrenciler: Elbiseler ve ayakkabılar temiz, düzgün olacak, kurum içinde baş açık bulunacak, aşırı derecede favori ve saç uzatılmayacak, sakal bırakılmayacak, bıyık varsa temiz, taranmış ve dudak kenarını taşmayacak şekilde kesilecektir. Kravat takılacaktır. Sıcak mevsimde sadece gömlek ve soğuk mevsimde ceket altına kapalı yakalı kazak giyilebilecektir (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013: 17.43).

Aynı sene MEB yönetmeliğinde de değişiklik yapılarak, ilk metinde yer alan “yüksekokullar” ifadesi yönetmelikten çıkarıldı ve böylece üniversite öğrencileri yönetmelik kapsamı dışına çıkarıldı. Ancak Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) “çağdaş kıyafet” zorunluluğunu öngören kılık kıyafet genelgesinde de “(tüm öğrencilerin) başı açık olacak ve kurum içinde baş örtmeyecektir” hükmü getirildi. Bu tarihten itibaren bazı üniversitelerde öğrenciler başlarını örttükleri için okula alınmazken, bazı üniversitelerde aynı gerekçeyle disiplin cezaları verildi (BİA Haber Merkezi 08.10.2013: 17.43).

Kamu çalışanlarına yönelik kılık kıyafet yönetmeliği ise 1982’de düzenlendi ve kadın memurların başlarının açık olması gerektiğine dair hükümler yer aldı. 1982 - [YÖK](#), yayınladığı kıyafet genelgesi ile türbanı yasakladı. 20 Aralık 1982 tarihli genelge ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde, yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin başlarının açık olması esası yer almış olmasına rağmen, bazı yükseköğretim kurumlarında, sayıları az da olsa bazı kız öğrencilerin müessese içinde başörtüsü kullandıkları konusu üzerinde durarak bu durumun etkin bir surette önlenmesi gerektiği; ancak modern bir şekilde ‘türban’ kullanılabilceği görüşü çoğunlukla benimsendi (BİA Haber Merkezi, 08.10.201:17.43).

- 1984 - YÖK, kıyafet genelgesindeki başörtüsü yasağını kaldırdı (Wikipedi, özgür ansiklopedi-08.01.2014).

Aradan geçen sürede artan öğrenci protestoları karşısında, 1984'te YÖK "öğrencilerin modern bir şekilde türban kullanabileceklerini" öngören bir genelge yayımlayarak üniversite rektörlerine duyurdu:

Ancak 1987'de YÖK, Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'nde "Yükseköğretim Kurumlarının dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünüm dışındaki bir kıyafet ve görünümde bulunmak" yasaklandı. Bu yasağa aykırı hareket edenler için "kınama disiplin cezasının" verilmesi öngörüldü. Daha sonra maddeye "Dini inanç nedeniyle boyun ve saçlar, örtü veya türbanla kapatılabilir" ifadesi eklendi (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013: 17.43).

- 1987 - Başörtüsü üniversitelerde disiplin suçu gerekçesi ile yeniden yasaklandı. [45. Hükümet \(1. Özal Hükümeti\)](#) 'nin başörtüsünü serbest bırakmak için YÖK yasasındaki yaptığı değişiklik veto edildi.
- 1988 - [46. Hükümet \(2. Özal Hükümeti\)](#) ikinci yasa değişikliğini çıkardı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

1988'de "örtü ve türban serbestliği", YÖK kanununa getirilen ek bir madde ile kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3511 sayılı kanunla yeni Ek 16. maddeyi kabul etti. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan bu kanun 27 Aralık 1988'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

- 1989'da, yüksek yargı, "Türbanlılar tamam ama çarşaf ve mayolular da gelirse ne olacak" diyen Kenan Evren'in başvurusu üzerine durumu yeniden değerlendirdi. Anayasa Mahkemesi, Ek 16. maddenin "dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir" diyen ikinci cümlesini iptal etti (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013,17.43).
- 1989 - Özal hükümetinin çıkardığı yasa zamanın cumhurbaşkanı [Kenan Evren](#)'in başvurusu üzerine [Anayasa Mahkemesi](#) tarafından iptal edildi (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

Aynı sene "Yükseköğretim Kurulu Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği"nde yapılan değişiklikle kılık kıyafet düzenlemesi disiplin yönetmeliğinden çıkartıldı (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013: 17.43).

- 1990 - Başörtüsüne izin veren üçüncü kanun çıktı. [SHP](#) Anayasa Mahkemesine götürdü ve kanun reddedilerek yürürlükten kaldırıldı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1990'da, kılık kıyafet nedeniyle ortaya çıkan disiplin cezalarının öğrencilerin sicillerinden silinmesine ilişkin 3670 Sayılı Kanun kabul edildi: Geçici 1. madde: Bu kanun yürürlüğe girmeden önce Yükseköğretim Kurumlarında kılık kıyafet ile ilgili olarak verilmiş her türlü disiplin cezaları bütün hüküm ve sonuçları ile birlikte ortadan kalkar" (BİA Haber Merkezi,08.10.2013, 17.43).
- 1993 - Şenay Karaduman ve Lamiya Bulut'un üniversitede türban yaşama ilişkin karara karşı [AİHM](#)'de Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı açtıkları dava "laik üniversitede okumayı seçen öğrencinin konulan kılık kıyafet kurallarına da uymak zorunda olması" ve kıyafetlerinin "Türbanı takmayan fakat fakülteye giden öğrenciler bakımından kuvvetli bir dini işaret olarak görülmesi" sebebiyle Türkiye lehine sonuçlandı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).

- 1995'te kendi okullarında sorun yaşayan öğrencilerin farklı kurumlarda eğitimlerine devam etmelerine imkân veren Ek Madde 23 yürürlüğe girdi (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013: 17.43).
- 28 Şubat (1997) sürecinde ise yeniden bütün üniversitelerde YÖK tarafından başörtülü öğrencilerin kampüs içinde dolaşmaları yasaklandı. Bu yasağa uygulamayan rektörler hakkında soruşturma açıldı.
- 1997 - 15 Eylül'de YÖK başkanlığının bir genelgesi ile türbanlı öğrencilerin okullara alınması yasaklandı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 1998 - [Hayrünnisa Gül](#), Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı, kaydını yaptıramadı. [Gül'ün 28 yıllık bekleyişi](#).
- 1998 - [28 Şubat sürecinde](#) bütün üniversitelerde YÖK tarafından türbanlı öğrencilerin kampüs içinde dolaşmaları yasaklandı. Bu yasağı uygulamayan rektörler hakkında soruşturma açıldı.
- 2002 - Hayrünnisa Gül, okula kayıt yaptıramaması nedeniyle AİHM'de dava açtı, eşi [Abdullah Gül](#) Dışişleri Bakanı olunca davayı geri çekti (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014).
- 2006'da, memurlar ile diğer kamu görevlilerinin disiplin suçlarından doğan cezaları affedildi (BİA Haber Merkezi 08.10.2013:17.43).
- 2011'de çıkan genel aflu, 28 Şubat döneminde eğitim hakkı ellerinden alınan başörtülü öğrencilere üniversiteye geri dönme hakkı tanındı (BİA Haber Merkezi 08.10.2013:17.43).
- 30 Eylül 2013'te Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından açıklanan Demokratikleşme Paketi'nde, hâkim, savcı, polis ve asker meslekleri dışında kamu çalışanlarına yönelik başörtüsü yasağının kaldırılacağı açıklandı. Kamuda Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik'te yapılan değişiklik 8Ekim 2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlandı. Yeni yönetmelik şöyle: "Kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz veya elbise ile stretch, kot ve benzeri pantolonlar giyilmez. Etek boyu dizden yukarı ve yırtmaçlı olamaz. Terlik tipi (sandalet) ayakkabı giyilmez" (BİA Haber Merkezi, 08.10.2013: 17.43).

2.2. 28 Şubat Süreci

28 Şubat süreci, [28 Şubat 1997](#)'de yapılan [Milli Güvenlik Kurulu](#) toplantısı sonucu açıklanan kararlarla başlayan ve [irticaya](#) karşı, ordu ve bürokrasi merkezli süreç. [Türkiye](#) siyasi tarihine geçen kararlar ve bu kararların uygulanması sırasında [Türkiye](#)'de siyasi, idari, hukuki ve toplumsal alanlarda yaşanan değişimlere neden olan bir süreçtir. Yaşananlar, [post-modern darbe](#) olarak da adlandırılmıştır (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

2.2.1.Tarihsel Arka Plan

[Refah Partisi 1995 Genel Seçimlerinde](#) birinci parti olmuştur. 1996 yılında, seçimlerin ardından kurulan [DYP-ANAP](#) koalisyon hükümeti, Refah Partisi'nin güven oylaması hakkında hukuksal inceleme yapılması için [Anayasa Mahkemesi](#)'ne yaptığı başvuru haklı görülerek güven oylaması geçersiz sayıldığından dağılmıştır. Bunun üzerine

[TBMM](#)'de birinci parti durumunda olan Refah Partisi ile ikinci parti olan [DYP](#) arasında kurulan [54. Hükümet \(Refahyol hükümeti\)](#), 08.07.1996'da TBMM'de yapılan oylamada [güvenoyu](#) almayı başarmıştır (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10.03.2014).

2.2.2. 28 Şubat Ortamı

RP-DYP Koalisyonu kurulmasının ardından bu dönemde yaşanan bazı olayların, [28 Şubat](#) sürecini tetiklediği ve hızlandırdığı iddia edilmektedir. Bu olaylar;

- [2 Ekim-7 Ekim 1996](#) tarihleri arasında Başbakan [Necmettin Erbakan](#) sırasıyla [Mısır](#), [Libya](#), [Nijerya](#)'yı ziyaret etti. Libya'da, [Kaddafi](#)'nin bir çadırda Erbakan ile yaptığı görüşmede sarfettiği sözler muhalefet ve basın tarafından ağır bir şekilde eleştirildi.
- 6 Ekim 1996'da Ankara Kocatepe Camisi'nde "şariat isteriz" diye bağırarak sakallı, cübbeli ve âsâlı Aczmenâiler gösteri yaptı.
- [3 Kasım 1996](#)'da [Susurluk](#)'ta meydana gelen bir trafik kazasında mafya, siyasetçi, polis ilişkileri açığa çıktı. Başbakan Erbakan 'fasa fiso' dedi, Adalet Bakanı [Şevket Kazan](#) ise, aydınlık için bir dakika karanlık toplumsal eylemi için "Mumsöndü oynuyorlar" dedi.
- [Kayseri](#)'nin Refah Partili [Belediye](#) Başkanı [Şükrü Karatepe](#), [10 Kasım 1996](#) tarihli Refah Partisi İl Divan Toplantısındaki konuşmasında, Türkiye'de henüz gerçek demokrasinin olmadığını, hâkim güçlerin herkesi kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmeye zorladığını söyledi. Karatepe konuşmasında şunları söylemişti:

"Süslü püslü görüldüğüme bakıp da laik olduğumu sakın sanmayın. Resmi görevim nedeniyle bugün bir törene katıldım. Belki başbakanın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak, sizin hiçbir mecburiyetiniz yok. Refah Partili olarak yeryüzünde tek başıma da kalsam, bu zulüm düzeni değişmelidir. İnsanları köle gibi gören, çağdışı bu düzen mutlaka değişmelidir. Ey Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, nefreti ve bu inancı eksik etmeyin. Bu bizim boynumuzun borcudur."

Karatepe bu konuşması nedeniyle 1 yıl hapis ve 420.000 lira ağır para cezasına mahkûm edildi (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

- Dönemin Başbakanı [Necmettin Erbakan](#), [11 Ocak 1997 Cumartesi](#) günü, Başbakanlık Konutunda [tarikât](#) liderleri ve [seyhlere](#) iftar yemeği verdi.
- Yüksek rütbeli subaylar [22 Ocak 1997](#) tarihinde [Gölcük](#)'te toplanarak irticanın iktidarda olduğunu tartıştılar.
- 30 Ocak 1997'de [Sincan](#) belediyesi [Kudüs](#) gecesi düzenledi. Belediye Başkanı [Bekir Yıldız](#), [İran](#) büyükelçisinin misafiri olduğu gecede sahneye konulan [cihad](#) oyunu basında tepki oluşturdu. Star muhabiri Işın Gürel saldırıya maruz kaldı. Bekir Yıldız tutuklandı, mahkûm edildi.
- 3 Şubat 1997'de, Ankara'da Star TV muhabiri Işın Gürel'in muhafazakâr biri tarafından saldırılarak dövülmesi toplumda büyük bir tepkiye neden oldu.
- [4 Şubat'ta](#) Sincan'da askerler 20 tank ve 15 zırhlı araçla geçiş yaptı.

- [5 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel](#), Başbakan Erbakan'a uyarı mektubu gönderdi.
- [Deniz Kuvvetleri](#) Komutanı [Oramiral Güven Erkaya İrtica](#), [PKK](#)'dan daha tehlikeli' dedi.
- 11 Şubat'ta Şeriata Karşı Kadın Yürüyüşü Ankara'da yapıldı. 23 Şubat 1997'de Fatih Camii'nde öğlen namazının ardından bir grup ellerindeki yeşil bayraklarla "şeriat isteriz", "yaşasın [Hizbullah](#)" sloganlarıyla yürüdü. İslamcı gazeteci Yaşar Kaplan, gerektiğinde İslam uğruna şehit olacaklarına dair bir açıklama yaptı (Wikipedia, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

2.2.3. 28 Şubat Kararları

28 Şubat'ta yapılan MGK toplantısı 9 saat sürdü. MGK laikliğin Türkiye'de demokrasi ve hukukun teminatı olduğunu sert bir şekilde vurguladı. 28 Şubat 1997'deki [MGK](#) kararları hükümete bildirildi. Kararda, laiklik için yasaların uygulanması istendi, tarikatlara bağlı okullar denetlenmeli ve MEB'e devredilmeli, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmeli, [Kuran kursları](#) denetlenmeli, [Tevhidi Tedrisat](#) uygulanmalı, tarikatlar kapatılmalı, irtica nedeniyle ordudan atılanları savunan ve orduyu din düşmanıymış gibi gösteren medya kontrol altına alınmalı, kıyafet kanununa riayet edilmeli, kurban derileri derneklere verilmemeli, Atatürk aleyhindeki eylemler cezalandırılmalı, deniliyordu (Wikipedia, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

2.2.4. 28 Şubat Sonrası Gelişmeler

- 4 Mart'ta Başbakan Erbakan, MGK kararları yumuşatılmazsa imzalamayacağını söyledi ve imzalamadı.
- 13 Mart'ta Başbakan [Necmettin Erbakan](#), medya tarafından [MGK](#) kararlarını "imzaladı" şeklinde sunuldu. Ancak 2013'te başlatılan "28 Şubat Post Modern Askeri Darbesi Davası" soruşturmasında Erbakan'ın kararları imzalamadığı MGK tutanakları incelenerek teyit edildi. Nitekim dönemin gazetecilerinden olan Mehmet Ali Birand'da CNN Türk'te katıldığı Cüneyt Özdemir'in programında bu bilgiyi teyit etmiş, kendilerinin (gazetecilerin) kandırıldığını söylemişti. 21 Mayıs'ta Yargıtay Başsavcısı [Vural Savaş](#), "Ülkeyi iç savaşa sürüklediğini" söyleyerek, RP'nin kapatılması için dava açtı. 3 Haziran'da Susurluk Davası 7 ay aradan sonra [DGM](#)'de başladı.
- 7 Haziran'da Genelkurmay, irticai faaliyetleri desteklediğini iddia ettiği firmalara ambargo koydu.
- 10 Haziran'da [Anayasa Mahkemesi](#), [Yargıtay](#) ve [Danıştay](#) başkan ve üyeleri [Genelkurmay Başkanlığı](#)'na çağrılarak kendilerine irtica konusunda brifing verildi.
- 18 Haziran'da [Necmettin Erbakan](#) başbakanlıktan istifa etti. İstifasının nedeninin başbakanlığı [Tansu Çiller](#)'e devretmek olduğunu belirtti.
- 19 Haziran'da Cumhurbaşkanı [Süleyman Demirel](#), hükümet kurma görevini o sırada arkasında [TBMM](#) çoğunluğu olan [DYP](#) lideri [Tansu Çiller](#)'e vermeyip, [ANAP](#) Genel Başkanı [Mesut Yılmaz](#)'a verdi.
- 30 Haziran'da [Mesut Yılmaz](#), [Bülent Ecevit](#) ve [Hüsamettin Cindoruk](#)'la birlikte [ANASOL-D Hükümeti](#)'ni kurdu.

- 2012 yılında ise TBMM, darbeleri araştırma komisyonu kurmuş ve 28 Şubat başta olmak üzere [askeri darbeleri](#) araştırmaya başlamıştır. Bu sürecin yargılanması ise 28 Şubatta etkin rol oynayanların tutuklu yargılanması ile başlamıştır.
- 2 Ekim 2012 tarihinde Dönemin Başbakan Yardımcısı ve DYP Genel Başkanı Tansu Çiller 'mağdur' sıfatıyla ifade vermiştir (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

2.3. 2008 Anayasa Değişikliği Girişimi

[Recep Tayyip Erdoğan](#)'ın başbakanlığını yaptığı [59.](#) ve [60.](#) [Hükümet](#) dönemlerinde, bu konuda açıklamalar oldu. Erdoğan, daha önce pek çok kez dile getirdiği siyasi simge kabul edilse bile bu yasağın kaldırılmasını istediğini, [2008](#)'in [Ocak](#) ayında [İspanya](#)'ya yaptığı ziyarette belirtti. Bunun üzerine [Adalet ve Kalkınma Partisi](#) ve Milliyetçi Hareket Partisi kurmayları bir araya gelerek, iki haftadan kısa bir sürede, [Anayasa](#) değişikliği tasarısı hazırladı. [Türkiye Büyük Millet Meclisi](#)'nde [Şubat](#) ayının başında görüşülen bu değişiklik kabul edildi ve [Cumhurbaşkanı Abdullah Gül](#)'ün önüne geldi (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

Anayasa'nın 10. maddesinin son fıkrasına "... ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında" ibaresini, 42. maddesine de "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yüksek öğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir" fıkrasını ekleyen değişikliğin Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanması üzerine, [Cumhuriyet Halk Partisi](#) ve [Demokratik Sol Parti](#) milletvekilleri [Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi](#)'ne, anayasa değişikliğinin "iptali veya yok hükmünde kabul edilmesi ve yürürlüğünün durdurulması" için başvurdu (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

Davayı kabul eden Anayasa Mahkemesi, [5 Haziran 2008](#) tarihinde, yapılan anayasa değişikliği için iptal ve yürürlüğünün durdurulması kararını verdi. Anayasa Mahkemesi "9 Şubat 2008 günlü 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılmasına dair Kanun'un 1. ve 2. maddeleri, Anayasa'nın 2, 4. ve 148. maddeleri gözetilerek iptal edilmiştir. Ayrıca yürürlüğü de durdurulmuştur." açıklamasını yaparak, kararında Anayasa'nın değiştirilemez maddelerine ve Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerine atıfta bulundu (Wikipedi, özgür ansiklopedi-08.01.2014).

2.4. Kamuda Başörtüsü Yasağının Kaldırılmasına Yönelik Düzenlemeler

- 6 ve 9 Şubat 2008 tarihlerinde üniversitelerde türbana serbestlik getireceği iddia edilen Anayasa değişikliği [TBMM](#)'de 518 milletvekilinin katıldığı oylamada 411 olumlu, 103 olumsuz oyla kabul edildi (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).
- 27 Şubat - 2008 tarihinde kamuda türban serbestliği sağlayan anayasa değişikliği hakkında, [CHP](#) ve [DSP](#) ile birlikte 112 milletvekili, imzası içeren şikâyet dilekçesiyle Anayasa Mahkemesinde dava açılma talebiyle resmi başvuru yaptı (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).
- 6 Mart-2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi; CHP ve DSP'nin, üniversitelerde başörtüsüne serbestlik getiren 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un birinci ve ikinci maddelerinin

iptali veya yok hükmünde olduklarına karar verilmesi ve dava sonuçlanıncaya kadar yürürlüklerinin durdurulması istemiyle açtığı davada herhangi bir eksiklik tespit etmedi ve davayı kabul etti (Wikipedi, özgür ansiklopedi, 10 Mart 2014).

- 14 Mart 2008'de [Yargıtay](#) Başsavcısı [Abdurrahman Yalçınkaya](#) Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "[laikliğe](#) aykırı fiillerin odağı haline geldiği" iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'nde partinin kapatılması için [Adalet ve Kalkınma Partisi'nin temelli kapatılma davasını](#) açtı. Başsavcı, aralarında Cumhurbaşkanı [Abdullah Gül](#) ile Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da olduğu 71 kişinin siyasetten yasaklanmasını istediği için bu dava öncelikli olarak öne alındı (Wikipedi, Özgür Ansiklopedi, 10 Mart 2014).
- 5 Haziran 2008'de, Anayasa Mahkemesi 9 Şubat 2008 günlü 5735 sayılı anayasa değişikliğini iptal ve yürürlüğünün durdurulması kararını açıkladı. Anayasa Mahkemesi, açıklamasında, kararını Anayasa'nın 2, 4. ve 148. maddelerini gözeterek verdiğini belirtti ve Anayasa'nın değiştirilemez maddelerine ve Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerine atıfta bulundu (Wikipedi, Özgür Ansiklopedi, 10 Mart 2014).

2.5. Kamuda Başörtüsü Yasağının Hukuki Dayanakları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen ardından köklü toplumsal değişim ve modernleşme politikalarının hayata geçirilmesi kapsamında kadınların "kamu yerlerinde" başlarının açık olması yönündeki kurallar Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlıyor. Bu dayanaklar Bölügiray'ın Türban Savaşı 28 Şubat Süreci eserinde tarih sırasına göre şöyle sıralanmıştır:

- Kıyafet konusundaki ilk düzenleme, Atatürk'ün imzaladığı, 28 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı "Şapka İktası Hakkında Yasa" ile gerçekleşiyordu. Bu yasaya göre, "... bilumum devlet memurlarının kıyafetleri dünya yüzündeki medenî milletler... kıyafetleri ile ortak ve aynı olacaktır ve binalar dahilinde başı açık bulunması kaidedir..." bu yasada ayrıca, "... giyim ile dinsel inançlar arasında ilişki kurulmaması gerektiği..." de belirtiliyordu (Bölügiray, 2003: 12).
- 3 Aralık 1934 tarih ve 2596 Sayılı "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun" "... mabet ve ayinler dışında dinî kisve giyilmesini yasaklıyor..." ve memur ve öğrencilerin kıyafetlerini belirliyordu (Bölügiray, 2003: 12).
- 12 Eylül Yönetimi'nin 12 Mayıs 1982 tarih ve 2670 Sayı ile çıkardığı yasaya göre, "Devlet Memurları kanun, tüzük ve yönetmeliklerin öngördüğü kılık ve kıyafet kurallarına uymak mecburiyetindedirler" (Bölügiray, 2003: 13).
- Bu yasaya dayanarak, 22 Temmuz 1982'de "Milli Eğitim Bakanlığı ile diğer bakanlıklara bağlı okullardaki görevlilerle öğrencilerin kılık ve kıyafetlerine ilişkin Yönetmelik" ile 16 Temmuz 1982'de "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik" kabul ediliyordu. Bu yönetmeliklere göre, "... Kadınlar görev yerlerinde, kız öğrencilerde okullarda başları daima açık, saçları düzgün taranmış veya toplanmış..." bulunmak zorundaydılar (Bölügiray, 2003: 13).

- YÖK'ün 20 Aralık 1982 tarihli genelgesiyle, yukarıdaki yasa ve yönetmeliklere dayanarak, türban yasağı getiriliyordu (Bölügiray, 2003: 13).
- 12 Eylül Yönetimi, yukarıdaki yasa ve yönetmeliklere karşın, çıkardığı yeni bir yönetmelikle imam hatip okullarında kız öğrencilerin Kur'an derslerinde başlarını örtmelerine izin veriyordu; ancak bu Yönetmelik iktidarlar tarafından tüm okullarda kız öğrencilerin türbanla tüm derslere girmesi şeklinde uygulanıyordu (Bölügiray, 2003: 13).
- Türbanla duruşmalara girmeyi dayatan avukat Emine Aykenar'ı, Baro, "Dinsel örtüyü uygar ve meslekî kılıkla bağdaştırmak olanaksızdır" gerekçesiyle, 29 Nisan 1973'de, Baro'dan ihraç ediyor, Aykenar'ın Danıştay'a başvurusu ise reddediliyordu (Bölügiray, 2003: 13).
- 20 Aralık 1982'de, YÖK genelgesinin iptali için Danıştay'a yapılan başvuru da 1984'te reddediliyordu. Gerekçe şöyleydi: "Türbanın masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak, kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyet'in temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline geldiği" vurgulanıyordu (Bölügiray, 2003: 13).
- YÖK'ün genelgesi doğrultusunda, 1987'de Disiplin Yönetmeliği'nde yapılan bir değişiklikle türban yasaklanıyordu. Bu değişikliğin iptali için Danıştay'a yapılan başvuru reddedildi (Bölügiray, 2003: 13).
- 1988'deki bir başvuru daha reddediliyordu. Danıştay'ın özetle gerekçeleri şöyle idi: "Yüksek öğretim kurumlarında başörtüsü ve türban takan öğrencilerin Atatürk Devrimleri ile laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı davrandıkları ve dine dayalı devlet düzenini benimsedikleri...", "Yüksek öğretim düzeninin sağlanmasında aykırılık teşkil eden eylemlerin demokratik bir hak olduğu savunulamaz." Kararlarda, Anayasa'ya, Devrim Yasaları'na ve laiklik ilkelerine de değiniliyordu (Bölügiray, 2003: 14).
- Özal'ın emriyle 3 Aralık 1988'de, o zamanki YÖK Bşk. Doğramacı, yukarıda açıklanan yasal engellere karşın, Disiplin Yönetmeliği'ni değiştiriyor ve "türbanın dini inanç gereği takılabileceği" maddesi ile türbanı serbest bırakıyordu (Bölügiray, 2003: 14).
- Cumhurbaşkanı Kenan Evren, bu yasağı Anayasa Mahkemesi'ne gönderiyor ve Mahkeme 7 Mart 1989'da yasağı iptal ediyordu. Gerekçede, "Laik bir devlette hukuk kurallarının kaynağının dinde değil akılda bulunduğu, kişilerin iç dünyasına ilişkin olması gereken dinî inançlara göre yasal düzenleme yapılmasının Anayasa'nın ilgili maddelerine aykırı olduğu" vurgulandıktan sonra şöyle deniliyordu: "Dini inanç gereği saç ve boynun kapatılmasına ilişkin yasal düzenleme, Anayasa'nın başlangıç bölümünde yer alan ilkelere ve özellikle lâiklik ilkelerine; Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan, Türkiye Cumhuriyeti Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir hükmüne; Anayasa'nın eşitlik ilkesini düzenleyen 10. Maddesi'ne; Anayasa'nın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. Maddesi'ne; Anayasa'nın İnkılâp Yasaları'nın korunmasını düzenleyen 174. Maddesi'ne aykırıdır" (Bölügiray, 2003: 14-15).
- AY. MAH.'nin bu kararına karşın, Özal yönetimi, 18 Aralık 1989'da YÖK Yasası'na eklenen bir madde ile "... Yüksek öğretim kuruluşlarında kılık kıyafet serbesttir." İfadesiyle türbanı serbest bırakıyordu. AY. MAH. Bu yasağı 1991'de iptal etmekle beraber, gerekçeli kararında "türbanın yürürlükteki yasalara göre takılamayacağını" belirtiyordu ve 1989'daki kararına göndermede bulunuyordu (Bölügiray, 2003: 15).

- Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, Danıştay 8. Dairesi'nin türbanlı bir öğrenciye verilen kınama cezasının kaldırılmasına ilişkin kararını bozuyordu. (Ekim 1996) Bozma kararında, başörtülü ya da türbanlı olarak yüksek öğretim kurumlarında bulunmayı serbest bırakan kuralların Anayasa Mahkemesi'nce Anayasa'ya aykırı bulunduğu belirtilerek, yüksek öğretimin amaç ve ilkelerini düzenleyen yasada da bir öğrencinin niteliklerinin ve ondan beklenenlerin çerçevesinin çizildiği belirtiliyordu (Bölügiray, 2003: 16).
- MGK'nun 28 Şubat 1997 toplantısında, Anayasa ve yasalara dayanarak, kılık-kıyafeti düzenleyen bir karar da alıyor ve bu kararı o zamanki başbakan N.Erbakan ile yardımcısı T. Çiller de imzalıyordu (Bölügiray, 2003: 16).
- AY.MAH'nin, RP'nin kapatılması kararında -16 Ocak 1998- kapatma gerekçelerinden birisi de türban konusuna dayanıyordu:

“Erbakan'ın lâiklik ilkesine ilişkin Anayasa ve kuralları ile Anayasa Mahkemesi kararlarını göz ardı ederek, resmî daire ve üniversitelerde türban ve başörtüsü kullanmayı teşvik eden konuşmaları, lâik düzen karşıtları için mesaj oluşturmuştur. Nitekim ülkenin çeşitli yerlerindeki üniversitelerde ve cami önlerinde kamu düzeninin bozulmasına yol açan eylem yapılmıştır.” Kararda, türbanın, öğrenciler arasındaki olumlu ilişkileri bozarak dinsel ayrımcılığa ve hatta çatışmalara neden olabileceği belirtildikten sonra şöyle deniliyordu: “Dinsel nedenlere dayanılarak başörtüsü ve türbanla boyun ve saçların örtülmesine resmî daire ve üniversitelerde serbestlik tanınması, bir tür yönlendirme ve bir anlamda zorlamadır. Kişileri şu ya da bu yönde giyinip başını örtmeye zorlamak, ayrı ve hatta aynı dinden olanlar arasında bile ayrılıklar yaratacaktır. Bu durumun da lâiklik ilkesine aykırı düşeceği kuşkusuzdur” (Bölügiray, 2003: 16-17).

- Türkiye İnsan Hakları Üst Kurulu, Mayıs 1998'de hazırladığı bir raporda, türban sorununun, “bireysel bir özgürlüğün kullanılması sınırlarını aşmış olup dine dayalı bir siyasal ideolojinin mücadele simgesine dönüştürüldüğünü” belirtiyordu (Bölügiray, 2003: 17).
- İstanbul 3. İdare Mahkemesi, 1993 tarihli kararında Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu'nda uygulamalı derslere başörtülü sokulmayan bir öğrencinin kararın iptali için açtığı davayı AY. MAH. ve Danıştay İçtihadı ile ilgili olarak reddediyordu (Bölügiray, 2003: 17).
- Türbanlı öğretmenlerin ve öğrencilerin derslere alınmaması nedeniyle türbanı yasaklayan YÖK Genelgeleri'nin iptali için açılan davayı Bursa 2. Bölge İdare Mahkemesi, aynı gerekçeyle, Şubat 1996'da reddediyordu. (Bölügiray, 2003: 17)
- Bu yöndeki başvuruyu Van İdare Mahkemesi, 14 Eylül 1999 tarihli kararıyla reddediyordu (Bölügiray, 2003: 17).
- Türbanlı öğrencilerin İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu hakkındaki başvuruları Yargıtay tarafından, türban yasağının Anayasa ve yasalara uygun olduğu gerekçesiyle Ocak 1999'da reddediliyordu (Bölügiray, 2003: 17).
- 19 Mayıs Üniversitesi'nden bir kız öğrencinin, türbanla okula alınmaması nedeniyle Samsun İdare Mahkemesi'ne başvurması üzerine, mahkeme, Üniversitenin işlemini iptal ediyordu. Davanın Danıştay'a gitmesi üzerine, Danıştay, İdare Mahkemesi'nin kararını durduruyor ve Üniversitenin uygulamasını doğru buluyordu. (Aralık 1999) gerekçeli karar şöyleydi:

- Danıştay 8. Dairesi aldığı kararlarla türbanla ilgili tartışmalara son noktayı koyarken, Anayasa'nın başlangıç bölümüne atıfta bulunarak, Atatürk ilke ve Devrimlerine bağlılığa, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olduğuna dikkat çekti. Karar, Anayasa'nın 42. maddesinde de eğitimin Atatürk ilke ve devrimlerine dayandığının, eğitim ve öğretim hürriyetinin Anayasa'ya sadakat borcunu ortadan kaldırmayacağını ifade edildiği anımsatılıyordu (Bölügiray, 2003: 18).
- En son olarak, AY. MAH. Ocak 2002'de verdiği bir kararda, kamusal alanda türban takılamayacağı ve parti kuruculuğunun da kamusal alan olduğu gerekçesiyle AKP'nin 6 türbanlı kurucu üyesinin üyelikten çıkarılmasını bildiriyordu (Bölügiray, 2003: 19).
- MEB'in, Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikle, türbanın sadece evde serbest olduğu, türban takmakta dayatanlara uyarma, kınamadan özgün eğitimden çıkarmaya dek varan cezaların verileceği hükmü getiriliyordu (Şubat 2002) (Bölügiray, 2003: 19).
- "İmam hatip liselerindeki türbanlı öğrencilerin velilerinin İstanbul Valisi Erol Çakır hakkındaki, "Okula almayın" talimatı ile ilgili şikâyetleri hakkında, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, işleme koymama kararı veriyordu. Kanadoğlu, Vali'nin, yasalar çerçevesinde görevini yaptığı, suç bulunmadığını ve türbanın lâiklik karşıtı ideolojinin simgesi olarak kullanıldığını vurguluyordu. Kanadoğlu, türbanın lâik eğitimi engelleyecek düzeye gelmesini önlemenin il yönetiminin başı ve sorumlusu valinin temel görevi olduğunu belirtiyordu (Nisan 2002) (Bölügiray, 2003: 19-20).

Görüldüğü gibi kamu düzenin nasıl sağlanacağı, kişisel hak ve özgürlüklerin sınırının ne olacağı ve hangi kriterlere göre özgürlüklere sınırlama konulacağı farklı görüş ve bakış açılarına göre tamamen farklı yorumlanabiliyor. Bu konuyu Hatemi Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum adlı eserde şöyle ifade etmektedir:

Hukuk devletinde kamu düzeni anlayışı yöneticilerin indî takdirine değil, insan hakları ve adalet ilkesine dayandırılır. Mesela başörtüsü kamu düzenine aykırı denilemez, başkasına zararlı olmayacak, başkalarının insan haklarını ihlal etmeyen bir şeyin kamu düzenine aykırı olması düşünülemez. Kamu düzenine aykırı olan şey, demokratik hukuk devletinin evrensel ilkelerine aykırı olandır. Bunun dışında ayrıca kamu düzenine aykırılık ölçüsü yoktur. Keyfi olarak hâkim baskı gruplarının ayrıca koyacağı kamu düzenine aykırılık ölçüsü yoktur. Hiçbir gerekçe demokratik hukuk devletinin temel ve evrensel ilkesi olan adalet ilkesinin askıya alınmasına ve uygulanmasının ertelenmesine hak veremez. Hiçbir gerekçe ile insan haklarında eşitlik ilkesi askıya alınamaz (Hatemi, 2000: 123-124).

Uzun bir süre ülkemizde uygulanan ve çok büyük toplumsal huzursuzluklara sebep olan başörtüsü yasağının hukuksal dayanağının olup olmadığı hususunu araştırdığımızda, yasağın anayasal dayanağı hususuna Saran Zaman Gazetesinde şöyle değinmektedir:

Kamuda başörtüsü yasağının hiçbir meşru ve hukuki gerekçesi yoktur. Uygulamanın başladığı tarihten bu yana da hiç olmamıştır. İnsan hakları, hukukun temel ilkeleri ve

adalet anlayışı çerçevesinde hiçbir zaman olması da mümkün değildir. Anayasalar da dâhil olmak üzere, insanların hak ve özgürlüklerini ilgilendiren tüm kanunî ve idarî düzenlemelerin her şeyden önce İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan temel ilkelere uygun olması zorunlu olduğundan; hiçbir pozitif hukuk kuralı, ilke ya da gerekçe kamuda başörtüsü yasağının dayanağı olarak gösterilemez. Bu çerçevede ne bir anayasa hükmüne ne de bir kanun ya da yönetmelik maddesine dayanılarak yasak konulamaz. Hukukun temel ilkelerine ve insan hakları alanındaki evrensel normlara aykırı olmamak kaydıyla, insanların hak ve özgürlüklerini kısıtlayan ya da bir haktan faydalanmalarını belli şartlara bağlayan düzenlemeler ancak kanunla getirilebilir. Bu kural, hak ve özgürlüklere getirilecek kısıtlamaların kanundan başka bir yolla, yani yönetmelik veya genelge gibi idarî düzenlemelerle yapılamayacağı anlamına gelmektedir. Öte yandan, temel bir hak ya da özgürlüğe getirilecek bir sınırlama her şeyden önce toplum vicdanında karşılığını bulmalı; hakkaniyet ölçüleriyle bağdaşmalıdır. Toplumun vicdanını kanatan ve haklılığı her zaman tartışma konusu olan bir düzenleme, şeklen yasama organları eliyle ve yasama süreçleri izlenerek çıkarılmış olsa bile meşruiyet kazanamaz (Saran, Zaman Gazetesi, 18.07.2013: 22).

Toplumdaki bazı kesimlerin rahatsız olmaması ve kamusal alandaki tek tip görüntünün sağlanabilmesi için vatandaşların önemli bir kesiminin göz ardı edilmesi ve haklarının ihlal edilmesi hiçbir hukuksal ve mantıksal dayanağa bağlanamaz. Eğer toplumda birlik, beraberlik ve barış sağlanacaksa bu karşılıklı sevgi, saygı ve anlayışla sağlanabilir.

Toplumların iç barışı için "sevgi", en azından "hoşgörü" lazımdır. "Militanlık" ve psikolojisi olan "öfke" toplumsal barışa zarar verir; hatta totalitarizme kadar gidebilir. İnsanoğlu asırları dolduran bu tür tecrübelerledir ki, "özgürlük, eşitlik, uzlaşma, hoşgörü, çoğulculuk" gibi değerlere ulaşmaya çalışıyor. "Ödün vermemek, tek yol sonuna kadar savaş, darülharp" gibi değerler eskimiştir ve çağımızda hem toplumsal barışa hem medeniyetler uyumuna zarar vermektedir. Kennedy'nin sözünü hatırlatmak istiyorum: "Amerikan birliğinin temelinde hoşgörü vardır..." Türkiye'nin iç barışı da, evrensel medeniyetler uyumu da farklılıklar arasında "hoşgörü" olmasını gerektiriyor (Akyol, 2012: 63).

Başörtüsünün dini bir emrin gereği olduğu ve toplumdaki farklı dine mensup ya da aynı dine mensup olsa bile uymayanlar açısından rahatsızlık verici olacağı endişesi ile yasaklanması, bu emri yerine getirmek isteyenlerin haklarının ihlali anlamını taşıdığını da unutmamak gerekir.

Başörtülü kadınlar, getirilen yasaklama sonucunda gündelik hayat pratiklerini ve sosyal tutumlarını düzenlemede referans olarak aldıkları dinî bir inancın gereğini yerine getirme zorunluluğu ile aksi takdirde başka şekilde elde edemeyecekleri bir iş sahibi olma, kamuda çalışma imkânı arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadırlar. Kamuda başörtüsü yasağı, nüfusumuzun önemli bir oranını oluşturan kadınlarımızın dinamik ve nitelikli bir bölümünün üretim sürecine katılmalarını engellemekte ve ülkemizin kalkınma potansiyelini yeterince kullanmasına engel olmaktadır. Bu bakımdan, insanlar üzerinde bir baskı ve ayrımcılık aracı olduğu gibi, toplumu çağdaş ve ileri uygarlık seviyesine taşımak yerine, aksine geriletken bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Farklı inanç ve ideoloji grupları; farklılıkları nedeniyle vergi benzeri toplumsal ödev ve yükümlülükleri yerine getirmede herhangi bir muafiyete tabi

tutulmadıkları gibi, kamusal hak ve imkânlardan faydalanma konusunda da herhangi bir kısıtlama ve mahrumiyete katlanmak zorunda bırakılmamalıdır. Devletin sunduğu kamu hizmetlerinden yararlanmada olduğu gibi, kamu hizmetine girmede de ehliyet ve liyakat gibi görevin gerektirdiği objektif şartlardan başka; herhangi bir din, dil, ırk, cinsiyet, siyasal görüş ya da felsefi inanç farkı gözetilmemesi; hem laik bir devletin tüm inanç ve ideoloji grupları karşısında tarafsız olma yükümlülüğünün, hem de demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin gereğidir. Bu bağlamda memurun başı örtülü olarak kamu hizmeti görmesi, devletin belirli bir inanç kesiminin tarafı ya da yansıtıcısı anlamına gelmediği gibi, aksine kamu hizmetlerini düzenlerken kişilerin inanç ve ideolojilerine eşit mesafede durduğu ve aralarında ayırım gözetmediği anlamına gelir. Kişilerin kamusal eşitlik, laiklik ya da tarafsızlık adına tek bir davranış kalıbına sokulması, başlarının açılmaya ya da kapatılmaya zorlanması; eşitliğin değil, aksine ayrımcılığın ifadesi haline dönüşmektedir(Saran, Zaman Gazetesi, 18.07.2013: 22).

Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devleti olduğu için hukukun temel kurallarına, bu kurallar arasındaki hiyerarşiye mutlaka uyulması gerekir. Vatandaşlara verilen tüm hak ve ödevlerin ve uygulanan kısıtlamaların belli bir yasal dayanağa bağlanması şarttır.

Anayasal ilkeler çerçevesinde temel bir hak ya da özgürlüğün kanunla da olsa sınırlanabilmesi, hukuk tekniği açısından belli şartlara bağlı olmasını ve belli sınırlar içinde kalmasını gerektirir. Getirilecek kısıtlama, temel hak ve özgürlüğün özüne dokunamayacağı gibi; ancak kamu yararını sağlama amacını taşıyabilir. Bu bağlamda kısıtlama; başlıca üç şeyin; genel ahlakın, genel sağlığın ve kamu düzeninin korunması gerekçesiyle yapılabilir. Buradaki temel amaç, başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak, yani herkesin hak ve özgürlüklerinden başkasına zarar vermeden faydalanmasını sağlamaktır. Başörtüsüyle kamu hizmetinde çalışmak; ne genel ahlaka, ne genel sağlığa ne de kamu güvenliğine bir zarar vermediği gibi; başkalarının haklarını kullanmasına da hiçbir şekilde engel oluşturmamaktadır. Aksine kimseye bir zararı olmayan bu giysinin yasaklanmasıyla kişinin kendi bedeni üzerindeki tasarruf hakkı ve tercih özgürlüğü ortadan kaldırılmakta, kamu hizmetlerine erişimde ve kamu istihdamında eşitsizlik yaratılması suretiyle adalet duygusu ve kişilerin devlete olan güveni sarsılmakta ve böylelikle kamu düzeni bozulmuş olmaktadır (Saran, Zaman Gazetesi, 18.07.2013: 22).

2.6. Başörtüsü Yasağı Anayasa'ya Aykırı

Ülkemizde kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağının dayandırılabilabileceği anayasal bir maddenin olmaması, bize bu yasağın insan hak ve özgürlüklerine getirilen keyfi ve taraflı bir kısıtlama olduğunu göstermektedir. “Kamu kurumlarında başörtüsünü yasaklayan 16 Temmuz 1982 Tarihli 8/5105 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile düzenlenen 'Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik' “Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılmış” tır (Ekiz, 2013: 21:57).

Gerek 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununda, gerekse diğeri bir başka kanunda, kamu görevlilerine yönelik başörtüsü yasağını öngören hiçbir düzenleme mevcut değıil. Bu durumun Anayasa'ya açıkça aykırılık teşkil ettiğı belirtilen raporda, 'Anayasanın 13. maddesine göre, kamu görevlilerine yönelik bir başörtüsü yasağı olabilmesi için, 'önce başörtüsü yasağının bir kanunla düzenlenmesi, daha sonra da bu kanuni hükümlerin uygulanışını gösteren tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılması' gerekir' ifadelerine yer verildi. Meşru bir dayanağı bulunmayan başörtüsü yasağının sona erdirilmesi için temel hak ve hürriyetleri sınırlandıran bu yönetmeliklerin değıştirilmesi ve genelgelerle temel hakların kısıtlanamayacağı, hiç kimsenin kaynağını anayasadan almayan bir yetkiyi kullanamayacağı hukuki gerçeğinin kabul edilmesi yeterli olacak (Ekiz, 2013: 21:57).

Türkiye'de devletin başörtüsüne yönelik negatif bakış açısı ve tutumu ile halkın geniş hoşgörüsü ve kabulü çerçevesinde oluşan sosyolojik destek tabanı arasındaki muazzam uçuruma rağmen kamuda başörtüsü yasağı halen devam ediyor. Hukukî ve meşru bir temeli bulunmayan başörtüsü yasağı, doğrudan doğruya insanın kişiliğine ve haklarına bir saldırıdır ve özgürlüğünün ihlal edilmesi anlamına gelir. Yapılan ihlal, insanın doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez ve devredilemez haklarına yönelik olduğu için; zamanaşımına ve başka şartlara bakılmaksızın her durumda ve her dönemde cezalandırılması gereken bir insanlık suçu olarak değerlendirilmelidir. Esasen çağdaş ve demokratik bir toplumda kılık kıyafet düzenlemesi gibi kişilerin bireysel hakları ve tercih özgürlükleriyle çelişen uygulamalara yer olmamalıdır. Buna rağmen kamuda çalışanlar için söz konusu olabilecek bir kılık kıyafet düzenlemesinin; inancı ya da tercih özgürlüğü nedeniyle bir tek kişinin bile kamu istihdamı dışında kalmasına yol açmayacak şekilde yapılması gerekir. Yasal ve idarî düzenlemeler ve bu çerçevede getirilecek kurallar, insanların ihtiyaçlarından doğarlar ve nihai amaçları toplumun huzur ve esenliğini sağlamaktır (Zaman Gazetesi, 18.07.2013: 22).

2.7. Avrupa Ülkelerinde Başörtüsü Yasağı

Ulus devlet, Vestfalya Antlaşmasıyla başlayıp 20. yüzyıla kadar gelen, ilkel olarak belli bir coğrafya ile sınırlı olan, mutlak ve paylaşılmaz bir egemenlik anlayışı üzerine kurulmuştur. Yani başka hiçbir dış güce hesap vermez. Ancak bu durum, ulus devleti zayıflatıcı etkilerden biri sayılan uluslararası hukuki ve siyasi antlaşmalar ve birlikler tarafından sarsılmaktadır. Şöyle ki, bireylere haklarını veren, vatandaşlık statüsü ile özgürlüklerini sunan kurum ulus devlettir; oysa vatandaşlar haklarını ulus devletinin üzerinde uluslar arası kurumlarda arayacakları bilince ulaşmışlardır. "Avrupa için Anayasal Antlaşma" (2003, halen üye devletler tarafından onaylanması gerekiyor) ve Maastricht Antlaşması (1992), "Üye ülkelerden birinin uyuğunda bulunan her kimse birliğin üyesi olacaktır. Birliğin vatandaşlığı ulusal vatandaşlığa ek olacaktır; ulusal vatandaşlığın yerini almayacaktır." Maddeleriyle bu durumun açık örnekleridir. Bir diğeri ifade ile aslında ulus devletinin egemenlik alanı, başka aktörler tarafından paylaşılmaya başlamıştır (Uluç, 2013: 257).

Modernleşme sürecinin sonuçlarından biri olan ulus devletlerin kurulmasıyla; ulus devletler, vatandaşlarının hak ve sorumluluklarının düzenlenmesi ve korunması noktasında kendilerini de bağlayan, hukuki ve siyasi antlaşmalarla denetleyen uluslararası daha üst kurum ve birliklere üye olmuşlardır. Bu kurum ve birlikler ulus devletlerinin vatandaşlarına hukuksal alanda tatmin edici çözümler üretmediğı durumlarda daha objektif, daha adil kararlar alma noktasında bir başvuru merkezi

durumundadırlar. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi, mutlak nitelikte 'düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı' nın varlığını savunmuştur. Bu maddenin ikinci fıkrası şu hükmü içerir: "Bir kimsenin dinini veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir." Gerek yasama üzerinden gerek içtihatlar aracılığıyla hukuki düzenlemeler ve yasalar oluşturulurken, özellikle uluslar arası düzeyde yetkili mercilerin din özgürlüğü hakkının korunması ihtiyacını göz önünde bulundurmaları büyük önem taşır. Avrupa'da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinden istenen yardımların giderek artması da aslında bu gerekliliği açıkça göstermektedir. Bütün dinlerin, böyle bir özgürlüğün sağlanmasını memnuniyetle karşılaması beklenir (Uluç, 2013: 464).

Modern olduklarını iddia eden batı toplumları, ortak kültüre sahip olduğu diğer Avrupa ülkeleriyle uluslararası evrensel hukuk normları oluşturmuş ve uygulama olanağı bulmuş olabilirler ancak farklı din ve kültüre sahip diğer ülkelerdeki yerel mahkemelerle vatandaşın ihtilafa düştüğü ve bir üst merci olarak bu kurumlara taşıdığı olayları objektif değerlendirdiklerini söyleyemeyiz. Bizim gibi farklı din ve kültüre sahip ülkelerin vatandaşları Avrupa insan hakları mahkemesine başvurduğu zaman genelde tarafsız değerlendirip karar vermek yerine olaylar araştırılmadan genelde ilgili devletlerin kendi mahkemelerinin verdiği kararları haklı bulmayı tercih ediyorlar. Bu durum onların gerçek varlık sebebiyle örtüşmemektedir.

AİHM, türban konusuna ilişkin üç karar vermiştir. Bunlar Karaduman, Bulut ve Şahin kararlarıdır. AİHM, başörtüsü sorununu, Türkiye'nin siyasi/tarihi bir sorunu olarak değerlendirmiş ve ulusal makamların daha doğru bir değerlendirmede bulunacağını belirtmiştir. AİHM'in davalara ilişkin karar ve yorumları, ulusal makamların karar ve yorumlarıyla paraleldir; başörtüsü yasağı AİHM kararlarında da ulusal mahkeme kararında olduğu gibi inanç özgürlüğüne aykırı bulunmamıştır. Avrupa'da hiçbir devlette üniversite düzeyinde başörtüsü yasağı olmamasına rağmen, verilen bu karar, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal niteliklerinin vurgulandığı bir karar olması nedeniyle Türkiye'ye özgü bir karardır. Ulusal mahkemelerin bu konuda içtihat değişikliğine gitmesi halinde, AİHM'in de içtihadını aynı yönde değiştireceği kuvvetle muhtemeldir (Wikipedi, Özgür Ansiklopedi, 08.01.2014).

Batılı, -Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel hükümlerine aykırı olmak pahasına dahi olsa- Leyla Şahin davasında AİHM, başörtüsüne iki sebepten dolayı tolerans göstermedi. Birincisi, kadın, semboller mücadelesinin merkezinde bir nesneydi. İlk defa Türkiye'de ve İslam dünyasında başörtülü kadın, bir "özne" oldu. Bu, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihte ilk defa olan bir şeydi. Bunun anlamını iyi kavramak lazım, çünkü batı bunu bilinçaltında asla affetmedi. İkincisi, Batı, tesettüre destek vermiyor, çünkü Batı'da "kişilik" ile "dişilik" arasında devam eden bir mücadele vardır. "Batılı kadın"ın imajı, dişiliği öne çıkarmayı kültürel bir tercih olarak öne çıkartmaktadır (Bulaç, 2011: 238).

Bu güne dek, gerek İslami kesim, gerekse kimi demokrasi savunucusu gazeteciler, türbanın üniversitede ve okullarda serbest olmasının bir demokrasi ve insan hakları sorunu olduğunu savunuyorlardı. Bu bağlamda, İslâmcı partiler ve gazeteciler, Batı’da türbanın özgür olduğunu savlıyorlardı. Şimdi bu görüşün ne denli doğru ya da yanlış olduğunu, kimi örneklerle görelim:

AİHM’ye (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi), türban konusunda ilk kez 1990 yılında, Türkiye’den bir öğrenci başvuruyor ve mahkeme “üniversitede türbanlı olarak bulunulamayacağı” yolunda karar veriyordu. AİHM’ye, aynı nedenle 1991 yılında yapılan başvuruyu aynı gerekçeyle reddediyordu. İki Türk kıızı, türbanlı fotoğrafları nedeniyle diploma alamadıklarını ileri sürerek AİHM’ye, Türkiye hakkında tazminat davası açıyordu. Mahkeme, aşağıda özetlenen gerekçeyle 3 Mayıs 1993’de davayı reddediyordu:

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. maddesi, din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alır. Bu çerçevede bir dinin uygulanması, öğrenimi, ayinleri ve törenlerini de güvence altına alır. Ancak Sözleşmenin, kamuya açık alanlarda bir dinin ya da inancın emrettiği şekilde davranma hakkını da kişiye mutlak olarak tanıdığı şeklinde yorumlanamaz.” “bazı dinî akımların öğrenimde kamu düzenini bozmamaları, ihlal etmemeleri için kurullarla sınırlama getirilebilir”(Bölügiray, 2003: 21).

“Laik üniversitede öğrenim görmek isteyen öğrenci baştan itibaren bu üniversitenin düzenlemelerini kabul etmiş demektir.” “Bu düzenlemeler, farklı inançlardaki öğrencilerin birlikteliğini sağlama amacı ile dinsel inançlarını açığa vurma özgürlüklerini yer ve biçim bakımından sınırlayabilirler.” “Dinin tören ve simgelerinin sonsuz sergilenmesi, başka dinden olanlar üzerinde baskı oluşturabilir” (Bölügiray, 2003: 22).

“Kılık, kıyafet kuralları korunurken, kökten dincilerin kamu düzenini bozmalarını ve diğer öğrencilerin inançlarına zarar vermelerini önlemek istemektedir. (Yani, türban takma, bunu takmayanlara karşı bir meydan okuma oluşturabilir.)” “Bu düzenlemeye uymayanlara diploma verilmemesi, din ve vicdan özgürlüğüne bir müdahale değildir” (Bölügiray, 2003: 22).

AİHM, başörtüsü ile ders vermesi yasaklanan İsviçreli bir kadın öğretmenin başvurusunu, yasağın din özgürlüğünü ihlâl anlamına gelmediği ve öğretmene ayrımcılık yapılmadığı gerekçesiyle, Şubat 2001’de, reddediyordu. İsviçre gibi demokrasinin ve insan haklarının en geniş şekilde uygulandığı bir ülkede bile Yüksek Mahkeme, örtünme ile ilgili olarak şu kararı veriyordu: “Bol elbise, başörtüsü ve ferace gibi İslâmi giysilerle sınıfa girmenin yasaklanmasında kamu yararı olduğu” belirtiliyor ve gerekçesinde de “böyle giysilerle çocukların, inanç özgürlüklerinin bir bakıma etkilendiği ya da baskı altına alındığı... Bunun lâik devlet ilkesine aykırı olduğu...” anlatılıyordu (Bölügiray, 2003: 22).

AİHM’ye göre, ‘lâiklik’ prensibi demokratik bir toplumda önceliklidir. Dinsel inançların böylesine sergilenmesi demokratik toplum düzeni açısından İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne aykırı olduğu için mahkeme red kararı verdi... AİHM, bütün kamusal mekânlarda başörtüsünü kabul etmiyor. Özel mekânlarda takılabilir. O inanç hürriyetidir. Bu kararı veren Batılı hukukçuların yorumu ise şöyle: “İslâm fundamentalizmi bir siyasî huruç hareketi yapmaktadır. Dokuzuncu madde demokratik toplumu tahrip edebilmek için kullanılacak bir Truva atı değildir. Kamusal alanlarda başörtüsüyle dolaşmayı kabul etmek, demokratik toplum düzenine aykırıdır”(Bölügiray, 2003: 23).

Yine İsviçre’de, bir üniversitenin yönetim kurulu, hastaneye başvuran herkesin tedavisini her türlü inanç baskısından uzak uzmanlara ve kişilere yaptırmak isteyeceği” gerekçesiyle, tıp öğrencilerinin derslere türbanla girmesini yasaklıyordu. İsviçre mahkemesinin kararını, AIHM üyesi Dr. Rıza Türkmen şöyle açıyordu: “Asıl argüman kamu alanının tarafsızlığıydı. Kamu alanında dinsel sembol, simgelerin gösterilemeyeceğiydi. Sınıfa haç asamıyorsunuz. O karar, sonuçta lâikliğin savunulmasıydı” (Bölügiray, 2003: 23).

Hemen hemen aynı gerekçelerle Fransa’da türbanla derse girmeyi dayatan iki kız öğrenci okuldan atılıyor, MEB türbanı yasaklıyor; ancak Danıştay 1996’daki kararında, sadece laboratuara ve beden eğitimi derslerine türbanla girilemeyeceğine karar veriyor, öğrenci velilerinin türban yerine bone takılması önerisini ise reddediyordu. Ayrıca, bu ülkede, devletin tüm resmî dairelerinde asılı olan bakanlığın talimatına göre; okul kaydı, okul kimliği, nüfus kâğıdı, pasaport, ehliyet, ikametgâh gibi tüm belgelerde başı açık ve yüz öne dönük olarak fotoğraf zorunluluğu bulunuyordu (Bölügiray, 2003: 23).

“Fransa’da, ve Fransa’nın üyesi bulunduğu AB’de, ister Müslüman olsun, ister Hindu ya da kökten dinci, Musevi, hiç kimse türbanlı, sarıklı, şalvarlı, şapkalı ya da takkeli fotoğraflarla resmî kayıt yaptıramaz, herhangi bir kimlik belgesi alamaz” (Bölügiray, 2003: 23).

Almanya’da verilen bir kararda “türbana siyasî anlam yüklenmesi tehlikesi” ne dikkat çekiliyordu. ABD’de, devlet okullarında dua etmek yasaklanıyor, İsviçre’de yüzlerce yıldır sınıflarda bulunan haçlar kaldırılıyordu. Neden? Din etki ve baskısı olmaması ve dinini öğrenme özgürlüğünü engellememesi için...(Bölügiray, 2003: 23).

Rusya’da, Tataristan Cumhuriyeti’nde, mahkemelere dek ulaşan tartışmalara son vermek için, Müslüman kadınların, yasalara göre, pasaporta ve kimlik belgelerine başörtülü fotoğraf kullanamayacakları açıklanıyordu (Bölügiray, 2003: 23).

Avrupa Mahkemesi, “ulusal otoritelerin ilkesel olarak yerel ihtiyaçları ve koşulları değerlendirmek hususunda uluslar arası bir mahkemeden üstün olduğu” prensibi doğrultusunda, ulusal mercilerin verdiği kararları çiğnemekten kaçınır. ‘Takdir yetkisi’, bu tür ulusal otoritelere bırakılmıştır. Mahkemenin bu tavrı, Mahkeme’yi tanıyan ülkelerin gelenekleri birbirinden belirgin şekilde farklı olduğu için aslında oldukça makul bir tutumdur. Çünkü her ülkenin kendi siyasal, tarihsel, toplumsal ve kültürel şartları farklı yorumlamalar gerektirir. Nitekim İslami geleneğe dayalı ama seküler bir devlet olarak Türkiye, yerleşik kiliselere sahip Hıristiyan ülkelerden geleneksel olarak farklılaşmaktadır. Mahkeme, Türkiye’deki demokratik sistemin korunması için Türkiye laikliğini kabul etmiş ve yüksek eğitim kurumlarında türbanın yasaklanmasını uygun bularak desteklemiştir (Uluç, 2013: 455).

Bütün bu örnekleri incelediğimiz zaman şu sonuca varıyoruz. Türkiye’de din ve vicdan hürriyeti sadece dinin vicdanlara hapsedilmesi olarak algılanıyor. Gerçek manada din ve vicdan özgürlüğünden bahsetmemiz mümkün değildir. Dini sadece inanma “iman etme” olarak düşünürsek belki evimize çekilerek yaşarız ve çocuklarımıza öğretebiliriz. Ancak din demek sadece Allah’a inanıyorum demekle yaşanmıyor. Dini bilgilerin öğrenilmesi, ibadetlerin yapılması, tebliğ edilmesi ve öğretilmesi de din ve vicdan hürriyetinin gereğidir.

Din ve vicdan hürriyeti, devlet kavramı, laiklik konusu; bunları birlikte düşündüğümüz zaman hadisenin boyutu din ve vicdan hürriyetini ön plana çıkarıyor. Vicdan hürriyeti bakımından bir problem yok. Yani insanların içinde olan inanma inanmama, iman edip etmeme gibi meseleler açısından Türkiye’de öyle bir sorun gözüküyor şu anda, ama öbür boyutu bakımından, yani din hürriyetinin uygulama kısmı bakımından vicdanın dışı yansıyan kısmına baktığımız zaman sorun kendisini gösteriyor. Hem ibadetini dine uygun bir şekilde yapmak, hem de devlet olarak vatandaş sıfatıyla kamu düzenine uymak; ikisini birlikte düşündüğümüz zaman aslında konu düğümleniyor. Bu noktada ibadet hürriyeti Türkiye’de söylendiği gibi vicdanlara çekilmiş olarak algılanamaz. Bunun özü bilim adamları bakımından çok net olarak ortaya konulmuş. Şöyle deniyor: ibadet ve dua hakkı, eğitim, öğretim ve telkin hakkı, dini okutup öğretme hakkı, neşir hakkı, yani yayma hakkı. Bunları din ve vicdan hürriyetinin temel öğeleri olarak görüyoruz ve tabii bu konularda Türkiye’de çok ciddi sorunlar yaşanıyor (Kuzu, 2000: 126-127).

Avrupa ve Amerika arasında dinin aleni olarak gösterilmesi hususunda önemli farklılıklar vakiiyken, din özgürlüğünü müdafaa etme sözünün, sadece Avrupa’yı ilgilendiren bir konu olup olmadığı meselesi ele alınabilir. Bir diğer ifade ile Amerika bu yola önderlik ederken, Avrupa için din özgürlüğü gerekliliklerine dair verilen sözün sorgulanması ihtiyacını doğurmuştur. Böyle bir sorgulama sadece Avrupalı sistemlerin başarısızlıklarını değil, Amerika örneğinde yine bu konuyla ilintili gün yüzüne çıkmamış sorunları da gündeme getirmiştir. Zira her ne kadar Avrupa’nın, kamusal alanı bazen lüzumsuz, aşırı derecede dinin etkisinden koruduğunu ifade etmek ve bunu eleştirmek kolay olsa da, Amerika’nın din özgürlüğü sistemi de benzer başarısızlıklara sahiptir. Tıpkı Fransa’da laikliğe mutlak bağlılığın din özgürlüğünü sınırlandırmasında olduğu gibi, (resmi olarak onaylanmamış fakat önem teşkil eden) sivil din de, Amerika’da kamusal alanda birtakım sınırlamalara neden olabilmektedir (Uluç, 2013: 476).

Dünya devletlerinin dine karşı tarafsızlığı, din ve vicdan özgürlüğüne verdiği önemin artması denilebilir ki son yıllarda daha da belirginleşmiştir. Bu yeni süreçle beraber vatandaşlarında toplumdaki diğer dini görüş ve düşüncelere karşı daha hoşgörülü davranmaya başladığı ve toplumsal anlaşma ve huzurun sağlanmasına önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Bu modernleşmenin gerçek göstergelerinden birisidir. Bu konuda hem ülkemizde hem de diğer dünya devletlerindeki güncel gelişmelere baktığımızda son derece olumlu ve cesaretli adımların atıldığını görebiliyoruz.

ABD Savunma Bakanlığı, sakal, uzun saç, başörtüsü ve kipa gibi dini inançlardan kaynaklanan uygulama ve kıyafetleri serbest bırakıyor. Bakanlığın yayınladığı yeni düzenleme, sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmeleri kaydıyla askerlerin bu gibi dini uygulamalarına izin veriyor. Yeni düzenleme, Pentagon sözcüsü Kıdemli Yüzbaşı Nate Christensen tarafından duyuruldu. Savunma Bakanlığı’nda ilk defa sakal, uzun saç ve dini giyim eşyalarının askeri düzen ve disiplini bozmaması kaydıyla serbest bırakıldığını açıklayan Christensen, bakanlığın dini inançlara verdiği öneme vurgu yaptı. Düzenlemede dini uygulamalara görevin yerine getirilmesi sırasında olumsuz etki yapmaması, askerinin hızını düşürmemesi, bütünlüğe ve askeri disipline uyması şartı getiriliyor. Örneğin uzun sakal ve saçın gaz maskesi veya miğferin takılmasına engel olmaması gerekiyor. Ayrıca askerlerin sakal bırakmadan veya herhangi bir dini

kıyafet giymeden önce üstlerinden izin alması gerekiyor. Bu yöndeki tüm taleplerin tek tek değerlendirileceğini ifade eden Christensen, komutanların askerin ihtiyacı ile askeri görevin tamamlanması noktasındaki hassasiyeti göz önüne alarak karar vereceklerini söyledi. Taleplerin sadece yetkililerin görevin tamamlanmasını askerin ihtiyacından daha gerekli görmesi durumunda geri çevrileceğini ifade eden Christensen, "Savunma Bakanlığı, askeri personelin kişisel inancının öğretilerini yerine getirmesi hakkına çok yüksek önem verir. Buna inançsız olma hakkı dâhil." şeklinde konuştu. Karar Amerikan İslami İlişkiler Konseyi ve Sih Koalisyonu gibi sivil toplum kuruluşları tarafından memnuniyetle karşılandı. ABD ordusunda yaklaşık 6 bin 500 Budist, 3 bin 700 Müslüman ve 4 bin 500 Yahudi kökenli askerin olduğu ifade ediliyor (Cihan, 24.04.2014, Samanyolu Haber).

Bu haber bize Amerika Birleşik Devletlerinin askeriyede dahi insanların inandığı dinin gerektirdiği dini pratik, uygulama ve giysilere, görevinin yapılmasına engel olmamak şartı ile izin verileceğini göstermektedir. Yine bir başka habere göre:

Almanya'da kamuda başörtüsü yasağı kalkıyor. Düsseldorf İdare Mahkemesi, Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti idari hizmetlerindeki memur istihdamında başörtüsünün herhangi bir engel teşkil etmediğine karar verdi. Mettmann bölgesindeki Müslüman bir kadının kamu kurumunda başörtülü olarak çalışmasına karşı çıkan Mettmann Şehir İdaresi, konuyu mahkemeye taşıdı. Davaya bakan Düsseldorf İdare Mahkemesi, idari hizmetlerindeki memur istihdamında başörtüsünün herhangi bir engel teşkil etmediğine hükmetti. Mahkeme, öğretmenlerde uygulanan [başörtüsü yasağı](#)nın, diğer memurlar için geçerli olamayacağına karar verdi. Karara ilişkin temyiz yolunun açık olduğu bildirildi. İslam Toplumu Millî Görüş (İGMG) Genel Sekreteri Oğuz Üçüncü, başörtüsü yasağına karşı alınan kararı memnuniyetle karşıladıklarını belirterek, şöyle dedi: "Karar sadece Müslüman kadınların iş hayatı alanında eşit haklara kavuştuklarına ilişkin önemli bir işaret şeklinde algılanmamalıdır. Karar aynı zamanda bazı eyaletlerde devletin başörtüsü yasağını yürürlüğe sokarak başlatmış olduğu akıl almaz durumu gözler önüne sermektedir. Müslüman kadınlara karşı uygulanan başörtüsü yasağı çoktan beri sadece öğretmenleri etkilemekle kalmamıştır. Söz konusu yasağın, diğer meslek gruplarında ve özellikle özel sektörde de ciddi hasarlara yol açmıştır. Devletin Müslüman kadınlara karşı uyguladığı ayrımcılık artık bitmelidir." Söz konusu kararın ardından başörtüsü yasağının siyasi ortamda tekrar ele alınması gerektiğini vurgulayan Üçüncü, araştırmaların Müslüman kadınların iş hayatına iştirak etmelerinin kanunlarla engellendiğini gösterdiğini savundu. Oğuz Üçüncü, bundan sonra hükümete ve muhalefete düşen görevin, Kuzey Ren-Vestfalya'da Müslüman kadınların toplum hayatına katılmalarını sağlamak olduğunu söyledi (10 Kasım 2013 23:10 [Samanyolu Haber](#)).

Oysa çok kısa bir süre öncesine kadar türban yasağına karşı vatandaşlarımızın başvurduğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi türban yasağı hususunda Türkiye Cumhuriyeti lehine karar veriyordu. Batı toplumlarındaki bu olumlu gelişmelere dayanarak, Müslüman toplumların kendi içinde farklı görüş ve yaşayışlara karşı toplumsal anlaşmayı başarması durumunda diğer dünya ülkelerinin de kültürel ve dini konularda daha hoşgörülü davranacakları sonucuna varabiliriz.

2.8. Kamusal Alan Nedir?

Din ve vicdan özgürlüğünün yaşanması söz konusu olduğunda hep bu özgürlüklerin kamusal alanda yaşanamayacağından bahsedilir. Genelde din ve dine ait uygulamaların kamusal alandan uzaklaştırılması ve özel alana hapsedilmesi gereğinden bahsedilir. Peki, ama kamusal alan nedir? Sınırları nereye dayanır ve neden dini inanç ve uygulamalar bu alandan uzak tutulmalıdır? Üzerinde durulması gereken asıl konu budur. Bu konuda Kamusal Alanda Din adlı eserinde, Uluç konuyu şöyle ifade eder.

Kamusal alan, genel anlamda sivil toplum gibi sadece kişisel olmayan otorite alanı olarak inşa edilen devlet algısı çerçevesinde kavramsallaştırılabilecek bir şeydir. Modern düşüncenin, eski kamusal düşüncesinden farklı olarak, devlet ve topluma karşı pozisyon alabilme potansiyeli ile bağlantılı olarak değerlendirilmesinin nedeni budur. Temsili kamusal alanın yerini artık devlet otoritesinin halk tarafından bilgilili ve eleştirel tartışma aracılığıyla kamusal olarak denetlendiği bir kamu otoritesi almıştır. Bu süreç ise Habermas'ın kuramında "devlete karşı duran gerçek özel özerklik alanı" olarak sivil toplum şeklinde ortaya çıkan 'bir hükümdardan (veya devletten) ayrı bir toplum' ya da 'kamusal alanı ayrı bir özel alan düşüncesine' götürür. Nitekim kamusal alan, sivil toplumun devletin güç yapısı ile bağlantılı olduğu yani gayri resmi olarak mobilize olmuş ve devlete eşit güçte karşılık verebilen özerk, müzakereye dayalı görüş oluşturma alanıdır (Uluç, 2013: 321).

Modern toplumlarda politik katılımın araçlarından biri kabul edilen müzakere eylemi, bu zamanda ve bu ortamda ortaya çıkan 'söylemsel iletişim süreci' ne tekabül eder. Vatandaşların ortak meseleleri tartıştığı, devletten ayrı olan ve devlete karşı muhalif düşüncelerin dile getirildiği söz konusu müzakere alanı, gazete ve radyo gibi kitle iletişim araçları ile yayılmış, merkezîyetçilik ve ticari çıkarlar sayesinde daha da ileri götürülerek kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Her bir vatandaşın özgür ve eşit biçimde kamusal müzakereye katılmasını mümkün kılan, iletişime dayalı ve özerk bir forum olarak anlaşılabilir kamusal alan için Habermas, onun geleneksel toplumun modern topluma dönüşmesi sürecinde cemaatlerin etrafındaki duvarların kaldırılmasıyla ortaya çıkan ortak bir yaşam alanı olduğunu ifade eder (Uluç, 2013: 49-50).

Habermas, vatandaşların kendilerini ilgilendiren özel konulara ilişkin tartışmaların yapıldığı kamusal alanda eleştirel ve rasyonel yaklaşımla düşüncelerini özgür ve eşit biçimde ifade edebilmelerini, yani 'din Özgürlüğü'nü demokrasinin merkezine yerleştirir. Ona göre "Çoğulculuk ve dinî hoşgörü için verilen mücadele, sadece demokratik devletin ortaya çıkmasının arkasındaki harekete geçirtici, enerjik, canlı güç değil; demokratik devletin gelişimini teşvik etmeye devam eden [güçtür]". Dolayısıyla dinî konuların özel alana itilmesini savunan anlayış –demokrasinin rasyonel muhakeme ve müzakere gerekliliğini karşılamanın sonucu olarak- bir taraftan kişiye kendisi için doğru olanı seçme imkânı sunarken, diğer taraftan kişisel bir tercih olan fakat toplumsal bir gerçeklik yönü de bulunan din konusunda düşünme ve muhakeme şansını sınırlandırmakta, engellemektedir. Çünkü demokrasinin, bireysel tercihlerin kamusal alana taşınabilmesi nedeniyle, kısa zamanda -en azından bazı konularda- herhangi bir uzmanın varlığından yoksun kalması durumunda bilgiden uzak subjektif görüşlerin alanı haline gelebilme ihtimali de söz konusudur (Uluç, 2013: 524-525).

“Kamusal alan”, Habermasçı tanımıyla olsun, bu tanımı eleştirerek “kamusal alan”ı genişleten ya da çoğullaştıran diğer tanımlar açısından olsun, bir “yer” ya da “mekân”ı işaret etmez. “Görünür” olmaya, dolayısıyla bir “yerde” bulunuyor olmaya değil, bir “vasat” a göndermede bulunur. Habermasçı anlamıyla “ortak bir iyi”yi bulmak için fikirlerin birbirleriyle mücadele ve müzakere ettikleri bu “vasat”, daha sonra kavramın genişletilmesiyle bir “kimlik” edinim “vasat”ı olarak değerlendirilse de, “kamusal alan” hiç bir kimliğin ya da hayat tarzının tasarrufuna sunulamaz. “Başörtüsü”nün “kamusal alan”da “yer”inin olmaması, başörtülülerin ya da başkalarının, “kamusal alan”da başörtüsünü tartışmasına, başka sorunlu alanlarda olduğu gibi bu sorun için de bir uzlaşma ve çözüm arayışına girmelerine engel teşkil etmez. Aksine, gittikçe daraltılan ve Çankaya Köşkü gibi alanlarda, protokol uğurlamalarında ya da resmi resepsiyonlarda sergilendiği gibi onu “temsili bir kamusal alan” a dönüştürerek Habermas’ın çözümlemesinde vurgulandığı üzere, toplumun yeniden feodalleşmesinin (ya da ülkemizde devletçi otoriterliğe yönelmesinin) önüne geçeceği gibi, “kamusal alan” meselesini bir “hukuk meselesi” haline dönüştürerek bir “gösteri” ve “merasim” alanına çevirecek bir mecradan da çıkaracaktır. Bunun için “aslında özgürlükleri genişletici bir kavram olarak ortaya çıkan kamusal alanın, nasıl da özgürlüklerin önüne bir engel gibi çıkartılabildiğine işaret eden ve kavramın, “siyasetin zemini nedir?” sorusuna da anlamlı cevaplar verdiğini söyleyen Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın “Kamusal alan, farklı bireylerin, farklı toplumsal kesimlerin, farklı fikirlerin medeni ve demokratik biçimde bir arada bulunmalarına ve yarışmalarına imkân veren bir alandır. Kamusal alan, özgürlüklerin ve hakların hayata geçirildiği, yaşandığı alandır; özgürlüklerin yok edildiği bir alan değildir. Yani insanların birlikte, birbirleriyle etkileşerek yaşadığı, her türlü farklılığın kendine hayat bulduğu bir alandır” şeklindeki yaklaşımı, öncelikle “siyaset” e hâkim olmalıdır. Böyle bir mecra, belki ideal bir “kamusal alan”ın oluşmasına yol açmayacaktır; ancak “müstakbel demokrasi” adına sunulabilecek bir vaat bile demokratikleşme yolunda atılmış bir adım olacaktır. Nihayette elbette ki Türkiye’de, sorunun en şiddetli bir biçimde tartışıldığı Avrupa ülkelerinde dahi yasaklanmayan bir şekilde üniversitelerde uygulanan “başörtüsü” yasağının çözümü “kamusal alan”da değil, Anayasal bir düzlemde bulunacak “hukuki” yollarla olacaktır. Ancak bu hukuki yolların bulunması her şeyden çok “kamusal alan”ın canlılık kazanmasına bağlıdır (Demirhan, 2010: 17).

Herkesin düşüncelerini, ideallerini paylaştığı ortak bir alanın, yani kamusal alanın (her bir bireyin eşit öneme sahip olduğu düşüncesini de kapsayan) demokratik prensiplere dayalı olarak kurulmuş olması gerekir. Böyle demokratik bir ortam ancak, yine herkesin dinî bağlılık/aidiyet bağlamında düşüncelerini özgür bir şekilde oluşturabilme imkânı olduğunda gerçekleşebilir. Toplumdaki farklı görüşler ile neyin ‘ortak iyi’yi oluşturduğuna ilişkin yaklaşımlar karşı karşıya gelir. Bu nedenle sadece algılanan zararı gündeme getirmek meseleyi çözmez. Demokrasi neye karar verirse versin, azınlıkta kalsalar dahi insanların vicdanlarına ve düşüncelerine saygı duyulması gerekir. Öyle ki bazı karmaşık meselelerde azınlık görüşün, bir gün gelir doğru olduğu anlaşılabilir. İşte bu nedenle onların kendi ilkeleri uğruna verdikleri çaba değerli ve anlamlıdır (Uluç, 2013: 462-463).

Laik bir devlette kamusal yaşamı düzenleyen kurallar dini yaşamı düzenleyen kurallardan ayrılmıştır. Devletin yasaları ile dinin ilkeleri kamusal alanı bozacak şekilde birbiriyle çatışamaz. Bizim toplumumuzda bu ölçü, devletin dine, dinin devlete karışmaması şeklinde ifade edilegelmiştir. Ancak, sorun burada söylendiği gibi basit ve kolay değildir. Kamu düzeni ile bireysel özgürlükler arasındaki sınır sorunu, çeşitli hal ve şartlara göre yorumlanmakta, objektif bir çözüm tarzı

bulunmamaktadır. Modernleşme süreci ile birlikte, yaşamın somut gerçeklik alanlarının başat hale geldiği ülkemizde ve diğer az gelişmiş ülkelerde dini değer ve kurumlar, görece olarak, eski etkisini ve önemini kaybetmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla dinin devlete müdahale etmesi imkânsız bir hale gelmiştir. Hele Türkiye gibi ruhban sınıfa, cemaat teşkilatına ve varlıklı bir kilise teşkilatına sahip bulunmayan ülkelerde böyle bir müdahale zaten beklenemezdi. Buna karşılık, modernleşme projesinin ideolojik bir içerik kazanarak ilerencilik-gericilik tanımlamalarıyla dini alanı yok sayan ve yerine yarı-kutsal hale getirilmiş modernleşirmeci kavramların temsilcisi olarak ortaya çıkan siyasal aygıt, dini yaşama karışmaya hem eğilimli, hem de imkânları bakımından pek mümkün görünmektedir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 193-194).

Cumhuriyetin kuruluşundan beri devlet yönetimini elinde tutan modernleşme taraftarları modernliğin temel göstergelerinden biri olarak kadının giyim kuşamı ve görünürlüğünü hedeflemiştir. “Modernliğin Türkiye örneğindeki edinilme biçimini özel kılan durum, laik seçkinlerin modernist projelerinde tasarladıkları kamusal alanın hem toplumsal cinsiyete dayalı yapıya hem de otoriter bir doğaya sahip olmasıdır” (Göle, 2000a: 22).

Türkiye'nin laiklik projesi modernist yaşam biçimlerini yerleştirmek için tek parti döneminden itibaren birçok dini simge ve pratikleri kamusal alandan dışlamıştır. Eğitimin, siyasetin, gündelik yaşam pratiklerinin ve toplumsal mekânların laikleştirilmesi modernist proje için hayatiyet arz eder. Batı sekülerizmini gündelik hayat, zamansal düzenlemeler ve toplumsal pratikler düzeyinde aşılacaktır. Kamusal alan cumhuriyet seçkinleri için yeni bir mekân işlevi görürken bu alana uyum sağlamayanlar dışarıda bırakılır, bunlar batılılaşmamış Müslüman kesimdir. Kamusal alan eşitlikçi katılımla bütün vatandaşların kamuya ait meselelerde akılcı-eleştirel bir tartışmaya girmesini sağlayan demokrasi biçimi olarak ortaya çıkmaz; bunun yerine modernist pratiklerin ve yaşam biçimlerinin uygulandığı bir model olarak ortaya çıkar (Göle, 2000a: 23-24).

İslami bir toplum bağlamında, kamusal alan kadının görünürlüğü ve erkeklerle kadının toplumsal olarak kaynaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kadının kamusal alanda vatandaş olarak kurgulanması ve kadın hakları Türk modernizminin temel taşı oluşturmuş, hatta diğer sivil haklara ve yurttaşlığa göre önceliği olmuştur. Başörtüsünün kaldırılması, zorunlu eğitimin kız-erkek karışık yapılması, seçme ve seçilme hakları dâhil olmak üzere kadınların hukuki haklarını elde etmesi ve İslami aile hukukunun kaldırılması kadınların kamusal görünürlüğünü ve vatandaşlığını garanti altına almıştır. Bir başka deyişle Kemalist projede kadının gövdesel, toplumsal ve siyasal görünürlüğü, modernist kamusal alana şekil vermektedir (Göle, 2000a: 24).

Türk modernleşme projesi boyunca, kamusal alan devletin yakın ve sıkı gözetimi altındaydı. Bu gözetim Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle 1923'ten 1946'ya kadar süren tek parti döneminde, katı bir şekilde, çoğulcu demokrasiye geçiş süreci olan

1950'lerden itibaren de dereceli olarak yumuşayarak (bu süreç 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri ile kesintiye uğramıştır) sürmüştür. 1983 sonrası dönemde kamusal alan devletten bağımsızlaşarak cumhuriyetçi kamusal alan projesinin milli, laik ve homojen doğasına başkaldıran sivil toplum hareketlerinin (İslamcı, Alevi, Kürt, liberal) birbirleriyle yarıştıkları bir alan haline gelmiştir. Müslüman kız öğrencilerin üniversitedeki derslere İslami kıyafetle katılma talepleri bu projeye yapılan en görsel meydan okuma sayılabilir. Bu talep laik seçkinler tarafından da "kendilerine ait olan" kamusal alanın (üniversite sınıfları, meclis, televizyon, konser salonları, sokaklar) ihlali olarak algılanmıştır (Göle, 2000a: 27).

Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra çok partili sisteme geçişle beraber kamusal alanda hâkim olan grupların farklılaşması ve kamusal alanın daha demokratik ya da asıl amacına hizmet eder bir niteliğe bürünmeye başlaması, bu güne kadar gücü elinde tutan bazı kesimler tarafından endişeyle karşılanmış ve birtakım tepkilere neden olmuştur.

Ulusal ilerlemenin ancak kadının özgürleşmesiyle mümkün olduğunu öngören yaklaşım Kemalist feminizmin belkemiğini oluşturur. Öte yandan Türkiye, diğer Müslüman ülkelerle eş zamanlı olarak, çağdaş İslamcı hareketlerin yükselişine de tanık olmuştur. Bu gelişmenin en görünür başkaldırı simgesi "türban tartışması" olarak da geçen (ve İslamcı kız öğrencilerin devlet üniversitelerindeki derslere örtünerek katılmalarına izin verilmesini talep eden) "örtünme meselesi" olarak tanımlanabilir. 1996 yılının Temmuz ayından itibaren Refah Partisinin koalisyon hükümetini oluşturmasıyla birlikte İslami söylem ve kadın konuları kamusal alana ve Türk politikasının gündemine belirgin bir biçimde girmiştir. Dahası, televizyon ve radyoların özelleşmesi de Türkiye'deki tartışma ortamını çeşitlendirmiş, hareketlendirmiştir. Özellikle 1983'ten bu yana, 1980 darbesinin ardından demokrasiye geçiş süreciyle birlikte, sıradan vatandaşlar, politik aktörler ve aydınlar laiklik, demokrasi, kimlik sorunu gibi konuları paneller, açikoturumlar ve talkshowlar gibi medyatik ortamlarda tartışmaya başlamışlardır. Bir yandan kamusal alanın resmi devlet söyleminden sıyrılmakta olduğunu, öte yandan kamusal söylemin İslamileştiğini, en azından bu güne kadar laik söylemle belirlenen kamusal alana İslami din, kimlik ve ahlaka ait temaların da taşındığını söyleyebiliriz (Göle, 2000a: 19-20).

Özellikle yukarıya doğru sosyal hareketin yaygın olduğu durumlarda, Müslüman entelektüeller, kültürel seçkinler, girişimciler ve orta sınıflar gibi yeni İslami aktörler bir yandan mevcut ulusal kamusal alan içinde görünür hale gelerek bu alana katılırken, diğer yandan İslami yaşam biçimi ve İslam inancının gerekleriyle uyum içinde olan kendi yeni kamusal mekânlarını şekillendirmeye çalışıyorlar. Modernist seçkinler tarafından çerçevesi laik ve homojen bir alan olarak belirlenen kamusal alan, kamusal tartışmalarda yeni bir dinsel lisanın kullanılmasıyla, kamusal yaşamda İslami ahlakın kabul ettirilmeye çalışılması ve (örtünme meselesiyle simgelenen) İslami farklılığın üniversite, meclis, konser salonları gibi kamu mekânlarında görünmesiyle "işgale" uğramaktadır. İslamcı politikalar bir yandan homojen ve laik bir kamusal alana İslami farklılığın davetsizce girmesine neden olmakta, ama diğer yandan örtünme yoluyla kadınların iffetini kontrol etme, kamu alanlarındaki kadın-erkek karşılaşmalarını sınırlandırma, alkol tüketimini yasaklama, sanata sansür getirme gibi iyi bilinen faaliyetlerle kamusal alanın ahlaki kontrolünü amaçlamaktadır. Laik yaşam biçimine eleştiri yöneltmekte ve kamusal alanın İslami yaşam biçiminin gereklerine göre kontrol edilmesine ilişkin arzusunu ifade etmektedir. Kamusal alanın

ahlakileştirilmesinde kadın cinselliğinin kontrol edilmesi ve kadın-erkek karşılaşmalarının düzenlenmesi merkezi bir mesele oluşturur; kamusal alanın gözaltında tutulması cinsler arası ilişkilerin düzenlenmesine bağlıdır. İslamcı kadınlar bu bilmecelelerin kesişme noktasında yer alırlar; çünkü daha fazla kamusal görünürlük kazanarak kendi eğitimsel ve mesleki tutkuları için daha fazla fırsat alanı buldukça, giderek artan bir şekilde kendilerini kadınların evliliğe ve anneliğe dair görevlerinin onların en öncelikli ahlaki mecburiyetleri olduğu düşüncesini savunan gelenek ve yorumlarla çatışır halde bulurlar ve bu onların kendi yeni toplumsal pratiklerinin ve bireysel yaşam stratejilerinin tanınması için dinsel meşruiyet ve hoşgörü kaynakları bulmaya zorlar (Göle, 2000b: 34-35).

Bütün bu açıklamalardan sonra, kamusal alan kavramından ne anlamamız gerektiği önem arz ediyor. Kamusal alan, vatandaşların çeşitli konularda sıkıntılarını paylaştıkları, görüş ve önerilerini dile getirdikleri ve başkalarına zarar vermeden özgürce yaşayabildikleri ortak bir paylaşım alanı olması gerekirken, bu durumu tersine çevirip belli görüş ve yaşam tarzlarının bir tekine indirgenmiş, farklı görüş ve düşüncelerin yasaklandığı bir alan olarak algılanmaması gerektiğini ifade edebiliriz. Kamusal alan kavramıyla nereyi kastettiğimizi ve kamusal alandaki yasakların tam olarak kimleri etkilediğini bilmemiz gerekir. "Kamusal alan"ın ne olduğu konusunda bir belirsizlik olsa da, kesin olan bir şey var ki, "kamusal alan" her ne olursa olsun devletin, bu alan üzerinde açık bir hâkimiyeti vardır. Oysa kamusal alan dediğimizde, farklı görüş ve düşüncelerin özgürce tartışıldığı, yasakların ve ayrışmanın değil özgürlüklerin yaşanabileceği ortak bir alan anlaşılmalıdır. Devletin otoriter eğilimlerinin ve özel alana müdahalelerinin engellemesi için sahip olunan bir güç olarak algılanmalıdır. Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde başörtülü vatandaşlarımızın özgürlüğü neredeyse evinin içi ile sınırlandırılmış durumdaydı. Bu durum kamusal alan kavramının toplumumuzda farklı şekillerde değerlendirildiğini göstermektedir.

3. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırma verilerinin çözümlenip değerlendirilmesinden elde edilen bulgulara ve bunlara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular bölümünde önce kişisel bilgilere, daha sonra kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle kişilerin eğitim ve/veya iş hayatında yaşamış olduğu mağduriyetlere yer verilmiştir.

Araştırmamız, 2014 yılında Şanlıurfa İli merkezinde hizmet veren çeşitli kamu kurumlarında görev yapan 70 başörtülü bayanın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada gönüllülük esasına dayalı olarak, kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağından dolayı çeşitli sıkıntılar yaşamış olan başörtülü kadın memurlarla görüşülmüştür. Çalışmamızın evrenini Şanlıurfa ili merkezinde bulunan çeşitli kamu kurumlarında çalışan 70 başörtülü kadın memur oluşturmaktadır. Araştırma belli bir evren üzerinde yapıldığından araştırma sonuçları, katılımcıların verdiği bilgiler, araştırmanın yapıldığı sosyal ortam ve zamanla sınırlıdır. Araştırmadan elde edilen bulgular, genel olarak kısa bir süre öncesine kadar eğitim kurumlarında, üniversitelerde ve kamu kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağından dolayı başörtülü kadınların eğitim gördükleri veya çalışma hayatına devam ettikleri süreçte yaşamış oldukları çeşitli sıkıntılarla ilgili bazı bilgilere ulaşmamıza imkân tanıyacaksa da söz konusu sonuçların özellikle uygulama sahası olan Şanlıurfa İli için geçerli olacağını belirtmeliyiz.

Tablo 3.1. Katılımcıların Kurumsal Dağılımı

Üniversite Personeli	Millî Eğitim İl Müd.	Eğitim Kurumları (Okullar)	Sağlık Kurumları	Dsi Bölge Müd.	Şanlıurfa Defterdarlığı	Şanlıurfa Adliyesi	Şanlıurfa Müftülüğü	Yüksek Öğr. Kredi ve Yurtlar Kurumu	Aile ve Sosyal Politikalar İl Müd.	Diğer Kurumlar
% 7	% 3	% 34	% 31,50	% 1,50	% 4	% 1,50	% 1,50	% 9	% 3	% 4
5	2	24	22	1	3	1	1	6	2	3

Tablo 3.1’de görüşmeye katılan memurların kurumsal dağılımı verilmiştir. Çalışmamızda Şanlıurfa’daki tüm kamu kurumlarında çalışan personele ulaşılmaya özen gösterilmiştir. Ancak kurumlarda çalışan bayan personel sayısı, örneklemimize dâhil edebileceğimiz başörtülü bayan personel sayısı ve görüşmeye katılmayı kabul eden personel sayısının her kurumda farklı olmasından dolayı çok dengeli bir dağılım sağlanamamıştır. Bu değişkenliğin sebebi gönüllülük esasına dayanan bu tür çalışmalarda ancak istekli olanlarla görüşme yapılabilmesidir. Tablodan da anlaşılacağı gibi çalışmaya katılanların % 7’sini üniversitede çalışan öğretim görevlisi ve memurlar, % 3’ünü İl Milli Eğitim Müdürlüğü memur personeli, % 34’ünü eğitim kurumlarında (okullarda) çalışan başörtülü öğretmenler, % 31,50’sini Sağlık Kurumlarında çalışan doktor, diş hekimi, hemşire, laborant, sağlık memuru, % 1.50’sini Dsi memur personeli, % 4’ünü Şanlıurfa Defterdarlığı personeli, % 1.50 Şanlıurfa Adliyesi personeli, % 1.50’si Şanlıurfa İl Müftülüğü personeli, % 9’nu Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu personeli, % 3’ünü Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü personeli ve % 4’ünü diğer kurumlardaki başörtülü bayan personel oluşturmaktadır.

Tablo 3.2. Katılımcıların İşe Başlama Tarihi

1990-2000	2001-2010	2011-2013
% 45,50	% 28,50	% 26
32	20	18

Tablo 3.2’de katılımcıların işe başladıkları yıllara göre dağılımları görülmektedir. Katılımcıların hangi yılda işe başlamış oldukları bize başörtüsü yasağının kamu kurumlarında hangi yıllar arasında daha sıkı uygulandığı, en çok mağduriyetin hangi yıllar arasında yaşandığı ve bu yıllar arasında kamu düzenini tehdit edecek olayların yaşanıp yaşanmadığı hususunda bazı bilgiler vermektedir. Katılımcıların % 45,50’sinin 1990-2000 yılları arasında, % 28,50’sinin 2001-2010 yılları arasında, % 26’sının ise 2011-2013 yılları arasında işe başladıkları tespit edilmiştir. Bu dağılım, başörtüsü yasağının çok sıkı uygulandığı yılları kapsadığı gibi kısmen izin verildiği yılları da kapsamaktadır. Zaten görüştüğümüz kişilerin verdiği

bilgilerden de anlaşılacağı gibi başörtüsü yasağının yıllara göre farklı şekillerde uygulandığı ve buna bağlı yaşanan mağduriyetlerin de yıllara göre dağılımı farklılık göstermektedir.

Tablo 3.3. Katılımcıların Yaş Dağılımı

20-30 Yaş Arası	31-40 Yaş Arası	41 Yaş ve Üstü
% 28,50	% 45,50	% 26
20	32	18

Tablo 3.3'te katılımcıların yaş dağılımına yer verilmiştir. Katılımcıların yaş dağılımı doğal olarak işe başlama tarihi verileri ve yaşanan mağduriyetlerle benzer sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 28,50'si otuz yaşın altında, % 45,50'si otuz kırk yaş arasında ve % 26'sı kırk yaş üstündedir. Katılımcıların verdiği bilgilere dayanarak en çok mağduriyeti yaşayanlar 40 yaş ve üstündekilerdir. Çünkü başörtüsü yasağının sıkı bir şekilde uygulandığı 1980-1990 yılları arasında bu yaş grubundakilerin eğitim aldıkları, 1990 ve sonrası ise çalıştıkları, sorun yaşadıkları ya da görevden uzaklaştırıldıkları dönemi kapsamaktadır.

Tablo 3.4. Katılımcıların Eğitim Durumları

Ortaokul mezunu	Lise Mezunu	Yüksek Okul Mez.	Fakülte Mezunu	Yüksek Lisans Mez.	Doktora Mezunu
% 1,50	% 3	% 18,50	% 60	% 10	% 7
1	2	13	42	7	5

Tablo 3.4 katılımcıların eğitim durumu hakkında bilgi verilmektedir. Tablo incelendiğinde katılımcıların % 1,50'si Ortaokul Mezunu, % 3'ü Lise Mezunu, % 18,50'si Yüksekokul Mezunu, % 60'ı Lisans Mezunu, % 10'u Yüksek Lisans Mezunu ve % 7'sinin Doktora Mezunu olduğunu görmekteyiz. Bu sonuç bize toplumdaki bazı kesimler tarafından iddia edildiği gibi başörtülü kadınların cahil, eğitim seviyesi düşük, kendi kararlarını veremeyecek kadar bilinçsiz ve başkalarının yönlendirmesiyle örtündüklerine dair görüşün doğru olmadığını, aksine başörtüsü takanların eğitilmiş ve bilinçli olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.5. Katılımcıların Memleket Durumu

Şanlıurfa İlinden Olanlar	Şanlıurfa İli Dışından Atananlar
% 43	% 57
30	40

Tablo 3.5 çalışmamıza katılanların memleket durumları hakkında bilgi vermektedir. Katılanların nereli oldukları bizim için önemli değildir. Ancak, tabloyu incelediğimizde katılımcıların % 43'ünün Şanlıurfa İlinden olduğu, % 57'sinin ise Şanlıurfa dışındaki çeşitli illerden atanan memurlardan oluştuğunu görüyoruz. Bu sonuç bizim için önem arz etmektedir. Çünkü başörtülü kadının kamuda çalışma sorununu Şanlıurfa ili örneği ile ele almış olsak da, elde edilen bilgilerin daha önce Türkiye'nin çeşitli illerinde okumuş ya da çalışmış kişilerin vermiş olduğu bilgilerden elde edilmiş olması bize sonuçların sadece Şanlıurfa İli ile sınırlı olmadığını ifade etme hakkını vermektedir.

Tablo 3.6. Katılımcıların Medeni Durumu

Evli	Bekâr
% 74	% 26
52	18

Tablo 3.6 çalışmamıza katılanların medeni durumu hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi çalışmamıza katılanların % 74'ünün evli, % 26'sının bekâr olduğu görülmektedir. Bu bilgi ülkemizde uzun süre uygulanmış olan, başörtüsü yasağı mağdurlarının sadece başörtülü kadın memurlar olmadığını, kadınlarla beraber eşlerinin, çocuklarının ve ailelerinin de aynı mağduriyetlerden çeşitli derecelerde olumsuz etkilendiklerini göstermektedir. Bekâr kadınlar ve emek verip onları okutan aileleri de başörtüsü yasağından dolayı maddi ve manevi sıkıntılar yaşamak zorunda bırakılmışlardır.

Tablo 3.7. Katılımcıların Sahip Olduğu Çocuk Sayısı

Çocuk Yok	1 Çocuk Var	2 Çocuk Var	3 Çocuk Var	4 Çocuk Var
% 38,50	% 15,50	% 19	% 20	% 7
27	11	13	14	5

Tablo 3.7 çalışmamıza katılan kişilerin sahip olduğu çocuk sayıları hakkında bilgi vermektedir. Tabloyu incelediğimizde, katılımcıların % 38,50'sini bekâr ya da henüz çocuk sahibi olmayanlar oluşturmaktadır. % 15,50'sinin 1 çocuk sahibi olduğu, % 19' nun 2 çocuk sahibi olduğu, % 20'sinin 3 çocuk sahibi olduğu ve % 7'sinin 4 çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Katılımcılardan elde ettiğimiz bilgiler bizi, başörtüsü yasağına inancı gereği direnen kadınların sahip olduğu çocuk sayısı artsa bile her sıkıntıyı göze aldıkları, işten uzaklaştırma cezasına bile katlandıkları ve yıllarca çalışmadıkları sonucuna ulaştırmıştır. Araştırmamızın anket bölümüne koyduğumuz bu soru ile ailelerin maddi yükümlülüğünü artıran çocuk sayısının artması yasağı uyanların sayısını nasıl etkiler merakımıza beklenmedik bir cevap gibi görünmektedir. Çünkü işten atılmayı ya da istifa etmeyi göze alanların çoğu 2, 3 ya da 4 çocuklu bayanlardan oluşmaktadır. Bu sonuç bizi aslında hiç şaşırtmadı çünkü insanların inancı gereği doğru bildiklerinden vazgeçemedikleri bilinen bir gerçektir.

Tablo 3.8. Katılımcıların Maddi Durumu

Kötü	Orta	İyi
% 1,50	% 37	% 61,50
1	26	43

Tablo 3.8 çalışmamıza katılan kişilerin maddi durumu hakkında bilgi vermektedir. Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı gibi kişilerin % 1.50'si maddi durumunu kötü, % 37'si orta ve % 61,50'si iyi olarak ifade etmiştir. Maddi durumun iyi, orta ya da kötü olarak nitelendirilmesi göreceli bir kavramdır. Ancak yapılan görüşmelerin incelenmesi sonucu maddi durumuna kötü diyen kişinin asgari ücretle çalıştığı, maddi durumunu orta olarak değerlendiren kişilerin genelde memur ve bekâr kişiler olduğu, iyi olarak değerlendirenlerin ise evli ve eşleri çalışanlar olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.9. Kurumda Çalışan Bayan Personel Sayısı

Kurumlarda Çalışan Bayan Personel Sayısı	Kurumlarda Çalışan Başörtülü Bayan Personel Sayısı	Kurumlarda Çalışan başörtülü olmayan Bayan Personel Sayısı
% 100	% 55	% 45
850	468	382

Tablo 3.9 çalışmamıza katılan kişilerin çalıştıkları kurumlarda ne kadar bayan personel çalışmaktadır ve bu personelin ne kadarı başörtülüdür bu konuda çok net olmasa da bilgi vermektedir. Tablonun incelenmesinden de görüleceği gibi, araştırmamıza katılan kişilerin verdiği bilgilere göre kurumlarında çalışan bayan personel sayısı toplamı 850, bu 850 bayandan % 55'inin başörtüsü kullandığı, % 45'inin ise başörtüsü kullanmayan personel olduğu görülmüştür. Bu sonuç başörtüsü

yasağının uygulanmadığı günümüzde başörtülü bayanların başörtüsü kullanmayan bayanlardan sayıca fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.1’den Tablo 3.9’a kadar olan kısım araştırmamıza katılan kişilerin genel olarak sosyo-kültürel ve ekonomik durumları hakkında bilgi edinmek amacıyla uygulanan yarı yapılandırılmış anket bölümünün bulgularını içermektedir.

Tablo 3.10’ dan 3.33’e kadarki bölümde ise katılımcılarla yaptığımız görüşmelerin yorum ve değerlendirilmesine yer verilecektir. Katılımcılara yöneltilen her soruya ait değerlendirme ve bulgular ayrı ayrı tablo ve/veya metin halinde sunulmaya çalışılacaktır. Her tablo ve değerlendirmesinden sonra ilgili soruya verilen ilginç cevaplardan alıntılara yer verilecektir.

Soru 1) Ne Zaman Örtündünüz? Örtünme kararınızı başörtüsü yasağı erteledi mi? (yasağın uygulandığı dönemde ben örtünürsem tam örtünürüm deyip, bu nedenle örtünmeyi ertelediniz mi?)

Tablo 3.10. Ne zaman örtündünüz? Örtünme kararınızı başörtüsü yasağı erteledi mi?

Lise veya öncesi dönemde örtündüm (Yasaktan dolayı örtünmeyi ertelemedim)	Üniversite Eğitimi sırasında örtündüm(Yasaktan dolayı örtünmeyi ertelemedim)	Çalışma hayatına başladıktan sonra örtündüm	Başörtüsü Yasağı Kaldırıldıktan sonra örtündüm (Yasaktan dolayı örtünmeyi erteledim)
% 51	% 26	% 19	% 4
36	18	13	3

Tablo 3.10 katılımcılara yönelttiğimiz Ne zaman örtündünüz? Örtünme kararınızı başörtüsü yasağı erteledi mi? (yasağın uygulandığı dönemde ben örtünürsem tam örtünürüm deyip, bu nedenle örtünmeyi ertelediniz mi?) sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüleceği gibi katılımcıların % 51’i örtünmeye ortaokul veya lise yıllarında karar vermiş ve bu kararı vermelerinde uygulanan başörtüsü yasağı etkili olmamıştır. % 26’sı üniversite eğitimi sırasında

örtündüğünü ve başörtüsü yasağından dolayı örtünmeyi ertelediğini ifade etmiştir. % 19'u çalışma hayatına başladıktan sonra örtünmeye karar verdiğini ve örtünmeyi ertelediğini ifade etmiştir sadece % 4'ü başörtüsü yasağının kaldırılmasından sonra örtündüklerini ve yasaktan dolayı örtünme kararını ertelediklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç bize insanların yasak ve engellemelere rağmen dini inançlarının gereğini yerine getirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

G.8) Başörtüsü yasağı kalktıktan sonra örtündüm. Evet erteledi.

G.9) Başörtüsü serbest olduktan sonra örtündüm. Örtünmeyi erteledim çünkü dışarıda kapalı, kurumda açık olmaktan çekindim.

G.43) 2010 yılında örtündüm. Örtünmeyi biraz erteledim nasıl olsa açmak zorunda kalacağım deyip erteledim.

Soru 2) İşe ilk başladığınızda başörtülü müydünüz? İşyerinde nasıl karşılandınız? (ne gibi sorunlarla karşılaştınız? Hakkınızda ne gibi beyanlarda bulundular?)

Tablo 3.11. İşe ilk başladığınızda başörtülü müydünüz?

Evet, başörtülüydüm ama o dönemde herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadım.	Evet, başörtülüydüm idari yasaklardan dolayı böyle çalışamazsınız dediler.	Evet, başörtülüydüm ama özel işyeri olduğu için sıkıntı yaşamadım.	Evet, başörtülüydüm ama başörtüsü yasağının kalkmasına yakın bir süreç olduğu için sıkıntı yaşamadım.	Hayır, başörtülü değildim.
% 21	% 46	% 6	% 17	% 10
15	32	4	12	7

Tablo 3.11 katılımcılara yönelttiğimiz işe ilk başladığınızda başörtülü müydünüz? İşyerinde nasıl karşılandınız? (ne gibi sorunlarla karşılaştınız? Hakkınızda ne gibi beyanlarda bulundular?) sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. 70 kişiden çok farklı cevaplar aldık. Bu farklılığın sebebi katılımcıların

yaşı, işe başlama tarihleri, çalıştıkları kurumların idari yasakları uygulama durumu, iş yerinin bulunduğu mekân (köy-şehir merkezi) vb. sebeplerdir. Katılımcıların % 21'i "evet başörtülüydüm ve o dönemlerde henüz başörtüsü yasağı uygulanmadığı için hiç bir sıkıntı yaşamadım" cevabını vermiştir. Bu gruptaki katılımcıların yaş itibariyle 40 ve üzeri yaş gurubunda olduğu ve 28 Şubat 1997 tarihinden önce işe başladıkları gözlemlenmiştir. Katılımcıların % 46'sı "evet, başörtülüydüm idari yasaklardan dolayı böyle çalışamazsınız dediler" cevabını vermiştir. Bu gruptakilerin genelde 30 yaşın üstü 40 yaşın altındakilerden oluştuğu görülmüştür. Çünkü 30-40 yaş arası olanlar 28 Şubat 1997 süreci ve sonrasında işe başlamışlardır. Dolayısıyla başörtüsü yasağının en sıkı uygulandığı süreci yaşamışlardır. Katılımcıların % 6'sı "evet, başörtülüydüm ama özel işyeri olduğu için sıkıntı yaşamadım" cevabını vermiştir. Bu gruptakilerin çoğunluğunu yine 30-40 yaş arasındakilerden oluştuğu, 28 Şubat süreci sonrası uygulanan başörtüsü yasağı sebebiyle kamu kurumlarında çalışmadıkları ve özel işyerlerinde çalışmaya başladıkları görülmüştür. Katılımcıların % 17'sinin "evet, başörtülüydüm ama başörtüsü yasağının kalkmasına yakın bir süreç olduğu için sıkıntı yaşamadım" dediği görülmüştür. Bu gruptakilerin genelde 30 yaş altındaki kişilerden oluştuğu ve çeşitli kamu kurumlarında başörtüsü yasağının eskisi gibi uygulanmadığı son dönemde çalışmaya başladıkları görülmüştür. Yine bu cevabı verenlerin bir kısmı köy yerinde işe başladıkları için bir süreliğine başörtülü çalışma imkânı bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların % 10'u ise işe ilk başladıklarında başörtülü olmadıkları için herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

G.1) Evet başörtülüydüm. Ben başörtülü çalışabilmek için köye tayinimin çıkmasını istemiştim. 3 yıl kadar beni kimse keşfetmeden çalıştım. Ama daha sonra bizim köyü bayağı üst düzey ziyaretçiler ziyaret etmişlerdi. Bu saadet uzun sürmedi. Daha sonra baktım ki orada başörtülü çalışma şansım kalmadı ben de tayin istedim ve il merkezine geldim.

G.11) Evet başörtülüydüm. Herkes şaşkınlıkla karşıladı, başörtülü doktor olur mu? İşyerinde çalışabilir mi? Gibi ifadeler kullandılar. Fakültede asistanlık eğitimim sırasında da aynı sorunları yaşadım, üst mercilere derhal şikâyetlerde bulunuldu.

G.15) Evet başörtülüydüm. Gerek iş arkadaşlarım gerekse çalıştığım bölgenin halkı tarafından yadırgayıcı ve tehdit edici (yasaklarla) sözlerle karşı karşıya gelmemek mümkün değildi.

G.27) Evet başörtülüydüm. Açmak zorunda kaldım. Okul dışında kapatıyordum. Hakkımda herhangi bir beyanda bulunulmadı insanlar saygılıydı ama idari yasaklar uygulanyordu.

G.33) Evet başörtülüydüm. Sorun olmadı. Çünkü İmam-Hatip lisesinde işe başlamıştım. 28 Şubat döneminde sorun oldu. Meslekten atıldım.

G.37) Evet, başörtülüydüm. Çalıştığım okulda tek başörtülü ben olduğum için çok dikkat çekiyordum. Okul müdürü "hoca hanım yalnızca derslerde başınızı açarsanız iyi olur" diyordu.

G.41) Evet başörtülüydüm. İlkönce başörtülü görünce insanların bakışlarında bir soru işareti var. Kendinizi tanıttınca da soru işareti yerini acımaya bırakıyor ve bir süre sonra müfettişler gelince ne olacak diye endişeleniyorlar.

G.46) Evet başörtülüydüm. Aslında ilk sorunla öğrencilik yıllarımda 1999 yılında yurt kayıtları sırasında karşılaştım. Yurt kaydı için başı açık fotoğraf istediler ancak biz bu konuda arkadaşlarla beraber Allah'ın emrine uymayı öncelikli gördük ve kayıt yaptırmadık. Sonra okulda bazı hocalarımız bizi derslere hiç almadı, bizim için gözyaşı döken hocalarımızda vardı. Derslere girmediğimiz bir sınav için arkadaş beni aradı neredeyse gel sınava gireceğiz dedi. O dersin içeriğini bilmiyorduk ama sınava girdik ve dersi geçtik. Dersin hocası kötü notunuz var mı? Dedi yok deyince çok şaşırıldı. Sonrasında başörtüsü yasağı nedeniyle öğretmenliğe başvuramadığım için 2007'ye kadar Kur'an-ı Kerim kurslarında Kur'an dersleri verdim. Bu sayede halkı tanıdım. Hala onun faydalarını görüyorum. Başörtüsü yasağından dolayı istifa eden doçent bir hocamız vardı. Siz bu arada çocuklarınızı yetiştirin, eşinize vakit ayırın, bu yüzden mutlu olun çünkü Allah için bir şeyler yapmış olursunuz demişti. Ben çok huzurluyum demişti. Benim eşim imamlık yaptığı için ben çok maddi sıkıntı çekmedim ama ciddi sorunlar yaşayan arkadaşlarım vardı. Eşleri kasiyerlik yapmak

zorunda kalmıştı. Başörtümüne geleneksel olarak da müdahale ediliyordu. Çevremizdekiler de okudunuz neden istifa ediyorsunuz diye karışıyorlardı.

G.50) Evet başörtülüydüm. Okulu da başörtülü okudum. 4 yıl kadar da örtülü çalıştım. Sonrasında sorunlar çıkınca sırasıyla tüm idari cezaları aldım, sonra sürgün geldi ve istifa etmek zorunda kaldım.

G.57) Evet başörtülüydüm. Başta açmam konusunda pazarlık yapıldı. Müdür bey bana seni bu şekilde başlatamam, milli eğitim senin gibileri başıma bela edecek, çekil git dedi. Milli eğitime gittim, görüştüğüm kişi bana okul müdürünün böyle bir yetkisi yok git seni işe başlatsın ne yapacaksa sonra yapsın dedi.

G.62) Evet başörtülüydüm. Çeşitli sıkıntılar yaşadım. Kamuda çalışmayı başörtüsü yasağından dolayı her zaman erteledim. 2002'de AKP'nin başa gelmesinden sonra hastaneye başvurduğum. Başhekim kanal tedavisi yapman şartıyla seni kabul ederim dedi. Bu iş zahmetli olduğu için hastayı dışarıya sevk etmemek şartıyla beni kabul etti. Ancak denetlemelerde ortalıkta görünmemem gerektiğini de söylediler. Valinin denetimleri sırasında giyinme odasına gidiyordum. Bu durumdan rahatsız oldum ve kendime bir boneli kıyafet diktirdim ve o kıyafetle idare ettim. Vali yardımcısı bir şey demedi ve vicdanen daha rahat çalışıyordum.

Soru 3) Kurumunuzda işe başladığınız andan itibaren kılık-kıyafet ya da başörtüsü konusunda herhangi bir engel ile karşılaştınız mı? Neler hissettiniz? (sizde ne gibi duygular uyandırdı?)

Tablo 3.12. İşe ilk başladığınızda başörtüsü yasağıyla karşılaştınız mı?

Hayır, ilk başta bir sorun yoktu fakat 28 Şubat 1997'den sonra sıkıntılar başladı sırayla tüm cezaları verdiler ve sonra-sında meslekten atılma cezası aldım.	Evet, başörtümü açmamı istediler açmayınca sırayla tüm cezalar ve işten uzaklaştırılma cezası aldım.	Evet, karşılaştım açmak istemediğim için peruk takarak sorunu çözmeye çalıştım.	Evet, karşılaştım ama mesai saatinde başımı açarak sorunu çözmeye çalıştım.	Başörtüsü yasağından dolayı özel sektörde çalıştım kamu personeli olamadım.	Başörtüsü yasağının kaldırılmasına yakın olduğu için bir sorunla karşılaşmadım.	İşe başlarken henüz başörtülü olmadığım için bir sorunla karşılaşmadım.
% 24	% 6	% 7	% 33	% 7	% 17	% 6
17	4	5	23	5	12	4

Tablo 3.12 katılımcılara yönelttiğimiz kurumunuzda işe başladığınız andan itibaren kılık-kıyafet ya da başörtüsü konusunda herhangi bir engel ile karşılaştınız mı? Neler hissettiniz? (sizde ne gibi duygular uyandırdı? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 24'ü *“hayır, ilk başta bir sorun yoktu fakat 28 Şubat 1997'den sonra sıkıntılar başladı sırasıyla tüm idari cezaları verdiler ve sonrasında meslekten atılma cezası aldım.”* % 6'sı *“evet, başörtüsüyle çalışamayacağımı söylediler. Başörtüsüyle çalışmaya devam ettiğim için sırasıyla tüm idari cezaları aldım ve sonrasında işten uzaklaştırma cezası aldım.”* % 7'si *“evet, sorunla karşılaştım, başörtümü açmak istemediğim için peruk takarak sorunu çözmeye çalıştım.”* % 33'ü *“evet, sorunla karşılaştım ama mesai saatinde başımı açtığım için sorun yaşamadım.”* % 7'si *“başörtüsü yasağından dolayı özel sektörde çalıştım. Kamu personeli sınavlarına katılmadım.”* % 17'si *“başörtüsü yasağının kaldırılmasına yakın işe başladığım için bir sorunla karşılaşmadım.”* % 6'sı ise *“işe başlarken henüz başörtülü olmadığım için bir sorunla karşılaşmadım.”* cevabını vermiştir. Verilen cevaplara baktığımızda insanlar din ve vicdan hürriyetini yaşayamadığı zaman mecburen yasaklara uymaya çalışmaktadır. Başörtüsü yasağıyla karşılaşanlar da yıllarca ya çalışma hak ve özgürlüğünden ya da din ve vicdan özgürlüğünden vazgeçmek zorunda bırakılmışlardır. İşten atılmak, istifa etmek, işyerinde başörtüsünü çıkarmak, kamu sektöründe çalışmaktan vazgeçmek, peruk takmak, bone takmak ya da hiç istemedikleri halde gözlerden uzak kalabilmek için köy yerinde çalışmak gibi çözüm yollarına başvurmuşlardır.

Bu konuda “peruk taktım”, “mesaide başımı açtım”, “göz önünde bulunmamaya dikkat ettim” ya da “yıllarca köy yerinde çalışarak göze batmamaya çalıştım” diyen tüm katılımcılar maddi sıkıntı çekmemek için kendilerince çeşitli çözümler ürettiklerini ifade etseler de psikolojik açıdan çok sıkıntı çektiklerini, kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi hissettiklerini, işyerinde maruz kaldıkları bakış, ima ve uyarılardan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir.

G.1) İlk tayinim il merkezinde bulunan, meşhur Deli Mahmut lakaplı bir müdürü olan (bu lakabı ile çok övündüğü için yazdım. Yoksa insanlara bu tarzda lakap takmalardan hiç hoşlanmam.) Kanuni Sultan Süleyman İ.Ö. Okuluna çıkmıştı. Tabi başörtülü gitmiştim. Bana oldukça kaba davranıp bu kıyafetle benim odama gelme diye azarlamıştı. Bende lavaboda başörtümü çıkarıp göreve başlama yazımı

imzalatmıştım. Ne hissedebilirim ki insanlıktan nasibini almamış, hangi yollarla o makama geldiği belli olmayan insanlara maskara olduk diye çok üzülmiştim. Aslında ülkem adına üzülmiştim. Böyle insanların idare ettiği 4500 kişilik okul benim ülkeme ne verebilirdi ki....

G.11) Her zaman geri planda durmaya özen gösterdim, hasta muayenesinde poliklinikte bile doktor önlüğü giymedim ki dikkat çekmeyeyim. İkinci sınıf insan psikolojisinde hissediyorsunuz, şikayetler, her ay isim isim bildirilmeler (askeriye kanalı ile), cezai müeyyideler, psikolojik anlamda tamamen travma, korkarak, çekinerek işe gelmeler...

G.12) İlk birkaç ay peruk kullandım. Daha sonra normal başörtülü şekilde çalıştım. Üniversitede de aynı sorunu yaşadığım için artık alışmıştım. Bundan dolayı çok üzülmedim. Ama peruk takıyor olmak insana kendini ikinci sınıf vatandaşmış gibi hissettiriyor.

G.17) Herhangi bir engelle karşılaşmadım. Her şey çok güzel başladı yasak 1- 1,5 yıl sonra 28 Şubat dedikleri dönemde başladı.

G.27) Tabii ki karşılaştım. İkinci sınıf insan muamelesine tabii olduk, kendimle çeliştim, psikolojim bozuldu.

G.33) 28 Şubatta soruşturmalar açıldı, müdürün hakaretine uğradım, sınıfta ders yaparken gelip “dışarı” diyerek beni kovdu. Neler hissedeceğim ortada.

G.34) Okul idaresi sürekli bizi uyarıyordu, kılık-kıyafet yönetmeliğine aykırı davranıyorsunuz diyerek huzurumuzu bozuyorlardı.

G.36) Çok sıkıntı yaşadım, ne ben kendimi öğretmen olarak görebildim nede toplum örtülü olduğum için öğretmenliği...

G.37) Birçok engelle karşılaştım. Çok göz önünde olmamaya dikkat ediyordum. Buna rağmen bütün cezaları sırasıyla aldım.

G.41) İlk başladığım yıl çok endişeliydik, diken üstündeydik, çeşitli uyarı ve tepkiler aldım uyarma, kınama, maaştan kesme, sürgün vb. tüm idari cezaları kısa bir sürede sırasıyla aldım. Çok acı verici bir dışlanmışlık duygusu sadece okulda değil ailem ve çevremde de aynı dışlanmışlığı gördüm, tepkiler aldım. Benim ailem laik ve

özgürlükçü bir aile, dolayısıyla işimden atıldığımda sadece maddi yönünü düşünüp manevi yönünü düşünmediler. İşimden atılacağı için aptallık dediler.

G.57) Yani o yılları düşünmek çok kötü ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorsunuz. Öğretmenler odasında oturmak sıkıntı, bahçeye çıkmak ayrı sıkıntı, törene katılsam mı? Katılmasam mı? Müdürün söyledikleri yetmiyormuş gibi, insaflı olanların ikna girişimleri oluyordu. Özel hayatımıza kadar el atıyorlardı. Eğer işten atılırsanız eşleriniz sizi boşar, eşiniz sizinle maaşınız için evlendi dediler. Sıkıntılarımız vardı. Eşim sınava çalışıyordu, çocuk vardı sıkıntılar üst üste geldi. Müdür ifade, savunma almadan üst üste cezalar veriyordu okuldaki sıkıntılar beni istifaya zorladı.

G.58) Evet başörtülüydüm. Kendi işyerim olduğu için sıkıntı yaşamadım. Ama Hacettepe Üniversitesi mezunuyum ve 7-8 yıl kamuda uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle işe başlayamadım.

G.68) İşe ilk başladığım gün uyarıldım. “Kanunlar böyle” bize sıkıntı çıkarmayın dediler. İlk gün herkesin gözü üstümdeydi, peruk taktım, tuhaf karşılandım, kendimi kötü hissettim.

Soru 4) Başörtüsü yasağı ile karşılaşmanızın asıl sebebi nedir? İdari

yasaklardan dolayı mı? Amirin şahsi ısrarından mı kaynaklanıyordu?

Tablo 3.13. Başörtüsü yasağıyla karşılaşmanızın sebebi nedir?

İdari yönetmeliklerden kaynaklanıyordu amirler mecburen uyguluyorlardı.	Amirin şahsi ısrarı etkiliydi amir isterse idare edebilir (amir önemli).	Hem idari yasaklar hem de amirler etkili oluyordu	Yasağın uygulandığı dönemde öğrencydim hocalar dersten çıkarıyorlardı.	İkisi de değil başörtüsüne ideolojik anlam yüklediklerinden tepki görüyorduk.
% 55,50	% 6	% 21	% 16	% 1,50
39	4	15	11	1

Tablo 3.13 katılımcılara yönelttiğimiz, başörtüsü yasağı ile karşılaşmanızın asıl sebebi nedir? İdari yasaklardan dolayı mı? Amirin şahsi ısrarından mı kaynaklanıyordu? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 55,50'si *“amirlerin sıkıntı yaşamamak için mevcut yönetmelikleri uyguladıklarını şahsi ısrarlarının söz konusu olmadığını belirtirken”* % 6'sı *“amir ya da ders hocalarının bu konudaki görüşünün çok önemli olduğunu ve amir isterse bir çözüm yolu bulabilir”* düşüncesindedir. Katılımcıların % 21'i ise *“hem idari yasaklar hem de amirlerin şahsi ısrarı etkili olabiliyordu”* demiştir. Yine katılımcıların % 16'sı *“yasağın uygulandığı dönemde henüz çalışmıyordum ama öğrenciyken ders hocalarının ısrarı etkili oluyordu”* cevabını verirken, % 1,50'si ise *“aslında başörtüsü yasağı ne idari yasaklardan nede amirin şahsi ısrarından kaynaklanmıyordu başörtümüne ideolojik anlamlar yüklendiği için müdahale ediliyordu”* ifadesinde bulunmuştur. Bu hususta özellikle 35-45 yaş arası orta yaş grubundakiler *“28 Şubat 1997 Süreci”*nden sonra çeşitli cezalar almış, amirlerin hakaretlerine maruz kalmış, psikolojik açıdan yıpranmış ya istifa etmek zorunda bırakılmış ya da meslekten uzaklaştırma cezası almışlardır.

G.1) Benim ilk amirim ilçe milli eğitim müdürü idi. Refah partisi dönemi takunyalarla milli eğitim binasında gezen adam bizim köye gelince şu köyden girerken başınızı açacaksınız tamam mı diye bağırp çağırın, maaşlarımızı eskiden milli eğitimden aldığımız için binaya giremez hale getiren bir zavallıydı. O dönem hayatımdan bezdiğim yıllardı. Beni en çok inciten saldırının da bir ahlaki olmasını düşünmemdi ve bize bu zulmü yapanlar dindar geçinip benim de hanımı kapalı diyen insanlardı. Tabi bunu kanunlardan dolayı mı yoksa koltuğunu kaybetme korkusundan mı olduğunu bilemem. İkincisi hiç dindar değildi namı değer Deli Mahmut ne yaptığını kendi de bilmezdi o okulda çalışırken bu adamın burada ne işi var diye çok düşünmüşümdür. Ama beni severdi fakat peruk takan bir arkadaşım sürekli dalga geçirdi. Kişiliksizliğinden zulmederdi yoksa bu tip insanların bir misyona sahip olduğunu düşünmüyorum. Ondan sonraki iki müdürüm yaşayışlarından da gözlemlediğim kadarıyla sosyal demokratlardı ve kanunları uyguladıklarını söyleyerek başörtüye izin vermezlerdi ama bizim dindar idarecilerimiz gibi bizi de hiç aşağılamadılar Hatta biri öyle bir ortamda namaz için mescit yeri isteyince bizi geri çevirmemişti.

G.3) İslam'ı yaşamayanların tahammülsüzlüğü 28 Şubatta laiklerin cadı avına çıkmasıyla büyük mağduriyetler yaşatmışlardı.

G.6) İslamiyet ve dindar kimselere karşı duyulan düşmanlık.

G.14) İdari yasaklardan ve amirin şahsi ısrarı.

G.17) Asıl sebebi hala çözebilmiş değilim. Çokta anlamaya çalışmadım. Amir var olan yasaklardan söz ediyordu, başkaları öyle yasakların olmadığından, haktan hukuktan söz ediyordu.

G.35) Ankara'da çalışırken bu yasakla karşılaştım. Hem idari yasak, hem de amirin şahsi ısrarı (dolaylı olarak) işin ilginç tarafı amirimiz ilahiyat mezunu idi. Yani başörtüsünün farz olduğunu çok iyi biliyordu. Ama baskı uyguluyordu.

G.37) Amirin şahsi ısrarı daha öne geçiyordu sanki görevime son verilen okulda.

G.39) Elbette ki idari yasaklardan kaynaklanıyordu. Fakat amirlerin bu konudaki ısrarları da göz ardı edilemez. Başörtüsü konusunda anlayışlı olan amirler bazen görmezden gelebiliyorlardı ya da en azından uyarırken rencide etmeden uygun bir dille ifade ediyorlardı.

G.53) Amirin görüşü de etkili olabiliyordu. Kraldan çok kralcı olabiliyorlar. Bizim kurumda amirler çok korkak davranıyorlardı.

G.56) Hem idari yasaklar hem de hocaların kendi görüş ve yaklaşımları söz konusu olabiliyordu.

G.57) Benim amirim daha önce camide imamlık yapıyormuş. Muhtemelen üstten gelen emirlerden dolayı zorluyordu. Ama insaflı davranmıyordu. Müdürümüz vekâleten bakıyordu. Ondan önceki müdür başörtülülere karışmadığı için görevden alınmış onunla aynı sonu yaşamamak için öyle davranıyordu. Milli eğitim müdürlüğünün gözüne girmek için de öyle davranmış olabilir.

G.58) Hem idari ve hukuksal yasaklar hem de amirin görüşü etkili olabiliyor. Hem kamuda hem de özel sektörde amir çok önemli hatta özel sektörde amirin görüşü tercih sebebi olabiliyor.

G.63) İki de değil örtümüzü bahane ederek, ideolojiktir, eğitimin düzenini bozuyorsunuz vb. sebepler öne sürdüler.

G.67) Mutlaka idari kural ve yasaklar önemli fakat amir isterse bir çözüm yolu bulabilir.

G.69) Ben üniversitede karşılaştım. Hem idari yasaklar hem de hocaların şahsi ısrarı etkili olabiliyordu.

Soru 5) İşe başladığımızda ya da başörtüsü yasağıyla karşılaştığımızda neye karar verdiniz?

Tablo 3.14. Başörtüsü yasağıyla karşılaştığımızda neye karar verdiniz?

Mecburen ya başörtümü çıkarıp çalışacaktım ya da tüm cezaları alıp işten atılmayı göze alacaktım işyerinde başörtümü çıkardım.	Başörtümü açmayı asla düşünmedim sırayla tüm cezaları aldım ve meslekten çıkarılma cezası aldım.	Başörtümü açmayı asla düşünmedim sırayla tüm cezaları aldım ve istifa etmek zorunda kaldım.	Başörtüsünden vazgeçemediğim için kamu kurumlarında çalışmak için sınavlara girmedim, ya özel işyerlerinde çalıştım ya da çalışmaktan vazgeçtim.	Başörtüsünden vazgeçemediğim için peruk takarak çalışmak zorunda kaldım.	İşe başladığımda başörtüsü yasağı çok sıkı uygulanmıyordu sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarımda açmak zorunda kalmıştım.	Başörtüsü yasağı uygulandığında köy yerinde çalışarak ya da geri planda kalarak gözden uzak kalmaya çalıştım.	Başörtüsü yasağından dolayı örtünmeyi hep erteledim yasak kalktıktan sonra örtündüm.	Başörtüsü yasağı nedeniyle ücretsiz izin aldım.
% 31,50	% 23	% 4	% 10	% 6	% 14	% 6	% 4	% 1,50
22	16	3	7	4	10	4	3	1

Tablo 3.14 katılımcılara yönelttiğimiz, işe başladığımızda ya da başörtüsü yasağıyla karşılaştığımızda neye karar verdiniz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 31,50'si "ya başörtümü çıkarıp çalışacaktım ya da tüm idari cezaları alıp işten atılmayı göze alacaktım. Mecburen işyerinde başörtümü çıkarıp çalıştım." cevabını vermiştir. Böyle cevaplayan katılımcılar "maddi bir sıkıntı çekmedim ama manevi açıdan çok sıkıntı çektim." "psikolojim bozuldu, kendimle çelişkiye düştüm." "vicdanen çok rahatsız oldum." gibi cümlelerle sıkıntılarını ifade etme gereği duymuşlardır. Yine % 23'ü "başörtümü açmayı asla düşünmedim sırayla tüm idari cezaları almayı ve meslekten

çıkarılmayı göze aldım. Çünkü Allah'ın emri benim için her şeyden daha önemliydi.” cevabını vermişlerdir. Bu cevabı verenlerin hepsi sırasıyla bütün idari cezaları almış ve meslekten çıkarılma cezası ile açığa alındıklarını, fakat her şeye rağmen çekmiş oldukları maddi sıkıntıları çok önemsemediklerini, daha çok haksız suçlamalar ve rencide edici ifadelerden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların % 4'ü *“başörtümü açmayı düşünmedim her şeyi göze aldım.”* Cevabını vermiştir. Bu cevabı verenlerin hepsi sırasıyla bütün idari cezaları almış ve sonunda baskılara dayanamayıp istifa etmek zorunda kalmışlardır. Yine katılımcıların % 10'u *“başörtüsünden vazgeçemediğim için kamu kurumlarında çalışmak için sınavlara giremedim.”* ya *“kendime uygun özel işyerlerinde çalıştım.”* ya da *“çalışmaktan vazgeçtim.”* cevabını vermişlerdir. Bu kişilerin yıllarca meslekleri dışında özel sektörde çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakıldıkları ve bu duruma çok üzüldükleri tespit edilmiştir. Yine katılımcıların % 6'sı *“başörtüsünden vazgeçemediğim için peruk takarak çalışmak zorunda kaldım.”* demiştir. Peruk takarak sorunu çözmeye çalışanların *“hiçbir zaman içime sinmedi”, “peruk taktım ama kendimi rahat hissetmedim. Çünkü insanlar tuhaf karşılıyor ve acıyarak bakıyorlardı sadece saçım olmadığı için kendimi avutuyordum. Vicdanen rahat değildim”* demişlerdir. Katılımcıların % 14'ü *“işe başladığımda başörtüsü yasağı çok sıkı uygulanmıyordu sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarımda açmak zorunda kaldım.”* derken, % 6'sı *“başörtüsü yasağı uygulandığında yıllarca köy yerinde çalışarak ya da geri planda kalarak gözden uzak kalmaya çalıştım.”* demiştir. Yine katılımcıların % 4'ü *“başörtüsü yasağından dolayı örtünmeyi hep erteledim yasak kalktıktan sonra örtündüm”* derken % 1,50'si de *“başörtüsü yasağıyla karşılaştığım zaman ücretsiz izne ayrılmak zorunda kaldım.”* demiştir.

G.1) İşi bırakmaya karar vermiştim. Bu kararımı eşimle paylaştım (o zaman nişanlıydık). O da bana ben sana çalış demem sen kararını ver ben evimi geçindiririm dedi. Ama bana, bu işi yapmak istiyorsan olaya şöyle bak dedi. Yirmi yıl görev yapsan onu da hakkıyla yapsan ortalama 200-300 vatana millete yararlı insan 200 aileye hakikatleri anlatan biri olursun. Evde olsan neler yapabilirsin ömür boyu aynı samimiyetle insan yetiştirebilir misin? Ama bunları yaparken başını açtığın ilk gün neler hissettiysen 20 yıl boyunca aynı ızdırabı da çekebilecek misin? Gibi bir konuşma geçti. Ben de o günden sonra bu işi bir ibadet neşvesi ve

her günümü ahiretimi kazanma adına bir vesile sayarak işe gittim. Elimden geldiğince evrensel değerlerin farkında olan, hoşgörülü, farklılıklara saygılı, ilmi ve bilimi seven ahlaki değerleri yüksek öğrenciler yetiştirmeye çalıştım. Yaptığımın işlediğim günaha karşılık olmadığını biliyordum ama Allah'ın merhametine de çok güveniyordum. Hem de bizim gibi inançlı öğretmenler sınıfları boşaltırsa kimler doldururdu o sınıfları? Bu da vebal değil miydi?

G.17) Yasakla karşılaştığımda başımı açmamaya karar verdim. Çünkü bunun bir suç bir yasak olduğuna hiç inanmadım. Allah'ın emri olduğuna ve ondan gelenin her şeyden üstün olduğuna inandım.

G.22) Çalışmak zorundaydım, maddi imkânsızlıktan dolayı açarak çalıştım.

G.33) Hakkımı sonuna kadar savunmaya çabaladım. Çünkü kanunen kılık-kıyafet maddesiyle bir memurun görevine son verilemezdi. Onlarda başka bir maddeyi kullandı.

G.35) 1996'da böyle bir sorun yoktu. Sorun 1997-98 döneminde başladı. Tabi ki örtünmekte kararlıydım. Ama korkmadığımı da söyleyemem.

G.40) İlk başta dışarıda kapatıp içerde açıyordum. İnsanlar farklı düşünüyordu. Psikolojikmen rahatsızlık veriyordu, vicdanen rahattım ama psikolojikmen rahat değildim.

G.42) Bu yasağın devam edeceğini düşünmedim. Bana her tebligat geldiğinde bu yasağın geçici bir şey olduğunu ve daha ileri gitmeyeceğini düşünürdüm. Fakat görevden atıldığım zaman da pişman olmadım.

G.56) Kendi inançlarıma zarar gelmeden çalışabileceğim özel yerlerde iş aradım. Eğer başörtüsü yasağı olmasaydı kamu sektöründe çalışmak isterdim.

G.57) Götürebildiğim yere kadar götürmem gerektiğini düşünüyordum. Eşim eğer yeter artık çok huzursuzluk oluyor yeter demeseydi ben devam etmek istiyordum. Ancak bir öğretmen eğer rahat değilse zaten verimli olamaz. Öğretmenlik mesleğini çok sevdiğim halde isteksiz davranıyordum. Her şeye rağmen atılmaya kadar göze almıştım. Ancak eşim artık yeter kabullenemiyorum bırak artık gitme dedi, istifa dilekçemi vermek zorunda kaldım.

G.60) Maddi durumum iyi değildi okumak zorundaydım ve başımı açmak zorunda kaldım. Sözlü tacizler, aşağılanmalar, düşük not verme, fiziksel taciz (öğrenciyken kolumdan tutulup sürükleye sürükleye sınıftan atıldım), manevi baskı, hakaret vb. tüm sıkıntıları yaşadım. Bir doktor olarak ve çok başarılı bir öğrenci olmama rağmen uzman olmam engellendi, geri durdum, şevk, istek kalmadı, manen bittim.

G.63) Çok üzülüyordum. İnancımınla işim arasında bırakıldım.10 gün içinde uyarma, kınama, maaştan kesme vb. tüm idari cezaları aldım ve görevden uzaklaştırma cezası aldım. Müfettiş bana başını aç seni türbanlılar listesinden sileyim diyordu, oysa ben o listeden silinmek istemiyordum. 14 yıl görevime ara vermek zorunda kaldım.

G.69) Ailem örtünmemi istemiyordu. Kendi isteğimle örtünmüştüm. Çeşitli alternatif yollar aradım ve peruk takmaya karar verdim.

Soru 6) Başörtüsü yasağı nedeniyle iş hayatınızla ilgili maddi ve manevi ne gibi sorunlar yaşadınız?

Tablo 3.15. Başörtüsü yasağı nedeniyle iş hayatınızla ilgili maddi ve manevi ne gibi sorunlar yaşadınız?

Başörtüsü yasağı nedeniyle işyerinde başörtümünü çıkarmak zorunda kaldım. Manevi açıdan çok sıkıntılar yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle tüm cezaları alıp, meslekten çıkarıldığım için hem maddi hem manevi sıkıntılar yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle sırasıyla tüm cezaları aldım ve istifa etmek zorunda bıraktım hem maddi hem manevi sıkıntılar yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle ücretsiz izin aldım hem maddi hem manevi sıkıntılar yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle örtünmeyi hep erteledim uzun süre manevi sıkıntılar yaşadım. Yasak kaldırılınca örtündüm.	Yasak kaldırıldıktan sonra işe başladığım için sadece öğrencilik yıllarımda sıkıntı yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle yıllarca kamuda çalışmayı erteledim maddi ve manevi sıkıntılar yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle peruk kullanmak zorunda kaldım manevi sıkıntılar yaşadım.	Başörtüsü yasağı nedeniyle hep geri planda durmaya dikkat ettim manevi olarak yıprandım.
% 31,50	% 23	% 4	% 1,50	% 4	% 14	% 10	% 6	% 6
22	16	3	1	3	10	7	4	4

Tablo 3.15 katılımcılara yönelttiğimiz, Başörtüsü yasağı nedeniyle iş hayatınızla ilgili maddi ve manevi ne gibi sorunlar yaşadınız? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 31,50'si "başörtüsü yasağı nedeniyle işyerinde başörtümünü çıkarmak zorunda kaldım. Belki maddi açıdan

sıkıntı yaşamadım ama vicdanen rahat değildim, manevi açıdan çok sıkıntılar yaşadım.” derken, % 23’ü “başörtümü açmayı düşünmedim her şeyi göze aldım.” cevabını vermiştir. Böyle diyenlerin hepsi sırasıyla bütün idari cezaları almış ve meslekten çıkarılma cezası ile açığa alınmışlardır. Yine % 4’ü “başörtüsüyle çalışmaya devam ettiğim için bütün idari cezaları aldım ve istifa etmek zorunda kaldım.” demiştir. % 1,50’si “başörtüsü yasağı ile karşılaştığım için ücretsiz izne ayrılmak zorunda kaldım, maddi açıdan sıkıntı yaşadım.” demiştir. % 4’ü “başörtüsü yasağı nedeniyle yıllarca örtünmeyi düşündüğüm halde ertelemek zorunda kaldım ve yasak kaldırıldıktan sonra örtündüm” demiştir. % 14’ü “başörtüsü yasağı kaldırıldıktan sonra işe başladığım için çalışma hayatında sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarında başörtümü çıkarmak zorunda kaldığım için manevi açıdan çok sıkıntılar yaşadım.” cevabını vermiştir. Yine katılımcıların % 10’u “başörtüsünden vazgeçemediğim için kamu kurumlarında çalışmak için sınavlara giremedim ve kamuda çalışmayı ertelemek zorunda kaldım.” demiştir. Bu cevabı verenlerin kimi özel sektörde çalıştığını, kimi kendi işyerini açtığını kimi de çalışmaktan vazgeçtiğini ifade etmiştir. Yine katılımcıların % 6’sı “başörtüsünden vazgeçemediğim için peruk takarak çalışmak zorunda kaldım demiştir ve manevi olarak çok olumsuz etkilendim.” cevabını vermiştir. Katılımcıların % 6 ise, “başörtüsü yasağı uygulandığında geri planda kalarak, çok göz önünde olmamaya özen göstererek ya da köy yerinde çalışarak dikkat çekmemeye çalıştım.” demiştir. Böyle diyenlerin hepsi manevi açıdan çok sıkıntı yaşadıklarını, kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi hissettiklerini ve üzüldüklerini ifade etmişlerdir.

G.3) Müslüman bir ülkede (halkı Müslüman) İslam’ın emrinden dolayı manevi bir zulme maruz kalarak psikolojim rahatsızlanmıştır. Maddi zararı malumunuz ...

G.6) Özellikle manevi açıdan çok sorunlar yaşadım. Allah’ın emri olan bir farzı yerine getirememek vicdani bir azap yaşattı bana ve bu yüzden işten hep istifa etmeyi düşündüm.

G.11) Doktor önlüğü giyememek başlıca bir travma, üst düzey idari kademelerin dikkatini çekmemek için geri planda durmak, ikici sınıf vatandaş psikolojisinde hissetmek, işten uzaklaştırılırsam ne yaparım endişesi taşımak, işten uzaklaştırıldığında maaş kesintileri vb. tüm sıkıntıları yaşadım.

G.12) Öğrenciliğim 3 yıl uzadı, mesleğime geçişim 3 yıl uzadı, akraba ve çevremden aldığım eleştiriler beni fazlası ile üzdü. Tek tesellim okulu bıraktığım bu süre içinde ailemin herhangi bir tepkide bulunmamasıdır.

G.13) Yaklaşık 10 yıl önceden beri zaman zaman başımı örtmeyi düşünmekle beraber, yasak olması sebebiyle fikrimi hep ertelememe neden oldu. Manevi huzursuzluk ve büyük bir yük hissettim doğal olarak.

G.14) İstifa ettim 5 yıl kadar çalışmadım.

G.27) Manevi olarak çok yıprandım. Çünkü başörtümü açmak çok zor geliyordu kendimi çıplak hissediyordum.

G.31) Başörtüsü yasağından dolayı kamuda çalışmaya geç başladım. Maddi ve manevi kaybım oldu.

G.33) 6 yıl çalışmadım çünkü memuriyetten ihraç edildim. 6 yıllık öğretmen maaşı bu günün bedeliyle 150.000.- TL'den fazladır.

G.35) Kınama cezası sonrasında maaş kesim cezası aldım. Daha sonra görevden uzaklaştırılıp açığa alındım, atıldım. Maddi kayıpların önemi yok. Önemli olan ruhunuzda açılan ve kapanmayan yaralar oluyor.

G.37) Öğretmenlik mesleğime son verildi. Allah'ı Teâlâ'nın yardımı olmasaydı bu süreci çok daha ağır atlattırıldık diye düşünüyorum.

G.38) Üniversitede okurken maddi olarak harç yatırdığım halde okula gidemedim. Manevi olarak ise her gün okula kadar gidip içeri girememek beni kahrediyordu. Sınavlardan geri kaldık. 4 yıllık okulu 3,5 yılda bitirmek zorunda kaldık.

G.41) İşten atıldığımda başlarda çok sıkıntı yaşadık. Gelirimiz azalınca borçlarımızı ödeyemez olduk. Arkadaşlarıma mahcup oldum ama daha çok manevi sıkıntılarım oldu. Ailemden ve çevremden de dışlandım, tepkiler aldım. Yeni evlenmiştim. Eşimle birlikte borçlanmıştık. Çocuklarımızda doğunca büyük sıkıntılar yaşadık. Kardeşlerimin tavır alışları, beni kendilerine yakıştırmamaları, dışlamaları bende derin yaralar açtı.

G.42) İşten atıldığımda eşim çalıştığı için maddi sıkıntı yaşamadım. Ama işimi çok sevdiğim için manevi olarak zulme uğradım, çok yıprandım. Gayet ciddi idim ve işime şevkle gidiyordum ama böyle bir sonuç hiç düşünmemiştim.

G.43) Mesai saatlerinde başımı açmak zorunda kalıyordum. Maddi olarak bir sorun yaşamadım ama manevi olarak kendimi hep eksik hissettim. Sonuçta Allah rızası için yapman gereken bir şeyi başka bir şey için terk ediyorsun, çok kötü hissediyordum.

G.48) 28 Şubat'la beraber çok psikolojik baskılar yaşadık idari yasak olsa da idareciler kullanılarak mecburen bize baskılar uyguladılar. Çok sıkıntılar çektik, sürekli denetlemeler ve uyarılarla karşılaştık. Selamlaşıp konuştuğumuz kişiler selamlarını kestiler çok yaralandım.

G.49) Başörtüsü yasağı nedeniyle işe başvuramadım, evde oturmak zorunda kaldım, maddi ve manevi açıdan çok sıkıntılar çektim.

G.54) Öğrencilik yıllarımda bu yasakla karşılaştım. Kendimi dışlanmış hissettim. Maddi değil de manevi sıkıntılar çektim. Maddi olarak da okul kantinine başörtülü giremediğimiz için dışarıdan yemek yiyorduk buda bize ağır geliyordu.

G.56) Başörtüsü yasağı nedeniyle on yıl kadar memurluk sınavına girmedim. Ben başörtüsü sorununun özel sektörde de etkili olduğunu düşünüyorum. Gerek işe alınırken, gerek çalıştırılırken çeşitli sıkıntılara sebep olabiliyor.

G.60) Maddi olarak sıkıntı çekmedim. Önemli olan insanlığa hizmettir. Ben gerekirse hizmet için başörtüsünden vazgeçerim. Ama manevi olarak çok etkilendim, kendimle çelişkiye düştüm.

G.67) Başörtümü mesaide çıkarıp çalışmaya devam ettiğim için maddi olarak sıkıntı yaşamadım. Ama manevi olarak çok yıprandım. Kendi iç savaşım oldu, kendimi suçluyordum, vicdanen çok rahatsız oldum, kendimle çelişkiye düştüm.

G.70) Mesai saatlerinde başörtümü çıkardığım için maddi olarak sıkıntı yaşamadım. Fakat manevi olarak çok etkilendim. Başörtümü çıkarıp derslere ve seminerlere girmek beni çok üzüyordu.

Soru 7) Başörtüsü sizin için neyi ifade etmektedir?

Tablo 3.16. Başörtüsü sizin için neyi ifade etmektedir?

Başörtüsü benim için Allah'ın farz emirlerinden biridir, inancımın gereğidir.	Başörtüsü benim için manevi huzuru, güven duygusunu, korunmayı, iffetin sembolü, saf ve temiz kalmanın ifadesidir.	Kul olmanın gereği, bir sembol bir bayrak gibi Müslüman olmanın ifadesidir. Müslüman'ın yaşam şeklini ifade eder.	Başörtüsü benim için temel ihtiyaçlardan biri, olmazsa olmazım ekmek gibi, su gibi.	Başörtüsü benim için inanç özgürlüğünün sembolü, rahatlığın, güzelliğin, güven ve sadakatin sembolüdür. Kendime ait olmayı ifade eder.
% 54	% 13	% 14	% 10	% 9
38	9	10	7	6

Tablo 3.16 katılımcılara yönelttiğimiz, başörtüsü sizin için neyi ifade etmektedir? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 54'ü "başörtüsü benim için Allah'ın farz emirlerinden biridir, inancımın gereğidir." derken, % 13'ü "başörtüsü benim için manevi huzuru, güven duygusunu, korunmayı ifade eder. İffetin sembolüdür. Saf ve temiz kalmanın ifadesidir demiştir." yine % 14'ü "Başörtüsü benim için kul olmanın gereğidir, bir sembol bir bayrak gibi Müslüman olmanın ifadesidir." demiştir. % 10'u "Başörtüsü benim için olmazsa olmazım; ekmek gibi, su gibi temel ihtiyaçlarımdan biridir." % 9'u ise "Başörtüsü benim için inanç özgürlüğünün sembolü, rahatlığın, güzelliğin, güven ve sadakatin sembolüdür. Kendime ait olmayı ifade eder." demiştir. Bütün bu cevaplara baktığımızda başörtüsüne yüklenen anlamların ne kadar masum, saf ve temiz olduğunu görürüz. Başörtüsü takan insanlara ön yargıyla yaklaşmamamız ve örtülerine ekonomik çıkar, ideolojik düşünce vb. farklı yorumlar yüklemememiz gerektiğini düşünüyorum.

G.8) Başörtüsü benim için İslami yaşam tarzını, haramdan korunmayı ifade eder.

G.9) Allah'ın emrini yerine getirmeyi ifade etmektedir. Bayan olarak başörtüsünün beni daha değerli kıldığını düşünüyorum.

G.11) Başörtüsü bir bayraktır, remzdir.

G.12) Yerine getirmem gereken farz bir ibadeti ifade ediyor.

G.15) Bu kâinatın tek sahibi olan rabbimin emri. Başka hiçbir nedenle bu kadar tepki almayı zaten kimse göze alamaz.

G.17) Başörtüsü benim için dinimi, onurumu, kadınlığımı, güveni, korunmayı, iffeti, merhameti ifade ediyor.

G.23) Başörtüsü beni için örtünmeyi, gizlenmeyi, korunmayı ifade etmektedir. Daha saf ve temiz kalmayı ifade eder.

G.31) Ben başörtüsünün Müslüman'ın sembolü olduğunu düşünüyorum. Daha doğrusu Müslüman bayanın yaşam tarzı olduğunu düşünüyorum.

G.41) Başörtüm aynen bir namaz emri kadar önemli farz bir görevdir.

G.46) Başörtüsü benim için Allah'ın karşısında bir insan olarak, kul olarak durmayı ifade eder.

G.50) Başörtüsü benim için koruyucu bir kalkan gibidir.

G.53) 17 yaşındayken Allah böyle istiyor diye kapandım. Şu anda tamamen bütünleştim. Su içmek gibi, yemek gibi, temel alışkanlık oldu. Örtümü çıkarınca sanki üzerimdekileri çıkarmış gibi huzursuz oluyorum.

G.58) Başörtüsü benim için özgürlüğü ifade ediyor.

G.60) Başörtüsü inancımın gereğidir. Sebebiyle, hikmetiyle beraber sorgulayıp, bilinçli olarak kapatıyorum. Önemli olan örtülen örtüye uygun davranmaktır.

G.63) Allah'ın emri, iffetin temsilidir. Kadın ne kadar örtünürse o kadar koruma altına alınır, o kadar özel oluyor. Fakat bu durumu herkes fark etmiyor.

G.68) Bir güzellik olarak görüyorum. Kendimi ifade ediyorum, dini bir vecibe.

Soru 8) Örtünmenizde sizi teşvik eden sebepler nelerdir?

Tablo 3.17. Örtünmenizde sizi teşvik eden sebepler nelerdir?

Başta ailem etkili oldu ailemin teşvik ve tavsiyesiyle örtünmeye başladım fakat zamanla kendim kitap okuyup, araştırdım Allah'ın emri olduğuna karar verdim ve bilinçli olarak kapanmaya başladım.	İnancım gereği Allah'ın emri olduğuna karar verdim Allah korkusuyla bu emri yerine getirmem gerektiğine inandım ve kendi isteğimle örtündüm.	İçimdeki Allah sevgisi ve arkadaş çevrem dindar olması beni örtünmeye teşvik etti.	İmam hatip okulunda okurken kazandığım dini bilinç beni örtünmeye teşvik etti.	Kitap okumam, sohbetlere katılmam ve kendi isteğim beni teşvik etti.	Ailemin ve eşimin isteği, kendi isteğim ve yasağın kalkmış olması beni örtünmeye teşvik etti.	Arkadaş ortamı ve hocalarım etkili oldu.	Arkadaşımın genç yaşta vefat etmesi etkili oldu ama öncesinde de ailemin etkisi ve teşviki vardı.	Her şeye sahip olmama rağmen mutlu değildim. Ailem karşı olmasına rağmen kur'an-ı Kerim ile tanıştım ve kendim örtünmeye karar verdim.
% 36	% 39	% 11,50	% 4	% 2	% 1,50	% 3	% 1,50	% 1,50
25	27	8	3	2	1	2	1	1

Tablo 3.17 katılımcılara yönelttiğimiz, örtünmenizde sizi teşvik eden sebepler nelerdir? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 36'sı "Başta ailem etkili oldu ailemin teşvik ve tavsiyesiyle örtünmeye başladım. Fakat zamanla kendim kitap okuyup, araştırdım Allah'ın emri olduğuna karar verdim ve bilinçli olarak kapanmaya başladım." % 39'u "İnancım gereği Allah'ın emri olduğuna karar verdim. Allah korkusuyla bu emri yerine getirmem gerektiğine inandım ve kendi isteğimle örtündüm." cevabını vermiştir. Yine % 11,50'si "İçimdeki Allah sevgisi ve arkadaş çevrem dindar olması beni örtünmeye teşvik etti." demiştir. % 4'ü "İmam hatip okulunda okurken kazandığım dini bilinç beni örtünmeye teşvik etti." % 2'si "Kitap okumam, sohbetlere katılmam ve kendi isteğim beni teşvik etti." % 1,50'si "Ailemin ve eşimin isteği, kendi isteğim ve yasağın kalkmış olması beni örtünmeye teşvik etti." % 3'ü "Arkadaş ortamı ve hocalarım etkili oldu." %1,50'si "Arkadaşımın genç yaşta vefat etmesi etkili oldu ama öncesinde de ailemin etkisi ve teşviki vardı." % 1,50'si ise "Her şeye sahip olmama rağmen mutlu değildim. Ailem kapanmama karşı olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim ile tanıştım okudum, anladım ve kendim örtünmeye karar verdim" demiştir.

G.1) Başlangıçta İmam hatipli olmanın verdiği bir alışkanlığın devamıydı. Ailemin de isteği doğrultusunda böyle bir karar almıştım. Ailem üniversiteye gidince başörtününün bir şekilde koruyucu özelliğinin olduğunu düşünüyordu. Benim böyle bir fikrim yoktu. Hayatımda bazı şeylerin içi daha sonra doldu aslında.

G.3) Allah korkusunu içimde hissettiğimden dolayı örtünmem gerektiğini düşündüm.

G.7) İnancım ve aile hayatım, anne ve babamın yaşantısı, onlardan gördüklerim.

G.12) Başta ailemin beni teşvik etmesi, babamın bu konudaki etkisi herkesten fazla (Allah razı olsun), baskı uygulamadan bir aile çocuğunu ancak böyle güzel şekilde teşvik eder.

G.17) Tamamen içten gelen bir şeydi. Var oluşumu kurcalamaya, her insan gibi düşünmeye başladığım zaman her düşüncenin sonu beni Allah'a götürdü sonra emirlerine itaate.

G.27) Annemin zoruyla örtündüm. Okumamın önündeki tek engeldi. Ama zamanla olmazsa olmazım haline geldi.

G.34) Çok düşündüm, araştırdım. Allah bize bu kadar nimet vermiş, bizi başıboş bırakmaz, elbet bizden istediği şeyler olacak dedim ve emirlerine uymaya çalıştım.

G.37) Lisede öğrenciyken okuldaki en çalışkan ve en terbiyeli, donanımlı kızlar örtülü olanlardı bende onlardan ve bazı hocalarımdan etkilendim.

G.41) Hiçbir sebep oluşmadı. Sadece okuyup araştırdığım için beni ikna eden rabbim oldu ailem ve çevremın etkisi olmadı.

G.46) Başta babaannem etkili oldu, dini bilgileri o öğretti. Sonra babam etkili oldu.

G.47) Kendi isteğim ve irademle örtündüm ama cemaat ortamı da etkili oldu.

G.50) Öncelikle ailem etkili oldu. Dindar bir ailem var, sürekli uyarılar aldım. Ancak üniversitede kendim okuyarak bilinçlendim ve isteyerek örtündüm.

G.56) Ben dinine bağlı, örtülü, abdestli, namazlı bir annenin elinde büyüdüm. Kendim de fitrat gereği böyle istediğim için örtünmek istedim.

G.57) Arkadaşlarımın vesilesiyle örtündüm. Sevdiğim, saydığım ve samimi bulduğum arkadaşlarımdan etkilendim. Ailemde inançlıydı ama hiçbir zaman zorlamadılar, bilgi vermediler. Arkadaş çevremın etkisi ve kendi isteğimle örtündüm.

G.58) Ben İslamiyet'e tamamen ters bir aileden geliyorum. Bir arayış içerisindeydim. Her şeye sahip iken mutlu olamıyordum. 16-17 yaşlarında Kur'an-ı Kerimle tanıştım ve Kur'an'ın beni huzura kavuşturduğunu hissettim ve ailem karşı olmasına rağmen iman ettim ve örtündüm.

G.62) Kur'an kursuna gidiyordum. Örtülü insanlar vardı. Çok samimilerdi Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifleri okuyorlardı çok etkilendim.

Soru 9) Sizce kişinin örtünmesinde ailenin, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin etkisi var mıdır?

Tablo 3.18. Sizce kişinin örtünmesinde ailenin, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin etkisi var mıdır?

Kişinin örtünmesinde ailenin ve ailenin içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin kesinlikle etkisi vardır. Yetiştirilme şekli çok etkili oluyor.	% 64,50	45
Aile ve çevre çok önemlidir fakat zorlama olmamalıdır. Çünkü zorla örtünenler tekrar başörtüsünü çıkarabiliyor.	% 1,50	1
Aile ve sosyal çevrenin mutlaka etkisi oluyor fakat önemli olan kişinin kendi iradesidir.	% 24	17
Ailenin ve sosyal çevrenin etkisi oluyor ama bazen tam tersi durumlar yaşanabiliyor örneğin ben ve ailem tamamen farklı olsaydımdaniz	% 3	2
Kesinlikle yoktur ve olmamalıdır.	% 7	5

Tablo 3.18 katılımcılara yönelttiğimiz, sizce kişinin örtünmesinde ailenin, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin etkisi var mıdır? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 64,50'si "Kişinin örtünmesinde ailenin ve ailenin içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin kesinlikle etkisi vardır. Yetiştirilme şekli çok etkili oluyor." % 1,50'si "Aile ve çevre çok

önemlidir fakat zorlama olmamalıdır. Çünkü zorla örtünenler tekrar başörtüsünü çıkarabiliyor.” % 24’ü “Aile ve sosyal çevrenin mutlaka etkisi oluyor fakat önemli olan kişinin kendi iradesidir. Her şey kişide başlar kişide biter.” cevabını vermiştir. % 3’ü “Ailenin ve sosyal çevrenin etkisi oluyor ancak bazen tam tersi durumlar yaşanabiliyor örneğin ben ve ailem tamamen farklı görüşlerdeniz.” derken, % 7’si ise “Kesinlikle yoktur ve olmamalıdır.” cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi katılımcıların % 93’ü kişinin örtünmesinde ailenin ve sosyal çevrenin çeşitli derecelerde etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Ancak % 7’si ailenin ve sosyal çevrenin etkili olmadığını ya da etkili olmaması gerektiğini savunmaktadır. Bireylerin yaşam tarzının belirlenmesinde aile ve sosyal çevrenin etkili olduğu muhakkak, ancak bazen çevresine zıt kimliğe sahip bireylerin olduğu da bilinen bir gerçektir. Araştırmamız açısından önemli olan bireylerin aile ortamı ve yaşadığı çevreden edinmiş olduğu bilgilerle ve kendi iradesiyle vermiş olduğu karara saygı duyulması gerektiğidir. Unutulmamalıdır ki mutlu birey maddi ve manevi yönü uyumlu, kendisiyle ve çevresiyle barışık olan kişidir.

G.3) Zaten yetişme tarzının üzerimizde etki bırakması söz konusu olduğu gibi akıl ve mantık da bunu gerektirir.

G.4) Mutlaka etkisi vardır. Ama ben bundan yana değilim. Anlatırsın güzellikleri ve doğruyu kararı kişiye bırakırsın peygamberimizin dediği gibi dinde zorlama yoktur.

G.7) Tabii ki ailenin ve sosyal çevrenin etkisi vardır. Ama her şey insanın kendisinde başlar ve biter.

G.17) Benim için yoktur. Düşünen her varlık çevreden etkilenmeden buna kendisi karar verir diye düşünüyorum. Sonuçta etrafta yalnız örtülüler ya da açıklar yoktur.

G.18) Evet çevre çok önemli. Şimdi batıya yöneldikçe başörtülü kardeşlerimizin sayısının azaldığını görürüz.

G.24) Çevrenin etkisi vardır. Ama dinimizde bilinçli örtünmek esastır.

G.31) Çevrenin etkisi varsa bile bu çoğu zaman bilinçli olmuyor. Bu şekilde örtünenler kolaylıkla başörtüsünden vazgeçebilmektedirler.

G.35) Olabilir. Fakat ailem ve ben düşünce olarak farklı kulvarlardayız. Çevreninde etkisi büyük oluyor.

G.48) Muhakkak vardır. Çok önemlidir. Benim ailem de kırsal kesimde yaşıyor. İlk başta örtün diyorlardı, ayıptır, günahdır diyorlardı. Ancak önceleri kabul etmiyordum, örtünmüyordum. Ama ne zamanki Allah'ın emri olduğuna kendim inandım o zaman istekle, okumayla, öğrenmeyle örtünmek istedim.

G.54) Çevrenin etkisi vardır. Muhafazakâr bir çevreden geldim. Örtünmem istendi.

G.60) Ailenin ve ailenin içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin mutlaka etkisi oluyor ama benim için olmadı. Benim örtünmem tamamen kendi irademle oldu.

G.69) Aile ve sosyal çevrenin mutlaka etkisi vardır. Ama genelde insanların kendi isteği önemli oluyor. Baskıyla olsa daha sonra vazgeçilebiliyor. Eskiden töreden kaynaklı ayıp deyip örtünebiliyorlardı ama şimdi artık değişti insanlar daha bilinçli örtünüyorlar.

Soru 10) Sizin örtünmenizde etkili olan kişi ve sebepleri belirtir misiniz?

Tablo 3.19. Sizin örtünmenizde etkili olan kişi ve sebepleri belirtir misiniz?

Ailemin teşviki ve benim fıtrat gereği istekli oluşum.	% 20	14
Ailemden herhangi bir öneri görmedim kendim okudum, araştırdım ve kendi irademle örtünmem gerektiğine karar verdim.	% 15,50	11
Annem, ablam ve yakın hissettiğim aile bireylerinin teşviki ve onları model almam beni örtünmeye ikna etti.	% 15,50	11
Arkadaş çevrem inaçlı, güzel ahlaklı ve iyi insanlar olması beni örtünmeye teşvik etti.	% 13	9
Kitap okumam, sohbetlere katılmam, hocalarımın etkisi ve kendi isteğim beni teşvik etti.	% 10	7
Ailemin, eşimin, sosyal çevrem etkisi ve kendi isteğim beni örtünmeye teşvik etti.	% 5,50	4
Ailem, okulum, arkadaş çevrem, okuduğum kitaplar, örf ve adetler, cemaatler v.b hepsi etkili oldu.	% 5,50	4
Arkadaş çevremle yaptığımız dini sohbetler ve kızımın zor bir hastalığa yakalanmasının etkisi oldu.	% 1,50	1
Gördüğüm bir rüya üzerin e okudum, araştırdım ve bilinçli olarak örtünmeye karar verdim.	% 1,50	1
Ölümlü düşündüm, hesap sorulacak günü düşündüm ve örtünmeye karar verdim.	% 1,50	1
Babam ve hocalarımın tavsiyesiyle örtündüm zamanla kendimde istedim.	% 9	6
Hidayete eren ağabeyimin tavsiyesiyle ve kendi isteğimle örtündüm.	% 1,50	1

Tablo 3.19 katılımcılara yönelttiğimiz, sizin örtünmenizde etkili olan kişi ve sebepleri belirtir misiniz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların % 20'si *“Ailemin teşviki ve benim fitrat gereği istekli oluşum.”* % 15,50'si *“Ailemin herhangi bir önerisi olmadı. Okudum, araştırdım ve kendi irademle örtünmem gerektiğine karar verdim.”* % 15,50'si *“Annem, ablam ve yakın hissettiğim aile bireylerinin teşviki ve onları model almam beni örtünmeye ikna etti.”* derken, % 13'ü *“Arkadaş çevrem inancılı, güzel ahlaklı ve iyi insanlar olması beni de örtünmeye teşvik etti.”* cevabını vermiştir. Katılımcıların % 10'u *“Kitap okumam, sohbetlere katılmam, hocalarımın etkisi ve kendi isteğim beni teşvik etti.”* % 5,50'si *“Ailemin, eşimin, sosyal çevrem etkisi ve kendi isteğim beni örtünmeye teşvik etti.”* % 5,50'si *“Ailem, okulum, arkadaş çevrem, okuduğum kitaplar, örf ve adetler, cemaatler v.b hepsi etkili oldu.”* % 1,50'si *“Arkadaş çevremle yaptığımız dini sohbetler ve kızımın zor bir hastalığa yakalanmasının örtünmeme etkisi oldu.”* % 1,50'si *“Gördüğüm bir rüya üzerine okudum, araştırdım ve bilinçli olarak örtünmeye karar verdim.”* % 1,50'si *“Ölümü düşündüm, hesap sorulacak günü düşündüm ve örtünmeye karar verdim.”* % 9'u *“Babam ve hocalarımın tavsiyesiyle örtündüm zamanla isteyerek örtündüğümü fark ettim.”* cevabını vermiş. % 1,50'si ise *“hidayete eren ağabeyimin tavsiyesiyle kapandım.”* demiştir.

Bu tablo bize kişinin örtünme kararı üzerinde % 43 gibi yüksek oranda anne, baba, abla, ağabey, eş ve diğer aile fertlerinin, % 38,50 oranında ailesinin etkisiyle beraber arkadaş çevresi, okul çevresi, hocalarının etkisi gibi çevresel faktörlerin ve % 18,50 oranında da kişinin kendi iradesiyle verdiği kararın etkili olduğunu göstermektedir.

G.1) Babam, üniversitede muhafaza eder diye benim kapalı olmam gerektiğini hissettirdi. Bir de Arapça öğretmenimin etkisi ile kapanmaya karar vermiştim.

G.6) Benim örtünmeme vesile olan kişi İmam-Hatip lisesinde okurken çok değer verdiğim bir hocamdı.

G.10) Kendi isteğim ve okuduğum kitaplar.

G.12) Babam, ailem, ailemin verdiği dini terbiye, daha sonra lisedeki arkadaş grubumuzun birbirini teşvik ederek bu duygularımızın perçinlendiğini dūřünüyorum. Tek amacımız Allah rızası idi.

G.15) Herhangi bir kişi yok özgür iradem ve inançlarımın gereği kapandım.

G.17) İlham olan kimse yoktu. Etrafımda ayıp olduğu için başını öylesine örten aile bireyleri vardı. Onlar da örtünmemi pek istemediler zaten. Bunun her şeyden mahrum edeceğine inanıyorlardı. Bir rüya gördüm ve hakkıyla örtünmeye karar verdim.

G.22) Ailem, okulum, eşim, çevrem, hepsi örtünmemi istediler ve kendi inançlarım.

G.29) Aile baskısı, örf ve adetler, küçük yaşta örtündüğüm için başta niçin örtündüğümü anlamamıştım. Fakat daha sonra kendim değerini anladım.

G.34) İki arkadaşım beni etkiledi onların hayatı daha düzenli idi. Onlar benden daha olgun davranıyorlardı.

G.35) İnançlı insanların samimi tavırları, dinlerini güzel yaşamaları ve insanlara huzur vermeleri (keşke eskisi gibi güzel insanlar olsa!)

G.41) Okuduğum dini kitaplar, birkaç kez ölümle burun buruna gelmem, Allah'ın emri olması en büyük sebeplerdir.

G.47) Daha çok bulunduğum cemaat ortamının etkisi oldu. Meyilim de vardı aileden çok cemaat ortamı etkili oldu.

G.53) Ailemden annem ve ablam örtülülerdi bana örtün demediler ama örtünmemde çok etkili oldular.

G.61) Benim örtünmemde babam ve öğretmenlerim etkili oldu.

G.63) Anneler ve öğretmenler çocuk üzerinde son derece etkili oluyor. Benimde annem ve öğretmenlerim etkili oldu.

G.69) *Fitrat olarak örtünmeye yatkındım. Ailem karşıydı ben örtünmeyi istedim.*

G.70) *Ablamın kına gecesi tesadüfen beraat kandiline denk gelmişti. Eğlence yerine mevlit yapmaya karar verdik. Ben örtünmüştüm her gelen misafir çok yakışmış Allah devamını getirsin demişti. Ben çok etkilenmişim ve kısa bir süre sonra kapanmıştım. Sanırım dualar çok etkili oldu. Birde öğretmen arkadaşım destek olmuştu.*

Soru 11) Çalışma hayatınızda başörtüsü nedeniyle karşılaştığınız sorunlar sizde ne gibi sıkıntılara sebep oldu? İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kaldınız mı?

Tablo 3.20. İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kaldınız mı?

Başörtüsü yasağından dolayı mesai saatlerinde başörtümü çıkardığım için işyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kalmadım.	Başörtümü çıkarmadığım için, uyarılar, ikna odaları, psikolojik baskılar, denetlemeler, idari cezaları ve meslekten çıkarılma cezası aldım.	İşyerinde peruk taktığım için psikolojik baskıya maruz kalmadım.	Başörtümü çıkarmadığım için, sözlü uyarılar aldım, psikolojik baskılar ve sürekli denetlemelere maruz kaldım, idari cezaları aldım ve istifa etmek zorunda kaldım.	İş ortamında peruk taktığım için sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarımda sıkıntı çektim ve okula 3 yıl ara vermek zorunda kaldım. Kaydımı dondurdum.	Sıkıntı ve dışlanma gibi baskıları hissettim ve ücretsiz izne ayrıldım.	Başörtüsü yasağı kalktıktan sonra örttüğüm için sıkıntı yaşamadım.	Yasağı kaldırılmasına yakın işe başladığım için sıkıntı yaşamadım.	Yasağı kaldırıldıktan sonra işe başladığım için sıkıntı yaşamadım.	Başörtüsü yasağından dolayı kamu kurumlarında çalışmadım bu nedenle maddi ve manevi sıkıntılar yaşamadım.	Sürekli köylerde çalıştığım için sıkıntı yaşamadım.	Çalışma hayatımda karşılaşmadım ama öğrencilik yıllarımda karşılaştım.
% 31	% 24	% 3	% 3	% 1,50	% 1,50	% 3	% 15,50	% 4	% 6	% 1,50	% 6
22	17	2	2	1	1	2	11	3	4	1	4

Tablo 3.20 katılımcılara yönelttiğimiz, çalışma hayatınızda başörtüsü nedeniyle karşılaştığınız sorunlar sizde ne gibi sıkıntılara sebep oldu? İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kaldınız mı? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan görüldüğü gibi katılımcıların % 31'i "*Başörtüsü yasağından dolayı mesai saatlerinde başörtümü çıkardığım için işyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kalmadım.*" % 24'ü "*Başörtümü çıkarmadığım için, sözlü uyarılar aldım, ikna odalarında ikna edilmeye çalışıldım, psikolojik baskılar gördüm, müfettişler sürekli denetlemelerde bulunuyorlardı, idari cezaları kısa bir süre içinde üst üste aldıktan*

sonra meslekten çıkarılma cezası aldım.” % 3’ü “İşyerinde peruk taktığım için psikolojik baskıya maruz kalmadım.” % 3’ü “Başörtümü çıkarmadığım için, sözlü uyarılar aldım, psikolojik baskılar ve sürekli denetlemelere maruz kaldım, idari cezaları aldım ve istifa etmek zorunda kaldım.” % 1,50’si “İş ortamında peruk taktığım için sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarımda sıkıntı çektim ve okula ara vermek zorunda kaldım hem maddi hem manevi kayıplarım oldu.” % 1,50’si “Psikolojik baskı, uyarılar ve dışlanma gibi baskıları hissettim ücretsiz izne ayrıldım maddi ve manevi sıkıntılar yaşadım.” % 3’ü “Başörtüsü yasağı kalktıktan sonra örtündüğüm için sıkıntı yaşamadım. Ama örtünmeyi ertelediğim için hep manevi sıkıntı çekiyordum.” % 15,50’si “Yasağın kaldırılmasına yakın işe başladığım için sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarımda sıkıntı çektim.” % 4’ü “Yasak kaldırıldıktan sonra işe başladığım için sıkıntı yaşamadım ama öğrencilik yıllarımda sıkıntı yaşadım.” % 6’sı “Başörtüsü yasağından dolayı kamu kurumlarında çalışamadım. Dolayısıyla işyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kalmadım ancak, eğitimini gördüğüm mesleğimi yapamamak ve karşılığını alamamak nedeniyle maddi ve manevi sıkıntılar yaşadım.” % 1,50’si “Fazla göz önünde olmamak için sürekli köylerde çalıştığım için sıkıntı yaşamadım.” % 6’sı ise “Çalışma hayatımda karşılaşmadım ama öğrencilik yıllarımda karşılaştım. Hocaların sürekli uyarmaları, rencide edici sözleri, derslerden çıkarmaları ve düşük not vermeleri beni çok yıpratıyordu.” cevabını vermiştir.

Tabloyu incelediğimizde şu sonuca varabiliyoruz. Başörtüsünü çıkararak, peruk takarak ya da örtünmeyi erteleyerek başörtüsü yasağına uyanlar, işyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kalmadık cevabını vermiştir. Ancak, bu çözüm onların maddi olarak sıkıntı çekmelerini önlemekle beraber manevi açıdan büyük sıkıntılar çekmelerine, kendileriyle çelişkiye düşmelerine ve hatta bu sıkıntılarını ister istemez diğer aile fertlerine yansıtmalarına sebep olmuştur. Yine başörtüsü yasağının kaldırılmasına yakın ya da kaldırıldıktan sonra işe başlayanlar işyerinde herhangi bir psikolojik baskıya maruz kalmadıklarını ifade etmekle beraber, öğrencilik yıllarında çok sıkıntı çektiklerini ifade etme gereğini duymuşlardır. Başörtüsü yasağına rağmen örtülerini çıkarmayanlar da tüm sıkıntıları yaşadıklarını, idari cezaları sırasıyla ve çok kısa bir süre içerisinde aldıklarını ve akabinde ya istifa

etmek zorunda kaldıklarını ya da meslekten çıkarılma cezası aldıklarını ifade etmişlerdir.

G.1) İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kalmadım. Fitratım gereği çok uç insanlarla arkadaşlık kurmakta sıkıntı çekmediğim için kimse beni üzmemi istemedi. Bazılarına da fırsat vermedim. Örneğin bizim inançlarımızla dalga geçmeye çalışan bir idarecimiz, dindar olduğunu düşündüğüm arkadaşları karşısına almış kahkaha ile gülerken Allah'ın yarattığı her şeyi içerim içkiyi de yaratmadı mı onu da içerim diyor ve onlar da sessizce protesto ediyorlardı. Ben içeri girince gülerken aynı soruyu bana da sordu ben de Allah ateşi de yaratmış ama içine atlayıp yanın diye değil bir tencereye su koyun kaynatın içine pirinç atın çorba (şifa) olsun diye yaratmış deyince artık tuhaf esprilerini bırakmıştı. Açık çalışmaya başlayınca daha çok okumaya başlamıştım. Ne kendime ne dinime zarar getirecek bir ruh halinde olmamaya çalışıyordum. Hala da ona çok dikkat ederim.

G.3) Sürekli soruşturmalar açıp bizi taciz ederek, zenci muamelesi yapıp bizi psikolojik sıkıntılara soktular. İkna odaları kurulup bizi başımızı açmaya ya da peruk takmaya zorluyorlardı. Onların dediğini yapmayınca da zaten işten atılma ile son buldu.

G.11) İdari anlamda cezai müeyyideler uygulandı, psikolojik olarak travma yaşadım, 28 Şubat döneminde 2 yıl aktif olarak çalışma hayatından uzaklaştım, maddi anlamda kayıplarım oldu, sürekli denetimler, müfettişlerin denetimi insanı tedirgin ediyor.

G.12) Çalışma hayatımda başörtüsü ile ilgili pek bir sıkıntı yaşamadım. Mobbing türü bir baskı ile de karşılaşmadım. Fakat öğrencilikte beni derinden sarstı. Sınav dönemlerimiz kullanılarak mobbing türü baskıların olduğu kötü dönemler yaşadık. En son ben okuluma (Tıp Fakültesi) üç yıl ara vermek zorunda kaldım (kayıdımı dondurdum)

G.13) Bazı hastalarım eleştirir gözle bakıyor, soru soruyorlardı. Ama hiçbir şey önemli değil, Allah'ın emrini idrak ettikten sonra önemsemiyordum hiçbirini.

G.17) Baskı ikna etmeye çalışırsa evet. Ben baskı gördüğümüze inanıyorum. Bir tercih yapmak zorunda bırakıldık; ya açılın ya da atılın. İkincisini tercih ettikten

sonra yapılan her şeyi hoş gördüm. Kararlıydım, doğru olanı yapıyordum, gerisi boştu benim için.

G.27) Çelişkilerdeydim, hep huzursuzdum. Sabah uyanıp gözümü açtığımda aklıma gelen ilk şeydi. İşyerine her girdiğimde ve çıktığımda ilk WC' ye uğramak zorundaydım başörtümü açmak ya da kapatmak için bu zaman kaybıydı ve üzücüydü.

G.29) Bir sene ücretli öğretmenlik yaparken sıkıntı yaşadım. Okulun içine başörtülü giremiyordum. Müdür sürekli denetliyordu. Peruk taktığım için kötü hissediyordum.

G.33) Şu anda bir İmam-Hatip Lisesinde Çalışıyorum. Ondan önce dört yıl peruk takarak ilköğretimde çalıştım. Her gün kendimden nefret ederek işe başlıyordum.

G.34) Geriliyordum, üzülüyordum, bu durum beni olumsuz etkiledi. Çocuklarıma ve eşime de yansıtığım zamanlar olmuştur. Müfettişler bizimle alay ediyorlardı.

G.35) Ruhsal yapım çok darbe aldı. Okul zili duyduğumda yaşadıklarım aklıma geldiği için zillerden nefret ediyorum. Her çalan telefon benim için müfettiş çağrısı idi. Telefonlara bakamaz olmuştum. Hatta en son ifade için gittiğimde doğumuma iki gün kalmıştı.

G.37) Örneğin 28 Şubat'ta görevime son verilmeden önce bir sınav görevi gelmişti ve ben sınav görev yerime gittiğimde oradaki bir görevli "siz derslere böylemi giriyorsunuz? Bu şekilde sizi nasıl okula alıyorlar?" diyerek sınav görevimi yapmama müsaade etmemişti.

G.39) Başörtüsü yasağı nedeniyle işyerinde başörtümü çıkarıp, dışarı çıkarken kapatıyordum. Bu nedenle maddi açıdan herhangi bir sıkıntı yaşamadım ama iş için örtümü açtığımda kendimi riyakâr, ikiyüzlü, münafık, kişiliği henüz oturmamış ne yapacağına henüz karar verememiş, dünya malına düşkün ve ahlaki açıdan eksikliği olan bir insan gibi hissediyordum. Bu durum aslında benim için işten atılmaktan daha ağır geliyordu. İşyerindeki bazı arkadaşların imalı bakışları, açıp kapatmaktansa hiç kapatmayarak kendilerini daha tutarlı davranmış sandıklarından dolayı küçümseyici bakışları beni rahatsız ediyordu.

G.41) Maddi ve manevi sıkıntılarım oldu. O sıkıntılar tümünden maddi olarak etkilemekle kalmadı aynı zamanda sağlık problemleri de bıraktı. Migren atakları,

yutkunma problemi vb. sağlık sorunlarımın sebebi o yıllarda çektiğim sıkıntılardır. Çünkü bir insan hep eleştirilirse, takdir görmezse ve sürekli sorgulanırsa mutlaka psikolojik sıkıntılar yaşar.

G.42) Ben elhamdülillah böyle bir baskıya maruz kalmadım. Bana cezai tebligatları yapan amirlerim bile üzülüyorlardı. İşimi çok ciddi yapıyordum. Bence çevremdekiler bunun farkındaydı. Bu hususta ellerinden yetkileri alınmıştı. O yüzden bu konuda sıkıntı yaşıyorduk. Hatta bir amirim seninle çalışmak istiyoruz ama bu şekilde devam edemezsin ben onların iyi niyetine, samimiyetine inanıyordum. Çünkü bana soruşturma açmazlarsa onlara açılacaktı.

G.43) Ben işyerinde açmamdan kaynaklanan psikolojik baskı, manevi huzursuzluk yaşıyordum. İşyerinde bana sorulan burada açıyorsun niçin dışarıda kapatıyorsun ki sorusu beni rahatsız ediyordu.

G.44) Çok ciddi sıkıntılarım oldu. Ben çalışırken açık kapalı ayrımı yapmıyordum ta ki bana sen kapalisın dedikleri ana kadar. Benim 24 saat görüştüğüm ve evine gidip geldiğim arkadaşım o güne kadar hiç fark etmedim ama o yasakla bunun farkına vardım selamını kestiler.

G.46) Benim işe başladığı süreç yasağın uygulanmadığı süreç olduğu için çok etkilenmedim. Ama sözleşmeli personel olarak çalıştığı için çok engellerle karşılaşıyordum. Mesela öğrencilerime yaptırdığı etkinlikler ve verdiğim ödevlerin müfredata uygun olmadığını söyleyenlerin daha sonra aynı etkinliği yaptırdığını yada aynı ödevi verdiklerini duyuyordum.

G.48) Yaşadığımız sıkıntılar çok fazlaydı. Amirlerimiz kuralları uygulamak zorunda bırakıldı, aramız açıldı, sürekli denetlemeler, takip altında tutulmalar, çeşitli cezalar ve nihayetinde işten uzaklaştırma.

G.50) Başörtülü çalıştığı zamanlar İmam-Hatıpte çalıştığı için sıkıntı yaşamadım. Fakat perukla çalıştığı dönemde kendimi ikinci sınıf vatandaş gibi hissediyordum. Derse girmeden önce lavaboda hazırlanıyordum. Ama sıkıntı idarecilerimizde değil yasaklardan kaynaklanıyordu. İşinizi iyi yapıyorsanız sıkıntı çekmezsiniz, saygın olursunuz.

G.52) Tabii ki kaldık. Zaten şu an öğrenciler ve çalışanlar için yeni yeni serbest oldu. Başımızı açıyorduk en büyük sıkıntı buydu. Örtüyü açmak, sanki kirlisin de çıkarınca temiz oluyorsun. Mesela bizi kantine almıyorlardı bir kere güvenlik görevlisi beni kantinden çıkarmıştı. Arkadaşlarım sahip çıktı ama yinede çok etkilenmişim.

G.53) Ben mesai saatlerinde başörtümü açmak zorunda kaldığım için işyerinde herhangi bir baskıya maruz kalmadım. Arkadaşlarımın biri dışında hepsi başörtüsüne muhalif olmasına rağmen başımı açmama üzülüyorlardı. Eğer ben başımı açanlara bir şey demiyorsam kimsenin de bana kapatma dememesi lazım.

G.55) Kendi açımdan sıkıntı yok. İnsanlar inançlarının gereğini yapmıyorlar ve kılıf uyduruyorlar gereğini anlatmaya çalışıyorlar bunlara acıyorum.

G.56) Bir hayat kaydı en büyük kayıp bu. On yılım kayboldu. Okulumu başarıyla bitirdim ama başörtüsü yasağı nedeniyle on yıl kamuda işe başvuramadım. Bunu bir başarısızlığım gibi algılıyorum bunu kim telafi edebilir ki. Şuan ise ev, çocuk, sınav hepsi bir arada bu da sıkıntı oluyor.

G.57) En büyük psikolojik baskıyı istifamı verdikten sonra yaşadım. Ağlayarak okuldan ayrıldım. Arkadaşlarımla aynı eğitimi aldığım halde sadece ben başörtülüyüm diye onlar mesleğini yapmaya devam ederken, her şey güllük gülistanlıkken maalesef işten ayrılmak zorunda kalıyorum.

G.58) Kamuda çalışmadığım için herhangi bir sorun yaşamadım. Üniversitede okurken öğrenci olarak çok sıkıntı yaşadım. Daha çok manevi sıkıntılar yaşadım.

G.60) 1995 yılında üniversitede göreve başladım. O günlerde yönetim muhafazakârdı bu konuda sıkıntı yaşamadım hatta takdir ediliyordum. Ama 1997 yılından sonra yönetim değişti uyarıldım bende doğumevi hastanesinde bone ile daha rahat çalışabileceğimi düşünüp doğumevi hastanesine geçtim. Psikolojik bir baskı görmedim.

G.61) Aslında işyerinden çok daha önceki yıllarımda öğrencilikte sıkıntı yaşadım, çok başarılı bir öğrenci olmama rağmen notlarım hep düşük veriliyordu.

G.63) Yasaklama sürecinde hiç destek görmedik, araştırmadan, haklı haksızı ayırmadan bazı arkadaşlar, idareciler, çevreden kişiler alay ettiler suçladılar destek olan da vardı. O dönemde iyi olanlarda kötü olanlarda belli oldu. 2006'da işe tekrar döndüğümde bir ay işe uyum sağlayamadım. O yaşadığım depresyonun izlerini atamadım. Uzun süre ders anlatamıyordum. Yasaklama süreci bir imtihandı. Samimi olanlar ortaya çıktı.

G.65) Sürekli açıp kapatmak bana göre başörtümü değersizleştiriyordu. Kendimi çok kötü hissediyordum.

G.69) Kamu kurumlarında çalışmadığım için herhangi bir psikolojik baskıyla karşılaşmadım ama psikolojim etkileniyordu. Toplumda daha pasif olmak zorunda bırakılıyordum, ister istemez insan içine kapanıyor.

G.70) Başörtüsü yasağı nedeniyle işyerinde başörtümü açarak çalışıyordum bu nedenle hiçbir sıkıntı yaşamadım ama ruhumda ve maneviyatımda hep bir yara. Müslüman bir ülkede başörtüsünden dolayı suçlanmak beni çok rahatsız ediyordu. Ben istifa edip çalışmaktan vazgeçecek dirayetliyim ama bu beni manevi açıdan rahatsız ediyordu.

Soru 12) Size göre örtünmenin siyasi boyutu var mıdır? Evet, var diyorsanız açıklar mısınız?

Tablo 3.21. Size göre örtünmenin siyasi boyutu var mıdır?

Bana göre örtünmenin siyasi boyutu yoktur, olmamalıdır da örtünmek sadece Allah rızası için yerine getirilen dini bir vecibedir. Eğer siyasi amaçla yapılırsa o zaman amacına uygun olmaz ve uzun süre devam etmez.	Bana göre yoktur, ancak bazı kesimler tarafından hep siyasetle ilişkilendirilmeye çalışılıyor.	Allah'ın emrini yerine getirmek siyasi bir düşünce olarak değerlendiriliyorsa evet siyasi boyutu var diyorum.	Müslüman'ın dini ile dünyası ayrı düşünülmez bu bir yaşam tarzıdır, bir kimliktir, bir kıyafettir.	Bana göre yoktur ama bazı kesimlerde var, örneğin bazı siyasi partilere üye olanlar sonradan örtünebiliyorlar.	Kişiyeye göre değişir bana göre vardır.
% 83	% 7	% 1,50	% 4	% 1,50	% 3
58	5	1	3	1	2

Tablo 3.21 katılımcılara yönelttiğimiz, size göre örtünmenin siyasi boyutu var mıdır? Evet, var diyorsanız açıklar mısınız? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi katılımcıların % 83'ü *“Bana göre örtünmenin siyasi boyutu yoktur, olmamalıdır da örtünmek sadece Allah rızası için yerine getirilen dini bir vecibedir. Eğer siyasi amaçla yapılırsa o zaman amacına uygun olmaz ve uzun süre devam etmez. Üstelik örtünmek insan nefsi için zor ve zahmetli bir görevdir. Siyasi bir amaç için kimse böyle bir zahmete katlanmaz eğer çıkar için yapılan bir şey olsaydı kimse görevinden atılmayı, maddi sıkıntılara katlanmayı göze almazdı.”* Cevabını vermiştir. Yine % 7'si *“Bana göre örtünmenin siyasi boyutu yoktur, ancak bazı kesimler tarafından yıllarca hep siyasetle ilişkilendirilmeye çalışıldı.”* % 1,50'si *“Eğer Allah'ın emrini yerine getirmek siyasi bir düşünce olarak değerlendiriliyorsa evet siyasi boyutu vardır diyorum.”* Yine % 4'ü *“Müslüman'ın dini ile dünyası ayrı düşünülemez bu bir yaşam tarzıdır, bir kimliktir, bir kıyafettir.”* cevabını vermiştir. % 1,50'si *“Bana göre yoktur ama bazı kesimlerde var, örneğin bazı siyasi partilere üye olanlar sonradan örtünebiliyorlar.”* derken, % 3'ü ise *“Kişiye göre değişir bana göre vardır.”* cevabını vermiştir.

Tablodan gördüğümüz gibi katılımcıların % 91,50'si gibi büyük bir kısmı örtünmenin siyasi boyutunun olmadığını ve olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Yine yoktur diyenlerin bir kısmı başörtüsünün bazı kesimler tarafından yanlış değerlendirilmesinden rahatsızlığını dile getirirken, bir kısmı da yoktur ama bazı kesimler tarafından suiistimal edilebiliyor demektedir. Vardır diyenlerin bir kısmı eğer Allah'ın emrini yerine getirmek siyaset olarak algılanıyorsa o halde evet siyasi boyutu vardır diyerek aslında yanlış değerlendirmelere tepkilerini dile getirmektedirler. Örtünmenin siyasi boyutu vardır diyenler çok küçük bir oranda kalmaktadır ve böyle düşünenlerin aslında örtünün siyasete alet edilmesine tepki gösterenler olduğu görülmüştür.

G.1) Bana göre samimi Müslümanların böyle bir derdi olmaz. Ama başörtüyü siyasi simge gibi görerek vicdanını rahatlatmaya çalışan hemcinslerimiz ve ehliyet sahibi olmadığı halde din adına yorumdan çekinmeyen dünyayı kendi bakış açısı ile yönlendirmeye çalışan zihniyet bunu siyasi bir simge gibi göstermeye pek meraklılar.

G.3) Allah'ın emrini yerine getirmek siyasi bir görüntü ise evet, algı ise yine evet.

G.4) Örtünmeyi artık millet olarak siyasete dönüştürdük. Eğer biz başa gelen hükümete göre kılık-kıyafetimizi moda ettirmeseydik bunlar yaşanmazdı. Şu an örtünmenin şeklini bile değiştirdiler. Altı dar pantolon başı örtülü kadınlar. Unutmadan ben kendimi bile tam tesettürlü grubuna sokmuyorum.

G.6) Hayır örtünmenin siyasi boyutu yoktur. İnsan bir ideoloji, bir görüş için örtünmeyi tercih etmemeli. Bence bu tamamen Allah rızası için olmalı.

G.8) Hayır yoktur. Ancak örtünmenin siyasi boyutu var insanlar sizi partilerle bütünleştiriyor maalesef.

G.9) Maalesef başörtüsü günümüzde tamamen siyasi bir done durumundadır.

G.11) Başörtüsünün siyasi boyutu olamaz. Allah (c.c)'in emridir. Hayatın her döneminde ve her yerde örtü vardır. Bu yerin kamu yada kamu dışı diye ayrıcalığı olamaz.

G.12) Örtünmenin bu kadar sorun olduğu ve millet için önemli olduğu bir dönemde siyasi boyutunun olmaması ve siyasete malzeme edilmemesi bence biraz zor. Seçim zamanı başörtüsü ile ilgili vaatlerin olması bunun için kullanıldığını gösterir. Fakat başını örten gerek öğrenci gerekse çalışan memurların istedikleri için örtündüklerini düşünüyorum. Herhangi bir siyasi kaygı taşıdıklarını sanmıyorum.

G.13) Örtünmeyi, bazı siyasi çevrelerden çıkar ummak için kullananlar olabilir. Ortamlara rahat girmeyi sağlayabilir. Dışlanmamak, maddi anlamda desteklenmek için amaç olarak görülebilir.

G.17) Siyasi boyutu olduğuna asla inanmadım. Çektiklerimiz hiçbir siyaset için değmez. (siyaset ne demekse) bu davayı (başörtüsünü) siyasi boyuta taşımak insafsızlık olur. Benim için çok yüce bir şey. Allah'ın emri bunu nasıl siyasileştirebiliriz ki?

G.22) Kişiye göre değişir, bana göre var.

G.24) Sanki dinimiz İslam değilmiş gibi, sanki İslam dininde örtünmek yokmuş gibi, siyasi kulp takmaya çalışılmasını bir türlü anlayamıyorum. Örtünmek nefsi zorlayan bir şeydir. Ama nefsin hoşuna giden her şeyde küfre giden bir yol vardır. Nefsi terbiye etmek gerekir.

G.25) Bazı kesimlerde evet. Örneğin bir siyasi partiye üye olan bayanların sonradan örtündüğü olmuştur.

G.30) Örtünmenin siyasi boyutu bana göre yoktur ama hep var gösterilmeye çalışıldı.

G.31) Müslüman'ın dini ile dünyası ayrı değerlendirilemez, bu bir yaşam tarzıdır.

G.33) Asla yoktur. Siyaset için böyle bir bedeli kimse ödeyemez.

G.34) Örtünmenin siyasi boyutu yoktur. Çünkü örtünmek çok zahmetli bir ibadettir. Ama çok güzel ve rahat yanları da vardır.

G.35) Allah rızası dışında yapılan her örtünme riya'dır. Siyaseten örtünenler riyakârdırlar. Hatta o dönem de açılanlara hakkımı helal etmiyorum.

G.37) İnancım gereği örtülüüyüm. Ama genel anlamıyla siyaseti kişinin izlediği yol olarak düşünürsek yoktur diyemeyiz.

G.40) Siyasi boyutu olmamalıdır. Ama kullananlar var. Başörtüsü hiçbir zaman hiçbir şeye alet edilmemelidir.

G.41) Kesinlikle hiçbir siyasi sebeple örtünüleceğini sanmıyorum. Diğer Müslüman kardeşlerimin de böyle bir sebeple örtüneceğini sanmıyorum. Bizim inanç sistemimizde böyle bir anlayış yok.

G.48) Bizi görevden atarken bunlar siyasi amaçla örtünüyorlar dediler. Fakat ben bunun böyle olmadığını düşünüyorum, katılmıyorum. Muhakkak siyasi boyutu vardır ama ben gerçekten inananlar için bunun böyle olmadığını düşünüyorum. Örtünmenin siyasi boyutu olmamalıdır. Tamamıyla bir inançtır.

G.53) Başörtüsü zahmetli bir iştir. Kimse siyaset için başörtüsü örtmez. Ama başörtüsü üzerinden siyaset yapılabilir.

G.55) Benim için yoktur. Ama topluma baktığımızda bazı kesimler içselleştiremedikleri gibi siyasete alet edenler de vardır.

G.58) Örtünmenin siyasi boyutu hiçbir şekilde yoktur. Buna karşıyım ama insanların kendi tercihleriyse bu onun hakkıdır.

G.59) Evet siyasi boyutu vardır.

G.60) Örtünmenin siyasi boyutu bana göre yoktur. Hiçbir zaman menfaatim için bir ortam veya şekle girmedim. Böyle bir ortama da girmedim. Ama yönetime göre yapanlar var mı? Onu da bilmiyorum.

G.63) Asla örtünmenin siyasi boyutu olamaz. Bu inançla alakalıdır. İnsanların dış görünüşüyle değil bilgi ve düşüncesiyle değerlendirsinler. Başörtüsünün hiç kimseye zararı olmaz. Bilakis Allah korkusu olandan zarar gelmez.

G.67) Başörtüsü samimi olarak örtülüyorsa siyasi hiçbir sebebi olamaz. Ancak bazen siyasi kimlik amacıyla kapatılsa bile inançla mutlaka bir bağlantısı vardır. İsteksiz olursa çok uzun sürmez patlak verir.

G.68) Örtünme kendi inancına göre bir dini vecibedir. Siyasi hiçbir ifadesi olamaz. Zaten olursa örtünme olmaz.

G.70) Allah'ın emri olarak tesettürün dinimizde farz olduğunu biliyorum. Tesettüre riayet ederek kadının sosyal hayatta aktif olabileceğini düşünüyorum. Peygamber efendimizin eşleri birçok alanda yönlendirici olmuşlar. Tesettür kurallarına uyularak helal-haram çerçevesine dikkat edildikten sonra kadınlarda siyaset yapabilir.

Soru 13) Modernleşmenin kılık-kıyafet değişikliği üzerinde nasıl bir etkisi vardır? Günümüz tesettür anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Tablo 3.22. Günümüz tesettür anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Modernlik sadece kılık-kıyafetle olmaz modernlik medeniyet ise örtünmeyle alakası yok modernlik kafa yapısıyla alakalıdır. Başörtüsü buna ne engeldir nede olumlu etkisi vardır. Modernleşmeyle beraber kılık-kıyafette de değişiklikler oldu bu normaldir ama tesettürün amacına aykırı olmaması şartıyla olumsuz bir etkisi olmayacağını düşünüyorum.	Modernleşmenin kılık-kıyafet üzerinde çok olumsuz etkileri olduğunu düşünüyorum. Tesettürün amacından sapıldığını düşünüyorum. Belki renk, desen, çeşit olarak olumlu etkileri var ama önemli olan amacına uygun olmasıdır. Ve maalesef uygun bulmuyorum.	Moda, çevre, alışkanlıklarımız, nefsimize hoş gelen şeyler v.b bütün bunlar bizi tesettürün amacından ve sınırlarına uymaktan uzaklaştırıyor. Moda adı altında İslamiyet'ten uzaklaştırılıyor.
% 33	% 21	% 46
23	15	32

Tablo 3.22 katılımcılara yönelttiğimiz, modernleşmenin kılık-kıyafet değişikliği üzerinde nasıl bir etkisi vardır? Günümüz tesettür anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablonun incelenmesinden görüleceği gibi, katılımcıların % 33'ü *“Modernlik sadece kılık-kıyafetle olmaz, modernlik medeniyet ise örtünmeyle alakası yok modernlik kafa yapısıyla alakalıdır. Başörtüsü buna ne engeldir nede olumlu etkisi vardır. Modernleşmeyle beraber kılık-kıyafette de değişiklikler oldu bu normaldir. Ancak, tesettürün amacına aykırı ya da sınırlarını aşan kıyafetler olmaması şartıyla olumsuz bir etkisi olmayacağını düşünüyorum.”* % 21'i *“Modernleşmenin kılık-kıyafet üzerinde çok olumsuz etkileri olduğunu düşünüyorum. Tesettürün amacından saptırıldığını düşünüyorum. Belki renk, desen, çeşit olarak olumlu etkileri var ama önemli olan amacına uygun olmasıdır ve maalesef tesettür kıyafetlerini uygun bulmuyorum.”* % 46'sı ise *“Moda, çevresel tepkiler, eski alışkanlıklarımız, nefsimize hoş gelen zevklerimiz, alım gücümüz vb. bütün sebepler bizi tesettürün amacına ve sınırlarına uymaktan uzaklaştırıyor. Galiba moda adı altında İslamiyet'ten uzaklaştırılıyor. Müslümanları bir moda rüzgârı almış götürüyor bu konuda dikkatli olmalıyız.”* cevabını vermiştir.

Bu tablo bize Müslümanların farkında olmalarına rağmen ve de doğru bulmadıkları halde günümüz şartlarına uyduklarını, tesettürün amacına ve sınırlarına uymadıklarını göstermektedir. Tesettürün sınırları aslında insanların uyamayacağı zorlukta değildir. Bunlar kıyafetin vücut hatlarını belli etmeyecek kadar dar, dikkati çekmeyecek kadar süslü ve canlı renkte ve vücudu göstermeyecek kadar ince olmaması şartlarıdır. Ayrıca el, ayak ve yüz dışında bir yerin görünmemesi şartını sağlaması yeterlidir. Günümüzde bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde giyilen dar pantolonlar, kısa ve dar etekler, dar gömlekler elbette ki tesettüre uygun değildir. Ancak kişilerin seçimine saygı duymak zorundayız.

G.1) Aslında bazen çok beğeniyorum modern görünümlü, genç kızların kapanma noktasındaki ilgilerini artırıcı, hem de tesettüre uygun ve Müslüman kadın imajına artı değer kazandıran kıyafetleri. Fakat son dönemlerde tesettür adına öyle kıyafetler görüyorum ki, özden uzaklaşınca bir şeyin ne kadar çirkinleşebileceğine de şahit oluyorum. Moda dergilerindeki kıyafetlerin sunumu, makyajı, vücuda oturması, çorapsız ayaklar, ayakkabılar vs. insanlarda ciddi bir kıyafet algısı oluşturuyor ve

bizler bunun ne kadarının tesettüre uygun olduğuna bakmadan giyim tarzımızı belirliyoruz. Streç pantolonlu, ojeli, göbeği açık, taytlı, kısa etekli, kısa ceketli pantolonlu takım giyen vs. kıyafetlerin üzerine bir başörtüsü takılınca tesettürlüyoruz diyoruz. Tesettür tek baş örtmek midir?

G.2) Modernleşme adına örtünün içini boşaltmaya çalışıyorlar. Bir moda rüzgârı Müslümanların üzerinde esiyor.

G.4) Örtünme moda değil Allah'ın emri katılıyorum bu fikre ama dediğim gibi anlatmadığımız için bu yaşananlar.

G.8) Modernleşme çatısı altında batı oyunlarına geliyoruz. Tesettüre taban tabana zıt bir giyim kuşam tarzı sergilenmektedir.

G.10) Olumsuz etkisi olduğunu düşünüyorum. Hakiki tesettürden sıyrılıp, modern tesettür denilen şeye dönüşmüştür.

G.11) Daha cazip, göz alıcı kılık-kıyafet aslında tesettürle bağdaşmaz. Örtünmek modernleşmeye aykırıdır diye bir fikir doğru değildir. Asıl olan insanın Allah'ın emrine uygun, kendine yakışan, dikkat çekmeyen giysiyi tercih etmesidir.

G.12) Modernleşme aslında kılık-kıyafeti etkilememeli. Fakat ne yazık ki bizler entelektüel zekâmızı geliştirirken kılık-kıyafetimizi de belki de farkında olmadan dini kuralların aleyhine değiştirdik. Bunun toplumun çoğu için geçerli olduğunu düşünüyorum.

G.13) Günümüzde tesettür amacının tam tersi, daha şık ve daha cazip görünmeyi sağlar hale geldi. Amacından saptırılıyor.

G.20) Şu an için olumsuz etkisi vardır. Erkeğin kadına kadının erkeğe benzetilmesine dinimizde lanet edilmiştir. Fakat şuan tesettürlü bayanlar bile dar pantolonlar giyebiliyorlar.

G.21) Kur'an'ın emirlerine göre örtünme azaldı. Modernleşme adı altında.

G.25) Günümüzdeki tesettür anlayışı kişiye göre değişmekte herkesin bireysel modern giyinme tarzı olabiliyor. Çok üzerinde durulacak bir nokta olmadığı kanaatindeyim.

G.27) Paralel bir etki vardır. Tesettürü olumlu buluyorum. Her türlü modern çizgiyi taşıdığını düşünüyorum.

G.28) Mutlaka vardır ama İslam'ın genel kalıplarının dışına çıkılmadığı sürece çeşitlilik olması çok normaldir.

G.30) Zamanın her konuda etkili olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla kılık-kıyafeti de etkiliyor. Günümüz örtünme stilini beğeniyorum.

G.33) Günümüz tesettür anlayışı tamamen yozlaşmıştır. Tesettürün amacına taban tabana zıt bir kılık-kıyafet yaygınlaşmıştır.

G.35) Maalesef günümüz tesettür kavramı oldukça amacından saptı. İslami kimlikli modacıların ürettiği modern(!) İslami kıyafetler Müslümanlarca çabuk benimsendi.

G.37) Hayatta her şey değişiyor. Mutlaka ki kılık-kıyafet de değişecektir. Önemli olan tesettür sınırlarına dikkat etmektir.

G.41) Modernleşmenin kılık-kıyafet üzerinde çok olumsuz etkisi olduğunu düşünüyorum. Ama günümüz kumaşlarıyla yapılan tesettüre uygun kıyafetleri renk ve desen açısından aykırı bulmuyorum. Tesettür sadece siyah değildir.

G.42) Modernleşme maalesef yanlış anlaşılıyor. Bir Müslüman bence moderndir. Olanları yakinen takip eden, yeniliklerin farkında olan, ilim neredeyse onu alan kişidir. Ama bağnaz fikirli olanlara göre tam tersi yöndedir. Örtülülere geri kafalı sanıyorlar. Ama bende örtüye karşı olanların geri ve örümcek kafalı olduklarını düşünüyorum.

G.43) Günümüz tesettür anlayışında olması gerekenden uzaklaşıyoruz. Alışkanlıklar, çevre, moda, şartlar vb. sebepler etkili oluyor.

G.46) Günümüz tesettür anlayışı geçmişe göre farklıdır. Geçmişte daha çok hadis ve ayetler ışığında şekilleniyordu. Şimdi daha çok moda ve trend şekillendiriyor. Buda sonu olmayan birtakım psikolojik problemleri beraberinde getirir. Aşırı tüketim döneminin doyumsuzluğu nereye kadar gidecek? Bu psikolojik bozukluğa sebep oluyor.

G.48) *Açıkçası toplum sürekli bir değişim geçiriyor dünyada mekân küreselleşti, mesafe, kültür, bölge olayı kalmadı. Dünya küçük bir ekrana sığıdı artık. Böyle olunca da ister istemez etkilenme oluyor. Dolayısıyla örtünmede de bir etkilenme bir moda havası oluyor. Önemli olan tesettürün amacına aykırı olmamasıdır. Tesettürün amacını aştığı zaman inanç boyutundan çok görseelliğe dönüştüğünü düşünüyorum. Makyaj, dar kotlar, dar bluzlar, bunları tesettüre aykırı buluyorum. Tesettür amacından çıkmadığı sürece yeniliklerden etkilenme olabilir. Ancak tesettürün ruhuna aykırı olmamalıdır.*

G.53) *Modernleşmenin kılık-kıyafet üzerinde çok etkisi var. Ben de dâhil tesettüre uygun giyinmiyoruz. Moda ve modernleşme tesettürü yozlaştırdı. Tesettür mağazaları çok pahalı halk giyinemiyor.*

G.55) *Toplumun yapısı, modası, konjonktürü, vs. etkili oluyor 1980'den sonra tesettür çok yozlaştı. Günümüzdeki tesettürlü insanlar çok farklı.*

G.58) *Modern akımın sadece kılık-kıyafet üzerinde değil, hayatın tüm alanlarında etkisini görüyoruz. Özellikle az gelişmiş ülkelerde insanların alışmış olduğu ve inançlarına uygun olan kılık-kıyafet ve alışkanlıkları bir anda değiştirilmeye çalışıldı. Örtünmenin modernleşmeye aykırı olduğunu söyleyenler kendi çıkarları için bunu böyle algılıyorlar. Gerçekteyse hiçbir ilgisi yok. Önemli olan düşünsel ve bilimsel gelişmelerdir.*

G.59) *Moda ve estetik kaygıları tesettür üzerinde etkili oluyor. Kadın ve moda üzerinden İslamiyet etkilenmeye çalışılıyor.*

G.69) *Günümüz tesettür anlayışı dinimizin gerektirdiği şekilde olmayabiliyor insanlar sırf tarz olsun diye başörtüsü takabiliyorlar. Yakıştığı için ya da farklı sebeplerle takabiliyorlar. Ama inanç gereği takmamız lazım.*

G.70) *Biz toplum olarak hala başörtülü öğretmen, doktor, avukat, mühendis vb. olabileceğine alışamadık. Kapalı olanları ev hanımı ve ya çocuk bakıcısı olabileceğini düşünüyüz. Ne yazık ki toplum olarak hala bilgili ve çalışan başörtülü bayanların olduğuna alışamadık.*

Soru 14)İslam dininin bir emri olan başörtüsünün kadın erkek eşitliği önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesini haklı buluyor musunuz? Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirir mi?

Tablo 3.23. Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirir mi?

<i>Kadını sosyal hayatta pasifleştiren başörtüsü değil insanların kendisidir. Toplumun değer yargılarıdır. Başörtüsü kadın erkek eşitliği önünde engel değildir, bilakis başörtüsü kadına değer katar, daha saygın olmasını ve rahat çalışmasını sağlar.</i>	<i>Başörtüsünün kadın erkek eşitliğinin önünde engel teşkil ettiğini düşünmüyorum. Zaten kadın ve erkek eşit değildir, ikisinin vazifeleri farklıdır, birbirinin aynı olan parçalar değil tamamlayıcı durumundalar.</i>	<i>Başörtüsü kadın erkek eşitliği önünde engel teşkil etmez, kadın başörtüsüyle her ortama daha rahat girer ve her işte çalışabilir.</i>	<i>Aslında engel değildir fakat Türkiye’de yıllarca uygulanan başörtüsü yasağı başörtüsünün bir engel olduğu algısına sebep oldu</i>	<i>Başörtüsü kadın erkek eşitliğini bozmaz. Ancak başörtülü kadın girdiği her ortamda hal ve hareketlerine daha dikkat etmek suretiyle daha ölçülü davranmalıdır.</i>	<i>Başörtüsü yasağını getirenler de kaldıranlar da erkek çoğunluklu siyasi partilerdir. Bayanların kıyafeti hakkında erkeklerin karar vermesine karşıyım. Kılık kıyafetin hiçbir engel teşkil etmediğini düşünüyorum.</i>
% 27	% 30	% 33	% 3	% 4	% 3
19	21	23	2	3	2

Tablo 3.23 katılımcılara yönelttiğimiz, İslam dininin bir emri olan başörtüsünün kadın erkek eşitliği önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesini haklı buluyor musunuz? Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirir mi? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüleceği gibi, katılımcıların % 27’si *“Kadını sosyal hayatta pasifleştiren başörtüsü değil, insanların kendisidir, toplumun değer yargılarıdır. Başörtüsü kadın erkek eşitliği önünde engel değildir, bilakis başörtüsü kadına değer katar, daha saygın olmasını ve daha rahat çalışmasını sağlar.”* % 30’u *“Başörtüsünün kadın erkek eşitliği önünde engel teşkil ettiğini düşünmüyorum. Zaten kadın ve erkek eşit değildir, ikisinin vazifeleri farklıdır, birbirinin aynı parçalar değil tamamlayıcı durumundadırlar.”* % 33’ü *“Başörtüsü kadın erkek eşitliği önünde engel teşkil etmez, kadın başörtüsüyle her ortama daha rahat girer ve her işte çalışabilir.”* % 3’ü *“Aslında engel değildir fakat Türkiye’de yıllarca başörtüsü yasağının uygulanması başörtüsünün bir engel gibi algılanmasına neden oldu.”* % 4’ü *“Başörtüsü kadın erkek eşitliğini bozmaz. Ancak başörtülü kadın*

girdiği her ortamda hal ve hareketlerine daha dikkat etmek suretiyle daha ölçülü davranmalıdır.” % 3’ü ise “Başörtüsü yasağını getirenler de kaldıranlar da erkek çoğunluklu siyasi partilerdir. Bayanların kıyafeti hakkında erkeklerin karar vermesine karşıyım.” dedikleri ve kılık kıyafetin hiçbir engel teşkil etmediğini ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi bizzat örtülülerin yaşamış olduğu hayat tecrübelerine dayanarak, aslında başörtüsünün düşünülüşü gibi kadınlara zorla dayatılan, eşitliği bozan bir uygulama olmadığı, kadınların kendi iradeleriyle seçmiş oldukları dini bir vecibe olup, bu durumlarının kendilerini sosyal hayatta pasifleştirmediği gibi, değer kattığını ve daha rahat etmelerini sağladığını ifade etmişlerdir.

G.1) Kadını sosyal hayatta pasifleştiren tesettür değil insanların kendisidir, toplumun değer yargılarıdır.

G.2) Hayır kesinlikle haklı bulmuyorum. Rabbimiz ey iman edenler, ey inananlar şeklinde hitap ediyor. Ayrımı insanlar yapıyor.

G.3) Kadın-erkek eşit değildir. Her ikisinin vazifeleri farklıdır. Erkek, kadın başörtülü olduğunda daha mesafeli davranır.

G.6) Yüce Allah kadına çok önem vermiştir ve mahrem yerlerinin insanın nefsinden muhafaza etmek için örtmekle görevlendirmiştir. Bu yönüyle yüce Allah kadına erkekte daha çok özenmiştir.

G.11) Haklılık payı yoktur. Kadın fıtrati gereğince Allah (c.c)’ın buyurduğu bir emirdir. Dinde aslolan iman ve itaattir. Eşitlik göreceli bir kavramdır.

G.22) Başörtülü kadın her şeyde biraz daha çekimsiz olmalı hem başını örtüyor hem çok rahat davranıyor derler. Kadın başörtülü oldu mu daha dikkatli davranmalı.

G.28) Hayır, örtünmenin kadın erkek eşitliğiyle ilgisi yoktur. Erkeğin ve kadının örtünme biçimindeki sınırlamalar farklıdır.

G.33) Başörtüsü kadın erkek eşitliği önünde bir engel değildir. Tam tersine kadını erkeğe değil Allah’a tabi olma noktasına getirdiği için daha özgürleştirir.

G.35) Hayır, Allah bizim için en doğru olanı bilir.

G.36) Hayır, bugün başörtülü kariyer yapmış birçok insan var.

G.38) Evet, Türkiye’de hükümetlere göre birçok şey değişiyor. Başörtüsü konusunda farklı düşünen bir hükümet gelirse kadınlar mağdur oluyor erkeklere bir şey olmuyor.

G.39) Hayır, başörtüsü kadın erkek arasındaki hukuki eşitliğe engel değildir. Fakat insanlar düşünsel olarak kadınlara ve özellikle örtülü kadınlara sosyal hayatta bir pasif rol çizmiş ve bu zihinlerde öylece yer edinmiştir. Oysa insanları kadın-erkek, örtülü ya da açık gibi kategorilere ayırmak çok yanlış olur. İnsanlara insan olarak bakmak lazım hiçbir ayırıcı özelliğe göre önyargıyla yaklaşmamalıyız.

G.42) Başörtüsü kadın erkek eşitliği önünde bir engel değildir. Zaten kadın erkek eşit değildir. Kadın ve erkeğin farklı yönleriyle daha önde oldukları hususlar var. Örneğin kadın şefkatte ve zarafette, erkek cesaret ve kuvvette öndedirler.

G.44) Başörtüsü kesinlikle insanı sosyal hayatta pasifleştirmez. Örtümüzle işlerimizi güzel yapıyoruz ve yapan kardeşlerimiz de var.

G.46) Ben bilakis başörtülü bayanların daha rahat çalıştığını düşünüyorum. Cinselliğini arka plana atarak, başörtüsü takarak, asıl kimliğini oluşturarak daha rahat çalışacağını düşünüyorum.

G.48) Tersini düşünüyorum. İslam’a göre bir bayanın dışarı çıkabilmesi için tesettürlü olması gerekir. Dolayısıyla başörtüsü kadın erkek eşitliğinin sağlanması için teşvik edicidir.

G.50) Engel değildir. Başörtülü bir bayan ölçüyü koruduğu sürece her ortama girebilir, her işi yapabilir zaten günümüzde de bunun böyle olmadığı görülüyor. Başörtülü bayanlar işini daha iyi, hakkını vererek yapıyorlar. Başörtülü bayanlardan TV programlarında bile çok başarılı olanlar var, gazeteci olanlar var ya da daha farklı işlerde çok başarılı bir şekilde çalışanlar var.

G.58) Modernleşme manipülasyonu üzerinde batı kendi değerlerini medya yoluyla empoze ediyor ve insanlar farkında olarak veya olmayarak buna meylediyorlar. Burada dikkatli olmalıyız.

G.59) Kadın erkek eşit değildir her ikisinin farklı olumlu tarafları var, başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirmez ama başörtüsüne uygun davranmayı gerektirir ve daha ağır başlı davranmak gerekir.

G.60) Modernleşme sadece moda ve giyim değildir, modernlik medeniyetse örtüyle alakası yok. Medyanın toplum ve gençlik üzerinde olumsuz etkisi var. Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Başörtüsü kadın-erkek eşitliği önünde bir engel değildir. Ancak kadının başörtüsü ona önyargularla yaklaşılmasına neden olabiliyor.

G.62) Eskiden tesettürün kadını pasifleştirdiğini düşünürdüm. Ama şimdi öyle düşünmüyorum. Artık serbest olduğu için her şeyi yapabileceğimi düşünüyorum. Ama yine de sosyal hayatta bazı alanlarda abes olabiliyor. Örneğin plajda olduğu gibi haşama giyinmek zorundasınız.

G.63) Asla kadın erkek eşitliği söz konusu değildir. İki farklı konumlarda yaratılmış farklı ve birbirini tamamlayıcıdırlar. Hak-hukuk açısından İslam kadına daha çok özel haklar vermiş. Günümüzde kadın dinini, bilmediği için haklarını da bilmiyor. Sosyal hayatta başörtüsü kadını asla pasifleştirmez. Başörtüsü çalışmaya da engel değildir.

G.65) Kadının sadece başörtüsü takıp takmaması onu ikinci sınıf yapma göstergesi değildir. Asıl kadının eğitimi, yetiştirilme şartları, erkeklere toplumda daha çok değer verilmesi vb. birçok etken kadını doğal olarak ikinci sınıf vatandaş yapıyor. Kadının ikinci plana itilmesinin başörtüsüne bağlanması art niyet ve önyargıdan kaynaklanıyor.

G.70) Ben kadın erkek eşitliğini farklı boyutlarda arıyorum. Mesela ahlaki ve inanç boyutuyla eşit olmalılar. Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirmez.

Soru 15) Başörtüsünü yasaklama gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Haklı diyebileceğiniz tarafı var mıdır?

Tablo 3.24. Başörtüsünü yasaklama gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hayır, başörtüsü yasağının hakkı diyebileceğimiz hiçbir gerekçesi yoktur. İnanç özgürlüğümüzü kısıtlıyorlar. Bu tamamen insan hak ve özgürlüğüne aykırıdır, büyük bir haksızlıktır.	Yasaklama gerekçelerinin zorlama olduğunu düşünüyorum. Gelenek, görenek, örf, adet ve inançlarımıza aykırı olan bu yasaklamanın inançlı insanlardan korkanlar tarafından konulmuş yersiz bir korku olduğunu düşünüyorum.	Hayır, haklı diyebileceğimiz hiçbir gerekçesi yoktur. Tamamen siyasi çıkarlar uğruna toplumun dikkatini farklı bir yöne çekme çabasıdır. Haksızlık olarak görüyorum.	Haklı tarafı yok ama eğer memurlar yüzünü kapatıp, çarşaf örterse o zaman yasaklanabilir.	Başörtüsü yasağının hakkı gösterecek hiçbir gerekçe olamaz. Sadece örtülü olmayan birileri psikolojikmen rahatsız olduğu için başörtüsünü yasaklama yoluna gittiler.	Haklı diyebileceğimiz tarafı var şöyle ki biz millet olarak başörtümüzü siyasete alet etmeseydik işte o zaman bu hale gelmezdik.
% 68,50	% 18,50	% 5,50	% 3	% 1,50	% 3
48	13	4	2	1	2

Tablo 3.24 katılımcılara yönelttiğimiz başörtüsünü yasaklama gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Haklı diyebileceğiniz tarafı var mıdır? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 68,50'si "Hayır, başörtüsü yasağının hakkı diyebileceğimiz hiçbir gerekçesi yoktur, olamaz. İnanç özgürlüğümüzü kısıtlıyorlar. Bu tamamen insan hak ve özgürlüğüne aykırıdır, büyük bir haksızlıktır." % 18,50'si "Yasaklama gerekçelerinin zorlama olduğunu düşünüyorum. Gelenek, görenek, örf, adet ve inançlarımıza aykırı olan bu yasaklamanın inançlı insanlardan korkanlar tarafından konulmuş yersiz bir baskı unsuru olduğunu düşünüyorum." % 5,50'si "Hayır, haklı diyebileceğimiz hiçbir gerekçesi yoktur. Tamamen siyasi çıkarlar uğruna toplumun dikkatini farklı bir yöne çekme çabasıdır. Kişi hak ve özgürlüğüne aykırı görüyorum." % 3'ü "Haklı diyebileceğimiz hiçbir gerekçesi yok, ama eğer memurlar yüzünü kapatıp çarşaf örterse o zaman yasaklanabilir." % 1,50'si "Başörtüsü yasağını hakkı gösterecek hiçbir gerekçe olamaz. Sadece örtülü olmayan birileri psikolojikmen rahatsız olduğu için başörtüsünü yasaklama yoluna gittiler." % 3'ü ise, "Haklı diyebileceğimiz

tarafı var şöyle ki biz millet olarak başörtümüzü siyasete alet etmeseydik işte o zaman bu hale gelmezdik.” cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize katılımcıların % 95'inin başörtüsü yasağını haklı gösterecek hiçbir gerekçenin olmadığını, olamayacağını düşündüklerini göstermektedir. Tamamen haksız endişelerle ya da siyasi ve ideolojik kaygılarla alınmış bir karar olduğunu ve bunun insan hak ve hürriyetine aykırı olduğunu ifade etmişlerdir. Sadece küçük bir kesim, başörtüsü yasak olmasaydı acaba çarşaf ve peçe kullanılır mıydı? Ya da birileri tarafından siyasete alet edilir miydi? Endişesiyle yasağı haklı görmek mümkün olabilir demiştir. Oysa hiçbir konuda birkaç insanın hata yapabilme ihtimaline dayanarak insanların hak ve özgürlükleri kısıtlanamaz.

G.1) Başörtü yasağını hiçbir şekilde haklı bulmuyorum. Benim sebebini ülkemizde çözemediğim bir şey var. Nasıl bu kadar dindar görüntü verilip içimiz boşaltıldı. Kim veya kimler bunu becerdi? Hepimiz tek tip dindarlık olsun o da benimki gibi olsun istiyoruz. Dinin özünden ayrılmamak şartıyla farklılıklar bizim için zenginlik olmalıydı. Biz dindar geçinen insanlar ayrılığa düştüğümüz durumlarda birbirimizi o kadar eziyoruz ki, bu durum bazı kesimler tarafından çok iyi kullanılıp aleyhimize çevrilebiliyor. O zaman da haklı iken haksız duruma düşüyoruz.

G.3) Haklı tarafı yoktur, keyfi uygulamadan başka bir şey değildir.

G.4) Haklı tarafları vardır. Eğer biz millet olarak başörtüsünü siyasete bulaştırmıyorduk her hükümette bu yaşanmazdı. Biri gelir açtırır, diğeri izin verir.

G.6) Laikliğin getirmiş olduğu dayatmadan başka bir gerçekliği yoktur.

G.9) Bunun haklı hiçbir nedeni olamaz. Saçma sapan bir uygulama. Yasaklar, başkasının özgürlüğüne müdahale ediliyorsa konulmalı. Başörtüsü kişinin kendi tercihidir. Başkasına zarar verdiğini düşünmüyorum.

G.11) Tamamen insan hak ve hürriyetine aykırı, tamamen ideolojik bir yasaklamadır. Çarşaf ve peçe gibi tanınmaya engel durumlarda uygun şartlarda denetim olabilir.

G.12) Din düşmanlığına bağlı olarak yasaklandığını düşünüyorum tabii bunun gerçekten modernliğe aykırı bir görüntü oluşturduğunu düşünen grupta yok değil.

G.17) Ben gerekçe ne anlamıyorum. Kime zararımız var? Bir söz duymuştum çok hoşuma gitmişti siz aya girmek istediniz de benim başörtüm mü engelledi.

G.18) Bunun tek bir gerekçesi vardır oda İslamiyet'in yayılmasına karşı olmalarıdır.

G.22) Haklı diyebileceğim hiçbir dayanağı yoktur. İnsanlar istediği gibi yaşamalıdır. İsteyen açık isteyen kapalı giyinmelidir.

G.24) Allah'ın emrinin tersine kural koymanın haklılık derecesi olabilir mi? Biliyorlar ki, başörtüsünü çıkartırsak diğer inanca dair şeylerde de yavaş yavaş çözümler olur. İslami yaşayıştan koparılmaya çalışılıyor. İslam'ın kuvvetinden ayırıp güçsüz bırakmaya çalışıyorlar.

G.25) Tarihe baktığımızda bunun tamamen siyasal olduğu kesin şu anda insanlardan bu tarz problem görmüyorum.

G.27) Şiddetle kınıyorum. Başörtüsü yasaklanamaz, özgürlükler, kişisel tercihler, inançlar yasaklanmamalı, engellenmemelidir.

G.28) Tabii ki hayır, ülkenin insan özgürlüğünü hiçe sayan rejimi.

G.29) Çok saçma olayın hep siyasi yönüne baktılar oysa bu işin dini boyutu var.

G.31) Hiçbir haklı gerekçesi yoktur. İnsan hak ve özgürlüğüne vurulan bir prangadır.

G.34) Keyfi ve uydurma yönetmelikler. Hangi açıdan bakarsak bakalım hiç haklı bulmuyorum.

G.35) Kesinlikle hayır, tam bir ayrımcılık, sizi ikinci hatta üçüncü vatandaş yerine koyuyorlar. Uzak doğudaki kast sistemi gibidir.

G.36) Bir yönüyle bazı kuvvetler tarafından siyasete alet edilmek istenebilir.

G.39) Hiçbir gerekçe İslamiyet gibi kabul görmüş kitabi bir dinin emirlerine uymayı yasaklayamaz.

G.41) Yasaklama gerekçelerinin zorlama olduğunu düşünüyorum. Ne gelenek görenek ne örf ve adetlerimize uygun değildir. İnanmayanların dindar insanlardan korkarak engellemeye çalışmalarından kaynaklanıyor. Bu yersiz ve gereksiz bir korkudur.

G.43) Hayır hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Dinsel özgürlüğümüzü kısıtlıyorlar.

G.46) Haklı diyebileceğim taraflarını bulamıyorum. Çünkü insanlar Allah rızası için örtünüyorlar. Onun için hiç kimse bu hakkı engelleyemez. Nihayetinde başörtüsü yasağı uygulandığında Allah rızası için örtünenler taviz vermediler.

G.47) Asla yok mümkün mü? Tamamen din düşmanlığı.

G.48) Haklı diyebileceğim hiçbir gerekçesi yoktur, olmaz da. Bu bir insan hakkı ihlalidir. Bir insanın nasıl beden var olması hakkı ise inançlarıyla da var olması hakkıdır. İnsan inanç ve beden olarak bir bütündür.

G.50) Başörtülülere gerici olarak görüyorlar. Bu anlamda onları tasvip etmiyorum birçok alanda kadınların başarılı olması buna bir cevaptır.

G.52) Başörtüsü yasağı kaldırıldı diye devlet memuru yüzünü kapatıp çarşaf giyerse o zaman sorun olur.

G.55) Tamamen siyasi çıkarlar birilerinin sürekli toplumun dikkatlerini başka yöne çekmek için kullandığı siyasi bir çabadır.

G.56) Başörtüsü yasağını tamamen haksız bir uygulama olarak görüyorum. Hiçbir haklı tarafı yoktur. Bir insan hakkı ihlali olarak görüyorum. Hiç kimse hayatının on yılını heba etmek istemez. Ben bir bayan olarak haksızlığa uğradığımı hissediyorum.

G.60) Başörtüsü yasağının haklı diyebileceğim hiçbir yanı yoktur. Dindar kesimden insanlar korkuyorlar. Bizi tanımak yerine önyargıyla bakıp korkuyorlar ve yasaklıyorlar.

G.61) Çok gereksiz bir uygulama, o kadar önemli sorunumuz varken başörtüsüne takılı kalınması çok saçma biz başımızı örtüyoruz, benimizi değil.

G.62) Ne yazık ki başörtüsü yanlış değerlendiriliyor. Şeraitin sembolü ya da siyasi sembol olarak algılanıyor bu çok yanlış.

G.63) Bana göre öne sürülen tüm gerekçeler tam bir paranoyak bakış açısıdır ya da önyargıdır. Şimdiye kadar korktukları oldu mu?

G.64) Başörtüsü, başörtüsü takmayanların bir kısmında psikolojik rahatsızlık kaynağı olabiliyor. Kendileri örtmeyince rahatsızlık duyabiliyorlar. Ve bunun için başörtüsünü çeşitli gerekçelerle bastırmaya çalışıyorlar.

G.65) Başörtüsü yasağının haklı diyebileceğimiz hiçbir tarafı yok. Başörtüsü İslamiyet'in bir kuralıdır. Ama bunu anlamıyor ve açacaksınız diyebiliyorlar.

G.67) Başörtüsü yasaklama gerekçelerini kesinlikle haklı bulmuyorum. Başı açık olan birine nasıl ki kazağını çıkar diyemiyorsak bize de başörtünüzü çıkarın denilmemesi gerekir.

G.68) Başörtüsü yasağının hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Dini inancımızın gereğidir. Hiçbir ideolojik düşüncesi yoktur, çevre baskısı ile değildir, istek işidir.

G.69) Başörtüsünü yasaklamak anlamsızdır. Başörtüsü takmayan biri nasıl ki istediği gibi giyinip davranıyorsa başörtüsü takanda aynı şekilde davranabilmeli. Dinimizin gereklerini sorgulayamayız neden örtünmeyi gerektiriyor diyemeyiz. Diğer insanlar dinine nasıl sahip çıkıyorsa bizde dinimize sahip çıkabilmeliyiz.

G.70) Başörtüsünü yasaklama gerekçelerinin hiçbir haklı tarafı yoktur. Yasaklayanların İslamiyet'in kurallarından haberlerinin olmadığını düşünüyorum. Ya Allah'ın emirlerinden haberleri yok ya da önemsemiyorlar.

Soru 16) Başörtüsü yasağı bireylerin eğitim ve çalışma hakkını engelleyebilir mi? Bu yöndeki engelleri nasıl değerlendirirsiniz?

Tablo 3.25. Başörtüsü yasağı bireylerin eğitim ve çalışma hakkını engelleyebilir mi?

Bence engellemelidir. Yıllarca başörtüsü yasağı nedeniyle kişilerin eğitim ve çalışma hakları ellerinden alındı bu insan hak ve özgürlüğüne aykırıdır.	Yıllarca engelledi, hem kadın erkek eşitliği diyorlar hem cinsler arası fark yok diyorlar, hem kadın okusun ve çalışsın diyorlar hem de haksız bir uygulama ile kadınların eğitim ve çalışma hakkını ellerinden alıyorlar.	Çok ciddi manada engellendi çok değerli kardeşlerimizi kaybettik ya eğitimlerini yarıda bıraktılar ya da çalışma haklarından vazgeçtiler.	Engellemesi gerekir ama geçmiş yıllarda engelledi. Çok şükür artık rahatız.	Tamamen mantıksız, olmaması gereken, komik bir yasaklama. Tamamen yasa dışı ve siyasi amaçlı bir yasaktı. Yıllarca eğitim ve çalışma hakkımızı elimizden aldılar.
% 53	% 8,50	% 28,50	% 8,50	% 1,50
37	6	20	6	1

Tablo 3.25 katılımcılara yönelttiğimiz başörtüsü yasağı bireylerin eğitim ve çalışma hakkını engelleyebilir mi? Bu yöndeki engelleri nasıl değerlendirirsiniz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 53'ü “*Bence engellememelidir. Ama yıllarca başörtüsü yasağı nedeniyle kişilerin eğitim ve çalışma hakları ellerinden alındı bu insan hak ve özgürlüğüne aykırıdır.*” % 8,50’si “*Yıllarca kadınların eğitim ve çalışma hakları engellendi, hem kadın erkek eşitliği diyorlar hem cinsler arası fark yok diyorlar, hem kadın okusun ve çalışsın diyorlar hem de haksız bir uygulama ile kadınların eğitim ve çalışma haklarını ellerinden aldılar.*” % 28,50’si “*Yıllarca çok ciddi manada engellendi çok değerli kardeşlerimizi kaybettik. Ya eğitimlerini yarıda bıraktılar ya da çalışma hakkından vazgeçtiler.*” % 8,50’si “*Engellememesi gerekir ama geçmiş yıllarda engelledi. Çok şükür artık rahatsız.*” % 1,50’si ise “*Tamamen mantıksız, olmaması gereken, komik bir yasaklama. Tamamen yasa dışı ve siyasi amaçlı bir yasaktı yıllarca eğitim ve çalışma hakkımızı elimizden aldılar.*” cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize katılımcıların başörtüsü yasağı nedeniyle hem kendileri hem de yakın arkadaşlarının yıllarca mağdur edildiğini, eğitim ve/veya çalışma hayatında engellerle karşılaştıklarını, maddi ve manevi sorunlar yaşadıklarını ve başörtüsü yasağının kadınların eğitim ve çalışma hayatını engellediğini göstermektedir.

G.1) Maalesef engelliyor. Birçok kişi okulu bırakıyor, işten ayrılmak zorunda kalıyor. Tamamen siyasi kararlar.

G.2) Çok ciddi anlamda engellendi. Nitelikli insanları toplumun gerisine itmek istediler.

G.3) Engellemez ama engelleyebiliyorlar.

G.5) Kesinlikle engellememeli. Bu yöndeki engelleri de haksız buluyorum.

G.7) Bence engelleyemez. Her fert kendi istediği gibi özgürce eğitim ve çalışma hakkını ve özgürlüğünü kullanabilmelidir.

G.9) Engellendiğine dair çok örnekler var. Ülkenin insanlarına zarar vermekten başka hiçbir anlamı yok.

G.10) Engellememelidir. Bu yasağı, dışlayıcı ve ikinci sınıf vatandaş olarak görme diye değerlendiriyorum.

G.11) Kesinlikle engellememelidir. İnsan olmanın gereklerinden, bir hak ve hürriyettir.

G.12) Benimkini üniversitede engellemişti. Tabii ki engellememeli eğitim temel bir haktır. Bu hak insanın elinden alınırsa ne kadar demokratik olduğumuz tartışılır hale gelir.

G.13) Engellememeli ancak şu anki Türkiye koşulları işe alırken buna engel olarak önümüze koyabiliyor. Özel sektörün bazı kolları özellikle bunu öne sürebiliyor.

G.16) Tabii ki haksızlık. Çalışmak isteyen başörtülü bayan sadece temizlikçi mi olsun?

G.17) Engeller tabii ki beni engelledi. 15 ay işsiz kaldım. Açık öğretim sınavlarına girip okulumu bile bitiremedim. Başımı açınca bütün haklarımı geri aldım. Af çıktı bende pişman olmuş gibi geri döndüm. Başörtümü açtım zor olan bundan sonrasıydı galiba.

G.18) Evet engelleyebilir. Başörtülü olanların dışlanması, herkese verilen hakların onlara verilmemesini sıralayabiliriz.

G.19) Buna karşıyım her dine mensup insanlar istedikleri gibi çalışabilmeli.

G.23) Engeller. Başörtüsü yasağı varken çoğu bayan arkadaşımız okullarına yurt dışında devam ettiler. Bazıları ise okullarını yarıda bıraktılar.

G.24) Tabii ki engelleyemez. Din, geçmiş ve gelecek kâinatın sonuna kadar insanların yaşamlarını düzene koyar. İnsanlara ne oluyor ki çalışma hayatından dini çıkarmaya çalışıyorlar. Hâşâ dinimizin kanunlarını devletimizin kanunlarına karıştırmıyorlar.

G.25) Geçmişte üniversitelerden atılan kardeşlerimiz bunların bir örneğidir. Üst düzey üniversiteleri kazanan tesettürlü arkadaşlarımızın üniversite kapısından çevrilmesi bir eğitim gaspıdır.

G.27) *Evet çalışma hayatını bitirebilir. Bu da maddi sorun demektir. Maddiyatsızlıkta tüm yaşam taşlarınızın yerinden oynaması demektir.*

G.29) *Engellememeli. Başörtülüde başı açıkta istediği gibi özgürce okumalı ve çalışmalı.*

G.31) *Tabii ki engelledi bunu bir zulüm olarak görüyorum.*

G.34) *Engelleyemez. Yersiz, anlamsız ve haksız keyfi bir uygulamadır.*

G.35) *Engelleyebilir. Kişi başörtüsünden taviz vermediği anda öğrencilikten atılabilir, çalışıyorsa mesleğinden olabilir.*

G.36) *Engelleyemez. Din ve vicdan özgürlüğü vardır.*

G.37) *Şimdiye Kadar engelledi. İnşallah bundan sonra engellemeyecek.*

G.38) *Engelleyebilir. Bu engeller insanlar için ciddi problemler çıkarıyor. Bazı kişiler dünya ile ahret arasında kalıyor.*

G.39) *Engellememesi gerekir. Çünkü bir insanın temel hak ve ödevleri arasında eğitim ve çalışma hakkı da vardır. İnsanların hayali gerekçeler uğruna eğitimden ve çalışma hayatından uzaklaştırılması haklılık tarafı olmayan bir uygulamadır.*

G.41) *Zaten engelliyordu. Biz yıllardır yaşıyoruz. Hem kadın erkek eşitliği diyorlar hem cinsler arası ayırım yok diyorlar, hem kadın okusun ve çalışsın diyorlar hem de haksız bir uygulama ile kadınların eğitim ve çalışma haklarını ellerinden alıyorlar.*

G.42) *Engelleyebiliyor. Yani bundan önceki on yıl boyunca engelledi. Bu engellemeleri bazı zulüm edicilerin yasaklayıcı emirleridir. Yoksa din ve vicdan hürriyetine aykırıdır bu yasaklar.*

G.43) *Bence engellememeli kişinin hak ve özgürlükleri engelleniyordu bu da demokrasiye aykırıdır.*

G.44) *Engellendi. Çok kıymetli kardeşlerimiz vardı bu yasakla kaybettik.*

G.46) *Engellendi. Çünkü kadının çalışması başörtüsü yasaklanarak engellendi, uygun ortam olmadığı için engellendi.*

G.47) Engellememeli, biz başörtüsü ile işe başladık ve çalıştık onlar engellediler.

G.48) Engellenmemesi lazım ama yıllarca engelledi. Bu yanlış bir uygulama. Urfa'da haydi kızlar okula kampanyası başlatıldı. Çok şaşırdım hem yasaklayıp, işten atıyorlar bir taraftan da haydi kızlar okula diyorlar. Biz bu konuya dikkat çektik, şu alana bakar mısınız? Başörtülü kadınlarımızın, annelerimizin yöredeki sayılarına bakın burası Urfa bu yörede böyle bir yasak olmaz diye pankartlarla dikkat çekmeye çalıştık.

G.50) Şu an rahatız ama tabii ki engellendi. Mesela beş yıl ara vermem gerekti. Çok daha farklı yerlerde olabilirdim. Ama engellenmemeli vicdanen çok rahatsızlık verdi. Çok sıkıntı yaşadık, benim psikolojik boyutunda tabii ki depremler oldu rahatsızlık yaşadım.

G.51) Hayır engellememeli çok saçma bir uygulama. Mesela çok kişi örtünüp okumak istiyor ama yasakla karşılaşıyorlar.

G.52) İnsan hakkına büyük bir gasptır. Baskılar yasaklara karşı isteği uyandırır.

G.55) Tamamen mantıksız, olmaması gerekiyor ama engelleniyor. Tamamen siyasi, yasalarda olmayan bir yasaktır, komik.

G.56) Engellenmemeli çünkü başörtüsü kadınları iş ortamında başarısız etmez.

G.57) Engelleniyor ama engellenmemesi gerekir. Hakkaniyetle ele almak lazım. Kişilerin işini nasıl yaptığına bakılmalı, şekline şemalına değil.

G.58) Engelliyordu. Hem eğitim hem çalışma hakkımız elimizden alındı. Özellikle bayanlar için engelleyici bir faktör oldu. Özellikle eğitim konusunda bu engelleri hiçbir şey haklı göstermez. Kız çocuklarının eğitim oranının yükselmesi için bu konuda herhangi bir sınırlama olmamalı.

G.64) Tabii ki engelledi. İşten ayrılmak zorunda kaldık.

G.65) Bu güne kadar başörtüsünü çıkarmayan birçok arkadaşımızın eğitim ve çalışma hakkını engelledi.

G.66) Engellediğini zamanında gördük. Bizde bu sıkıntıları öğrenciyken gördük.

G.67) Başörtüsü yasağı eğitim ve çalışma hakkını engelleyebilir. Ciddi anlamda taviz verip eğitim ve iş hakkından vazgeçenler var. neden böyle bir fedakarlık yapsınlar ben olmasam da ablam ve arkadaşlarım işten vazgeçip evde oturdular.

G.68) Engeller, dediğim gibi ben başörtüsü yasağı döneminde eğitimimi erteledim, çalışmaktan vazgeçtim.

G.69) Yıllarca engelledi, insan haklarına aykırıdır.

G.70) Elbette engelledi, çok yüksek puan alıp ta puan kırmayla bir yere yerleşmeyen ve göreve alınmayanlar oldu, ya da kazandığı halde okuldan atılan, meslekten ihraç edilenler var. Bütün bunlar yıllarca yapıldı, engellendi.

Soru 17) Örtünmenin dini açıdan gereklerini tam olarak yerine getirebiliyor musunuz? Getiremiyorsanız hangi nedenlerden dolayı yerine getiremediğinizi açıkla mısınız?

Tablo 3.26. Örtünmenin dini açıdan gereklerini tam olarak yerine getirebiliyor musunuz?

Ben örtündüğüm günden beri örtünmenin gereklerini kendimce tam olarak yerine getirmeye çalışıyorum. Yasak döneminde de açmadığım için meslekten atıldım.	Örtünmenin gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum. Başörtüsü yasağı nedeniyle istifa ederek çalışmaya ara verdim.	Elimden geldiği kadar yerine getirmeye çalışıyorum. Ama yasağın olduğu dönemde açtım.	Yerine getirmeye çalışıyorum. Yasak uygulandığında kamuda çalışmaktan vazgeçtim.	Tam olarak yerine getirdiğimi düşünmüyorum. Moda, estetik, güzellik, çevresel faktörler, önyargılar vb. etkiliyor.	Elimden geldiğince uymaya çalışıyorum. Fakat yasağın uygulandığı dönemde peruk taktım.	Yerine getirmeye çalışıyorum.	Tam olarak yerine getirdiğimi düşünmüyorum buda kamuda çalışmamdan kaynaklanıyor.
% 21	% 3	% 23	% 10	% 20	% 3	% 11,50	% 8,50
15	2	16	7	14	2	8	6

Tablo 3.26 katılımcılara yönelttiğimiz örtünmenin dini açıdan gereklerini tam olarak yerine getirebiliyor musunuz? Getiremiyorsanız hangi nedenlerden dolayı yerine getiremediğinizi açıkla mısınız? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 21'i "Ben örtündüğüm günden beri tesettürün gereklerini tam olarak yerine getirmeye çalışıyorum. Yasak döneminde de açmadığım için meslekten atıldım." % 3'ü "Örtünmenin gereklerini tam olarak

yerine getirmeye çalışıyorum. Bu nedenle başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde istifa ederek çalışmaya ara vermek zorunda kaldım.” % 23’ü “Elimden geldiği kadar yerine getirmeye çalışıyorum. Ama yasağın olduğu dönemde mesai saatlerinde başörtümü açmak zorunda kaldım.” % 10’u “Elimden geldiği kadar yerine getirmeye çalışıyorum. Zaten yasak uygulandığı için kamuda çalışmaktan vazgeçtim.” % 20’si “Tam olarak yerine getirdiğimi düşünmüyorum. Beni moda, estetik, güzellik, çevresel faktörler, önyargular vb. etkiliyor.” % 3’ü “Elimden geldiğince uymaya çalışıyorum. Fakat yasağın uygulandığı dönemde peruk takmak zorunda kaldım.” % 11,50’si “Elimden geldiğince yerine getirmeye çalışıyorum.” % 8,50’si ise “Tam olarak yerine getirdiğimi düşünmüyorum. Bu, kamuda çalışmamdan kaynaklanıyor olabilir.” cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize katılımcıların büyük çoğunluğunun örtünmenin gereklerini tam olarak yerine getirmeye çalıştıklarını ve başörtüsü yasağı nedeniyle ya işten atılmayı göze aldıkları, ya istifa ettikleri, ya peruk taktıkları ya da işyerinde başörtülerini açmak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Yine yasak nedeniyle % 10’u kamuda çalışmaktan vazgeçtiğini ifade ederken % 29’ u ise, ya iş ortamında bulunduğum için ya da moda, estetik, güzellik vb. çevresel faktörlerden dolayı örtünmenin gereklerini tam olarak yerine getiremiyorum demiştir.

G.2) Hamdolsun yerine getirmeye çabalyorum.

G.4) Bu konuda isteğim fazla olmasına rağmen iradem zayıf.

G.7) Daha önce getiremiyordum. Çünkü kurumumda başörtümü açmak durumunda kalyordum. Şimdi yerine getirebiliyorum diye düşünüyorum.

G.8) Maalesef hayır, biraz ağır ama nefsi.

G.9) Maalesef getiremiyorum. Çalışma hayatının bunu etkilediğini düşünüyorum.

G.10) Tam anlamıyla yerine getiremiyorum. Kamuda çalıştığım için.

G.11) Çoğunlukla evet, çalışma ortamı bir bayanın çalışmasına uygun.

G.12) Maalesef getiremiyorum. Ama yasaklardan dolayı değil rahatlık ve ihmalkârlıktan dolayı.

G.13) Yerine getirebiliyorum. Ortam müsait.

G.15) Tam olarak değil, çünkü bulunduğum bölgenin kılık-kıyafet alışkanlığı maalesef etkiliyor.

G.16) Tam olarak değil, örtünmek sadece başörtüsü değil bence, çalışınca taviz veriyorsun.

G.17) Elimden geleni yapmaya çalışıyorum. Bilerek ya da bilmeyerek yaptığım hatalardan Allah'a sığınıyorum.

G.18) Ben gün boyu çalıştığım için dini görevlerimi yerine getiremiyorum.

G.23) Modern kılık-kıyafetlerden dolayı, tam anlamıyla yerine getiremiyoruz.

G.24) Getirmeye çalışıyoruz. Ama tam olduğu söylenemez. Nedeni ise, inandığımız gibi yaşamadığımız için, yaşadığımız gibi inanmaya başladık.

G.25) Bu kişilere göre değişir. Herkesin kendince haklı nedenleri vardır ama modernleşme oldukça bu pek mümkün olmayacak.

G.27) Mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışıyorum 12-13 yaşlarından beridir başörtülüüyüm. (yaş 36)

G.30) Getiremiyorum çünkü dünyevi istekler buna engel.

G.34) Getirmeye çalışıyorum. Zaman zaman zorlandığımız durumlarda oluyor.

G.35) Elimden geleni yapmaya çalışıyorum ama mükemmelim diyemem. En büyük neden nefsimiz.

G.36) Yerine getirmeye çalışıyorum. İstedığımız tür kıyafetleri bulamamamız modanın belirlediği kıyafetlerin oluşundan.

G.37) Getirmeye çalışıyorum. Okulumuzun İmam-Hatip Okulu olması da bunu olumlu etkiliyor.

G.39) Örtünmenin dini açıdan gereklerini tam olarak yerine getirdiğimi düşünmüyorum. Bunda, yetiştirilme tarzımız, çevrede gördüğümüz giyim şekli, dini tam manasıyla kavrayamayışımız, nefsimize yenik düşmemiz, satılan giysilerin moda uygunluğu, çevre tarafından yadırganma korkusu vb. birçok sebep etkili olmaktadır.

G.40) Elimden geldiği kadar uymaya çalışıyorum. Ama geçmişte başörtüsü yasağı nedeniyle yerine getiremiyordum.

G.41) Ben örtündüğüm zamandan itibaren örtünmenin gereklerini yerine getirmeye çalıştım. Hiçbir zaman taviz vermedim. Zorlanınca işi bırakmak zorunda kaldım.

G.41) Elimden geldiği kadar yerine getirmeye çalışıyorum. Önceki süreçte yasaklardan dolayı bazı sıkıntılar yaşadım ve işi bırakmak zorunda kaldım. Ama bundan sonraki süreç inşallah daha iyi olur.

G.48) Geçmişte başörtüsü takanlar yanında toplumumuzda çalışan erkeklerin namazına, orucuna, eşinin kapalı olup olmamasına, yaptığımız dini sohbetlere kadar her şeye müdahale ediliyordu. O nedenle hiçbir ibadetimizi rahat yapamıyorduk.

G.50) Şu an getiriyorum. Peruk taktığım önceki dönemde de kendimi koruyordum. Namaz ibadetimi yanımda ayrıca başörtüsü götürüp yerine getiriyordum. Tabii ki bazı sıkıntılar yaşayabiliyorduk.

G.53) Tam olarak yerine getiremiyorum. Toplumumuzda artık Allah'a inanmak yeterli oluyor. Tam manasıyla dini vecibeleri yerine getirenler uç ya da marjinal olarak algılanıyor. Bazıları açınsındansa dini bozan insanlar oluyor.

G.54) Tam olarak yerine getirdiğimi sanmıyorum. Çünkü moda, önyargılar, nefsimiz gibi sebepler etkili oluyor. Toplum tam olarak tesettüre girmeyi yadırgıyor, dışlıyor.

G.55) Yapmaya çalışıyorum, engel tanımıyorum, yasağa uymuyorum, bu yasağı kendime mazeret görmedim.

G.56) Ben halimden memnunum, dikkat etmeye çalışıyorum, tesettürün amacına uygun giyinmeye dikkat ediyorum.

G.57) Yaptığıma inanıyorum. Bu konuda sorun yaşamıyorum. Oruç ya da namaz konusunda kendi adıma hiçbir sıkıntı yaşamadım. Ama bayan olarak geçmiş süreçte başörtüsü konusunda çok yıprandım.

G.58) Getiriyorum. Getirmeye çalışıyorum. Ama bunu eğitim ve çalışma haklarımdan vazgeçerek yapıyorum. Birçok sıkıntılarını yaşayarak yerine getiriyorum.

G.59) Yerine getirdiğimi düşünmüyorum. Moda, güzellik, estetik anlayışı ve toplumsal değişim bunda etkili.

G.61) Mümkün merteye uymaya çalışıyorum. Ama bazı sebeplerden dolayı esnetebiliyorum.

G.63) Ben hamdolsun yerine getirdiğimi düşünüyorum. Ama yinede dikkatli olmak gerekir.

G.65) Aslında tam olarak yerine getirdiğimi söyleyemem. Çoğu zaman modernleşmenin etkisiyle ve nefsimizin o tür şeyleri daha çok arzulaması nedeniyle ve çevreden dolayı tesettür kurallarına tam uyamıyoruz. Yaşadığımız iş ortamı da her şeyi uygulamaya müsait değildir. İnsanoğlu bu dönemde daha çok ne kadar açabiliriz bunun sınırlarını tartışıyorlar. Ne kadar kapatmalıyız değil. Onların gayesi mümkün olduğu kadar açılmak onlar bizim ruhumuz özgür diyorlar.

G.66) % 100 yerine getirdiğimi düşünmüyorum. Ama getirmeye çalışıyorum. İnsanın içinde bulunduğu şartlar ve nefsi engel oluyor.

G.68) Kendim yerine getirdiğimi düşünüyorum. Başörtüsü yasağından dolayı peruk taktım bunun dışında engelle karşılaşmadım.

G.70) Ben tesettürü sadece başörtüsü ya da uzun etek, uzun kollu giymek olarak görmüyorum. Kadının sesi, davranışı, hal ve hareketleri vb. her hali tesettüre girmektedir. Son yıllarda modernleşmenin etkisiyle tesettürün amacından çok uzaklaştığını düşünüyorum. Tesettüre kadının yürüyüşü, sesi, ayakkabısı, mantosu, kıyafetinin renkleri, vb. birçok dikkat edeceğimiz yönü girmektedir. Tesettür diyoruz makyaj yapıyoruz, takı takıyoruz, ailece yemeklere gidiyoruz, sinemaya gidiyoruz. Bütün bu yönleriyle tesettüre riayet etmemiz gerekir. Bütün bunlara caizdir denilmemelidir.

Soru 18) Kamu kurumlarındaki başörtüsü sorunu nedeniyle ailelerin maddi sıkıntı çektiğine şahit oldunuz mu? Ya da kendiniz böyle bir sıkıntıya uğradınız mı? Neye karar verdiniz?

Tablo 3.27. Kamu kurumlarındaki başörtüsü sorunu nedeniyle ailelerin maddi sıkıntı çektiğine şahit oldunuz mu?

İşten atıldım eşim çalıştığı için maddi sıkıntı çekmedim ama sıkıntı çekenleri gördüm.	% 18	13
İşten atıldım o dönemde eşimde çalışmıyordu çok sıkıntı yaşadım.	% 3	2
İşten atıldım. Bekâr olduğum için sıkıntı çekmedim. Ailemin yanına döndüm ama sıkıntı çeken arkadaşlarım oldu.	% 3	2
Bir süreliğine istifa ederek işten ayrılmak zorunda kaldım maddi ve manevi sıkıntılar çektim, tekrar işe başladım ve neruk takarak devam ettim.	% 5,50	4
İki yıl eğitimime ara vermek zorunda kaldım maddi ve manevi sıkıntı çektim.	% 3	2
Ücretsiz izne ayrılmak zorunda kaldım maddi ve manevi sıkıntılar yaşadım.	% 1,50	1
Bone takarak çalıştığım için sıkıntı yaşamadım ama sıkıntı çeken arkadaşlarım oldu.	% 3	2
Mesai saatlerinde başörtümü çıkarmak zorunda kaldım maddi sıkıntı yaşamadım ama arkadaşlarım sıkıntı çektiler.	% 30	21
Kamuda çalışmayı erteleyerek maddi sıkıntı çekmedim ama çeken arkadaşlarımız oldu.	% 10	7
Kendim örtünmeyi erteleyerek çalıştım sıkıntı çekmedim ama başını açarak ya da peruk takarak çalışanlar sıkıntılarını ailelerine yansıtmışlardır diye düşünüyorum.	% 1,50	1
Uzun süre köylerde çalıştığım için maddi sıkıntı çekmedim.	% 1,50	1
Yaşamın kalkmasına yakın işe başladığım için sıkıntı çekmedim ama çekenlere şahit oldum.	% 20	14

Tablo 3.27 katılımcılara yönelttiğimiz kamu kurumlarındaki başörtüsü sorunu nedeniyle ailelerin maddi sıkıntı çektiğine şahit oldunuz mu? Ya da kendiniz böyle bir sıkıntıya uğradınız mı? Neye karar verdiniz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 18'i “Başörtüsü yasağı nedeniyle işten atıldım. Eşim çalıştığı için maddi sıkıntı çekmedim ama sıkıntı çeken arkadaşlarımız oldu.” % 3’ü “Başörtüsü yasağı nedeniyle işten atıldım o dönemde eşimde çalışmadığı için çok sıkıntı yaşadım.” % 3’ü “Başörtüsü yasağı nedeniyle işten atıldım. O dönemde bekâr olduğum için sıkıntı çekmedim. Ailemin yanına döndüm ama sıkıntı çeken arkadaşlarım oldu.” % 5,50’si “Başörtüsü yasağı nedeniyle bir süreliğine istifa ederek işten ayrılmak zorunda kaldım maddi ve manevi sıkıntılar çektim, sonra tekrar işe başlamak zorunda kaldım ve peruk takarak devam ettim. Psikolojik olarak sıkıntılar yaşadım.” % 3’ü “Başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimime ara vermek zorunda kaldım maddi ve manevi sıkıntılar çektim.” % 1,50’si “Başörtüsü yasağı

nedeniyle ücretsiz izne ayrılmak zorunda kaldım maddi ve manevi sıkıntılar yaşadım.” % 3’ü “İş ortamında (hastanede) bone takarak çalıştığım için sıkıntı yaşamadım ama sıkıntı çeken arkadaşlarım oldu.” % 30’u “Yasak nedeniyle mesai saatlerinde başörtümü çıkarmak zorunda kaldım, maddi sıkıntı yaşamadım ama sıkıntı çeken aileleri duydum.” % 10’u “Başörtüsü yasağı nedeniyle kamuda çalışmayı erteledim. Kendim maddi sıkıntı çekmedim ama çeken arkadaşlarımız oldu.” % 1,50’si “Yasak nedeniyle örtünmeyi hep erteleyerek çalıştım sıkıntı çekmedim ama başını açarak ya da peruk takarak çalışanlar sıkıntılarını ailelerine yansıtmışlardır diye düşünüyorum.” % 1,50’si “Başörtüsü yasağı nedeniyle uzun süre gözlerden uzak köylerde çalıştığım için maddi sıkıntı çekmedim.” % 20’si ise “başörtüsü yasağının kalkmasına yakın işe başladığım için sıkıntı çekmedim ama çekenlere şahit oldum.” cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize katılımcıların % 60’ının başörtüsü yasağı nedeniyle maddi sıkıntı çekmemek için örtünmeyi erteleyerek, peruk takarak, bone takarak, köy yerlerinde çalışarak, eğitimlerini erteleyerek ya da işyerinde başörtülerini açarak başörtüsü yasağına uymaya çalıştıklarını göstermektedir. Yine yasak nedeniyle % 10’unun kamuda çalışmaktan vazgeçtiğini, % 30’unun ise ya işten atılmayı göze alarak ya da istifa ederek maddi ve manevi sıkıntılara katlandığını ifade etmiştir.

G.1) Ben uğramadım ama bir arkadaşım sürücü kursunda direksiyon dersi vermek zorunda kaldı. Ciddi sıkıntılar yaşadı çünkü aniden işten atıldı hazırlıksız yakalandı.

G.2) Bazen maddi sıkıntı çektiğimi düşünüyorum.

G.3) Evet benim gibi işten atılarak mağdur edilen arkadaşlarım maddi sıkıntı yüzünden perişan oldular. Ben eşim çalıştığı için böyle bir sıkıntıya uğramadım ama arkadaşlarım adına üzülüyordum.

G.4) Başörtüsü yasağı uygulandığı dönemde yasağına uyduğum için maddi sıkıntı yaşamadım sıkıntım manevi oldu.

G.8) Ben yasağın kalkmasından sonra örtündüğüm için herhangi bir sıkıntı yaşamadım. Ama sıkıntı çekenlere şahit oldum. Yasağın kaldırılmasıyla işe dönüşleri gerçekleştirildi.

G.11) Coğunluğu maddi sıkıntı nedeniyle başlarını açtılar. Çok az istisna bir bölüm açmadı, sıkıntıya katlandılar. Ben konumum(doktor) dolayısıyla bir maddi sıkıntı çekmedim. Ama maddi kaybım oldu.

G.12) Hayır şahit olmadım. Fakat ben okula ara verdiğim zaman ailemin birçok hayallerinin yıkıldığına ve çok üzüldüklerine şahit oldum. Sıkıntılar karşısında ben iki yıl kayıt dondurup eğitime ara verdim.

G.13) Kendim başörtüsü yasağı nedeniyle örtünmeyi ertelediğim için maddi bir sıkıntı çekmedim. Ama daha önce başörtülü olanların yasak olduğu dönemde peruk takarak ya da başını açarak çalıştıklarını gördüm. Kendi iç huzursuzluklarını ailelerine yansıtmışlardır diye düşünüyorum.

G.14) Evet istifa etmek zorunda kaldım.

G.16) Evet. Eşimde o dönemde çalışmadığından dolayı ben işten atıldıktan on altı ay sonra geri dönmek zorunda kaldım.

G.17) Sıkıntı çekeceğine inanan arkadaşların çoğu başını açtı. Başını açmayanların bir kısmı özel kurumlarda çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda kaldı. Bir kısmı gerçekten çok sıkıntı çekti. Ben bekâr olduğum için ve ailemin böyle bir problemi olmadığı için maddi sıkıntı yaşamadım. Ailemin yanına döndüm ama zordu. On beş ay çok zor geçti.

G.24) Çalıştığım yerde değil ama başka bir kurumda çalışan arkadaşlarımın işten atıldığına şahit oldum. Başörtüsünü çıkarmamak için mesleklerini bırakmak zorunda kaldılar.

G.27) Evet şahit oldum. Ama benim işi bırakma gibi lüksüm olmadığı için çalışma saatlerinde ve kamusal alanda başörtümü açıyordum. Son derece utanç vericiydi.

G.31) Evet şahit olduğum hemşire ve öğretmen arkadaşlarım oldu. Ama ben kamu kurumlarında çalışmayı ertelediğim için sıkıntı yaşamadım.

G.33) Maddi sıkıntı çekmedim, çünkü eşim çalışıyordu. İsraftan kaçındım. Lüks tüketime yönelmedim böylece sıkıntıya girmedim.

G.34) Evet sıkıntı çeken ailelere şahit oldum. Ama ben böyle bir sıkıntıya uğramadım ya da yaşadıklarımı bir sınav olarak gördüm.

G.35) Evet şahit oldum. Hatta başörtüsü yasağı mağduru bir öğretmen arkadaşımızın eşi asgari ücretle çalışıyordu ve çaresiz kalmıştı. Bekâr öğretmenler çelişkide kalmıştı. Ben eşim çalıştığı için bir sıkıntı yaşamadım.

G.37) Tabii ki sıkıntı çeken ailelere şahit oldum. Kendim de mesleğime on yıl ara vermek zorunda kaldım.

G.39) Yakın çevremde başörtüsü yasağına direnip işten atılan arkadaşım olmadı hemen hepsi mesai saatlerinde ya başörtülerini açtılar ya da peruk takmak zorunda kaldılar. Ben de başörtüsü yasağını bilerek işe başladığım için mesai saatlerinde başörtümü çıkarıyordum. Belki maddi sıkıntı yaşamadım ama işyerinde örtümü açmak özel hayatımda sürekli bir sorun nedeniydi hem eleştiri alıyordum hem de kendim vicdanen rahatsız oluyordum, suçlu hissediyordum.

G.40) Mesai saatlerinde başımı açtığım için sıkıntı yaşamadım. Kabul ettim ve sıkıntı çekmedim. Manevi sıkıntı çektim.

G.41) Birçok arkadaşımınla beraber işten atılmayı göze aldık ama çok büyük sıkıntılar yaşadık, şartlarımızı zorlayıp idare etmeye çalıştık, sorunları aşmaya çalıştık ama bizim için büyük sıkıntılardı.

G.44) Müslüman olarak kadere iman var ve biz kaderimizin bu olduğunu kabul ettik ve sabrettik.

G.46) Ben hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadım çünkü eşim çalışıyordu ve tutumlu olmaya özen gösterdim. Ama çok büyük sıkıntılara katlanan arkadaşlarımız oldu.

G.47) O dönemde bekârdım, ailem her şeye rağmen çalışmamı istiyordu, ama başörtümü açmadığım için işten atıldım. Atılma gerekçemde direkt bunlar başörtülüdür diye yazdılar. Farklı gerekçelerle attılar. Huzuru bozmak, siyasi amaç var dediler vb. dayanaklara bağlıyorlardı. Mahkemelere başvurduk ama ret kararı geldi.

G.48) İşin maddiyatından çok maneviyatı bizi çok etkiliyordu. Hem maddi hem manevi olarak çok sıkıntılar yaşadık. Sevdiğimiz, istediğimiz görevlerimizi bırakmak

zorunda bırakıldık. Öyle arkadaşlar vardı ki öğretmenliği bırakıp özel sektörde asgari ücretle temizlikçi ya da çaycı olarak çalıştılar.

G.49) Ben de sıkıntıya uğradım iş başvurudan vazgeçtim, arkadaşlarımda işi bırakıp evde oturmak zorunda bırakıldı. Psikolojileri bozuldu.

G.50) Evet tabii ki sıkıntılar yaşadık. En önemli ihtiyaçlardan arabamız olmadı çocuklarla beraber uzun mesafelerden eşyaları taşımak zorunda kalıyorduk. Bunlar belki basit ama ihtiyaçtır. Yine kira ödemek zorunda kaldık evimiz yoktu. Bütün bu sıkıntıları yaşadık arkadaşlarımızda böyle sıkıntılara katlanmak zorunda kaldılar.

G.51) Kendim başımı açtığım için bir sıkıntıya uğramadım ama başkalarının sıkıntı çektiğini duydum. Mesela 28 Şubat döneminde işten atılan bir subayın intihar ettiğini duydum ve çok üzüldüm, unutamıyorum.

G.53) Ben Mesai saatlerinde başımı açtığım için maddi sıkıntı yaşamadım. Ama babam sıkıntı çekti (annem ev hanımı) babam milli eğitim müdürü iken odasına başörtülü öğretmenlerin girmesine izin verdiği için babam ve beş kurum müdürü beş yaşının olduğu Ağrı huzurevine sürgün edilmişti. Huzurevinde kadrolarının karşılığı olmadığı için maaş bile ödenmemişti. Yani biz aile olarak sıkıntı yaşadık, yine arkadaşlarımda anneleri çalışıyordu sıkıntı çektiler, kendileri başörtülü oldukları için üniversite eğitimlerini yurt dışında tamamlamak zorunda kaldıkları için maddi olarak çok zorlandılar.

G.55) Yasağa uymayıp işten atıldığım için maddi kayıplarım oldu. Ama nefsimi uyup kayıp olarak görmüyorum. Kısmet bu kadarmış.

G.56) Sıkıntı çekenlere şahit oldum. Kendim de on yıl hayatımı ertelemek zorunda kaldım.

G.57) Maddi olarak ilk istifa ettiğim anda ufak bir sıkıntı çektik. Sonra eşimin kariyerindeki değişiklik sonucunda çok büyük sıkıntılar çekmedik. Ama arkadaşlarımızın maaşı teke düştüğü için çeşitli sıkıntılar çektiler. Onları ciddi anlamda sarstı.

G.58) Ben ekonomik sıkıntılar hususunda biraz şanslı biriyim ama birçok arkadaşım benim gibi değildi ve bu uğurda başörtülerinden taviz verdiler.

G.59) Ben başörtüsü yasağı kalktıktan sonra işe başladığım için maddi sıkıntı yaşamadım. Ama öğrencilik yıllarımda başımı açtığım için manevi açıdan etkileniyordum. Çevremde üniversiteyi bitirdiği halde işe giremeyenleri görüyordum.

G.60) Kendim işyerinde sıkıntıyla karşılaştığımda bone taktım işime devam ettim, maddi sıkıntı çekmedim. Ama arkadaşlarımdan birkaç aile biliyorum işten çıkarıldılar, sıkıntı çektiler.

G.61) Kendim başörtüsü yasağı kaldırıldıktan sonra işe başladığım için maddi sıkıntı yaşamadım. Ama çok yakın bir arkadaşımın annesi tıp fakültesi son sınıfta bırakmak zorunda kalmış eğitimini bitirememiş maddi ve manevi çok sıkıntı yaşamış. Hem kendisi çok üzülmüş hem ailesini çok üzmüş ev hanımı olmuş.

G.62) Kendim sıkıntı yaşamadım. Ama üniversitede okurken bir arkadaşım vardı. Maddi durumu çok kötüydü, okulu bırakma gibi bir lüksü yoktu. Mecburen peruk takmak zorunda kaldı ve anlaşılсын diye sürekli iki ucundan tutup çekerdi. Psikolojik olarak büyük baskı altındaydı. Mecburen eğitimini tamamladı.

G.63) Eşim çalıştığı için maddi sıkıntıya uğramadım. Ama birçok arkadaşımız ciddi manada maddi ve manevi sıkıntıya uğradı ve açmak zorunda kaldılar. Bazılarının eşi işten atılırsan seni boşarım demiş bunlar çok üzüntü vericidir. Ben hiçbir zaman bu yasaktan ümidimi kesmedim hep bir gün yasak kalkar diyordum. Allah bir daha yaşatmasın bu sıkıntıları inşallah.

G.64) Maddi sıkıntılar yaşadım ama önemli değil. İşten ayrılmak çok zordu ancak haklı bir dava için bırakmayı göze aldım ve yasağın bir kaldırılacağına inandım.

G.65) Aslında benim ortaokul döneminde örtünme isteğim başladı ama olmadı lisede açmak zorundaydım. Bu isteğim yıllarca içimde bir yara olarak kaldı. Ama bu yasağın kaldırılması bir nebze olsun hafifletti.

G.67) Böyle bir sıkıntıya uğramadım. Bir erkek aileye bakmakla yükümlü olduğu için -mutlaka kadının çalışması aile refahını olumlu etkiler ama- eşten dolayı bu sıkıntıya şahit olmadım. Ablam yasağa uymadığı için işten atıldı evde oturdu. Ablam bekâr olsaydı daha çok sıkıntı yaşardı ama eşten dolayı sıkıntı yaşamadı.

G.68) *Yasağa uymadığım için işten atıldım. Maddi sıkıntı yaşadık eşimin maaşı yetmiyordu aile desteği de yoktu. Tekrar peruk takarak çalışmaya başladım.*

G.69) *İş başvururusu yaparken başörtüsü çok etkili oluyordu. Mesela yüksek lisans başvurumda başörtüsünü çıkarırsanız olur dediler bu çok yanlış bir şey. İnsan haklarına aykırıdır. Önemli olan düşünce ve akıldır. Başörtüsü önemli değil ama maalesef bu böyle, insanlar birbirine saygı duymuyorlar.*

Soru 19) Başörtüsü yasağının uygulanması nedeniyle yaşadığınız ve çok üzüldüğünüz bir anınızı anlatır mısınız?

Katılımcılara yönelttiğimiz bu soruya aldığımız cevaplar çok özel ve farklı olduğu için tablo halinde sunmak mümkün olmadı. Bu nedenle cevapları aynen alıntılamaı uygun gördük. Katılımcılardan aldığımız çok sayıda cevaptan en dikkat çekenlerine burada yer vereceğiz.

G.10) *Okuldaki bazı öğrencileri tiyatroya götürecektik. Gidecek olan öğrenci ve öğretmenlerin isim listeleri yazılıyordu. Ben de gideceğimi söylememe rağmen bana bilet alınmadı ve bilet alınmadığını tiyatronun kapısında öğrendim. Çok şaşırdım. Önemli değil bende gişeden alırım dedim. Gişeye gittiğimde bilet kalmadı ama size A sırasında verelim dediler. A sırası tiyatrolarda en ön sıra olup, yazarlar, şairler, müdürler ve gazetecilere ayrılan ve biletsiz oturulan yerlermiş. Tiyatroya sırayla girdik. Herkes biletindeki numaraya göre oturuyordu. Bizim okul toplu bilet aldığı için salonun en dip yerinde oturdular. Ben de elimdeki biletin yerini bulmaya çalışırken görevli en ön sırayı gösterdi. Oyun başlamadan arkadaşlara bir bakayım dedim. Arkamı döndüğümde onları ta gerilerde görebildim. O anda şunu düşündüm beni yok saydılar ama ilahi adalet en ön yeri gösterdi. Bu olay 1996 yılında Bursa'da Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosunda gerçekleşti.*

G.12) *Kampus girişinde otobüs durdurulup başörtülü öğrencilerin indirilmesi beni çok üzüyordu. O otobüste belki de sapık, hırsız vs. insanlar vardı. Onlar geçmişti ama başörtülüler indirilmişti.*

G.15) *Mesleğim gereği işyerinde verilen bir saha çalışması görevi için gittiğim bir evde, başörtülü olduğum için çirkin, sözlü hakaretlere maruz kaldım. Üstelik idari*

amirimize ve hatta sağlık İl Müdürlüğüne bizzat Şikâyet edip, nasıl böyle çalıştırırsınız? Yasalara uygun değildir deyip, cezalandırılmami istemiŐlerdi. Burada en önemli nokta kapıya hizmet etmek amacıyla gitmiŐim. Sırf başörtülüyüm diye senden hizmet almam kılık-kıyafetini düzelt de gel gibi hakaretlere maruz kalmıŐım. Bu olaydan sonra diğer arkadaşlarıma karşı kendimi çok mahcup hissettim ve bunun üzerine ard arda yapılan denetimlerde kendimi diğer arkadaşlara karşı suçlu hissettim. Beni bu duruma düşürmeye kimsenin hakkı yoktur. Ama bunu o zamanlar dile bile getiremiyorduk. Allah Başbakanımızdan razı olsun...

G.29) Üniversitedeyken başörtülü bir şekilde Fen Edebiyat Fakültesinde arkadaşlarla bir derse girdik. Oranın dekanı güvenlik personeli ile beraber peŐimize düşmüŐtü. Bu olay bizi çok üzmüştü.

G.33) Üniversitede hocalardan hakaretler işittik, sınıftan kovulduk, 2 yıl boş yere uzaklaştırma cezası aldık, ömrümüzden çalındı, memuriyetten atıldık bu kadarı yeterli mi?

G.35) MüfettiŐlerden biri dersime gelmişti dersimi çok beğendiğini hatta keyif bile aldığını söylemişti. Fakat buna rağmen ağır ceza suçlusu gibi beni bir odaya çağırıp hakkımda yazıp çizmeleri çok ağırırma gitmişti.

G.36) Üniversitede okurken ilk başımı açmak zorunda kaldığımda arkadaşlarımin beni işaret ederek bana alaycı ve acıyarak bakmaları beni çok üzmüştü. Bu süreçte altı ay psikolojik tedavi gördüm.

G.37) Görevime son verilme kararının elime verildiği anı ve o an hissettiklerimi unutamıyorum. Tam on yıl mesleğime ara vermek zorunda kaldım.

G.38) Okula giderken başörtümün üzerine peruk takıyordum. Bir gün peruğumu evde unutmuŐtum. Güvenliğin önünden geçemedim. Mecburen hızla geçmek zorunda kaldım. Güvenlik personeli beni en üst kata kadar kovalamıŐtı. Yüzüm korkudan bembeyaz olmuştu. Bu olayı hiç unutamıyorum.

G.39) Başörtüsü yasağından dolayı mesai saatlerinde başörtümü çıkartıyordum. Bir gün müdürümle beraber işyerine aynı anda girdik ve hemen benden bir gün önceki evrakları getirmemi istedi, bekletmemek için başörtümü çıkarmadan (zaten önceden hazırladığım) dosyayı hemen odasına götürdüm. İşlemlerle ilgili birkaç soru sordu cevaplamak için odasıdaydım bana neden hala başörtülü olduğumu sordu. Bu soruyu soran amirim hem bir bayandı hem de kendisi işyerinin kapısına girer girmez evrak istemişti. Bunu kasıtlı yaptığını düşünüyorum. Kendimi o an çok aşağılanmış hissettim. Sanki beni zevk için uyarmak amacıyla böyle davranmıştı. Bana göre hiçbir yasa bir insanı diğer bir insan üzerinde (keyfi olarak) söz sahibi yapmamalı.

G.40) İlköğretimde öğretemdim. Çok güzel bir ders işliyordum. Bir müdür yardımcısı dersin ortasında sınıfa girdi öğrencilerin gözü önünde bu ne hal modern bir öğretmen böyle mi olur? Dedi. Dünyam başıma yıkıldı çok kötü etkilendim, mahcup oldum. Yutkunamadım bende daha sonra guatr hastalığı ortaya çıktı. Otoritemi yerle bir ettiler.

G.42) Bir gün misafirim gelmişti. Öğle yemeğinde beraber üniversitenin yemekhanesine gitmiştik. Kapıdakiler benim örtülü bir şekilde yemekhaneye giremeyeceğimi söylediler kapıdan geri dönmek zorunda kalmıştık. Yine başka bir gün hamileliğim sırasında yaşadığım bir sorun nedeniyle doktora gitmiştim. Doktor bana rapor veremeyeceğini söyledi. Çünkü rapor versem benim başım belaya girer demişti. Çok rahatsız olmama rağmen göreve dönmek zorunda kaldım.

G.44) Arkadaşlarımızla öğle yemeğinden sora bir araya gelip çay içerdik. O yasak döneminde arkadaşlarla bir araya gelemez olduk. Hiç unutmam üniversitenin bahçesinde arkadaşlarla sohbet ediyorduk polis bizi dışarı çıkardı.

G.46) Benim en çok zoruma giden derse alınmayışımdır. Bir gün hoca başörtüsünden dolayı bize dersten çıkın dedi. Biz çıkmak istemeyince de bütün sınıfı çıkarmıştı.

G.47) O dönemler benim için kargaşa dönemleriydi. Başörtüsünü açanlar oldu, direnenler oldu, psikolojik sıkıntılar yaşadım, psikolojik travmalar yaşadım, ailemden destek göremeyince çok üzüldüm.

G.48) Kırsal kesimde ikamet eden bir ailede büyüdüm. Yöremizde aileler ayıptır, günahtır deyip geleneksel olarak kızların erken yaşlarda örtünmelerini isterler benim de ailem hep örtünmemi isterdi, ben kendimi örtünmeye hazır hissetmezdim. Sonra ben bilinçli bir şekilde örtünmeye başladım ancak, yasaklama süreci başlamıştı. Ben işten atılmayı bile göze aldım bu sefer bana örtün diyen annem işimi kaybetmemem için başörtümü çıkarmamı istiyordu bu durum beni çok üzmüştü.

G.50) Başörtüsü yasağı nedeniyle birçok sıkıntıyla karşılaştım ve istifa etmek zorunda kaldım. İstifa ettiğim gün çok üzüldüm. Bazı öğrencilerim bana mektuplar yazmıştı onları okuyunca kendimi eve zor attım. İlk iki yıl bu durumu kabul etmek zor geldi. Ama Allah rızası için fedakârlık yaptığımı düşününce katlanıyordum. 5 yıl ara verdikten sonra tekrar işe döndüm.

G.51) Kendim mesaide başımı açtığım için çok kötü bir şey yaşamadım ama askeriyede çalışan bir subayın işten atılmış olması nedeniyle intihar ettiğini duymuştum. Çok üzüldüm, hiç unutamıyorum.

G.52) En çok içimi acıtan durum bir gün arkadaşlarımla okul kantinine gitmiştik güvenlik görevlisinin beni dışarı çıkarmış olmasıdır. Bir de üniversitenin kapısındaki bir kabine kapalı giriyorduk başı açık bir şekilde çıkıyorduk bu durum beni çok rahatsız ediyordu.

G.53) Babamla üniversiteye kaydımı yaptırmak için gitmiştik. Üniversite giriş kapısında kontrol edildik anneler bile başörtülü alınmıyordu başımı açmak zorunda kaldım. Giriş kapısı ile kayıt yeri arası mesafe 2 km'lik bir alan fakat başımı tekrar kapatıp kapatmadığımı kontrol etmek için bizi takip etmişlerdi. Babam hala o anı hatırlayınca gözleri dolar.

G.54) Üniversitede okurken hocamız derse gelmişti bize eğer beni seviyorsanız başörtünüzü çıkarın demişti. Biz çıkarmayınca da ben kendimi aptallara ders anlatıyormuş gibi hissediyorum demişti. Bu ifadesi beni çok üzmüştü.

G.55) Denetleme amacıyla sık sık gelen müfettişlerin beni ikna etmeye çalışmaları beni çok incitiyordu. Oysa görevlerini yapıp gitmeleri gerekiyordu.

G.56) Üniversitede okurken bir arkadaşına hocasının yaşattığı sıkıntılara, hakaretlere ve rencide edici konuşmalara şahit oldum. Bu durum bize hocaların yaşağı bahane ederek kendi yorum ve görüşlerine göre insanları rencide etmeye çalıştıklarını göstermektedir.

G.57) İstifa etmek için dilekçe verdiğim zaman çok etkilenmişim. Çocukluğumdan beri çok sevdiğim ve istediğim bir mesleği elde ettikten sonra başaramamaktan değil de sadece başörtüsünden dolayı istifa etmek çok zoruma gitti. Seminer nedeniyle o gün tüm öğretmenler vardı, sabret her şey düzelir dediler. Fakat benim artık dayanacak halim kalmamıştı sadece ben müdürün yanına gittim dilekçemi verecektim eminim ki o dilekçeye gözyaşlarım damlamıştır. O gün benim için en zor gündü.

G.58) İkinci Üniversite olarak psikoloji eğitimi benim için çok önemliydi ama örgün olarak devam edemeyişim beni çok üzdü. Üniversitede okurken sürekli çağrılıp sorgulanmam, cezalar almam, ne zaman okuldan atılacağım endişesiyle yaşamam beni çok huzursuz ediyordu.

G.59) Üniversitede okurken ders çıkışıydı başörtüm elimde başımı kapatıp otobüse binmem gerekiyordu. Kampus çıkışında ayaktaydım. Başörtüm elimde otobüs hareket etti. O an okulu bırakmayı düşündüm. Okulum mu? İncam mı? Hangisini hangisine tercih edeyim? Üzüldüm, ağladım. Madem özgürüz neden incamızı yaşayamıyoruz? Neden tercihlerimize karışılıyor?

G.60) Tıp fakültesinde okurken bir gün hoca derste bize hakaret etti arkadaşım beni dersten atmak için çıkın dedi biz direnince de kolumuzdan tutup, sürükleye sürükleye dışarı çıkardı çorabım sandalyenin demirine takılıp yırtıldı. Ertesi gün gazetede tıp öğrencisi hocasının üstünü parçaladı haberi çıktı. Biz çok şaşırдық, üzüldük.

G.61) Başörtüsü kalktı kalkacak diye haberler çıkıyordu. Organik kimya dersine başörtülü girdim hoca bana tutanak tutturdu, dersten attı bir hafta derse giremedim bu durum beni çok üzmüştü.

G.62) *Diş Hekimliği Fakültesinde okurken yakın bir arkadaşım vardı. Maddi durumu çok kötüydü, okumak zorundaydı. Fakat başörtüsü yasağı nedeniyle derslere alınmamaya başladık. Bir gün üniversitenin giriş kapısında beklerken bak içeri girmeye çalışacağım bir önerim olacak eğer kabul edilirse okula devam ederiz yoksa okulu bırakırız demişti. Çözümü boğazlı siyah bir kazak giyip, siyah bir bone ile tamamlamaktı. Bonemizi kulak üzerinden boğazlı kazağımızla birleştirecektik. Kıyafetimizi temin edip, giyip dekanın yanına gittik dekan okumamızı istediği için çok güzel olmuş dedi ve okulumuzu o şekilde bitirmemize izin verdi yoksa okulu bırakacaktık.*

G.63) *Başörtüsü yasağına uymadığım için çok kısa bir süre içinde tüm idari cezaları aldım ve kısa bir süre sonra işime son verildi. O gün ağlayarak eve gittim, ağlayarak çocuklarıma sarıldım. Çocuklarım çok üzüldü anne biz şimdi fakir mi olduk dediler o anı hiç unutmam. Çok üzüliyordum.*

G.64) *Maddi sıkıntılar çektim ancak o hiç önemli değildi. İşten ayrılmak çok zordu. Ancak haklı bir dava için bırakmayı göze aldım ve yasağın bir gün kalkacağına inandım.*

G.65) *Aslında benim ortaokul döneminde örtünme isteğim başladı ama olmadı. Lisede açmak zorundaydım. Bu isteğim yıllarca içimde bir yara olarak kaldı. Bu yasağın kaldırılması bir nebze olsun hafifletti.*

G.67) *Üniversitede okurken arkadaşlarımla yemekhanede yemek yiyorduk görevliler yanıma gelip başörtümünü çıkarmamı istediler. Çok üzüldüm, mahcup oldum. Kaşığıma bırakıp dışarı çıktım. Bu gurur verici bir davranıştı ama böyle bir kısıtlamaya maruz kalmak beni çok üzmüştü.*

G.68) *Üniversitede okurken sıkıntı yaşadım. Finallere girmek yasaktı. Arkadaşlarla kapı önünde duruyorduk. Hoca, ya içeri girin ya da dışarı çıkın dedi kendimizi aşağılanmış hissettik. Bakışlarıyla beğenmediğini ifade etti. Benim göz zevkimi bozuyorsunuz dedi. Bunu söyleme hakkını kanunlar ona veriyordu. Bir defa da beni sınıftan çıkardı ağlayacak gibi oldum.*

G.69) Üniversitede bir hocamız vardı. Dersine başörtülü giremiyorduk. Başörtümü mecburen çıkarıyordum. Arkadaşım bir soru sormak için hocanın odasına gitti ben o hocanın başörtüsü konusundaki durumunu bildiğim için odasına gitmedim. Uzakta arkadaşımı bekliyordum. Hoca önce beni odasına çağırdı sonra başladı hakaret etmeye nasıl benim odama böyle girersin dedi hiçbir şey diyemedim ama çok üzülmiştim.

G.70) Ben beden eğitimi öğretmeniyim bir resmi bayramda öğrencilerimi kutlama merasimine götürmüştüm. Öğrencilerimi yakından takip etmek için ön taraflarda görevli hocaların durduğu yerde bekliyordum. Protokolde oturan askeriyeden rütbeli bir görevlinin dikkatini çekmişim. İki asker geldi beni salonun dışına çıkarmak istediler. O an görevli öğretmen olduğumu bile söylemek istemedim. Bu durum beni çok üzmüştü. Kendimi gizlemek zorunda hissettim.

Soru 20)Başörtüsü modernleşme önünde bir engel midir? Bu yöndeki değerlendirmeleri nasıl buluyorsunuz?

Tablo 3.28. Başörtüsü modernleşme önünde bir engel midir?

Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Modernleşmenin kılık-kıyafetle ilgisi yoktur. Önemli olan kafa yapısıdır, bilimsel gelişmelerden haberdar olmaktır, eğitimi ve aydın olmaktır. Modernleşme batıyı taklit etmek değildir.	Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. İnsanların bazı değerlerden uzaklaştırılması için öne sürülen bir bahanedir.	Hayır değildir. Birçok modern, eğitimi, başarılı ve aydın başörtülü bayan tanıyorum.	Hayır, engel değildir. Bilakis başörtülü bayanlar Allah rızası için daha çok çalışıp görevlerini daha iyi yapıyorlar. Başörtüsü modernleşme önünde engel değildir.	Modernleşme bakış açısına göre değişir, modernleşme bilimeddir eğer modernleşme çıplaklıksa evet başörtüsü modernleşme önünde engeldir.	Şimdi türbanlılar çok daha modern başörtüsü modernleşme önünde engel değildir, böyle düşünenler Müslümanlığı bilmeyenlerdir.	Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Bilakis inançlı, huzurlu ve ruh sağlığı yerinde bireyler daha mutlu ve verimli olurlar.
% 68,50	% 8,50	% 10	% 3	% 5,50	% 3	% 1,50
48	6	7	2	4	2	1

Tablo 3.28 katılımcılara yönelttiğimiz başörtüsü modernleşme önünde bir engel midir? Bu yöndeki değerlendirmeleri nasıl buluyorsunuz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da görüleceği gibi, katılımcıların % 68, 50'si *“Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Modernleşmenin kılık-kıyafetle ilgisi yoktur. Önemli olan kafa yapısıdır, bilimsel gelişmelerden haberdar olmaktır, eğitilmiş ve aydın olmaktır. Modernleşme batıyı şekil olarak taklit etmek değildir.”* % 8,50'si *“Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. İnsanların bazı değerlerden uzaklaşması için öne sürülen bir bahanedir.”* % 10'u *“Hayır başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Birçok modern, eğitilmiş, başarılı ve aydın başörtülü bayan tanıyorum.”* % 3'ü *“Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Bilakis başörtülü bayanlar Allah rızası için daha çok çalışıp görevlerini daha iyi yapıyorlar.”* % 5,50'si *“Modernleşme bakış açısına göre değişir, modernleşme bilimdedir. Eğer modernleşme çıplaklıksa evet başörtüsü modernleşme önünde engeldir.”* % 3'ü *“Şimdiki, türbanlılar çok daha modern başörtüsü, modernleşme önünde bir engel değildir, böyle düşünenler İslamiyet'i bilmeyenlerdir.”* % 1,50'si ise *“başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Bilakis inançlı, huzurlu ve ruh sağlığı yerinde bireyler daha mutlu ve verimli olurlar.”* cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize bütün katılımcıların başörtüsü modernleşme önünde engel değildir. Modernleşmek ilimde, bilimde, teknolojik gelişmelerde ilerlemektir. Modernleşmenin kılık-kıyafetle ilgisi yoktur. Önemli olan insanların kafa yapısıdır. İnsan hak ve özgürlüklerine saygı göstermektir. Her farklılığa karşı saygı ve hoşgörüyü hedefleyen bakış açısıdır. Fikrinde birleştiklerini göstermektedir.

G.1) Biz toplum olarak modernleşebilirsek kimsenin başörtüsüne karışmamayı da öğreniriz. Ben modernleşme kavramının kıyafetle sınırlandırılarak algılar üzerinden her kesimden insanların bilinçaltına yerleştirilmiş bir takım kasıtlı fikirler olduğunu düşünüyorum. Aksi halde başörtülü bir anne, kapanmak isteyen kızına düğünde saçını yaptır sonra kapanırsın veya aynı anne hacca gitmek isteyen çocuğuna daha çok gençsin sonra git diyebilir miydi? Efendimizin hayatını okumuyoruz...Okumayı sevmeyen bir toplum olarak sadece öğretiliyoruz....

G.2) Bunların kocaman bir yalan olduğunu düşünüyorum. Önemli olan insanın beyni, şahsiyeti ve ürettikleridir.

G.3) Hayır engel değildir. Modernleşme eğer batıyı taklit etmek ise engeldir. Yok, eğer sosyalleşmek ve geliştirmekse engel değildir.

G.4) Kesinlikle engel değildir modernleşme düşünceyle, beyinle alakalıdır, saçla değil.

G.6) Engeldir diyen bir kesim var. Bunun tek nedeni ise İslam'ı bilmemek ve tanımamaktır.

G.11) Engel değildir. Modernleşme kılık-kıyafette değil, ilimde, fende, insan hak ve hürriyetlerinde, ilerlemededir.

G.12) Elbette değildir. Modernleşme insanın beyinde başlayıp biten bir olaydır insanların dış görünüşlerine göre değerlendirildiği bu ortamda modernlikten bahsedilemez. Bir insan kılık-kıyafetinden taviz vermeden elbette modernleşebilir.

G.13) Asla katılmıyorum. Hiçbir şey Allah'ın emirlerinin önüne geçemez.

G.16) Modernleşmek batıllaşmaksa engel olması gerekir diyorum.

G.23) Modernleşmek nasıl açıklıkla eş değer değilse başörtüsü de modernleşmeye engel değildir.

G.24) Tabii ki değildir. Kadın reklam aracı değildir. Modern düşünce, insanın beyin yapısıyla ve kendini geliştirip yetiştirmesiyle alakalıdır. Kendini bu anlamda tamamlayan kadın başını kapatınca bütün birikimleri kül mü oluyor? Yoksa ilimden, irfandan nasibini almamış birisi başı açık diye boya badanası yerinde diye modern kadın mı oluyor?

G.27) Kesinlikle engel değildir. Siyasi bir araç ve amaca hizmet edildi konusuna katılmıyorum. Yani örtülü olmak siyasi bir amaç değildir. Günlük ibadet şeklinizle alakalıdır.

G.30) Doğru bulmuyorum. Başörtüsüne karşı insanların uydurduğu teorilerdir.

G.31) *Bu modernleşmeden ne anladığımıza bağlı, hayır engel değildir. Ben Müslüman'ın her zaman çağdaş ve modern olduğuna inanıyorum. Bu Kur'an'ın evrensellik fikrinden doğuyor.*

G.33) *Kimsenin artık başörtüsü modernleşmenin önünde engeldir tezini savunabileceğini sanmıyorum. Modernleşmenin ve kalkınmanın ileri teknoloji ürünleriyle olabileceğini artık herkes biliyor.*

G.34) *Kesinlikle engel değildir. Başörtüsü sadece bizim başımızı örter. Beynimize kilit vurmaz. Asla engel değildir.*

G.35) *Kesinlikle engel değildir. Doğru bulmuyorum. İnsanlar artık birbirlerini kılık kıyafetine göre değil fikirlerine göre, başarılarına bakarak değerlendirmeli.*

G.38) *Hayır engel değildir. Bu düşünceyi gereksiz ve ideolojik buluyorum.*

G.39) *Asla engel değildir. Böyle bir düşünceyi Müslümanlara önyargıyla yaklaşmalarına ve tanımamalarına bağlıyorum. Ama Müslümanlarında bir an önce kendine gelip, bu imajı yıkmaları gerekir diye düşünüyorum.*

G.41) *Başörtüsü kesinlikle modernleşmeye engel değildir. Başörtüsü yasağı modernleşmeye aykırıdır.*

G.42) *Başörtüsü dinimizin bir emri dinimizde Müslüman'ın İzzetli olmasını ister yani başörtüsü modernleşmenin önünde bir engel değildir. Müslüman dinine bağlı olarak modernleşebilir.*

G.43) *Başörtüsü modernleşmeye engel değildir. İnsanları bazı değerlerden uzaklaştırmak için uydurdıkları bir gerekçedir.*

G.44) *Tabii ki değildir. Şu anda Türkiye olarak nerelerdeyiz.*

G.45) *Hayır engel değildir. Birçok aydın görüşlü kapalı tanıdığım var, kendini yetiştirmiş başörtülü modern kadınlarımız.*

G.48) *Modernleşme bir kadının vücudunu teşhir etmekse ben bunu istemiyorum. Ama modernleşme iyi ve daha sağlıklı yaşamaksa, teknolojik gelişmelerden faydalanmaksa, daha duyarlı olmaksa buna evet diyorum.*

G.50) Başörtüsü takmak modernleşmeye engel değildir. Başörtülü bayanlar işlerinde daha verimli ve başarılı oluyorlar. Allah'ın rızasını gözeten insanlar daha özveriyle çalışırlar.

G.51) Engel değildir, modernleşme kılık-kıyafetle değil bilimsel gelişmelerle olur.

G.52) Engel değildir. Sonuçta bir bez parçasıdır. İnanç gereği takılıyor. Mayo gibi giyilebilen bir bez parçası.

G.53) Açıklıkla modernlik olmaz. Eğer açıklık modernlik olsaydı en modernler Afrikalılar olurdu. Onların modernlik anlayışı farklı kafanın içiyle alakalı değil dışıyla alakalı sanırım sözlük anlamını yanlış anlamışlar.

G.55) Modernleşme, bakış açısına göre değişir. Modernleşme bilimdedir. Eğer modernleşme kıyafette ve çıplaklıktaysa evet başörtüsü engel olur.

G.57) Tabii ki başörtüsü modernleşmeye engel değildir. Bilim adamlarımız uzaya uydu gönderdi de başörtüme mi takıldı?

G.58) Hayır engel değildir. Ben kendimi pozitif anlamda çok modern buluyorum, modernleşmenin tüm iyi yönlerini alıyorum. Ama bu demek değil ki modernizmi her şeyiyle kabul ediyorum. Şekil ve kılık-kıyafet manasında reddediyorum.

G.62) Şimdi türbanlılar çok daha modern. Başörtüsü modernleşme önünde asla engel değildir.

G.63) Başörtüsü hiçbir zaman modernleşmenin önünde engel değildir. Bilakis manevi huzura kavuşan insan daha verimli olur, hem beden hem ruhen daha sağlıklı birey olur ve toplumsal ilerleme daha iyi sağlanır.

G.65) Ne alakası var? Modernleşme ile başörtüsünün alakası yok. Modernleşme önünde bir engel değil. Bizzat stilistler başörtüsüyle daha çok ilgilenmeye başladılar.

G.67) Başörtüsü modernleşme önünde bir engel değildir. Modernleşme sadece dış görünüşle alakalı değildir. Düşünce, yaşayış, davranış, bilgi ve beceriyle alakalıdır.

G.68) Başörtüsü yasağı tamamen hayatımı engelledi. Puanım kırıldı, hak ettiğim yere yerleşemedim, çok üzüldüm, toplumsal statüm farklı olabilirdi, maddi durumum

daha iyi olabilirdi, çocuklarımın bana bakışı bile çok farklı, okudun da ne oldu memur olmuşsun dediler. Tamamen hayatım değişti.

G.69) M.Akif Ersoy'un dediği gibi medeniyet dediğin açıp saçmaksa bedeni Afrika'daki bedevi senden daha medeni. Modernleşme açık saçık giyinmek değildir. Buna gerek de yok zaten, değerli olan saklanır. Başörtüsü bayanı saklar, korur. Meyvelerin bile kabuğu var onu koruyan bir kılıf var. Doğadaki her şeyde bir koruma söz konusu çünkü değerli olan her zaman korunmalı. Rabbim en güzel meyveyi, bitkiyi, midye içindeki inciye vb. tüm değerli şeyleri koruma altına almıştır.

G.70) Başörtüsü modernleşmeye engel değildir. Bizim modernleşmeden ne anladığımıza bağlı.

Soru 21)Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemlerde kişilerin uğradığı sıkıntıları yaşayan biri olarak neler söylemek istersiniz?

Tablo 3.29. Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemlerde sıkıntıları yaşayan biri olarak neler söylemek istersiniz?

Haksız yere yıllarca bu engellemeye maruz kaldık. Maddi ve manevi açıdan çok yıprandık. Ama bu yasadaki başörtümüzün ne kadar önemli olduğunu bize hatırlattı. Kişilerin ne kadar samimi olduğunu ortaya koydu Allah bir daha O günleri yaşatmasın.	Psikolojimiz bozuldu sınırlarımız harap oldu. Çok büyük haksızlıklara maruz kaldık. İnşallah bizden sonraki nesil böyle bir sıkıntıya maruz kalmaz. O kötü günler inşallah geri gelmez.	O yasaklama çok zorumuza gittiği bir anda kendimizi 2. sınıf vatandaş durumunda bulduk. İnşallah o günleri bir daha yaşamayız. O günleri yaşamamıza sebep olanlara hakkımı helal etmiyorum.	Allah'ın emrine uymak yerine geçim sıkıntısı kaygısıyla yasağa uydüğüm için vicdanen çok rahatsız oldum.	Türkiye gibi Müslüman bir ülkede bu yasağın uygulanması ve bu kadar geç kaldırılması çok şaşırtıcı nasıl böyle bir vebalin altına giriyorlar anlamıyorum.	Başörtüsünün yasak olduğu süreci çok yaşamadım ama çok büyük bir haksızlıktır.	Bu tür yasaklarla dinsiz bir toplum oluşturmak istiyorlar. Oysa bu çok yanlış asıl dinsiz toplumdansız zarar gelir, tehliktedir.
% 11,50	% 43	% 13	% 13	% 4	% 14	% 1,50
8	30	9	9	3	10	1

Tablo 3.29 Katılımcılara yönelttiğimiz başörtüsü yasağının uygulandığı dönemlerde kişilerin uğradığı sıkıntıları yaşayan biri olarak neler söylemek istersiniz? Sorusunun

cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 11,50'si "Haksız yere yıllarca bu engellemeye maruz kaldık. Maddi ve manevi açıdan çok yıprandık. Ama bu yasak başörtümüzün ne kadar önemli olduğunu bize hatırlattı. Kişilerin ne kadar samimi olduğunu ortaya koydu Allah bir daha o günleri yaşatmasın." % 43'ü "Psikolojimiz bozuldu, sinirlerimiz harap oldu, çok büyük haksızlıklara maruz kaldık. İnşallah bizden sonraki nesil böyle bir sıkıntıya maruz kalmaz. O kötü günler inşallah geri gelmez." % 13'ü "O yasaklama çok zorumuza gitmişti bir anda kendimizi ikinci sınıf vatandaş durumunda bulduk. İnşallah o günleri bir daha yaşamayız. O günleri yaşamamıza sebep olanlara hakkımı helal etmiyorum." % 13'ü "Allah'ın emrine uymak yerine geçim sıkıntısı kaygısıyla yasağa uyduğum için vicdanen çok rahatsız oldum." % 4'ü "Türkiye gibi Müslüman bir ülkede bu yasağın uzun süre uygulanması ve bu kadar geç kaldırılması çok şaşırtıcı nasıl böyle bir vebalin altına giriyorlar anlamıyorum." % 14'ü "Başörtüsünün yasak olduğu süreci çok yaşamadım ama çok büyük bir haksızlıktır." % 1,50'si ise "Bu tür yasaklarla dinsiz bir toplum oluşturmak istiyorlar. Oysa bu çok yanlış asıl dinsiz toplumdaki zarar gelir, tehlikelidir." Cevabını vermişlerdir.

G.1) Bu günler bizim için çok değerli. Nankör olmamak gerekir. Başörtüsüyle çalışırken ayaklarımız yere basmıyor. Tek üzüldüğüm şey başörtüsü yasağının başladığı dönemlerde ki hassasiyetimizin zaman içinde değişimi. Bazen çileler unutulabiliyor. Arkadaşlarla otururken eğer daha fazla dedikoduya başlamışsak, kıyafetimiz daralmış, makyajımız artmışsa o başörtüyü niye takarsınız ki?

G.2) Büyük haksızlıklar yapıldı. Bizden sonraki nesiller bu durumu yaşamazlar inşallah.

G.4) Ben rabbimi değil de bu dünya işlerini tercih ettiğim için içimde bir yara.

G.6) Haksız yere yıllarca bu engellemeye maruz kaldık. Psikolojik ve vicdani olarak çok yıprandık ama başörtümüzün kıymetini inan ki çok iyi anladık.

G.7) Türkiye gibi Müslüman bir ülkede bu yasağın böyle geç bir sürede kaldırıldığına şaşırıyorum.

G.9) Yasağı koyan insanlar Allah'a nasıl hesap verecek anlamıyorum. Allah'ın adaletine güveniyorum.

G.10) Dünyevi boyutu, insanlarda bir rahatlık vardı. Uhrevi boyutu başörtüsüne ne kadar sahip olabildiğimiz sınıandı.

G.11) İnsanı maddi ve manevi tahribata uğratan, demoralize eden bir süreçti ama hepimiz için bir imtihan vesilesi oldu.

G.12) Kötü günlerdi kendimizi ikinci sınıf vatandaş gibi hissediyorduk.

G.16) Umarım çocuklarımız bu sıkıntıları yaşamazlar.

G.17) Allah bir daha o günleri yaşatmasın.

G.18) Başörtümü açtığım için çok üzüliyordum ama yapabileceğim bir şey yoktu.

G.22) Bence çok üzücü bir süreçti. Sıkıntı yaşayanlar adına çok üzüldüm. Keşke yaşanmasaydı.

G.24) Bıraksınlar artık bunları, bizi geriye götürmekten başka hiçbir işe yaramadı. Göz zevklerine ve nefislerine bakmasınlar artık. Her şeyi yoktan var eden yüce Allah yarattığı kulların çizgilerini belirlemiş Allah'ın sanatına ve kanunlarına artık karışmasınlar.

G.27) Bir daha böyle bir cahiliye devrinde yaşamak istemem.

G.28) Ülkemizi özgürlüklerin yaşandığı bir yer olarak hayal etmek istiyorum ama biraz zor galiba.

G.29) Çok şükür o günler geride kaldı. İnşallah o kötü günlere geri dönmeyiz.

G.33) Keşke bunları hiç yaşamasaydık.

G.31) O dönemler acı olmakla birlikte kişilerin saflarını ve inançlarındaki samimiyetlerini ortaya koymalarına vesile oldu.

G.32) Kanunların gereğini yaptığım için bir sıkıntım olmadı.

G.33) Aynı sıkıntıları kızlarımız yaşayacak diye hep korkarım. İnşallah onlar asla yaşamazlar.

G.34) Allah insanlarımıza bir daha öyle sıkıntılar yaşatmasın. Psikolojimiz bozuldu, sinirlerimiz harap oldu.

G.35) Bir arkadaşım anlatmıştı. Aynı dönemde usulsüz bir şekilde bir gün içerisinde valilik kararıyla sürgün olarak ilköğretilere tek tek atandık. Arkadaşımın gittiği okulun müdürü tarafından silah doğrultularak tehdit edilmiş. Neredeyse arkadaşımı vuracaktı.

G.36) Hakkımı helal etmiyorum bizi bu duruma getirenlere.

G.37) Bu zamanların kıymeti bilinmeli artık başörtüsü serbest fakat o örtülerin içindeki kafaların dolu ve güzel kafalar olması için uğraşmalıyız diye düşünüyorum.

G.38) Bir daha asla o günleri yaşamak istemem. Hatta her zaman içimde bir korku var tekrar o düşüncede bir hükümet başa geçerse diye.

G.39) İnsanoğlu var olduğu günden beri hep başka insanlara hükmetme, kendi istediği gibi yönlendirme, çıkarları uğruna kullanma peşinde koşmuştur. İnsanlık gelişip medenileştikçe farklı görüşlere tahammülü de gelişiyor. İnsanlar korkularından bazı tecrübeleri sayesinde kurtulabiliyor. Bu yasağın kaldırılması da bu konuda korkuları olan ya da varmış gibi görünenlere bir ders oldu. Umarım aynı gerekçelerle bir daha insanların hayatına müdahale etmeye çalışmazlar.

G.40) O dönemde başörtümüzü sürekli açıp kapatmak zorunda kalıyorduk. Bu durum bizi çok yıpratıyordu. Acaba çevremizdekiler ne düşünüyorlar diye huzursuz oluyorduk. Kendimizle çelişiyorduk.

G.41) Biz inşallah bu sıkıntıları çeken, atlatan nesil olalım. Ama bizden sonraki nesiller bu sıkıntıları, bu acıları yaşamassınlar.

G.43) Bir sene boyunca bu sıkıntıya bizzat maruz kaldım. Yine bu sıkıntılara yıllarca maruz kalan arkadaşlarım var. İnşallah bir daha böyle bir sıkıntı yaşamayız. Çünkü Allah rızasını maddi çıkarlarımız uğruna bırakmak zorunda bırakıyoruz bu kötü bir şey. Kişilerin çalışma şevki kırılıyor.

G.44) Çok anlamsız, haksız bir uygulamaydı. Ama elhamdülillah hala çalışıyoruz.

G.45) İnsanların dini vecibelerini yerine getirmelerinin engellenmesi nedeniyle yaşadığı manevi sıkıntılar doğal olarak huzursuzluk yaratır. İnsanlar özgür bırakılmalı, engellenmemelidir. Dini vecibelerini yaşamalarına fırsat verilmelidir.

G.46) Bir sonraki nesillerin benimle aynı sıkıntıları çekmemesi için her sıkıntıya razıyım.

G.47) O dönemler bizim için kaos dönemleriydi. Başörtüsünü açanlar oldu, direnenler oldu, psikolojik sıkıntılar yaşadım, psikolojik travmalar yaşadım ailemden destek görmeyince çok üzüldüm. Allah o günleri bir daha yaşatmasın.

G.48) O kadar çok şey söylemek isterim ki buna süremiz yetmez. Her hatırladığımda bir yıkım bir dehşet yaşıyorum. İnsan çok üzülüyor.

G. 49) Hem kendim hem yakın çevremde gördüklerime göre çok büyük sıkıntılar yaşadık, psikolojimiz bozuldu. Arkadaşlarım evlenmekten vazgeçtiler.

G.50) Bizim o dönemde yaşadığımız sıkıntıları telafi etmek elbette mümkün değil. Allah bir daha aynı sıkıntıları yaşatmasın. Herkes birbirine karşı saygılı olmalı halk arasında zaten bu böyle idareciler yasaklar koyuyor.

G.51) Bence herkes istediği gibi giyinebilmeli modernleşmenin kılık-kıyafetle hiçbir alakası yoktur.

G.52) Yıllar geçince insanoğlu unutuyor. Ama çok acı bir Őey istediğin gibi giyinemiyorsun, özgür değilsin. Zaten modern dűnyaya baktığımızda nerde geri kalmış ũlke varsa orda yasaklar daha çok.

G.53) O dűnemler tekrar gelmesin istiyorum. Amerika'daki ikiz kulelerin vurulduđu anda planlandı, o yasaklar ondan sonra yođunlařtı. Bařörtűsű yasađı bu sűrecin ilk ařamasıdır. Őnce bařörtűsűnű yasaklarsın, sonra oruĉ tutmayı yasaklarsın, sonra camide namaz kılmayı yasaklarsın... Bu bűyle devam eder.

G.56) Çok kűtű bir sűreĉti. İnřallah bir daha yařamayız. Halen toplumda bir kutuplařmaya sebep olmuř toplum bunu henűz atlatamadı halen bir baskısı var.

G.57) M. Akif Ersoy'un dediđi gibi, Allah bu millete bir daha istiklal marřı yazdırmasın. Bende diyorum ki Allah bir daha Műslűman toplumlara bűyle baskıcı dűnemler yařatmasın.

G.58) Allah inşallah bűyle zamanları yaşatmasın. İnsanlar kendi doğrularını başkalarına dayatmasın.

G.60) Yasaklar insanları pozitif uyarır. Bařörtűsű yasađı da dindar kesimi tek yűrek etti ve inanĉlarının kıymetini daha iyi anlıyorlardı.

G.61) Çok gereksiz bir uygulamaydı. O kadar çok sorunumuz varken bařörtűsűne takılı kalınması çok saĉma. Biz bařımızı űrtűyoruz beynimizi deđil.

G.62) Dinsiz bir toplum oluşturmaya ĉalıřıyorlar oysa bu ĉok yanlış. Herkes dinini yaşamalı herkes birbirine saygı duymalı, dinsiz toplum daha tehlikelidir.

G.63) Bir sűrű maddi ve manevi sıkıntı yařadık, o dűnem bir sűrű hastalık miras bıraktı. Yani insanlar bir řoktaydı ĉok etkileniyorlardı.

G.64) O dűnemde maddi ve manevi ĉok sıkıntılar yařadık. ĉok bűyűk hayallerle geldik ama 28 řubat sűrecinden hemen sonra iřten ĉıkarıldık ve yűksek lisans yaptıđım halde doktoramı yapamadım.

G.66) Haksız bir uygulamaydı. Farklı bir psikolojik rahatsızlık veriyordu. Kendimize saygımız yoktu, rahatsız oluyorduk.

G.67) O dűnemde uygulanan bařörtűsű yasađını anlamsız buluyordum. Bařörtűműzű aĉtıđımız zaman dıřımız deđiřiyor ama iĉimizi hiĉbir zaman deđiřtiremezler dűřűncelerimizi hiĉ kimse deđiřtiremez.

G.69) İnşallah yaşadığımız sıkıntılarını gelecek nesiller, ĉocuklarımız asla yaşamaz bir daha bűyle bir sıkıntı yaşanmaz.

G.70) Műslűman bir ũlkede bařörtűsűnűn yasaklanmasını anlamıyorum. Toplum olarak, Műslűman olarak nasıl bűyle bir vebale giriyorlar onu anlamıyorum.

Soru 22) Başörtüsü yasağını din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirmek istediğinizde neler söylemek istersiniz? (laikliğin değerlendirilmesi veya demokrasi açısından)

Tablo 3.30. Başörtüsü yasağını din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirmek istediğinizde neler söylemek istersiniz?

Başörtüsünü yasaklayanlar din ve vicdan boyutunu zaten düşünmüyorlar zaten düşünseler kimsenin kimseye karışmaya hakkı olmadığını bilmelirdir. Bilmelidir ki taviz tavizi getirir.	Ülkemizde din ve vicdan özgürlüğü maalesef uygulanmıyor. Eğer uygulansaydı başörtüsü yasağının hukuka, laikliğe, demokrasiye, insan hak ve özgürlüğüne aykırı olduğu bilinmektedir. Bu tür yasaklamalara fırsat verilmemesi gerektiğini düşünüyorum.	Din ve vicdan özgürlüğüne göre bireylerin asla istemedikleri bir şeye zorlanmaması, hiçbir müdahaleye maruz bırakılmaması gerekir. Başörtüsü de kişisel bir tercihtir, haktır, inancın gereğidir. Asla engellenmemelidir.	Laikliğin yıllarca bu konuda bir tehdit aracı olarak kullanıldığını ve bu şekilde bizlere eziyet edildiğini düşünüyorum. Laikliğin bilinçli bir şekilde yanlış yorumlandığını düşünüyorum.
% 30	% 33	% 33	% 4
21	23	23	3

Tablo 3.30 katılımcılara yönelttiğimiz başörtüsü yasağını din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirmek istediğinizde neler söylemek istersiniz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 30'u "*Başörtüsünü yasaklayanlar din ve vicdan özgürlüğü boyutunu zaten düşünmüyorlar, düşünselerdi kimsenin kimseye karışmaya hakkı olmadığını bilirlerdi. Bilmelidir ki taviz tavizi getirir.*" % 33'ü "*Ülkemizde din ve vicdan özgürlüğü maalesef uygulanmıyor. Eğer uygulansaydı başörtüsü yasağının hukuka, laikliğe, demokrasiye, insan hak ve özgürlüğüne aykırı olduğunu bilirlerdi. Bu tür yasaklamalara fırsat verilmemesi gerektiğini düşünüyorum.*" % 33'ü "*Din ve vicdan özgürlüğüne göre bireylerin istemedikleri bir şeye asla zorlanmaması, hiçbir müdahaleye maruz bırakılmaması gerekir. Başörtüsü de kişisel bir tercihtir, haktır, inancın gereğidir, asla engellenmemelidir.*" % 4'ü ise "*Laikliğin yıllarca bu konuda bir tehdit aracı olarak kullanıldığını ve bu şekilde*

bizlere eziyet edildiğini düşünüyorum. Laikliğin bilinçli bir şekilde yanlış yorumlandığını düşünüyorum.” Cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize tüm katılımcıların başörtüsü yasağının din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu, insan haklarına, demokrasiye, bireysel hak ve özgürlüklerine ve tüm insani haklara sığmadığını ve engellenmemesi gereken bir hak olduğunu ifade ettiklerini göstermektedir.

G.1) Demokrasiyi içselleştirmiş toplumlarda kimse başkasının dini inancı ile ilgilenmez. Laiklikte, inançlara eşit mesafede durmak vardır. Örneğin ABD’de devlet bütçesinden dini gruplara yardım yapılmaz ama güzel faaliyetler kanunlar çerçevesinde desteklenir. Bence kişiler dini inancı ne olursa olsun serbestçe yaşayabilmeli insanlara bir şeyler anlatılması yaşam üzerinden hal dili ile olabilir. Zorla yapılan her şey insanları ikiye bölüyor. Ortam oluşunca eskiye dönerler buna gerek yok efendimizin metodu da bu değil. Toplum olarak Biz laikliği nasıl anlıyoruz? Batı nasıl anlıyor? Aslında sorun burada. Laiklik batıda altyapısı hazırken belli bir zaman diliminde benimsenmiş bir sistemken biz çok erken bir dönemde ve hızlıca laiklik kavramıyla karşılaşınca yorumda ona göre olmuş tabii ki.

G.2) Hiçbir bireye veya topluma zorla bir şey yaptırılamaz. Rabbimiz bize verdiği iradeyle seçimlerimizi yapmamızı istemiştir. Bunu baskıyla, diktayla bir tarafa çekmek büyük haksızlıktır.

G.3) Din ve vicdan özgürlüğü yasağı yok sayar. Laiklik dini kontrol altına alma olarak ifadesini buluyor. Demokrasi bile kendi içinde inancını yitirmiştir.

G.5) Kesinlikle Allah’ın emri olduğu için isteyen kapanır isteyen açar ve buna kimsenin müdahale etmemesi gerekir. Ne devlet ne başkasının... Allah’ın emri her şeyin üstündedir.

G.6) Allah’ın bize verdiği hür irademizle başörtülü olmayı seçtik. Ama laikliğin dayatıldığı, demokrasinin çiğnendiği bir ülkede hür irademize yapılmış bu engelden sonra bu ülkenin demokrasisine olan inancımı da yitirdim.

G.7) Eğer din ve devlet işlerinin ayrı olarak yürütülmesi ise neden bu süre zarfına kadar devlet hep din üzerinde bir baskı oluşturdu ve insanların özgürlüğünü kısıtladı?

G.8) Türkiye gibi Müslüman bir ülkede din ve vicdan özgürlüğüne kısıtlama uygulamayı hiçbir vicdana sığdıramıyorum. İnsanlardaki kültür ve düşüncenin baştaki örtüyle değil altındaki zihniyetle ilgili olduğu kanaatindeyim.

G.9) Laiklik bir ülkede olması gereken önemli bir ilkedir. Tabii doğru algılanır ve uygulanırsa. Ne yazık ki ülkemizde yanlış yorumlanıyor. Başörtüsünün laikliğe zarar verdiğini düşünmüyorum. Aksine demokratik, çağdaş bir ülkede başörtüsü yasağının olmaması gerektiğini düşünüyorum.

G.10) Din ve vicdan özgürlüğü insanın en temel hakkıdır.

G.11) Laiklik zaten din ve devlet işlerinin ayırt edilmesidir. Başörtüsü yasağı laiklikle bağdaşmaz. Başörtüsü kadınların din ve vicdan özgürlüğü yönünden insan hak ve hürriyetleri yönünden en temel ihtiyacıdır.

G.12) Din ve vicdan özgürlüğüne aykırı bir uygulama. Başörtüsü dinin gerektirdiği farz bir ibadet buna engel olmak da laikliğe aykırı olsa gerek.

G.13) Başörtüsü yasağı, uygulayıcı ve idarecilerin bir kesiminin güdümünde ve amacında, İslamiyet'i ortadan kaldırma planlarına hizmet etmektedir. Tamamen kul hakkına girer. Ne hukuki ne vicdani bir haklılığı yoktur.

G.16) Laiklik varsa başörtüsü yasağının olmaması gerekir.

G.17) Başörtümün devletle, siyasetle hiçbir ilgisi yoktur. Tamamen inancım gereği dinimin emridir. Demokraside herkes inandığını düşünüp, konuşabilir ve inandığı gibi yaşayabiliyorsa benimde başörtülü çalışabilmem, yaşayabilmem lazım. Ben kimseyi görüşünden, yaşantısından, tarzından, dininden dolayı yargılayamam. Olduğu gibi kabul ederim ve hatta severim yaratandan dolayı. Keşke herkeste beni böyle kabul edip saygı duysa...

G.19) Laiklikte, din ve devlet işleri ayrı ise devletinde din işlerine karışmaması gerekir.

G.21) İnsanlar açık gezme özgürlüğüne sahipse kapalı da sosyal hayatta ve çalışma alanında bulunabilmeli.

G.22) Demokrasi bence herkesin özgür olması, özgür düşünmesi, düşünceye saygıdır. Bence yasak demokrasiye uymaz. Açıklara serbestlik kapalılığa engel bu hoş değil.

G.23) Laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması değil mi? Demokrasi özgürlük değil mi? Hani nerde? Karışmasınlar, herkes inancını özgürce yaşasın. Din devlete karışmasın diyorlar ya, devlette dine karışmasın!

G.24) Başörtüsü yasağı ne dine nede vicdana sığar. Şekilden uzak dursunlar. Akla, kalbe ve amellere, fillere rağbet etsinler. Şekilcilikle hiçbir yere varılamayacağını bu güne kadar gördük. Laiklik işlerimize dini karıştırmamakla olmaz. Din, hayatımızın her alanını düzene koyar.

G.26) Laiklik yanlış algulanıyor ve uygulanıyor.

G.27) Böyle laiklik olmaz. Dinen emredilmiş bir şeyi (hiçbir şeye zararı yoksa) yasaklayamazsınız. Demokrasinin hiçbir yerine sığmaz zaten.

G.29) Demokratik bir ülkede herkes istediği gibi giyinebilmeli. Bu demokrasinin gereğidir.

G.30) Laikliğin yıllarca bu konuda bir tehdit aracı olarak kullanıldığını ve bu şekilde bizlere eziyet edildiğini düşünüyorum.

G.31) Ülkemizde laikliğin ve demokrasinin sadece bir söylemden ibaret olduğunu, gerçeklik payının olmadığını düşünüyorum

G.32) Başörtüsü yasağı din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde kabul edilemeyecek bir durumdur.

G.33) Başörtüsü yasağı zaten kendisi laiklik ilkesine zıt olan bir uygulama idi. Devlet kendini hâşâ Allah'ın yerine koyup sen inancını böyle yaşayacaksın diyemez.

G.34) Başörtüsü en doğal hak ve özgürlüklerimizden biridir. İbadet ve inanç özgürlüğüdür.

G.35) Avrupa'daki laiklik anlayışına göre insanlar istedikleri gibi giyinebiliyorlar. Demokrasi özümsemiği için kimse kıyafetinden dolayı (istisnalar hariç) rencide edilmiyor. Fikirler rahatlıkla beyan edilebiliyor. İşte gerçek din ve vicdan özgürlüğü.

G.36) Ülkemizde din ve vicdan özgürlüğünün uygulanmadığını ve belli bir kalıba sokulmak istendiğimizi düşünüyorum.

G.37) Kılık kıyafetle değil de insanların beyinleriyle ilgilenilmesi gerektiğini düşünüyorum.

G.38) Başörtüsü takmak herkes için bir haktır ve özgürlüktür. Herkes hangi dine mensup olursa olsun bir kısıtlamaya maruz bırakılmamalıdır.

G.39) Günümüz devletlerinin çok farklı din ve inançlara sahip halkları bünyesinde bulundurduğu ve tüm inançlara eşit mesafede durması gerektiği kabul edilebilir. Ancak devletin tüm din ve inançlara saygı duyması, özgür bırakması gerektiği hususunda gerekli hassasiyeti göstermediğini düşünüyorum.

G.40) Başörtüsünü yasaklayanlar zaten vicdani özgürlüğe saygı duymuyorlar, yoksa örtünmenin kime ne zararı var? Herkes istediği gibi giyinebilmeli bu insanın kendi tercihidir, düşüncesidir, hakkıdır. Kimsenin karışmaması gerekir.

G.41) Laiklik kesinlikle ülkemizde Avrupa'da uygulandığı gibi uygulanmıyor. O nedenle bu yasaklar hukuka, laikliğe, demokrasiye, insan haklarına aykırıdır. Elle tutulur hiçbir tarafı yoktur.

G.42) Laiklikte bütün dinlere eşit mesafede durmak lazım iken Türkiye'de dinsizlik olarak algılandı. Demokrasi açısından da bakarsak demokrasiye uygun değildir.

G.43) Zaten din ve vicdan özgürlüğü başörtüsü serbestliğini de kapsıyor. Laiklikle de bağdaştığını düşünmüyorum. Eğer ben dinimde özgürsem başörtüsü de dinimin gereğidir.

G.44) Din ve vicdan özgürlüğü bir haktır. İnsanın her konuda özgürlüğü vardır. Dini alanda daha çok özgürlüğünün olması gerekir. Ancak başörtüsü yasağı din ve vicdan özgürlüğüne bir perdedir. İnsanların din ve vicdan özgürlüğünü elinden almak çok büyük bir vebaldir.

G.45) Başörtüsünün laiklik ve demokrasi açısından bir engel teşkil edeceğine inanmıyorum. İnsanların din ve vicdan özgürlüğünü yasaklamalarına fırsat verilmemelidir.

G.47) Din ve vicdan özgürlüğü açısından asla bireylere bir zorlama, müdahale edilmemelidir. Bu kişiye özeldir, haktır.

G.48) Dediğim gibi, başörtüsü yasağı uygulandığı zamanda bu bir insan hakkı ihlalidir, hukukta bir geçerliliği yoktur diyorduk. Eğer bu davayı Türkiye’de kaybetsek bile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde kazanacağımızı düşünüyorduk. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ de tarafsız değilmiş bunu çok geç anladık.

Ben İnsan Hakları Derneği başkanırken, Avrupa’dan gelen bir ateşle görüşmüştük ve sıkıntılarımızı iletmiştik. Çok şaşırılmışlardı. Onlar bize neden kendinize uygun okullarda okumuyorsunuz? Neden ille devlet okullarına gitmek istiyorsunuz? Demişlerdi. Tabii onlar şartlarımızı bilmiyorlardı, özel okula gidemeyeceğimizi bilmiyorlardı.

G.49) Din ve vicdan özgürlüğümüzü yaşayamıyoruz. Başörtümden vazgeçmek istemiyorum.

G.50) Allah’ın bizden istediği, emir kıldığı dini vecibeleri hakkıyla yerine getirmek istiyoruz bu bizim hakkımız bunu engellemeleri lazım. Kimse birbirine karışmadan engellemeden yaşamalıyız.

G.52) Böyle konuları konuşmak bile güzel. Birkaç yıl önce konuşmak bile suçtu. Başörtüsü yasağı din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.

G.54) Türkiye aslında Müslüman bir ülkedir. Türkiye dinini yaşayanların önüne hep yasaklar koyuyor. Bence din ve vicdan özgürlüğü yok, yeni yeni şeyler oluyor ama yeterli değil.

G.55) Başörtüsü yasağı laikliğe de din ve vicdan özgürlüğüne de aykırıdır. Yasağı koyanlar kendileriyle çelişiyor.

G.56) Yani zaten başörtüsünün dini boyutu bizi ilgilendiriyor eğer din ve vicdan özgürlüğü varsa karışılmamalı. Ama maalesef engelleniyor.

G.57) Tabii ki başörtüsü din ve vicdan özgürlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Örtmek isteyen bir vatandaşa neden örtüyorsun? Açman gerekir demek ne kadar zulümse açık olan birine de neden örtmüyorsun? Demek de o kadar sıkıntıdır. Herkes istediği gibi giyinebilmeli.

G.58) Batıdan bir hukuk sistemi getirilip dayatıldı. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması dediler ancak bu özel yaşama kadar ilerledi. İslam zaten laikliği reddeden bir hayat biçimi sunar, bir bütünsellik sunar. Ülkemizde demokraside tam manasıyla hayata geçirilemiyor bu nedenle din ve vicdan özgürlüğü, demokrasi, insan hak ve hürriyetleri hep lafta kalıyor. Saygı gösterilmiyor.

G.60) İslam'da din ile devlet işlerinin ayrı olması mümkün değil bir insan doktor olabilir dindar olabilir, ya da başka mesleklerle dindarlığı bir arada yapabilir. Biz toplum olarak birbirimize hoşgörülü değiliz. Hep ötekileştirme var. Osmanlı birçok toplumu ötekileştirmeden hoşgörüyü dayanarak yüzyıllarca koca bir imparatorluğu bir arada tutmuştur.

G.62) Başörtüsü yasağı kesinlikle din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.

G.63) Eğer bir ülkede din ve vicdan özgürlüğü varsa herkes istediği gibi inanıp yaşayabilir. Olaylara tarafsız bakmak gerekir. Kendi koydukları kuralları kendileri çiğniyor.

G.67) İnsanların nasıl ki yaşama, düşünme ve ifade etme hürriyeti varsa inanç hürriyeti de olmalıdır. Bir insan nasıl yaşamak istiyorsa öyle yaşasın önemli olan kişiliktir, görüntü önemli değil. Her görüşe saygı duymalıyız ve tahammül edebilmeliyiz.

G.68) Laiklik din ve devlet işlerinin birbirine karışmaması demektir. Başörtüsünün siyasetle hiçbir alakası yok. Başörtüsü yasağı din ve vicdan özgürlüğüne aykırı.

G.69) Din ve vicdan özgürlüğü diyoruz ama bunu yerine getiremiyoruz. Biz kendi içimizde birbirimizi anlamazsak, ayrılıklara düşersek, saygı duymazsak başkaları hiç anlamaz. Biz Müslümanlar birbirimizi anlayabilmeliyiz.

G.70) Din ve vicdan özgürlüğü açısından başkasına tahammül edebilmeliyiz. Biz onlara nasıl saygılı isek onlarda başörtümüze saygı duymalıdır.

Soru 23) Başörtüsü yasağını hukuksal açıdan nasıl değerlendirirsiniz? (hukuki dayanakları var mıdır?)

Tablo 3.31. Başörtüsü yasağını hukuksal açıdan nasıl değerlendirirsiniz?

Yıllarca uygulanan başörtüsü yasağının hukuksal dayanağı ne anayasada nede yasalarda yoktur. Sadece idarecilerin anayasada yer alan din ve vicdan özgürlüğü, laiklik, Atatürk ilke ve inkılâpları gibi maddeleri farklı şekillerde yorumlayarak ortaya attıkları gerekçelere dayanarak koymuş oldukları idari yönetmelikler söz konusu zaten işten uzaklaştırırken de farklı sebepler ileri sürülmüştür.	Başörtüsü yasağının hukuksal dayanağı yoktur. Sadece bir dayatma ve baskı unsurudur. Zaten özgürlüklerin kısıtlanmasına hukuki dayanak olamaz.	Uluslar arası insan hakları beyannamesine tamamen aykırı bir uygulamadır. Ancak ülkemizde kanun hükmünde kararname ile idari yönetmeliklerle kişilerin din ve vicdan özgürlüğüne kısıtlamalar getirilebiliyor.	Bence başörtüsü yasağının hiçbir hukuki dayanağı yoktur. Kişisel düşüncedir, ideolojiktir, din ve vicdan özgürlüğüyle de çelişiyordu. Ama yasağı kılıfına uydurmaya çalışıyorlardı.	Başörtüsü takmak dini bir vebcedir. Hukuksal olarak yasaklanamaz. Hukuksal yasaklama için başkasının hakkını ihlal, kamu düzenini bozma gibi kriterler gerekli oysa bizim başörtümüz başkasına zarar vermiyor. Başkasının hakkını ihlal etmiyoruz.	Hukuksal açıdan bilgim yok ama kanaatimce başörtüsü din ve vicdan özgürlüğü içerisinde yasa ile koruma altına alınmalı.	Bence hukuki dayanağı yoktur ama çalışan bayanın yüzünü kapatması durumunda sıkıntı yaşanabilir.
% 8,50	% 55,50	% 8,50	% 7	% 6	% 13	% 1,50
6	39	6	5	4	9	1

Tablo 3.31 katılımcılara yönelttiğimiz başörtüsü yasağını hukuksal açıdan nasıl değerlendirirsiniz? (hukuki dayanakları var mıdır?) Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 8,50'si "Yıllarca uygulanan başörtüsü yasağının hukuksal dayanağı ne anayasada nede yasalarda yoktur. Sadece idarecilerin anayasada yer alan din ve vicdan özgürlüğü, laiklik, Atatürk ilke ve inkılâpları gibi maddeleri farklı şekillerde yorumlayarak ortaya attıkları gerekçelere dayanarak koymuş oldukları idari yönetmelikler söz konusudur. Zaten bizi işten uzaklaştırırken de farklı sebepler ileri sürmüşlerdi." % 55,50'si "Başörtüsü yasağının hukuksal dayanağı yoktur. Sadece bir dayatma ve baskı unsurudur. Zaten özgürlüklerin kısıtlanmasına hukuki dayanak olamaz." % 8,50'si "Uluslararası insan hakları beyannamesine tamamen aykırı bir uygulamadır. Ancak ülkemizde kanun hükmünde kararname ile idari yönetmeliklerle kişilerin din ve vicdan özgürlüğüne kısıtlamalar getirilebiliyor." % 7'si "Bence başörtüsü yasağının hiçbir hukuki dayanağı yoktur.

Kişisel düşüncedir, ideolojiktir, din ve vicdan özgürlüğüyle de çelişiyordu. Ama yasağı kılıfına uydurmaya çalışıyorlardı.” % 6’sı “Başörtüsü takmak dini bir vecibedir. Hukuksal olarak yasaklanamaz. Bir fiilin hukuksal olarak yasaklanması için başkalarının hakkını ihlal etmesi, genel sağlığı ya da kamu düzenini bozması gibi kriterler gerekli. Oysa bizim başörtümüz başkasına zarar vermiyor. Başkasının hakkını ihlal etmiyoruz.” % 13’ü “Hukuksal açıdan dayanakları hususunda bilgim yok ama kanaatimce başörtüsü din ve vicdan özgürlüğü içerisinde yasa ile koruma altına alınmalıdır.” % 1, 50’si ise “Bence hukuki dayanağı yoktur ama çalışan bayanın yüzünü kapatması durumunda, sıkıntı yaşanabilir.” Cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize tüm katılımcıların başörtüsü yasağının hiçbir hukuksal dayanağının olmadığını, uygulandığı müddetçe farklı sebep ve gerekçelerle haksız bir dayatma unsuru oluşturduğunu, din ve vicdan özgürlüğüne, insan haklarına, demokrasiye, bireysel hak ve özgürlüklere sınırlama olduğunu ve hukuksal bir düzenlemeden yoksun olduğunu ifade ettiklerini göstermektedir.

G.1) Din ve vicdan özgürlüğü maddesi şimdiye kadar her dönemin siyasi diliyle dillendirildi. İnşallah bundan sonra yasalarımızın boşlukları kullanılmaz.

G.2) Bu konuyla ilgili yasal düzenleme yapılmalıdır.

G.3) Hukuki dayanakları yoktur.

G.4) Hukuk demek hak demek değil mi? Başörtüsü hakkını vermiyorsa nerede kalıyor hukuk?

G.5) Bu konu hakkında pek bilgim yok ama yasalarda olmadığını biliyorum.

G.7) Hukuksal dayanaklardan kesinlikle yoksundur.

G.8) Minareyi çalan kılıfını uydurur. Eğer yasalarımızda din ve vicdan hürriyeti varsa başka bir hukuki boyutla diğeri kısıtlanamaz.

G.9) Pek bilmiyorum ama yasağın kaldırılması yönetmelik değişikliği ile oldu sanırım. Yani çok basit bir yöntemle yıllardır uygulanan yasak kaldırıldı.

G.11) Normalde hukuki dayanağı, zemini yoktur. Kanunları kişiler kendilerine göre yorumlayarak yasağı ortaya çıkarmaktadırlar.

G.12) Bence yok her dönem geçici çözümler bulunuyor. Bir dönem sonra yine aynı sorunlar yaşanıyor.

G.17) Hukukçu değilim ama şunu öğrendim. Yasalarda yazılı bir yasak yok sadece bir yönetmelik var. Kılık-kıyafet yönetmeliği bu da ne kadar bağlayıcı bir durum hala bilmiyorum. İşten atılma gerekçem başörtüsü olmadı yazılı kararda bundan söz edilmediğine göre bu bir suç ya da gerekçe değildir.

G.21) Başörtüsü dini bir vecibedir.

G.22) Bence yok ama çarşaf giyen kadının yüzü de kapalıysa işyerinde bu sorun olabilir.

G.25) Hukuki açıdan bilgim yok fakat yasa ile koruma altına alınabilir.

G.30) Hukuki dayanakları yoktur. Sadece bir dayatma ve baskı unsuru.

G.31) Özgürlüklerin kısıtlanmasına hiçbir hukuki dayanak gösterilemez.

G.33) Hiçbir hukuki dayanağı yoktur. Bu memlekette hukuk da yoktur.

G.34) Vardır. Benim kanaatimce bu konu din ve vicdan özgürlüğü içinde yer alır.

G.35) Olduğunu sanmıyorum. Dayatmacı bir zihniyetin yasağıdır.

G.37) Kesinlikle yoktur. Bizim görevimize zaten “çalıştığı kurumun huzur ve disiplin ortamını bozmak” gerekçesiyle son verildi. Yani kılık-kıyafet yönetmeliğine aykırılıktan değil.

G.39) Bence başörtüsü yasağı Anayasada ya da yasalarda belli bir maddeye bağlanmış değil. Ancak baştaki idareciler isterse ve çoğunluğu sağlarsa rahatlıkla çeşitli gerekçeler uydurarak yasağı yasal zemine oturtabilirlerdi. Önemli olan yasalarda var mı? Yok mu? Sorusundan ziyade hukukun insan hak ve özgürlüklerine engelleyici maddeler değil önünü açıcı maddeler içermesidir. Asıl modernleşme budur. Din ve vicdan özgürlüğü bunu gerektirir. Yönetmeliklerle engellemeyi değil.

G.41) Kesinlikle hukuki dayanakları olduğunu sanmıyorum. Sadece baştakilerin istediği yönde alınmış bir yönetmelik maddesidir.

G.42) İşten atıldığım dönemde incelediğimde başörtüsü yasağı Anayasaya da uygun değildi. Uygulandığı dönemde YÖK'ün koyduğu bir yönetmelik maddesiyle yasaklandı.

G.43) Bence hukuki dayanakları yoktur. Kişisel düşüncelerdir. İdeolojiktir, din ve vicdan özgürlüğü ile de çelişiyor.

G.44) Yok tabii ki, hiçbir şekilde zaten sizi başörtüsünden dolayı atıyoruz demediler. Hep farklı suçlamalarda bulundular farklı nedenlere dayandırıp suçladılar ama onlar da biliyordu bizde biliyorduk ki başörtümüz Allah'ın emridir. Türkiye'nin başörtüsü nedeniyle geri kaldığının düşünülmesi ne kadar yanlış bir düşüncedir. O yasak süreci yaşanmasaydı ne kadar farklı yerlerde olurduk.

G.46) Başörtüsü yasağı Evrensel İnsan Hakları Beyannamesine tamamen aykırı bir uygulamadır. Ama başörtüsü kanun hükmünde kararname ile kılık-kiyafet yönetmeliğine aykırıymış gibi gösterildi.

G.47) Hukukun böyle bir hakka engel koyacağını düşünmüyorum. Bu tamamen yasaklayıcı zihniyetin uygulamasıdır.

G.48) Asla bunun bir hukuksal dayanağı yoktur. Ne örtünebilirsiniz nede örtünemezsiniz bunun hukuksal bir dayanağı olamaz. Benim örtüm özgürlüğümün göstergesidir. Bu bir yasaya bağlı olamaz. Bu yasakların hiçbir dayanağı olamaz.

G.50) Başörtüsünün yasak olduğuna dair bir yasa yok. Ama başka açıdan gerekçeler sunarak yasak diyorlardı. Bunun böyle olmaması gerekir. İnşallah bu kaldırıldı bir daha böyle bir yasaklama olmaz.

G.51) Kendi yasaklarına bir kılıf uydurabiliyorlar, dayanaklara bağlayabiliyorlar.

G.52) Hukuksal olarak dayanağının olup olmadığını bilmiyorum ama mantıksal olarak hukuki dayanağı olmamalı diyorum. Çünkü insanlara zarar vermiyorsam hukuki bir sakıncası yoktur.

G.53) Eğer Anayasa'yı insanlar yapıyorsa herhalde başörtüsü yasağını da belli bir hukuksal temele oturtmuşlardır. Herkes istediği gibi giyinebilmeli, serbest olmalı.

G.54) *Bence hukuksal dayanağı yoktur. Hukuk başkasının hakkını ihlal edince olur. Bence başörtüsü takmak bir hak ihlali değildir.*

G.55) *Hukuksal açıdan belli bir dayanağı yok. Demokratikleşemedik belli bir özgürlüğe kavuşturulamadık. Son üç yıldır normal. Öncesi hep peruk takanlar, başını açanlar vardı. Daha yeni serbestlik verildi. Her yeni gelen kendine göre karar veriyor.*

G.56) *Ben hukuksal dayanaklarının olduğunu düşünmüyorum. Tamamen idari yönetmeliklerle yapılmış bir yasak. İnsanların rencide edilmesi için ellerinden geleni yapıyorlar. Ama hukukla hiçbir alakası yok.*

G.57) *Yani hep bunun bir yönetmelikle olduğunu biliyordum. Kanunda yer almadığını ve sadece idari bir yönetmelikle düzenlendiğini biliyordum. Aslında birkaç kelimeyle bu sorunun düzeltilebileceğini biliyordum. Din ve vicdan hürriyeti olduğuna göre Anayasada karşılaşılmaması gerekir diye düşünüyorum.*

G.58) *Başörtüsü yasağının hukuksal açıdan hiçbir dayanağı yoktur. Ne Anayasada nede herhangi bir yasada bu konuda açık ve net bir kural yok. Farklı madde geniş kavram ve ifadelerle dayandırılmaya çalışılıyor.*

G.60) *Bu konuda pek bilgi sahibi değilim ama yapılanları belli bir kılıfa uyduruyorlar, hukuksal dayanak buluyorlar.*

G.62) *Hukuki dayanakları asla yok tamamen MGK kararıyla çıkarılan bir yönetmeliktir. Herkes korkuyor, kendine zarar gelmesin istiyorlar.*

G.65) *Hukuki dayanakları yok, baştakilerin fikri durumuna göre değişiyor. Onların keyfi uygulamasıydı.*

G.68) *Kanunlarda tam olarak nasıl bilemem ama idari yönetmelikler var.*

G.69) *Hiçbir hukuki dayanağı yok. Ben başörtüsü takarak kimseye zarar vermiyorum, hakkını gasp etmiyorum, cinayet işlemiyorum dolayısıyla hiçbir hukuksal dayanağı yok.*

G.70) *Hukuksal açıdan dayanağının olmadığını düşünüyorum. Hukuk başkasına zarar vermekten dolayı kural koyar. Başörtüsü takarak hiç kimseye haksızlık*

yapmadığımız, zarar vermediğimiz için hukuksal dayanağının olmadığını düşünmüyorum.

Soru 24) Sizce başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumlarda ne gibi olumlu ya da olumsuz gelişmeler olur? Birkaç cümlede özetler misiniz?

Tablo 3.32. Sizce başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumlarda ne gibi olumlu ya da olumsuz gelişmeler olur?

Başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumda insanlar daha rahat çalıştığı için daha mutlu ve verimli olurlar. Okuyan ve çalışan bayan sayısında artış olur. Olumsuz bir gelişme yaşanacağını sanmıyorum.	İnsanlar arasında kutuplaşma olmaz, başarılı insanlar eğitim ve çalışma hayatından uzaklaştırılmaz, insanlar daha rahat ve mutlu çalışırlar, farklı görüşteki insanların birbirlerine tahammül ve saygısı artar, hiç kimse haksız kısıtlama ve uygulamalara maruz kalmaz.	Başörtüsü yasağı insanları yasaklara karşı daha hassas davranmaya itmişti. Daha huzursuz etmişti. Yasağın kalkmasıyla insanlar daha uyumlu, daha rahat, daha huzurlu oldular. Din ve vicdan özgürlüğü yaşanır oldu, insanların daha özgür davranmalarını sağladı. Olumsuz bir gelişme yaşanmadı.	Başörtüsü yasağının kaldırılması ve olumsuz bir gelişme yaşanmaması aklımda yasakların kaldırılmasıyla korkulacak bir durum yaşanmayacağını gösterdi. Bunu anlamak bile büyük bir gelişme.	Başörtüsü yasağı insanların daha bilinçli olmasını sağlamıştı. Yasağın kalkmasıyla başörtülü insan sayısında artış olmakla beraber bilinçlenme düzeyinde rahatlıktan kaynaklanan bir yozlaşma olabilir. Tesettürün amacına uymayan farklı giyim tarzları ortaya çıktı.	Eğer başörtüsü serbestliğine dayanarak çalışan bayanlar peçe takmaya başlarsa o zaman sıkıntı yaşanır.
% 50	% 24	% 13	% 8,50	% 3	% 1,50
35	17	9	6	2	1

Tablo 3.32 katılımcılara yönelttiğimiz sizce başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumlarda ne gibi olumlu ya da olumsuz gelişmeler olur? Birkaç cümlede özetler misiniz? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 50'si "Başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumda insanlar daha rahat çalıştığı için daha mutlu ve verimli olurlar. Okuyan ve çalışan bayan sayısında artış olur. Olumsuz bir gelişme yaşanacağını sanmıyorum." % 24'ü "İnsanlar arasında kutuplaşma olmaz, başarılı insanlar eğitim ve çalışma hayatından uzaklaştırılmaz, insanlar daha rahat ve mutlu çalışırlar, farklı görüşteki insanların birbirlerine tahammülü ve saygısı artar, hiç kimse haksız kısıtlama ve uygulamalara maruz kalmaz." % 13'ü "Başörtüsü yasağı insanları yasaklara karşı daha hassas

davranmaya itmişti. Daha huzursuz etmişti. Yasağın kalkmasıyla insanlar daha uyumlu, daha rahat, daha huzurlu oldular. Din ve vicdan özgürlüğü yaşanır oldu, insanların daha özgür davranmaları sağlandı. Olumsuz bir gelişme yaşanmadı.” % 8,50’si *“Başörtüsü yasağının kaldırılması ve olumsuz bir gelişme yaşanmaması aslında yasakların kaldırılmasıyla korkulacak bir durum yaşanmayacağını gösterdi. Bunu anlamak bile büyük bir gelişme.”* % 3’ü *“Başörtüsü yasağı insanların dini açıdan daha bilinçli olmasını sağlamıştı. Yasağın kalkmasıyla başörtülü insan sayısında artış olmakla beraber bilinçlenme düzeyinde rahatlıktan kaynaklanan bir yozlaşma olabilir. Tesettürün amacına uymayan farklı giyim tarzları ortaya çıktı.”* % 1, 50’si ise *“Eğer başörtüsü serbestliğine dayanarak çalışan bayanlar peçe takmaya başlarsa o zaman sıkıntı yaşanır.”* cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize katılımcıların 98,50’sinin başörtüsü yasağının kaldırılmasının çok olumlu sonuçlara vesile olacağını, hiçbir olumsuz sonuç doğurmayacağını ifade ettiklerini göstermektedir. Sadece % 1,50’si gibi küçük bir kesimde başörtüsü serbestliğine dayanarak bayanların peçe takmak isteyecekleri yönünde bir endişe var. Ancak ihtimallere dayanılarak hak ve özgürlükler kısıtlanmamalıdır.

G.1) İnsanlar zamanla başörtülülerle yaşamayı öğrenirler. Gözleri alışınca gönülleri de alışır, sindiremeyenler sindirir zamanla farklı kesimler birbirlerinin dostluğunu kazanabilirler. Tabi bunu başörtülü kesim bir zafer gibi algılamamalı sadece hak olarak görmeli. Her iki kesim de birbirine müsamahalı olmalı, aksi halde kargaşa ortamı oluşur ve bu durumu kullanmak isteyen çok farklı kesimlerin ekmeğine yağ sürülmüş olur

G.2) İnsanlar rahatladılar. Toplumdaki yerlerine saygı gösterildi.

G.3) Olumlu gelişme, insanlar özgürce eğitim ve çalışma hayatında olurlar. Olumsuz gelişme ise başörtüsünden nefret eden insanları kızdırmış olacak.

G.4) Biz aslında fırsatçı bir millet olup çıktık. Örtünmeyi bile yoldan çıkardık tahminen iyice çıkaracağına benziyoruz. Rabbim o günleri görmemi; masum insanların daha fazla arada gitmesini görmeyi bana nasip etmesin.

G.5) Hiçbir olumsuz davranış çevremde görmedim. Olumsuz bir gelişmenin olacağını da sanmıyorum.

G.8) İnsanlar ne olacağım? Kaygısı taşımadan hür iradeleriyle çözümcü olup, istediğini yapmış olmanın mutluluğuyla üretimde bulunacaktır.

G.9) Olumsuz bir gelişme olmadı. Yasak konusunda bu anketin yapılması bile (yani yağın günümüzde konuşulması) ne kadar geri kalmış bir ülke olduğumuzu gösteriyor. Yasağın söz konusu bile olmaması gerekiyor.

G.11) Yasaklar her zaman insanoğlu için cazip olagelmıştır. Aşırı bir istek doğurmuştur. Normal seyrinde uygulamalar her zaman çizgi üzerinde olmuştur.

G.12) İnsanların dinini özgürce yaşamasının bir sakıncası olacağını sanmıyorum. Aksine beyinleri bir kenarda çürümeye bırakmamış oluruz.

G.13) Vicdan özgürlüğü, rahatlığı kişinin performansını da olumlu yönde etkiler. Ruhsal baskıdan kurtulmak tüm düşünce ve davranışlarımıza yansır.

G.15) Ahlaki açıdan olumlu gelişmeler oluşturacağına inanıyorum.

G.16) Başörtüsü yasağını özletecek tarzda başörtüsünü içine sindirememiş, kişilik olarak uygun olmayan bir sürü sadece başı örtülü genç kız var şimdi.

G.19) Herhangi bir olumsuzluk görmedim.

G.21) İnsanlar dini gereği yaptığı bir şeyi özgürce yaşayabilir. Sosyal hayatta yerini bulabilir.

G.22) İnsanlar kendi aralarında daha iyi anlaşırlar.

G.23) Olumsuz bir gelişme olmaz. Tabii ki olumlu gelişmeler oldu. İnsanlar tam özgür oldular.

G.24) Hiç kimse inancından dolayı ikinci sınıf vatandaş durumuna düşmez. Yargılanmaz. Fikri hür vicdanı hür nesiller yetişir.

G.25) Olumlu gelişmeler vicdani ve dini özgürlüktür. Olumsuz gelişme olacağını düşünmüyorum.

G.26) *Gerginlik ortadan kalkar insanlar daha özgür olurlar.*

G.27) *Korkulacak bir şeyin olmadığını ancak yasakların kalktığı zaman insanlar göreceklerdir.*

G.28) *İnsanların psikolojik olarak rahatlama ve sosyal ilişkilerin düzelmesi.*

G.29) *İnsanlar arasında kutuplaşma oldu, birçok başarılı insan okulunu veya işini bırakmak zorunda kaldı. Bu yasak bizi kendimize getirdi. Başörtüsünün değerini daha iyi anladık.*

G.33) *Hiçbir olumsuz gelişme olmaz. Korkulara sarılarak özgürlüklerin önünü tıkayamayız.*

G.34) *Ahlaki anlamda yozlaşma olur. Kadınlarımız kendi onurlarını muhafaza etmemiş ya da hafife almış olurlar. Buda onları insanların gözünde değersiz kılar.(yasağın uygulandığı dönemde)*

G.35) *İnsanlar birbirlerine kıyafetine göre değil fikirlerine göre değer verir. Başörtülü insanların normal insanlar olduğu kanısı yaygınlaşır.*

G.36) *Kaliteli insanlar başörtüsü yasağı nedeniyle iş hayatından kendini çekmişti. Şimdi onlarla birlikte toplum daha iyi şartları kazanacaktır.*

G.38) *İnsanlar rahat çalıştığı için verim daha da artar. Kendini işine daha çok verir. Olumsuz bir gelişme olacağını sanmıyorum.*

G.39) *Başörtüsü yasağı toplumun gözünde özellikle örtülü bayanların okumayan, çalışmayan ev hanımı ya da temizlikçi, hizmetçi, çocuk bakıcısı vb. görevleri yapan kişiler durumuna getirmişti. Başörtülü olarak bir kuruma bir görev nedeniyle girdiğimizde ve kendimizi tanıttığımızda çok şaşırdıklarını yüz ifadelerinden anlıyorduk. Bu durum ister istemez özgüvenimizi zedeliyordu. Sizinle aynı niteliklere sahip olmayan açık bir bayana buyurun hanımefendi ya da hocam denilirken size ne istiyorsun abla diye hitap edilmesi hiç hoş değildi. Başörtüsü yasağının kaldırılmasıyla bu ayrımcılığında zamanla ortadan kalkacağını düşünüyorum. Olumsuz bir durum yaşanmadığı görülmektedir.*

G.40) Olumlu olarak herkesin istediğini giyebilmesine sevindim. Çalışma şartları daha rahat oldu, herkes işini yapıyor, olumlu etkisi oldu. İnsanlar arasında olumlu ilişkiler oluştu.

G.41) Bu olumlu gelişmeler kademeli oluyor. Büyük bir rahatlama oldu, insanların kendilerini ifade etmesi için rahat ortam oldu. İnsanlar arası ilişkilerde olumlu gelişmeler oldu. Yasak dönemde insanlar bazı şeyleri gizleyerek yapıyorlar bu da insanların ikiyüzlü davranmasına sebep oluyordu. Artık kimse kimseyi ötekileştirmede için daha sağlıklı ilişkiler kuruluyor. Açık olup ibadet edenler kendini gizlemek zorunda kalmıyorlar. Çalışanların işlerini huzur ve güven içinde yapmalarına imkân veriliyor ve daha verimli oluyorlar.

G.42) Benim olumsuz gelişmeye vereceğim bir örnek yok. Okula gelmek isteyen okuluna gelecek, bilimsel araştırma yapacak, insanlar başörtüsü ya da geleceğe dair hiçbir endişe taşımadan okula gelecek, çalışacaklar, araştırma yapacaklar.

G.43) Yasağın uygulanmadığı durumlarda olumsuz bir gelişme yaşanacağını sanmıyorum. İnsanlar daha çok çalışmak ister. Bayanların başörtüsü yasağından dolayı vazgeçmesi söz konusu olmayacağı için daha çok çalışan bayan olacak. Daha rahatız çünkü suç işlemiyorsun ve daha verimli oluyorsun.

G.44) İnsanlar daha mutlu olurlar. Bir insanın din ve vicdan özgürlüğünün elinden alınması çok acıdır. Hala o dönemin bedelini maddi ve manevi sıkıntılarını çekenler var. Ben hala o günleri rüyamda yaşıyorum.

G.45) Başörtüsü yasağının uygulanmadığı dönemde insanın kendine olan özgüveni artar. Hayata adapte olur. Daha rahat hisseder. Hayata daha pozitif bakar, huzurlu ve verimli olur.

G.46) İnsanlar bireysel tercihlerini yaptıkları için daha bilinçli olurlar.

G.47) En azından bunlar konuşuluyor, insanlar daha rahat ferah çalışabiliyorlar, baskı yok, olumsuz bir bakış açısı yok, bundan dolayı daha rahatız. Herhangi bir olumsuzluk duymadım.

G.48) Olumlu gelişmeler olur, kişiler kendi özgür iradesiyle karar verecektir. Yasaklandığında çok sıkıntılar yaşandı. Bir taraftan kadın hakları, statüsü, eğitimi, iş hayatından bahsedilirken diğer taraftan başörtüsü yasağıyla önüne engel koydular.

G.49) Bence başörtüsünün kimseye zararı yok. Hatta daha düzenli ve daha başarılıdır. Kapalı bayanlar daha rahat çalışıyorlar.

G.50) Şimdiki durumda bu sorun aşıldı, herkes birbiriyle daha iyi geçiniyor, herhangi bir sorun yok. Olumsuz belki bu suiistimal edilir. Eğer böyle bir şey olursa onlar cezalandırılmalıdır. Şimdilik olumsuz bir gelişme duymadım. Her şey gayet güzel gidiyor.

G.51) Bence olumsuz hiçbir gelişme olmaz. Kimsenin kimseye baskı yapmaması gerekir.

G.52) Şuan uygulanmıyor. İnsanın kendine olan güveni geliyor. Şuan çok güzel devamı gelir inşallah. Olumsuz bir gelişme duymadım.

G.53) Herkes daha rahat, daha özgür, daha verimli olur. Başörtüsü yasağına dair haberler yapılmamalı, daha çok ekonomiye yer verilmeli, başörtüsü siyasete alet edilmemelidir.

G.54) Başörtüsü meselesi kalktıktan sonra okula giden kızların sayısı arttı, olumlu gelişmeler yaşandı. Olumsuz bir şey olduğunu duymadım.

G.55) Ahlaki olarak insanlar kendini daha iyi ifade ederler. Yasaklar çekici geliyor. İnsanlar yapmayacağını yapmaya çalışıyorlar. En azından bunlar yaşanmaz. Herkes daha rahat olur.

G.56) Bilinçli başörtüsü takan biri ise olumlu etkilenir. Güzel bir ortam sağlanır, olumsuzluk yaşanmaz.

G.57) Bazıları ben çocuğumun derslerine kapalı bir öğretmenin girmesini istemiyorum diyebiliyorlar. Öyle ise bende başı açık, namaz kılmayan, inançlı olmayan bir öğretmenin benim çocuğumun derslerine girmesini istemiyorum diyebilirim. Onun için önemli olan ailede başlayan eğitimidir. Eğitim ailede başlar sen çocuğuna iyi bir eğitim verdiysen önünde sonunda çocuk doğru yolu bulacaktır.

G.58) Başörtüsü yasağı insanların inançlarına daha sıkı sarılmasına neden olmuştur.

G.59) Kendimizi daha özgür, daha rahat ifade edebiliyoruz.

G.60) Ben başörtüsü yasağını zaten göze almıştım. Önemli olan imandır. Müslümanların içinde bulunduğu durum beni fazlasıyla üzüyor. Başörtüsü yasağının kaldırılması sonucu insanlar ne kadar rahatladı bilemiyorum.

G.61) Çok güzel gelişmeler yaşandı. Başörtüsü yasağı kalktıktan sonra birçok kızlarımız, kadınlarımız eğitimde, meslek alanında, sosyal alanda birçok başarı elde ettiler. Bunlar çok güzel gelişmeler. Olumsuz bir gelişme duymadım.

G.62) Yasağın uygulanmadığı durumda hiçbir sıkıntı yaşanmaz. Kapalı-açık arasında hiçbir fark yok. Hizmet olarak hiçbir fark yok. Şu olabilir ortama göre bazen örtülüler bazen açıklar halkın çoğu nasılsa ona göre daha çok güven verebilir. Örnek Urfa'da kapalı olursan daha çok güven verirsin İzmir'de açık olursan daha çok güven verirsin. İnsanlar eskisi gibi kapalılarından korkmuyorlar imaj değişti.

G.64) Kesinlikle büyük bir istek, rahatlık ve özgürlük verildi. Bu düzenlemeden çok memnunum. İnşallah daimi olur.

G.65) Olumsuz bir gelişme yaşanacağına inanmıyorum. Başörtüsü yasağıyla örtülülerin önü kesildi onların yerine başkalarının gelmesi sağlandı. Korkuları tamamen yersiz, insanlar demokrasi istiyor.

G.65) Aslında şöyle bir sıkıntı var. Bir dönem başörtüsünün tamamen peçe ve çarşafa çevrilmesi olursa o zaman sıkıntı olur.

G.66) Başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimden geri kalanlar, işini bırakmak zorunda kalanlar geri dönecektir bunlar çok olumlu gelişmeler. Olumsuz bir gelişme olacağını sanmıyorum.

G.67) Bayanlar başörtüsünü açmak zorunda bırakılmazsa kendine olan güveni artacak, daha rahat, daha verimli olacaklar.

G.68) Olumsuz hiçbir yönü yoktur. Olumlu yönü çoktur. En azından daha iyi hissetim, güvenim yerine geldi, daha bir kendime özendim, yaşama sevincim geri geldi, daha rahat ve daha verimli çalışıyoruz. Korku yok.

G.69) İnsanlar düşünce olarak, vicdan olarak daha rahat ve verimli olurlar, mutlu olurlar. Evinde, işyerinde, çocuğuna karşı daha olumlu davranır, daha rahat olur. Eğer engellenirse daha huzursuz olur.

G.70) Hiçbir fark yok. Başörtülü olduğum için daha dikkatli olur daha iyi bir insan olmaya özen gösterir, daha verimli olurum. İnsanların bazı şeyleri kaybetme korkusu olmazsa daha rahat ve verimli olurlar. Olumsuz bir gelişme yaşanmaz.

Soru 25) Gelenen süreçte bu konudaki düzenlemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? İhtiyaçlarınızı karşıladı mı? Bu düzenleme yaşanmış süreci ve olumsuzlukları hafifletebilir mi? Kazanımları var mıdır?

Tablo 3.33. Gelenen süreçte bu konudaki düzenlemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Başörtüsü yasağının kaldırılmış olması çok önemli ve olumlu bir süreçtir. Ama yeterli değildir. Başörtüsü mağdurlarının yaşamış olduğu manevi sıkıntıları gidermek zaten imkânsız ama hiç değilse maddi olarak kaybettiklerinin iade edilmesi gerekir diye düşünüyorum. Ayrıca işten uzaklaştırılanların hepsi işe dönemedi, verilen cezaların ibaresi dosyalarda duruyor ve okuluna dönmek isteyenlerin hepsi dönemedi.	Bence çok güzel bir gelişme birçok arkadaşımız çok rahatladı, çok huzurlu ve mutlu bir şekilde işe gidiyoruz. Ancak bu sürecin belli bir hukuksal düzenlemeye bağlanmasını istiyoruz.	Çok geç alınmış bir karar ama çok güzel bir gelişme ihtiyaçlarımızı karşıladı, zaten tek istediğimiz başörtülü bir şekilde çalışabilmektir. Bu konuda özgür olabilmektir.	Geçmişte yaşanan maddi ve manevi sıkıntıları gidermek elbette mümkün değildir. Ancak gelenen süreç bizim için ve gelecek nesiller için çok olumlu bir süreçtir.	Başörtüsü yasağının kaldırılmış olması benim için yeterli değildir. Başörtümüz üzerinden çok oyunlar oynanıyor. Başörtüsü yasağı ya da yasağın kaldırılması dâhil siyasete araç edilir hale getirildi. Bunun üzerinden pirim elde edilmeye çalışılıyor. Tekrar yasaklanır mı? Endişesi hala devam etmektedir. Belli bir hukuksal güvenceye bağlanmış değil, gelen giden yöneticilerin inisiyatifine kalıyor bu durum huzursuzluk yaratıyor.
% 36	% 28,50	% 23	% 5,50	% 7
25	20	16	4	5

Tablo 3.33 katılımcılara yönelttiğimiz gelenen süreçte bu konudaki düzenlemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? İhtiyaçlarınızı karşıladı mı? Bu düzenleme yaşanmış süreci ve olumsuzlukları hafifletebilir mi? Kazanımları var mıdır? Sorusunun cevabı hakkında bilgi vermektedir. Katılımcıların % 36'sı "Başörtüsü yasağının kaldırılmış olması çok önemli ve olumlu bir süreçtir. Ama yeterli değildir. Başörtüsü

mağdurlarının yaşamış olduğu manevi sıkıntıları gidermek zaten imkânsız ama hiç değilse maddi olarak kaybettiklerinin iade edilmesi gerekir diye düşünüyorum. Ayrıca işten uzaklaştırılanların hepsi dönemedi, verilen cezaların ibaresi dosyalarda hala duruyor ve okuluna dönmek isteyenlerin hepsi dönemedi.” % 28,50’si “Bence çok güzel bir gelişme, birçok arkadaşımız çok rahatladı, çok huzurlu ve mutlu bir şekilde işe gidiyoruz. Ancak bu sürecin belli bir hukuksal düzenlemeye bağlanmasını istiyoruz.” % 23’ü “Çok geç alınmış bir karar ama çok güzel bir gelişme, ihtiyaçlarımızı karşıladı, zaten tek isteğimiz başörtülü bir şekilde çalışabilmektir. Bu konuda özgür olabilmektir.” % 5,50’si “Geçmişte yaşanan maddi ve manevi sıkıntıları gidermek elbette ki mümkün değildir. Ancak gelinen süreç bizim için ve gelecek nesiller için çok olumlu bir süreçtir.” % 7’si ise “Başörtüsü yasağının kaldırılmış olması benim için yeterli değildir. Başörtümüz üzerinden çok oyunlar oynanıyor. Başörtüsü yasağı ya da yasağın kaldırılması dâhil siyasete araç edilir hale getirildi. Bunun üzerinden pirim elde edilmeye çalışılıyor. Toplumda başörtüsü tekrar yasaklanır mı? Endişesi hala devam etmektedir. Yasağın kaldırılması belli bir hukuksal güvenceye bağlanmış değil, gelen giden yöneticilerin inisiyatifine kalıyor. Bu durum toplumda huzursuzluk yaratıyor.” Cevabını vermişlerdir.

Bu tablo bize katılımcıların % 93’ünün gelinen süreç hakkında çok olumlu düşündüğünü, yeterli bulmamakla beraber gelecek için umut verici bulunduğunu belirtmektedir. Ancak % 7’sinin bu konuda mutlu olmadığını, hangi görüşte olursa olsun idarecilere küstüklerini ve geleceğe dair umutsuz olduklarını göstermektedir.

G.1) Gelinek nokta beş sene önce hayal edemeyeceğimiz bir nokta, tabii ki ihtiyaçlarımızı karşıladı kazanımları tabii ki var ama bu süreç iyi yönetilmeli ki devamı olsun. Yaşanmışlığımıza gelince kimse 16 yıl önce bıraktığımız kariyerimizi, hayallerimizi, hayal kırıklıklarımızı tabii ki geri getiremez. Gelinek sürecin kazanımları hakkında konuşmak için daha çok erken. Umarım bizim yaşadıklarımızı kızlarımız yaşamaz ve kendisinden farklı insanlara yaşatmazlar.

G.2) Gelinek süreçle ilgili içim huzurlu değil. Evet, serbest oldu ama yasal düzenlemesi yapılmadığı sürece her an her şey değişebilir. Kesin bir çözümle konunun takibi yapılmalıdır.

G.3) Şuan ki gelişme olumludur. Ama yetersizdir. İhtiyaçlarımızı tam karşılamış sayılmaz, olumsuzlukları hafifletmez. Kazanımları vardır ama kanuni yönden yetersiz sayılır. 2000 yılında görevden atıldım. Bu yeni gelen ayla Ocak 2014'te tekrardan işe başladım. Aradaki on üç yılın kaybının hesabını kim verecek? Yaptıkları yanlarına kâr mı kalacak? Zulmedenlerin. Mağduriyetimiz ne zaman bizim lehimize olacak? Hep sorular... Demek ki biz mağdurlar için çok bir gelişme olmamış. Ümitle, sabırla bekleyeceğim.

G.4) Zannetmem aksine herkes birbirinin hakkını ister oldu, artık sonumuz ne olur? Rabbim bilir. En büyük sorun istemek yerine biraz da vermeyi denesek, açgözlülüğü bırakıp versek var ya cehennem cennete döner. Bana göre benim hakkımı çevremdekiler gasp ediyor. Ama hata bende ben hakkımı istemeye onları niye katıyorum ki? Yüce rabbim tez günde bu olanları sonlandırsın. Masumların ahını tez günde alsın. Âmin.

G.5) Geline süreci çok iyi buluyorum. Hiç kimseye bir zarar olmadığı ispatlanmıştır. Geçmişte bu zararı görenler için yasal düzenlemeler şart. Yönetim'in değişmesi halinde bu yasal düzenlemelerin değişmemesi için önlem alınması gerekir. Tabii ki yasal açıdan bu düzenlemeler yaşanmış sürecin manevi rahatsızlıklarını onaramaz ama en azından yasal düzenlemelerle bunların çektiği acılar hafifletilebilir.

G.6) Şimdi çok şükür rahatız. Başörtümüzle özgürce çalışabiliyoruz. Daha verimli çalışıyoruz ve mutluyuz.

G.7) Bu zamana gelinceye kadar bayağı bir sıkıntılar yaşandı. Şu anda ihtiyaçlarımızı karşılıyor. Olumsuzluklar tabii ki hafiflemiştir.

G.8) Süreç tabii ki olumlu ama kaygılarımız devam etmekte bu yasak siyasi mi? Başörtümüz bir şeylere alet edilecek mi? Tekrardan aynı sıkıntılara maruz kalınacak mı? Evet, kazanımları var başörtülü kardeşlerimiz harıl harıl ders çalışmakta YGS, KPSS sınavları ile başörtüsüyle çalışmaya atılma gayretindedeler.

G.9) Çağdaşlaşma adına yasağın kalkması önemli bir adımdır. Genç kızlarımız başörtüsü yasağı sebebiyle okuyamadı. Meslek sahibi olamadı. Benden önceki kuşak

bunu yaşıadı o süreçte ülkemize kazandırılabilir nice insanlar kaybedildi. Yasak yüzünden ne kadar geriye gittiğimizi tahayyül edemiyorum.

G.11) Büyük oranda (% 90) problemlerimizi gidermiştir. Lakin emniyet ve askeriye gibi yerlerde yasağın halen devam etmesi mantıksızdır.

G12) Kanunların ayrıntısı hakkında bir fikrim yok. Ama yapılan düzenlemenin yeterli olduğunu tahmin etmiyorum. Geçici çözümlenmiş gibi geliyor. Aleyhimize bulunan kanunların iptali söz konusu mu? Hiç sanmıyorum.

G.13) Olumlu buluyorum iyiye gidiş var.

G.14) Başarılı buluyorum, evet ihtiyaçlarımızı karşıladı, geçmiş sürecin olumsuzluklarını kısmen hafifletti.

G.16) Şu anda iyi, kendimi ikiyüzlü gibi hissetmiyorum şimdi, çok şükür.

G.17) Yaşananları hiçbir şey unutturamaz. Ama korkmadan başörtülü çalışabilmek çok güzel, İçimde o korku hala var. Her an yönetim değişecek, siyasetle bir ilgisi olmayan benim başörtümün siyasetten yine canı yanacak.

G.18) Çok güzel değerlendiriyorum. Evet, tabii ki vardır şuan işimize ruhen ve bedenlen rahat olarak geliyoruz. Herkese verilen hakların bize verildiğini görüyoruz.

G.19) Bu haliyle bayağı bir sıkıntı aşıldı. Tabii ki olumsuzluklar azalmıştır.

G.21) Yasağı ortadan kaldırmak yapılması gereken bir şeydi. Müslüman bir ülkede yaşıyoruz. Bu süreç olumlu oldu tabii ki. Karşı olanlarda zamanla bu özgürlüğü anlayacaklardır inşallah.

G.22) Bence gelinen süreç çok iyidir. İsteyen istediği gibi giyinebiliyor. Herkes birbirine daha saygılı daha iyidir. Kapalı olup ta okulundan işinden olan çok bayan vardı şimdi herkes özgürce devam ediyor. Ben memnunum. Böyle devam etmesini temenni ediyorum.

G.23) Tabii ki hafifletemez ama ihtiyaçlarımızı karşıladı.

G.24) Kazanımları elbette ki vardır. Artık kimse inancından dolayı yargılanmayacak. Eğitim hayatını yarıda bırakmayacak. İstediği branşlarda kendini kanıtlayabilecek.

Ekonomiye katkıda bulunacak. En önemlisi açık kapalı ayrımı olmadan kardeşçe ülkelerine hizmet edecekler.

G.25) Gelineen süreçte mevcut anayasada hala türban yasağı mevcut bu yasal bir düzenleme altına alınmalıdır. Bunun yanında şapka kanunu bile şuan anayasada halen var. Mevcut yönetim bir takım çalışmalar yaptı fakat bu yasalaşmadı belki halk özgür iradesiyle bazı şeyleri aştı ama yasal düzenleme ne yazık ki yok.

G.26) Güzel olaylar oldu çünkü en büyük özgürlük herkesin kendi inanç özgürlüğünü yaşamasıdır.

G.27) Olumlu buluyorum. Evet, ihtiyaçlarımızı karşıladı. Hayır, zamanı geri getiremezler, travmaları değiştiremezler. Yeni zaman ve nesil için evet kazanımları vardır.

G.28) Şu an için ihtiyaçlarımızı karşıladı ama bunun daimi olacağından şüphe duyuyorum. Geçmişteki izleri silemez ama yeni nesil için düşünmek gerekirse hafifletebilir.

G.29) Bu düzenleme olumlu ama eksik. Anayasayla güvence altına alınmalı. Hükümetler değiştikçe onların keyfi uygulamalarına bırakılmamalıdır.

G.30) Ülke olarak şu an başörtümle çalışabildiğim için şükrediyorum ve bu hükümete minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Ve bu konuya destek veren herkese teşekkür ediyorum.

G.31) Gelineen süreci yeterli bulmuyorum. İhtiyaçlarımızı kısmen karşıladı. Tam olarak olmasa da mağduriyetleri maddi olarak giderilirse belki bir nebze hafifletebilir.

G.33) İhtiyaçları karşılamadı. Geriye dönük tazminat verilmesi gibi bir düzenleme yapılmadı. Yaşanmış süreci asla hafifletemez. Çok ağır yaralar açıldı. Yeni nesil bu acıları çekmeyecekse bu bir kazanımdır. Çalışmadığımız süre ile ilgili tazminat ödenmesini istiyoruz.

G.34) Düzenlemeler güzel. Fakat daha sağlam kararlar alınabilir. Örtülü hanımlar kısmen rahatladı. Hâlâ yasaklayıcı uygulamalardan, üstündeki huzursuzluğu

atamayanlar var. İnsanlar psikolojik olarak o kadar sindirildi ki, bu tedirginlik en az üç beş yıl daha devam eder.

G.35) Ben hâlâ yeterince ilerleme kaydedildiğini düşünmüyorum. Düzenleme kanunlaşmadığı sürece ilerde aynı problemler ile karşılaşmamız kaçınılmaz. Kazanımların yeterli olmadığını düşünüyorum. Yaşanmış olaylar, olumsuzluklar insanda kapanması zor yaralar açıyor. Yaklaşık üç dört yıl süren soruşturmalar, sürgünler, idari cezalar, insanların ve öğrencilerin size bakış açıları(o dönemdeki), sorunlu geçen bir hamilelik ve dolayısıyla sorunlu büyüyen çocuk, başını açan öğretmenlerin sizden köşe bucak kaçması(ki kendilerine zarar geleceğini düşünmeleri) sizce nasıl bir duygu?

G.36) Hayır, kesinlikle içimde bir yaradır. Bu örtüyle çok oyunlar oynanıyor. Başörtüsü yasağı, yasağın kaldırılması dâhil, bu bir araç haline geldi. Bunun üzerinden prim elde edilmeye çalışılıyor.

G.37) Olumlu gelişmeler var, ama yeterli değil. Elimizden alınan hakların tamamı (en azından maddi olanlar) geri verilebilir.

G.38) Bence çok güzel bir gelişme oldu. Benim ihtiyaçlarımı karşılamadı çünkü daha öncede çalıştığımız okul hasebiyle biz rahattık. Ama birçok arkadaşımız çok rahatladı.

G.39) Bana göre gelinen süreç çok güzel. Belki çok geç kalınmış olabilir, geçmiş sürecin tüm olumsuzluklarını giderebilecek bir düzenleme olmayabilir ama en azından içinde bulunduğumuz süreçte ve gelecek nesiller açısından umut verici. Belki yasal bir güvenceye alınması şart olabilir ancak farklı düşüncelere saygılı olmayı öğrenemeyenler toplumda var olduğu sürece bu tür baskı ve yasakların tekrar konulması, kılıfına uydurulması çok da zor olmasa gerek. Yine geçmişte yaşanan sıkıntıları manevi açıdan telafi etmek mümkün değildir. Ancak özellikle bu yasak nedeniyle istifa eden ya da işten atılan kardeşlerimize çalışamadıkları yıllara ait prim hakları saydırılabilir ve tazminat ödenebilir.

G.40) Bir serbestlik var. İsteyen istediği gibi giyiniyor. Geç oldu ama güç olmadı. Çok olumlu gelişmeler yaşandı.

G.41) Özlük haklarımızda sigorta primlerimiz yatırılacak. Ancak çekmiş olduğumuz maddi sıkıntılar konusunda herhangi bir düzenleme yok. Zaten manevi açıdan bir şey yapılamaz. Onu Allah mükâfatlandıracaktır inşallah. Bence maddi manada belli bir düzenleme yapılmalı kabuk bağlamış yaralarımıza bir merhem olabilir.

G.42) Geline süreç olumludur. En azından bundan sonrakiler için çok güzel gelişmeler. Ancak yaşanmış olanları ve geride olanları telafi etmek için herhangi bir şey yapılmamıştır. Şimdi ben araştırma görevlisi doktorum benden sonra başlayanlar doçent veya profesör oldular. Ancak ben bıraktığım yerden başladım. Benim işten atıldığım 10 yılı telafi etmem mümkün değil. Yeni süreç telafi edebilir mi? Edemez yani çok da ihtiyaçlarımı karşıladığına inanmıyorum. Hani eksik nedir? Karşılanabilir mi? Bilemiyorum beklide telafi edilebilecek bir şey değildir. Eskileri telafi etmez edemez ama bundan sonrakiler için olumlu güzel gelişmeler. Mutlaka kazanımları vardır. En azından gelecek nesiller için sevindiricidir. Toplumda inançlı ve çalışkan kesim hak ettiği yerlere gelecek ve toplum kazanacaktır.

G.43) Şuan için yeterli. Geçmişte yaşananların silinmesi mümkün değil ama gelecek nesiller için en azından umut var.

G.44) Bir nebze olsun hafifletti. En azından başörtülü olarak ikinci sınıf vatandaş ya da sıra dışı olmadığımızı biliyoruz. Rahatlıkla dolaşabiliyoruz, çalışabiliyoruz. Başörtüsüz arkadaşlardan hiçbir farkımız olmadığını biliyoruz. Tam olarak ihtiyaçlarımızı karşılamasa da elhamdülillah bir nebze olsun hafifletti. Yasaklama döneminde maddi ve manevi birçok kaybımız oldu. Ben ortalama üç dört yıl kadar görevden uzak kaldım. Süreçle beraber maddi olarak desteklenmediğimizi biliyorum. Kurumlar arası geçişle işe geri döndüm ama kesinlikle daha farklı karşılanmalıydık. Çünkü en az üç beş yıl görevden uzak kalmışız bunun bedeli sadece bu olmamalıydı. O dönem sadece hizmet yılı olarak sayıldı, prim olarak yansıdı ama bunun bize yansımaları oldu mu? Hissetmedim. Çünkü ben dört-dört buçuk yıl hiç maaş almadım bunun karşılığı bu olmamalıydı ama şimdi çok şükür çok iyiyiz. Aldığımız cezalar silindi ama ibaresi duruyor, artık başörtüsü kelimesinin siyasete malzeme edilmesini istemiyorum. Bu bir sorun olmamalı çünkü bu bir haktır. Mesela bunun üzerinden rant sağlamaya çalışılması beni üzüyor. Artık modern bir 2014 Türkiyesizdeyiz artık bu bir sorun yada siyasi bir rant olmaktan çıkmalı.

G.45) Ben bu sürecin çok geç olduğunu düşünüyorum. Çünkü çok geç verilen bir karardı. Ama sonuçta alınmış güzel bir karar. Tabii ki ihtiyaçlarımızı karşıladı çünkü insan kendini daha iyi hissediyor, özgür hissediyor.

G.46) Şu anda geldiğimiz süreç birçok sorunu hafifletti ancak biraz geç oldu. Mesela öğretmenler odasında ben otururken bütün öğretmenler diğer odaya gidiyordu şuanda insanlar şeklimize değil hizmetimizin kalitesine bakıyor.

G.47) Başörtüsü yasak olmadığı için huzurluyuz. Başörtüsünden dolayı ihtiyaçlarımızı karşıladı. Yasaklar geçmişin hatasıydı, düzeltilmesi gerekir. İşten uzaklaştırıldığımız süre için primler sadece hizmet süresine eklenerek ödenecek. Cezaların affı hususunda tam bilgi sahibi değilim.

G.48) Kayıplarımızı geri getiremez. Getirmedi de. O yasak Türkiye'yi çok geriye götürdü. Aktif birçok insan evlere hapsedildi. Bütün bunları geri getirmek mümkün değil. İnsanın inancı gereği taktığı başörtüsünün yasaklanması ya da serbest bırakılmasını konuşmak bile üzücü bir şey zaten bu bir insan hakkıdır. Umarım bir daha böyle bir sıkıntı yaşamayız inşallah. Bu serbestliğin bir yasal güvenceye bağlanmasını umut ediyoruz.

G.49) Bence hafifletebilir. Bu süreç süper herkes çok rahat çok, çok şükür çok iyi gidiyor. Eğer sıkıntıları çekenlere hakları iade edilebilirse çok iyi olur. Eğitimi yarıda kesmek zorunda kalanlara tamamlama şansı verilebilir.

G.50) Yapılan düzenleme sıkıntılarımızı giderdi diye düşünüyorum. İnşallah böyle devam eder. Zaten manevi açıdan telafi etmek mümkün değil.

G.51) Tabii ki çok büyük kazanımları var. Bence yapılacak düzenleme yapıldı. Herkeste çok büyük rahatlama oldu. Bence insanları eğitmek gerekiyor, herkesin hakları konusunda. İnsanların kafasının içini değiştirmek gerekiyor. Daha hoşgörülü, daha aydın, daha demokratik insanların yetişmesi gerekir yoksa ne yapılırsa yapılsın geriye gidilebilir. Bence hakların iadesi konusunda çeşitli düzenlemeler yapıldı.

G.52) Gelineen süreci çok olumlu buluyorum. En basiti kendi istediğim gibi giyinebiliyorum ya da öğrenciler okullarına gidebiliyorlar. Ama tam olarak hukuksal

bir dayanağa bağlanmalı. Yıllarca yasaklandığı için tam olarak toplumda benimsenmemiş olabilir bence bu zamanla daha da yerine oturacak.

G.53) Gelinen süreçte daha rahat çalışıyoruz. Daha huzurluyuz, daha verimli çalışıyoruz.

G.54) Benim ihtiyaçlarımı karşıladı. Hep düşüniirdüm okulda ne yaparım diye endişelenirdim. Odamda öğrencilerle muhatap olur fazla dışarı çıkmam diye düşüniirdüm. Ama serbest olunca buna gerek kalmadı çok memnunum.

G.55) Tamamen yetersiz yönetimin değişmesi sonucu yasak tekrar dönebilir. Çünkü düzenleme belli bir hukuksal zemine oturtulmadı, mağduriyetler tam olarak giderilmedi, kazanımları olmakla beraber yetersizdir.

G.56) Hiç kazanımları yok desem haksızlık olur. Ama on yıldan sonra bir düzenleme yapılmış çok yetersiz ve geç alınmış bir karar. İnsanların ailesi ve çocukları önünde düştüğü durumu kim düzeltebilir?

G.58) Yönetmelikteki değişiklik elbette ki güzel bir gelişme olumlu bir süreç ancak o dönemdeki mağduriyetlerin tamamının giderilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Mesela görevden atılanlarla, istifa etmek zorunda kalanlar arasında farklar var, yine milli eğitim personeli ile diğer kurumlarda çalışanlar arasında göreve dönüşlerde farklar var. Bildiğim kadarıyla daha çok atılan öğretmenler geri döndü diğer kurumlardan atılanların geri dönmesi daha zor, yine okullarından atılan tüm öğrencilerin sıkıntıları giderilmedi, yine kırk yaş engeline takıldılar, yani anlayacağınız tüm mağduriyetler giderilmedi bende ancak son başvurularla geri dönebildim.

G.59) Adalet, hürriyet ve tevhit için evet dedik ve destek verdik fakat gelinen noktayı çok yetersiz buluyoruz. Sadece başörtüsü konusu değil tüm insan hak ve hürriyetleri açısından gelinen aşama çok yetersiz. Başörtüsü hususunda da hukuksal koruma altına alınmalı ve bu hukuksal koruma, insan hak ve hürriyetleri, dini inanç ve vicdan hürriyeti toplumun tüm kesimleri için şart. İnsanların uğramış olduğu sıkıntıları giderici bazı adımlar var ancak bu yetersiz, devlete güveni sarsılmış vatandaşların yeniden güveni kazanılsın ki, vatandaş tekrar devletle barışsın.

G.59) Yaşanan sıkıntıların manevi yönünü unutmak mümkün değildir. Ancak, gelinen süreci olumlu buluyorum. Kendi gerçek kimliğimizi bulduk.

G.61) Kesinlikle kazanımları var. Bence bu yasağın kaldırılması çok olumlu çok hayırlı gelişmelerin yaşanması bakımından çok iyi oldu. Annemin öğretmen arkadaşları öğretmenlik mesleğine döndüler (din kültürü öğretmeni ablalarımız) eskiden çalışmıyorlardı ve çok mutlu oldular. Birkaç arkadaşım da okula döndüler bildiğim kadarıyla şimdi devam ediyorlar.

G.62) Olay bir sıkıntı olmadı. Daha erken bekliyordum. Hep neden gecikti diyordum. Çok şükür iyi inşallah değişiklik olmazsa daha iyi olacak. Duyumlarıma göre yaşanmış mağduriyetler hiç değilse maddi olarak giderilmeye çalışılıyor.

G.63) Kesinlikle büyük bir istek, rahatlık ve özgürlük verildi. Bu düzenlemeden çok memnunum. İnşallah daimi olur. Askerlere daha çok hak verildi, kıdem, aylık, emeklilik hususlarında bütün hakları verildi. Bize de verilebilirdi. Ama çok da önemli değil. Zaten psikolojik sıkıntıların telafisi mümkün değil. Sayın başbakanımız bu düzenlemeyi belli bir yasaya bağladı biliyorum. Önemli olan kişilerin kendi bakış açısıyla sizi suçlayamamalarıdır.

G.64) Benim için bir şey değişmedi. Çünkü öğretim görevlisi olarak atanmıştım. Yüksek lisans yaptım. Doktora yapacaktım. İşimde son derece iyi ve yeterli olduğum halde başörtülüydüm diye işime son verildi. Şimdi öğretmen olarak işe başladım 2006'daki aftan da başımı açmadığım için yararlanamadım. Kaldırılan başörtüsü yasağının ardından daha yeni işe dönebildim. Başörtüsü yasağının kaldırıldığına dair hukuksal bir güvence yok bu konu hukuki bir zemine oturtulmalı.

G.65) Bu sürecin kazanımları çok. İnsanlar belli bir sıkıntı, zorluktan kurtuldu idari baskıdan kurtuldu, birbirine bakış açıları değişti. Tabii ki birçok kazanımları var.

G.66) İçinde bulunduğumuz durum daha iyi. Kadın erkek karışık çalışılan yerlerde çok rahatsızlık veriyordu. Artık daha rahat daha verimli çalışma imkânı vardır.

G.67) Mutlaka kazanımları vardır. Bütün amacımız istediğimiz gibi giyinebilmek, örtümüzü takabilmektir. Başka bir isteğimiz yok. Bu serbestliği hukuki bir dayanağa bağlamak lazım diye düşünüyorum.

G.68) Tamamen düzeldiğini düşünüyorum. İnşallah böyle devam eder. Bir şey yaşamadığım için bir şey diyemem. Ama gelişen olaylardan haberim olmadığı için

pek bir şey bilmiyorum. Dışarıda kapatıp içerde açanlar daha rahat ettiler ben perukla idare ediyordum. Ama onlar psikolojikmen daha çok rahatsız oluyorlardı.

G.59) Başörtüsü yasağı kalkmış olsa da tam bir güven, rahatlama yok. İnsanlar acaba tekrar aynı yasak gelir mi? Diyebiliyorlar. Ya da özel işyerlerinde hala başörtülülere ön yargıyla bakılabiliyor ya da işe alınmayabiliyorlar.

G.70) Bu süreç sorunsuz oldu. Çok şükür iyi bir karar oldu. Allah bu süreci yaşatanlardan razı olsun. Çok şükür artık başörtülü bayanlar istedikleri her yere girebiliyorlar ve hiçbir sorun yaşamıyorlar, toplum buna alıştı. İnşallah bir daha böyle yasaklarla karşılaşmayız. Tekrar yönetimin değişmesiyle aynı sıkıntılar yaşatılırsa bir daha başımı açmam derslere girmem. Sanırım işi bırakırım.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamızın bu bölümünde, araştırma bulguları ve yorumlarına dayalı olarak ulaşılan sonuçlara ve bu sonuçlara yönelik önerilere yer verilmiştir.

19. ve 20. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve zaman içinde farklı toplum ve kültürlerin de katılımıyla insanlığın ortak tarihi tecrübesi haline gelen modernleşme sürecinin, son iki yüz yıldır gelenek, görenek, örf ve adetlerine bağlı olan toplumumuz üzerinde de etkili olduğu ve büyük toplumsal değişimler yaşattığı görülmektedir. Bu çalışmayla, toplumumuzda Tanzimat'tan günümüze kadar devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme politikaları çerçevesinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kısa bir süre öncesine kadar kamu kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle kamuda çalışan bayanların yaşamış olduğu sıkıntılar (Şanlıurfa İli Örneği ile) ele alınmaya çalışılmıştır.

Tüm dünyada etkisini gösteren ve son birkaç yüzyılda inanılmaz değişimlere sebep olan modernleşme süreci, toplumların tüm yönleri üzerinde birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş bir değişim yaşatmaktadır. Bu süreç, felsefi düşüncelerle başlayıp, sanayileşme, ekonomik kalkınma, siyasal ve toplumsal örgütlenmenin yeniden düzenlenmesi, kentleşme oranının yükselmesi, demokratikleşme eğilimleri, eğitim alanında kaydedilen ilerlemeler, dinin toplumsal hayattaki etkisinin azalması, rasyonelleşme, azalan sosyal mesafe ve toplumsal farklılıklar, bireyselleşme, iletişim araçları ve teknolojisindeki gelişmeler gibi birçok değişim ve dönüşümü içermektedir.

Bizim gibi bu sürece sonradan katılan toplumlarda, ne yazık ki bu değişim süreci çok daha sancılı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin düşünsel, siyasal, iktisadi ve teknolojik gelişmelerinden ziyade bilerek ya da bilmeyerek daha çok şekilsel bir taklitçilik gözlemlenmektedir. Batı karşısında geri kaldığımızı fark ettiğimiz Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet tarihi boyunca devam eden modernleşme çabaları, büyük oranda dine göre şekillenmiş toplumsal yapımızın dinin etkisinden kurtarılmaya çalışılması şeklinde cereyan etmiştir. Başörtüsü yasağı da bu çabaların

bir neticesidir. Oysa toplumların inanç ve değer yargıları üzerinde baskı ve yasaklamalarla birtakım değişikliklerin yaratılması o kadar da kolay olmamaktadır. Yapılan araştırmaların neticesinde de bu tür girişimlerin toplumsal huzursuzluklara sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu araştırmamız kapsamında kısa bir süre öncesine kadar kamu kurumlarında uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle kamuda çalışan kadınların yaşamış olduğu sıkıntılar (Şanlıurfa İli Örneği ile) tespit edilmeye çalışılmış ve çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Muhafazakârlığıyla bilinen Şanlıurfa İlimizde dahi başörtüsü yasağının kamu kurumlarında çok katı bir şekilde uygulandığı ve birçok çalışan bayanım işten atılmasına, istifa etmesine, peruk takmasına, eğitimini yarıda bırakmasına ya da yasağa uyup başörtüsünü çıkarmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızın evreni Şanlıurfa İli ile sınırlı olmasına rağmen görüştüğümüz kişilerin çok farklı illerde okumaları ya da daha önce farklı illerde çalışmış ve çeşitli sıkıntılar yaşamış olmaları Ülkemizin hemen hemen tüm illerinde yaşanan bu süreç hakkında bilgi vermektedir.

Gönüllülük esasına dayalı olarak Şanlıurfa İli içerisinde çeşitli kamu kurumlarında çalışan ve kısa bir süre öncesine kadar Ülkemizde uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle çeşitli sıkıntılar yaşamış olan yetmiş bayan personel ile yaptığımız görüşmeler neticesinde önemli bilgilere ulaşılmıştır. Görüşmeye katılan bayanların % 90'nının başörtüsü yasağı nedeniyle örtünmeyi ertelediği, ancak yasakla karşılaştıklarında % 31'inin mesai saatlerinde başörtüsünü çıkarmak zorunda kaldığı, % 23'nün tüm idari cezaları alarak işten çıkarılma cezası aldığı, % 4'ünün tüm idari cezaları alarak istifa etmek zorunda kaldığı, % 10'unun kamuda çalışmayı ertelediği ve geri kalanların peruk takarak, gözlerden uzak köy yerlerinde çalışarak, örtünmeyi erteleyerek ya da iş ortamında(hastanede) bone takarak, bu yasağa uymaya çalıştığı tespit edilmiştir. Bu durum bize başörtüsü yasağı nedeniyle karşılaşılan mağduriyetlerin çok ciddi boyutlarda olduğunu ve bu yasağın insanlara maddi ve manevi açıdan büyük sıkıntılar yaşattığını göstermektedir.

Katılımcıların % 21'inin işe ilk başladıkları yıllarda başörtülü olmalarına rağmen yasakla karşılaşmadıkları tespit edilmiştir. Bu gruptakilerin yaş itibariyle kırk yaş ve üzeri kişilerden oluştuğu ve 28 Şubat 1997 tarihinden önce işe başladıkları tespit edilmiştir. % 46'sı gibi büyük bir bölümünün ise işe ilk

başladıkları andan itibaren başörtüsü yasağıyla karşılaştığı ve çeşitli sıkıntılar yaşadığı tespit edilmiştir. Bu gruptakilerin 28 Şubat sürecinden sonra işe başlayan otuz-kırk yaş arası memurlar olduğu tespit edilmiştir. % 17'sinin başörtüsü yasağının kalkmasına yakın bir süreçte işe başladıkları ve sorun yaşamadıkları ancak öğrencilik yıllarında sıkıntı çektikleri tespit edilmiştir. Bütün bu sonuçlar başörtüsü yasağının farklı tarihlerde artan ya da azalan oranlarda uygulandığını ve bu yasağın uygulanma keyfiyetinin baştaki idarecilerin inisiyatifine kaldığını göstermektedir.

Yine katılımcıların % 55,50'si "*başörtüsü yasağını uygulama hususunda amirler sıkıntı yaşamamak için mevcut yönetmelikleri uyguluyorlardı, şahsi ısrarları söz konusu değildi*" derken, % 43'ü "*amir ya da ders hocalarının bu konudaki görüşü çok önemliydi*" % 1,50'sinin ise, "*Aslında başörtüsü yasağı ne idari yasaklardan ne de amirin şahsi ısrarından kaynaklanmıyordu başörtümüne ideolojik anlamlar yüklendiği için müdahale ediliyordu*" ifadesinde bulunduğu görülmüştür. Bu durum bize başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde amirlere ya da ders hocalarına, başkalarının özel hayatına müdahalede bulunma hakkı tanındığını göstermektedir. Bir başka husus bazı insanların başörtülülere önyargıyla yaklaştığını ve başörtülülerin ideolojik amaçla örtündüğünü sanmaları böyle haksız bir uygulamaya yol açabileceğine dair ipuçları vermektedir.

Katılımcıların % 31,50'si başörtüsü yasağıyla karşılaştıklarında çalışabilmek için mesai saatlerinde başörtülerini çıkarmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler maddi sıkıntı çekmeseler bile manevi açıdan çok sıkıntı çektiklerini, psikolojilerinin bozulduğunu, kendileriyle çelişkiye düştüklerini ve vicdanen çok rahatsız olduklarını ifade etme gereği duymuşlardır. Yine % 23'ü başörtülerini açmadıkları için sırasıyla bütün idari cezaları almış ve meslekten çıkarılma cezası ile açığa alınmışlardır. Fakat her şeye rağmen çekmiş oldukları maddi sıkıntıları çok önemsemediklerini, daha çok haksız suçlamalar ve rencide edici ifadelerden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların % 4'ü başörtülerini çıkarmadıkları için sırasıyla bütün idari cezaları almış ve istifa etmek zorunda bırakılmışlardır. % 10'u başörtüsünden vazgeçemedikleri için kamu kurumlarında çalışmadıkları ve bu kişilerin yıllarca meslekleri dışında özel sektörde çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakıldıkları tespit edilmiştir. % 6'sı başörtüsünden vazgeçemediği için peruk takarak çalışmak zorunda kalmış ve vicdanen rahatsız olduklarını ifade

etmişlerdir. % 14'ü başörtüsü yasağının çok sıkı uygulanmadığı son dönemde işe başlamış ve sıkıntı çekmemişler ancak bu kişilerin öğrencilik yıllarında başörtülerini açmak zorunda bırakıldıkları tespit edilmiştir. % 4'ünün başörtüsü yasağından dolayı örtünmeyi hep erteledikleri ancak yasak kalktıktan sonra örtündükleri, % 6'sının başörtüsü yasağı uygulandığında, yıllarca köy yerinde çalışarak ya da geri planda kalarak gözden uzak kalmaya çalıştığı % 1,50'si ise başörtüsü yasağıyla karşılaştığı zaman ücretsiz izne ayrılmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bütün bu veriler bize başörtüsü yasağı nedeniyle başörtülü vatandaşlarımızın kiminin maddi, kiminin manevi, kiminin psikolojik, kiminin de hem maddi hem manevi hem de psikolojik sıkıntılara maruz kaldıklarını göstermektedir.

Katılımcıların vermiş olduğu bilgilere dayanarak, başörtüsüne yüklenen anlamların sadece dini inançla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Başörtüsü takan insanlara ön yargıyla yaklaşmamamız ve başörtülerine siyasetle, ekonomik çıkarla, ideolojik düşünceyle ilgili yorumlar yüklemememiz gerektiğini düşünüyorum.

Katılımcıların ifadelerinden büyük çoğunluğunun aile, arkadaş çevresi, okuduğu kitapların ya da almış olduğu dini eğitimin etkisiyle ve hocalarının teşviki ile örtünmeye karar verdiği tespit edilmiştir. Bu durum bize büyük oranda dini kuralların etkili olduğu aile ve toplum yapımızın birey üzerinde şekillendirici etkisi olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların vermiş olduğu bilgilere dayanarak başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde kamu kurumlarında çalışan başörtülü memurların ya da eğitim gören öğrencilerin maddi ve manevi sıkıntılara ve psikolojik baskılara maruz kaldıklarını ifade edebiliriz.

Başörtüsünü çıkararak, peruk takarak ya da örtünmeyi erteleyerek başörtüsü yasağına uyanlar, "*işyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kalmadık*" cevabını vermiştir. Ancak, bu çözüm onların maddi olarak sıkıntı çekmelerini önlemekle beraber manevi açıdan büyük sıkıntılar çekmelerine, kendileriyle çelişkiye düşmelerine ve hatta bu sıkıntılarını ister istemez diğer aile fertlerine yansıtılmalarına sebep olmuştur.

Katılımcıların büyük bir kısmı “örtünmenin siyasi boyutunun olmadığını ve olmaması gerektiğini” ifade etmektedir. Bir kısmı “başörtüsünün bazı kesimler tarafından yanlış değerlendirilmesinden” rahatsızlığını dile getirirken, bir kısmı da “yoktur ama bazı kesimler tarafından suiistimal edilebiliyor” demektedir. Vardır diyenlerin bir kısmı “eğer Allah’ın emrini yerine getirmek siyaset olarak algılanıyorsa o halde evet siyasi boyutu vardır” diyerek aslında yanlış değerlendirmelere tepkilerini dile getirmektedirler. “Örtünmenin siyasi boyutu vardır” diyenler çok küçük bir oranda kalmaktadır ve böyle düşünenlerin aslında örtünün siyasete alet edilmesine tepki gösterenler olduğu görülmüştür.

Katılımcıların; modernleşmenin etkisiyle günümüz tesettür anlayışının değişime uğraması hususunda vermiş oldukları cevaplara dayanarak, Müslümanların farkında olmalarına rağmen ve de doğru bulmadıkları halde bir kısmının günümüz şartlarına uyduklarını, tesettürün amacına ve sınırlarına pek uymadıklarını söyleyebiliriz.

Katılımcıların vermiş olduğu bilgilere dayanarak başörtüsünün kadın erkek eşitliği önünde bir engel olmadığını söyleyebiliriz. Örtülülerin yaşamış olduğu hayat tecrübelerine göre aslında başörtüsünün düşünüldüğü gibi kadınlara zorla dayatılan, eşitliği bozan bir uygulama olmadığı, kadınların kendi iradeleriyle uymuş oldukları dini bir vecibe olup, bu durumlarının kendilerini sosyal hayatta pasifleştirmediği gibi, değer kattığını ve daha rahat etmelerini sağladığını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların % 95’i “başörtüsü yasağını haklı gösterecek hiçbir gerekçenin olmadığını, olamayacağını, başörtüsü yasağının din ve vicdan özgürlüğüne aykırı bir uygulama olduğunu, tamamen haksız endişelerle ya da siyasi ve ideolojik kaygılarla alınmış bir karar olduğunu ve bunun insan hak ve hürriyetine aykırı olduğunu” ifade etmişlerdir. Sadece küçük bir kesim, “başörtüsü yasak olmasaydı acaba çarşaf ve peçe kullanılır mıydı? Ya da birileri tarafından siyasete alet edilir miydi?” Endişesiyle “yasağı haklı görmek mümkün olabilir” demiştir. Oysa hiçbir konuda birkaç insanın hata yapabilme ihtimaline dayanarak insanların hak ve özgürlükleri kısıtlanamaz.

Katılımcıların verdiği bilgilere dayanarak; ülkemizde çok kısa bir süre öncesine kadar uygulanan başörtüsü yasağı nedeniyle kadınların yıllarca mağdur

edildiğini, eğitim ve/veya çalışma hayatında çeşitli sıkıntılarla karşılaştıklarını, maddi-manevi sorunlar yaşadıklarını, eğitim ve çalışma haklarının ellerinden alındığını söyleyebiliriz.

Araştırmamızın sonucunda edindiğimiz bilgilere dayanarak; katılımcıların büyük çoğunluğunun, örtünmenin gereklerini tam olarak yerine getirmeye çalıştıklarını ve başörtüsü yasağı nedeniyle ya işten atılmayı göze aldıkları, ya istifa ettikleri, ya peruk taktıkları ya da işyerinde başörtülerini açmak zorunda kaldıklarını söyleyebiliriz. Yasak nedeniyle bazıları kamuda çalışmaktan vazgeçtiğini ifade ederken bazıları da iş ortamında bulunduğu için ya da moda, estetik, güzellik vb. çevresel faktörlerden dolayı örtünmenin gereklerini tam olarak yerine getiremediğini ifade etmiştir. Bu sonuç bize modernleşme sürecinin Müslüman kadınların bir kısmının kılık-kıyafet ve davranış biçimi üzerinde ister istemez olumsuz etkilerde bulunduğunu göstermektedir.

Katılımcıların % 60'ının başörtüsü yasağı nedeniyle maddi sıkıntı çekmemek için örtünmeyi erteleyerek, peruk takarak, sağlık hizmetlerinde bone takarak, gözden uzak kalmak için köy yerlerinde çalışarak, eğitimlerini erteleyerek ya da işyerinde başörtülerini açarak başörtüsü yasağına uymaya çalıştıklarını göstermektedir. Yine yasak nedeniyle % 10'u kamuda çalışmaktan vazgeçtiğini ifade ederken, % 30'u da işten atılmayı göze alarak ya da istifa ederek maddi ve manevi sıkıntılara katlandığını ifade etmiştir.

Katılımcıların başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde yaşamış oldukları birçok anılarını okuyunca toplum olarak, din kardeşi olarak, en önemlisi de insan olarak birbirimize tahammül edemediğimizi, farklı görüş ve uygulamalara saygılı davranmadığımızı ve toplumsal huzuru henüz sağlayamadığımızı söyleyebiliriz.

Toplumumuzda zaman zaman din ve dine ait görüş ve sembollerin etkisi azaltılarak modernleşme politikaları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Oysaki asıl modernleşme kılık-kıyafette değil, ilimde, bilimde, teknolojik gelişmelerde ilerlemek, insan hak ve özgürlüklerine riayet etmek ve her farklılığa karşı saygılı ve hoşgörülü davranmaktır.

Katılımcıların yaşamış oldukları başörtüsü yasağı dönemi hakkındaki görüşlerine dayanarak başörtüsü yasağının uygulandığı dönemde başörtülü çalışmak isteyen kamu personelinin hem maddi ve manevi çok sıkıntı çektiklerini hem de aynı süreci tekrar yaşayabilme endişesini hala taşıdıklarını söyleyebiliriz.

Tüm katılımcılar başörtüsü yasağının din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu, insan haklarına, demokrasiye, bireysel hak ve özgürlüklere ve tüm insani haklara aykırı olduğunu ve örtünmenin engellenmemesi gereken bir hak olduğunu ifade etmişlerdir.

Yine tüm katılımcılar başörtüsü yasağının hiçbir hukuksal dayanağının olmadığını, uygulandığı müddetçe farklı sebep ve gerekçelerle haksız bir dayatma unsuru oluşturduğunu, din ve vicdan özgürlüğüne, insan haklarına, demokrasiye, bireysel hak ve özgürlüklere sınırlama olduğunu ve hukuksal bir düzenlemeden yoksun olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcıların % 98,50'sinin başörtüsü yasağının kaldırılmasının çok olumlu sonuçlara vesile olduğunu, hiçbir olumsuz sonuç doğurmadığını ifade ettikleri, sadece % 1,50'si gibi küçük bir kesimde başörtüsü serbestliğine dayanarak bayanların peçe takmak isteyecekleri yönünde bir endişe olduğu tespit edilmiştir. Bu endişenin yine yıllarca dillendirilen yasaklama gerekçelerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Katılımcıların başörtüsü yasağının kaldırılması hususunda vermiş oldukları cevaplara dayanarak; % 93 oranında gelenen süreci çok olumlu bulduklarını, yeterli bulmamakla beraber gelecek nesiller için umut verici bulduklarını ifade edebiliriz. Ancak % 7'sinin bu konuda mutlu olmadığını, hangi görüşte olursa olsun idarecilere küstüklerini ve geleceğe dair umutsuz olduklarını söyleyebiliriz.

Bütün bu bilgi ve yorumlara dayanarak, türbanın(başörtüsü), irticanın değil modernleşmenin simgesi olduğu, eğitilmiş çağdaş kadının inançlarına ters düşmeden modern hayata adapte olma çabalarının sonucunda ulaştığı kişisel bir tercih olduğu ideolojik, siyasi veya ekonomik kaygılarla ilgisinin olmadığı, tamamen inanç ve fitrat gereği tercih edildiği bilinmesi gereken bir gerçektir. Annelerimizin,

ninelerimizin örtünmesinden farklı olan türban, kırsallıktan şehirleşmeye, geleneksellikten modernleşmeye geçişin temel göstergelerinden olup, pozitif bir değer taşımaktadır. Üniversite mezunu, mastır, doktora yapan, aktif olarak iş hayatına katılan bir bayanın günlük ev içi kıyafetleri ile dolaşan ninelerimiz gibi giyinmelerini beklememek gerektiğini düşünüyorum. Elbette örtülü olan bayanların da giyim kuşamları, içinde yaşadığı çağa göre modanın da etkisiyle birtakım değişimlerden ister istemez etkilenecektir. Başörtüsüne türban adını vererek altında siyasi amaçlar aramanın ve sakıncalı bulup yasaklamanın haksızlık olduğu, din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğu düşünülmüştür.

Osmanlı'nın son iki yüz yıllık modernleşme reformlarının Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmesi nedeniyle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren hem modernleşmeyi destekleyenler tarafından hem de muhafazakârlar nazarında kadın, modernleşmenin ve sosyal hayatın gelişme yönünü belirleyen temel göstergeler arasında yer almıştır. Günümüz toplumlarının vazgeçilmez olgusu haline gelen modernleşme sürecinde, eğitilmiş, iş sahibi ve aynı zamanda inançlarından ve manevi değerlerinden ödün vermek istemeyen muhafazakâr kadınlar, kamusal alanda başörtüsünün yasak olduğu yönündeki birtakım idari yönetmeliklerle yıllarca toplumdan dışlanmış, eğitimlerini tamamlamaktan ve mesleklerini icra etmekten alıkonulmuşlardır.

Ancak tüm bu sınırlamalara rağmen günümüz modern muhafazakâr kadınları, sadece evinin işini yapan ve kendini evin içindeki uğraşlarla sınırlayan kadın tasavvuruna karşı çıkıyorlar. Okuyan, meslek ve kariyer sahibi olan, ailesinin geçim sıkıntılarını paylaşan, sosyal hayata daha aktif katılan kadın tipini savunuyorlar. Modern hayata katılırken de girdikleri ortama uygun kılık kıyafetlerle girmeleri, doğal karşılanmalıdır, diye düşünüyorum.

Türbanlı kadınların okumak istemesi kesinlikle modern bir eşitlik talebidir. Okuyan, iş hayatına atılan, toplumda saygın bireyler olan eğitilmiş kadınların örtünmelerini yasaklamak gelişmenin önündeki en büyük engellerden biridir. Bir toplumun gelişmesinde, son derece önemli olan annelerin eğitimsiz bırakılması, topluma yapılacak en büyük kötülüktür. Modern olmadığı gerekçesiyle türbanlı

kadınların eğitim kurumlarına alınmaması, toplum dışına itilmesine ve cehalete terk edilmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında pek söz hakkı olmayan geniş halk kitleleri; eğitimin yaygınlaşması, sanayileşmenin ve buna bağlı olarak şehirleşmenin gerçekleşmesi sonucunda 1950'den itibaren ve özellikle de 1980'den sonra kırsal kesimden merkeze doğru göçmüş ve eğitilmiş, aydın, muhafazakâr ve refah düzeyi eskiye oranla daha iyi olan orta sınıfı oluşturmuştur. Bu gelişmelerle beraber modern sistemin ortaya çıkardığı yeni hayat tarzları oluşmuştur. Bütün bu gelişmelerden, doğal olarak dini değerlerine bağlı eğitilmiş ve iş sahibi kadınlar da etkilenmiştir. Bu yönüyle Türban (başörtüsü) bu gelişmelerin bir neticesidir ve yasaklanmaması gereken dini bir vecibe olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Abuzer, C. (2010). *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayış*. İstanbul: İpek Yay.
- Akder. (2008). *Temel Boyutları ile Türkiye’de Başörtüsü Yasağı Sorunu*. İstanbul:
Copyriht.
- Aksoy, M. (2005). *Başörtüsü Türban Batılılaşma Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*.
İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aktan, G. (2000). *Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum*. İstanbul: Gazeteciler ve
Yazarlar Vakfı Yayınları, Zaman.
- Aktaş, C. (2006). *Türbanın Yeniden İcadı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aktaşlı, H. U. (2011). “Muhafazakârlık ve Kemalizm”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 58,
- Akyol, T. (2008). *Modernleşme Sürecinde Türban*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Akyüz, N., İ, Çapcıoğlu (2012). *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafik Yay.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı (Çorum Örneği)*. İstanbul: Dem Yay.
- Arslantürk, Z., M. T. Amman (2012). “Sosyolojiye Giriş Kavramlar Süreçler/
Kurumlar Teoriler”. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Bölügiray, N. (2003). *Türban Savaşı 28 Şubat Süreci 3*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bulaç, A., N, Göle (2011). *Mahremın Göçü*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Canatan, K. (2000). *Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum*. İstanbul: Gazeteciler ve
Yazarlar Vakfı Yayınları, Zaman.
- Çayır, K., N. Göle (2000a). *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir Atölye Çalışması*.
İstanbul: Metis Yayınları.

- Doğan, M. (1986). *Batılılaşma İhaneti*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Eraslan, S., N. Göle (2011). *Mahremın Göçü*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Gencer, B. (2012). *İslam'da Modernleşme 1839-1939*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Göle, N. (2008). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. Ankara: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000a). *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir Atölye Çalışması*. İstanbul: Metis Yay.
- Göle, N. (2000b). *İslam ve Modernlik üzerine Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yay.
- Hatemi, H. (2000). *Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Zaman.
- Karaca, N. B., N. Göle (2011). *Mahremın Göç*. İstanbul: Hayy kitap.
- Karacelil, S. (2011). "İrşad Faaliyetlerinin Problemleri ve Siyasal Olayların Din Hizmetlerine Etkisi (Şırnak İli Örneği)", *Ş.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2, Sayı:1 2011.
- Karaman, H. (2003). "İslam Kaynaklarında Örtünme", *Köprü Dergisi*, Sayı:84,
- Karaman, H. (2000). *Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Zaman.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Katıtaş, S. (2012). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Okula Yabancılaşma ve Okul Bırakma Eğilimi (Şanlıurfa Örneği)*. Şanlıurfa: H.Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kurnaz, Ş. (1991). *1839-1923 Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını Bilim Serisi-4*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Kutlu, S. (2011). *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*, Ankara: Fecr Yayınları,
- Kuzu, B. (2000). *Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum*, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Zaman.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev: Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1999). *Bütün Eserleri 2, Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *Bütün Eserleri 4, Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*. İletişim Yayınları.
- (2006). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Muhafazakârlık*, 5. Cilt, 3. Baskı, 9 cilt, İstanbul
- Özdalga, E. (2006). *İslamcılığın Türkiye Seyri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uluç, Ö. (2013). *Kamusal Alanda Din*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Ülsever, C. (2000). *Abant Platformu, Din Devlet ve Toplum*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Zaman.
- Tuksal, H. Ş., N. Göle (2011). *Mahrem'in Göçü*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Yağcı, T. (2012). *Karanlık Dönemler ve Ödenmiş Bedeller-1*. Ankara: Eğitim Birsen Yayınları,
- Yavuz, Y. V. (1999). *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*. Ankara: Bayrak Yayınları.
- Yıldırım, Ö. A. (2011). "Said Halim Paşa'ya Göre Batılılaşma Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi olarak "Millileştirme" Projesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2, Sayı 1.

Yılmaz, A. (2003). *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*,

Ankara: Vadi Yayınları.

Cihan, 24.04.2014, Samanyolu Haber

Dönmez, Ahmet, Haberler Politika ,12 Şubat 2013.

Ekiz, Aynur, Ankara, 14 Şubat 2013, 21:57

Okçu, S. T, Solak, B. “Kadının Sesi Osmanlı’da Duyuldu mu?”, Zaman Gazetesi,

23 Haziran 2013, 14

Saran, Ulvi, Siyaset Bilimi Uzmanı, Zaman Gazetesi, 18 Temmuz, 2013.

Tahaoğlu, Çiçek, İstanbul - BİA Haber Merkezi 08 Ekim 2013, Salı 17:43

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Modernite>.13.10.2012

http://www.magrib.org/muhafazakarliga-iceriden-bakmak/Murat_araman.03.05.2013.

<http://haber.sol.org.tr/yazarlar/merdan-yanardag/muhafazakarlik-uzerine->

notlar.13.07.2012.

http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Burak_Baskan_Basortusu_Sorunu_ve_

Mesrulastirilamayan_Yasakcilik.pdf/2008

<http://www.aksitarih.com/osmanli-modernlesmesinde-kadin-ve-tesettur>, 02.01.2014

<http://www.al-shia.org/html/tur/makale/06.htm>, 27.12.2012

<http://www.srgzblog.com/neden-basortusu-taklr.html>. 30.03.2012

Wikipedi, özgür ansiklopedi, 08.01.2014

http://www.sde.org.tr/userfiles/file/kamusal_alan_ve_basortusu.pdf, stratejik düşünce

enstitüsü, Aralık, 2010.

EK-1

**BAŞÖRTÜLÜ KADININ KAMUDA ÇALIŞMA SORUNU (ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ)
YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU**

Bu formun ilk bölümünde görüşmeye katılan kişilerin çalıştığı kurumları, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi edinmeye yönelik sorulardan oluşan **anket**, ikinci bölümünde derinlemesine uzun cevapların verilmesine yönelik açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış **görüşme formu** bulunmaktadır.

Görüşme formunda rakam (1,2,3,...) ile belirtilen maddeler **asıl soruları** oluşturmaktadır.

Not: Nitel araştırma için katılımcıların yanıtlarını özgürce vermeleri sağlanır, verilen yanıtlar derinlemesine analiz edilerek, yapılan **kodlamalar**dan kategoriler oluşturulur. Son olarak bu kategoriler temalar altında toplanır.

Görüşme Yeri :	Görüşme Tarihi ve Saati :
Görüşme Yapılan Kişi :	İkametgah Yeri :
Görüşülen Kişinin İletişim Bilgisi:	Görüşme Yapan Kişi : Zeliha AĞDEMİR

Yarı Yapılandırılmış Anket

- **Adınız Soyadınız** :
- **Hangi Kurumda Çalışıyorsunuz?** :
- **Ne zaman İşe Başladınız?** :
- **Kaç Yaşındasınız?** :
- **Eğitim Durumunuz Nedir?** :
- **Memleketiniz Neresidir?** :
- **Medeni Durumunuz Nedir?** :
- **Çocuğunuz Var mı?** :
- **Kaç Çocuğunuz Var?** :
- **Maddi Durumunuz Nasıl?** :
- **Ailede Sizden Başka Çalışan Var mı?** :
- **Kurumunuzda Çalışan Bayan Personel Sayısı Nedir?** :
- **Kurumunuzda Çalışan Başörtülü Bayanların Sayısı Nedir?** :

Yarı Yapılandırılmış Görüşme

Gelenek- Modernlik Arasında Başörtülü Kadının Kamuda Çalışma Sorunu

(Şanlıurfa İli Örneği)

1- Ne zaman örtündünüz? Örtünme kararınızı başörtüsü yasağı erteledi mi? (Yasağın uygulandığı dönemde ben örtünürsem tam örtünürüm deyip, bu nedenle örtünmeyi ertelediniz mi?)

2- İşe ilk başladığınızda başörtülü müydünüz? İşyerinde nasıl karşılandınız?(ne gibi sorunlarla karşılaştınız? Hakkınızda ne gibi beyanlarda bulundular?)

3- Kurumunuzda işe başladığınız andan itibaren kılık-kıyafet ya da başörtüsü konusunda herhangi bir engel ile karşılaştınız mı? Neler hissettiniz? (sizde ne gibi duygular uyandırdı?)

4- Başörtüsü yasağı ile karşılaşmanızın asıl sebebi nedir? İdari yasaklardan dolayı mı? Amirin şahsi ısrarından mı kaynaklanıyordu?

5- İşe başladığınızda ya da başörtüsü yasağıyla karşılaştığınızda neye karar verdiniz?

6- Başörtüsü yasağı nedeniyle iş hayatınızla ilgili maddi ve manevi ne gibi sorunlar yaşadınız?

7- Başörtüsü sizin için neyi ifade etmektedir?

8- Örtünmenizde sizi teşvik eden sebepler nelerdir?

9- Sizce kişinin örtünmesinde ailenin, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin etkisi var mıdır?

10- Sizin örtünmenizde etkili olan kişi ve sebepleri belirtir misiniz?

11- Çalışma hayatınızda başörtüsü nedeniyle karşılaştığınız sorunlar sizde ne gibi sıkıntılara sebep oldu? İşyerinde mobbing türü bir baskıya maruz kaldınız mı?

12- Size göre örtünmenin siyasi boyutu var mıdır? Evet, var diyorsanız açıklar mısınız?

13- Modernleşmenin kılık-kıyafet değişikliği üzerinde nasıl bir etkisi vardır? Günümüz tesettür anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

14- İslam dininin bir emri olan başörtüsünün kadın erkek eşitliğinin önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesini haklı buluyor musunuz? Başörtüsü kadını sosyal hayatta pasifleştirir mi?

15- Başörtüsünü yasaklama gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Haklı diyebildiğiniz tarafı var mıdır?

16- Başörtüsü yasağı bireylerin eğitim ve çalışma hakkını engelleyebilir mi? Bu yöndeki engelleri nasıl değerlendirirsiniz?

17- Örtünmenin dini açıdan gereklerini tam olarak yerine getirebiliyor musunuz? Getiremiyorsanız hangi nedenlerden dolayı yerine getiremediğinizi açıklar mısınız?

18- Kamu kurumlarındaki başörtüsü sorunu nedeniyle ailelerin maddi sıkıntı çektiğine şahit oldunuz mu? Ya da kendiniz böyle bir sıkıntıya uğradınız mı? Neye karar verdiniz?

19-Başörtüsü yasağının uygulanması nedeniyle yaşadığınız ve çok üzüldüğünüz bir anınızı anlatır mısınız?

20-Başörtüsü modernleşme önünde engel midir? Bu yöndeki değerlendirmeleri nasıl buluyorsunuz?

21-Başörtüsü yasağının uygulandığı dönemlerde kişilerin uğradığı sıkıntıları yaşayan biri olarak neler söylemek istersiniz?

22- Başörtüsü yasağını din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirmek istediğinizde neler söylemek istersiniz? (laikliğin değerlendirilmesi veya demokrasi açısından)

23- Başörtüsü yasağını hukuksal açıdan nasıl değerlendirirsiniz? (hukuki dayanakları var mıdır?)

24- Sizce başörtüsü yasağının uygulanmadığı durumlarda ne gibi olumlu ya da olumsuz gelişmeler olur? Birkaç cümlede özetler misiniz?

25-Gelinen süreçte bu konudaki düzenlemeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? İhtiyaçlarınızı karşıladı mı? Bu düzenleme yaşanmış süreci ve olumsuzlukları hafifletebilir mi? Kazanımları var mı?

Değerli zamanınızı ayırıp görüşmeye katıldığınız için teşekkür ederim...

